ÉLETMÓD ÉS EGÉSZSÉGSZOCIOLÓGIAI
INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK

V. KÖTET

Tudomány: út a világ megismeréséhez II.

Szerkesztő:
Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2024

ÉLETMÓD ÉS EGÉSZSÉGSZOCIOLÓGIAI
INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK

V. KÖTET

Tudomány: út a világ megismeréséhez II.

Szerkesztő:
Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2024

Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar
(4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2–4.)

Szerkesztette:
Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita

Technikai szerkesztő:
Kirilla György

Lektorok:
Dr. Bene Ágnes
Dr. Csukonyi Csilla
Dr. habil Fábián Gergely
Dr. habil Jóna György
Dr. habil Móré Marianna
Dr. Kovács János Endre
Dr. Mádi Sarolta
Dr. Maszlag Fanni
Dr. Sárváry Andrea
Dr. Szakál Zoltán
Dr. Szarvák Tibor
Dr. Varga Levente
Dr. Wessely Anna
Páskuné Dr. Kiss Judit
Prof. Dr. Láczay Magdolna
Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita
Szegedi Enikő
Szelesné Dr. Árokszállási Andrea

© Rusinné Prof. Dr. Fedor Anita
© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 2732-0928
ISBN 978-963-615-168-3 (print)
ISBN 978-963-615-169-0 (pdf)

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
dupress.unideb.hu
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Borító szerkesztés és nyomdai előkészítés: M. Szabó Monika
A nyomdai munkálatokat a Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdája végezte, 2024-ben

Tartalomjegyzék

INTERDISZCIPLINÁRIS TANULMÁNYOK

Nyomokban (joghézagot) tartalmaz. Az allergének szabályozási kérdései, különös tekintettel a nyomokban tartalmazhat információra a fogyasztók egészsége védelme tükrében 5
Dr. Badacsonyi Katalin Tegza

A mesterséges intelligencia és az orvostudomány, felelősségi és szabályozási kérdések 14
Bicskei Tamás, Rideg Gergely

Az Európai Bűnügyi Együttműködés terrorizmus elleni küzdelme 27
Dr. Forstner Róbert

Pénzügyi kultúra vizsgálata egyetemi hallgatók körében 38
Havay Dóra Anna

Az egészségturisztikai fejlesztések jelentősége a munkaerő aktivitásának megőrzésében 51
Helmeczi Gabriella

Coaching alkalmazása a kiégés csökkentésére 60
Tanyiné Dr. Kocsis Anikó

The Regulation and the Practice of Compulsory Treatment – A Behavioural Economic Perpective 75
Gula Krisztina Petra

Risk of burnout among healthcare workers in Serbia: a literature review 88
Dr. Kocsicska Ivana

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Előítéletesség vizsgálat az egészségügyi szakmát választó egyetemi hallgatók körében 100
Csaba Dóra, Pauwlik Kinga, R. Fedor Anita

A divatipar hatása a környezetre 114
Farkas Dóra

Az ifjúsági részvétel újradefiniálásának diskurzusa 125
Fazekas Anna

Az idősödés tudományos diskurzusai Magyarországon 137
Gradwohl Regina

A skizofrénia mint hasznos társadalmi jelenség – Miért nem tűnt el a betegség a természetes szelekció hatására? 146
György Tamás

A felsőoktatási hallgatók kompetenciáinak és az egyetem munkaerőpiacra való felkészítő szerepének vizsgálata 162
Kocsis Zsófia

Az önkéntesség – önként tessék! 177
Nagy Szabina, R. Fedor Anita

Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei romák egészségi állapota 189
Pauwlik Kinga, R. Fedor Anita

Egy kirekesztett társadalmi csoport – bevándorlók, migránsok, menekültek Magyarországon 200
Páll Andrea, R. Fedor Anita

Az analízis mint értékfeltáró módszer a pedagógiában 214
Pázmány Viktória, Barabás Ágota

NFT szerzői jogi kérdései 223
Dr. Sárdi Orsolya

Ébredező szakképzés?! – avagy mit mutatnak a számok 233
Stomp Ágnes

A tanári pálya vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban 248
Sütő Attila

A romák munkaerőpiaci helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében – A mindennapi akadályok tükrében 266
Zakor-Broda Rita

MOTIVATIONAL FACTORS

Why more and more foreign students choose the University of Debrecen 277
Anna Dobó

Happiness Approach – An approach on subjective well-being 288
Dalma Tóth

Squid Game – An analysis of Korean society 303
Dalma Tóth, Alexa Nagy

Labour market developments in Hungary in 2022 319
V. Balla Petra, R. Fedor Anita

Nyomokban (joghézagot) tartalmaz. Az allergének szabályozási kérdései, különös tekintettel a nyomokban tartalmazhat információra a fogyasztók egészsége védelme tükrében

dr. Badacsonyi Katalin Tegza[1]

[1]PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28-30., ORCID iD: 0000-0001-6567-4274

INFO

dr. Badacsonyi Katalin Tegza
badacsonyi.katalin.tegza@gmail.com

Keywords
substances or products causing allergies or intolerances
consumer choices
informing consumers

ABSTRACT

Abstract
It may contain traces of 'regulatory gap' Regulatory issues on allergens, with particular reference to 'may contain traces of' information in the light of protecting consumers' health.
The aim of this study is to shed light on a little researched but much needed area of allergen regulation. Due to the lack of an appropriate legislative framework and the absence of required quality information on products, consumers with food sensitivities and food allergies are deprived of the opportunity to make an informed choice in the marketplace, and to choose the product that is best for their health.

Kulcsszavak
allergiát vagy intoleranciát okozó anyagok és termékek
fogyasztói döntések
fogyasztók tájékoztatása

Absztrakt
A tanulmány célja rávilágítani az allergének szabályozásának egy keveset kutatott, azonban szabályozást igénylő területére. A megfelelő jogszabályi héttér hiányából adódóan, a termékeket érintő szükséges minőségű információ hiányában, az ételérzékeny és ételallergiás fogyasztók piaci döntéseik során elesnek annak lehetőségétől, hogy tudatos fogyasztói döntést hozzanak, a számukra, az egészségük számára legmegfelelőbb terméket választhassák.

A tanulmány a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának szervezésében a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

Az egészség és annak megőrzése napjainkban az emberek fókuszába került. A KSH 2019-es adatai alapján[1] (KSH 2019a) hazánkban a lakosság hozzávetőlegesen ötöde valamilyen diétát követ (KSH 2019b), mely akár egészségügyi, akár meggyőződési okokra vezethető vissza (KSH 2019b). A diéták palettája széles, a KSH a speciális étrendek körében a diabetikus, laktózmentes, gluténmentes, tejfehérjementes, vegetáriánus, energiaszegény, sószegény, valamint ezen kategóriákba nem sorolható, egyéb speciális étrendekre vonatkozóan gyűjtött adatokat (KSH 2019b). Általánosságban elmondható, hogy a nőkre jellemzőbb a speciális étrendek követése, mint a férfiakra (KSH 2019a). És emellett az is megjegyzendő, hogy gyakori, hogy egy személy nem csupán egy speciális étrendet követ (KSH 2019a). Azonban ahhoz, hogy a diétákat pontosan be tudják tartani a fogyasztók, pontos tájékoztatásban kell részesülniük arra vonatkozóan, hogy mit tartalmaz a termék, amit megvásárolnak és elfogyasztanak.

Annak érdekében, hogy a tájékoztatás objektív, egységes, valamint megfelelő mértékben részletes tudjon lenni, jogszabályi szinten kell meghatározni annak kereteit.

A tájékoztatás általában írásos formában valósul meg, azonban vendéglátóhelyeken szóban is történhet[2]. Ezen túlmenően, a fogyasztó a gyártóhoz is fordulhat kiegészítő információkért. Az információ piktogramokkal is kiegészülhet[3].

Sajnos a szabályozás tartalmaz olyan szabályozatlan - vagy nem feltétlenül jól szabályozott - kérdéseket, melyek a gyakorlatban a fogyasztók számára megnehezítik a termékek kiválasztását. Az információs aszimmetria feloldása érdekében, és így a fogyasztók egészségének hatékonyabb megvédésére, a jelenlegi szabályozás számos pontján - európai uniós szinten - szigorítani lenne

[1]Frissebb adatok a tanulmány készítésének időpontjában nem elérhetőek.

[2]Nébih: Segédlet vendéglátó vállalkozásoknak arról, hogy miként tájékoztassák vendégeiket a felszolgált/kiszolgált ételek allergén összetevőiről?, https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/21442/08_30_Allerg%C3%A9n+%C3%BAtmutat%C3%B3/8a946e4e-753b-409e-a85e-e83b0c9a17f9 (megtekintés ideje: 2023. 02. 14.)., Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, 2. cikk (2) a).

[3]Ibid. 2.

szükséges. Tanulmányomban ezeket a szabályozatlan helyzeteket kívánom tárgyalni.

Az allergénekkel kapcsolatos szabályozás, a szabályozásból eredő kérdések aktívan befolyásolják az ételallergiás és ételérzékeny fogyasztók mindennapjait, egészségügyi állapotát. Valamint, általánosabban nézve, annak szabályozása, hogy milyen anyagok jelenlétét kötelesek feltüntetni a vállalkozások az élelmiszerekben, befolyásolják a bizonyos preferenciával rendelkező fogyasztók döntéseit is, gondolhatunk itt a vega vagy vegán fogyasztókra, de esetleg azokra is, akik ódzkodnak a rovarok jelenlététől az élelmiszerekben, melyek közül a házi tücsök (*Acheta domesticus*) élelmiszerekben történő felhasználását az új európai uniós szabályozás[4] már lehetővé teszi. Fontosnak tartom kiemelni, hogy nem kizárólag azok az anyagok válthatnak ki allergiás reakciót[5], amelyek nevesített allergének, szabályozási kérdés, a jogalkotó mérlegelési körébe tartozik, hogy mely allergéneket nevesít, ezáltal melyek - összetevői minőségben történő - nevesítésére, allergénként történő kiemelésére ír elő kötelezettséget a termék csomagolásán a vállalkozások számára.

Az allergének jelölésének jogszabályi háttere

Jelölendő allergének

Az allergének szabályozása Európai Uniós szinten történik. Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendeletének[6] II. sz. melléklete tartalmazza azon allergiát vagy intoleranciát okozó anyagok és termékek taxatív listáját, melyek allergénnek minősülnek és ezáltal minden vállalkozásnak a termék csomagolásán fel kell tüntetnie a termékben történő

[4] A Bizottság 2022/188/EU végrehajtási rendelete a fagyasztott, szárított és por formában lévő Acheta domesticus 2015/2283/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet szerinti, új élelmiszerként történő forgalomba hozatalának engedélyezéséről és az 2017/2470/EU bizottsági végrehajtási rendelet módosításáról.

[5] ld. Nemzeti Népegészségügyi Központ: Allergiatesztek, https://egeszsegvonal.gov.hu/a-a/1540-allergiatesztek.html (megtekintés ideje: 2023. 02. 14.), Nemzeti Népegészségügyi Központ: Ételallergia, https://egeszsegvonal.gov.hu/e-e/1302-etelallergia.html (megtekintés ideje: 2023. 02. 14.).

[6]Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről.

jelenlétüket, amennyiben a termék összetevői között szerepelnek[7]. Emellett az 1169/2011/EU rendelet biztosítja a jogszabályi hátterét a tájékoztatás egyéb aspektusainak is, úgy, mint a tájékoztatásra vonatkozó formai, és az allergéneken túlmutató egyéb követelményeket is[8].

Fontos annak a fogalomnak a kiemelése, tisztázása, hogy a termék összetevőjének mi minősül. Lényegében azok az anyagok minősülnek a termék összetevőjének, melyek tudatos tervezés következtében kerültek a termékbe[9]. Tehát, a gyártási folyamat bármely szakaszában, a termékkel esetlegesen érintkező egyéb anyag a termék összetevőjének nem minősül, annak jelölésére nem terjed ki a vállalkozások kötelezettsége. Az ilyen esetleges szennyeződések feltüntetésére a „nyomokban tartalmazhat" információ használata nyújt lehetőséget[10], azonban erre vonatkozó kötelezettség nem terheli a vállalkozásokat. Az allergénnel történő szennyeződés az adott allergénre érzékeny fogyasztók számára súlyos egészségügyi következményekkel járhat. A szennyeződés mértéke nem meghatározható, tehát a fogyasztó nincsen tisztában az ő egészségére gyakorolt káros hatás mértékével.

Allergénként jelölendő az összetevők körében az 1169/2011/EU rendelet II. melléklete értelmében 14 allergéncsoport. A glutént tartalmazó gabonafélék[11], a rákfélék[12], a tojás[13], a hal[14], a földimogyoró[15], a szójabab[16], a tej[17], a diófélék[18], a zeller[19], a mustár[20], a szezámmag[21], a kén-dioxid és a benne

[7] Ibid. 9. cikk (1) c).
[8] Ibid. 2. cikk (2) a)., 4. cikk (1).
[9] Ibid. 2. cikk (2) f).
[10] ld. ibid. 36. cikk (3) a). „önkéntesen megadott tájékoztatás".
[11] Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, II. melléklet, 1.
[12] Ibid. 2.
[13] Ibid. 3.
[14] Ibid. 4.
[15] Ibid. 5.
[16] Ibid. 6.
[17] Ibid. 7.
[18] Ibid. 8.
[19] Ibid. 9.
[20] Ibid. 10.
[21] Ibid. 11.

kifejezett szulfitok jogszabályban meghatározott koncentrációban[22], a csillagfürt[23], valamint a puhatestűek[24], továbbá az ezekből készült termékek, jogszabályban meghatározott kivételekkel.

Glutént tartalmazó gabonafélék körében nevesítésre kerül a búza, rozs, árpa, zab klasszikus négyesén felül a tönkölybúza, kamut, továbbá mindezeknek hibridizált fajtái[25].

Diófélék körében a mandula, mogyoró, dió, kesudió, pekándió, brazil dió, pisztácia és a makadámia vagy queenslandi dió kerül nevesítésre[26]. Ezek esetében megjegyzendő, hogy tudományos nevüket is tartalmazza a jogszabály, azonban azzal nem számol, hogy például mogyoró esetében nem kizárólag a *Corylus avellana* (közönséges mogyoró) kerül piaci forgalomba, hanem a *Corylus colurna* (törökmogyoró) is, melyre nem terjed ki a törvény hatálya. Tehát, annak ellenére, hogy a jogszabály megfogalmazása a minél nagyobb pontosságra törekszik, mégis vakfoltokat tartalmaz.

"Nyomokban tartalmazhat"

Annak ellenére, hogy az élelmiszerek esetében az allergének összetevőkénti minőségben történő feltüntetésére vonatkozóan az Európai Unió tagállamai számára kötelezettséget ír elő, az allergénekkel történő szennyeződés keretei nincsenek pontosan meghatározva. A vállalkozások üzleti döntésétől és tájékozottságától függ, hogy kívánnak-e a termék csomagolásán allergénnel történő szennyeződésre irányuló utalást tenni, vagy nem élnek ennek lehetőségével[27]. Amennyiben feltüntetik ezen szennyeződéseket, azt a „nyomokban tartalmazhat" információn keresztül van lehetőségük megtenni.

Tekintettel arra, hogy ezeknek a szennyeződéseknek a mértéke kiszámíthatatlan, meghaladhatják az egyes allergénekre vonatkozó határértékeket, az adott allergénre érzékeny fogyasztók körében a termék fogyasztása tüneteket válthatnak ki. Azonban a fogyasztók számára nem

[22] Ibid. 12.
[23] Ibid. 13.
[24] ld. Ibid. 1. a), b), c), d), 4. a), b), 6. a), b), c), d), 7. a), b), 8.
[25] Ibid. 1.
[26] Ibid. 8.
[27] ld. „önkéntesen megadott tájékoztatás", Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, 36. cikk (3) a).

egyértelmű, hogy amennyiben van „nyomokban tartalmazhat” információ a terméken, az nem jelenti azt teljes biztonsággal hogy olyan allergénnel nem szennyeződhet a termék az előállítás bármely szakaszában, amit a „nyomokban tartalmazhat” információ nem tartalmaz.

Allergénfeltüntetés hiányára vonatkozó tiltás esetköre

Bizonyos esetben annak ellenére, hogy adott termék nem tartalmaz allergént, vagy adott allergént, a termék mentességére utaló információ feltüntetését a törvény tiltja.[28]

Olyan termékek esetében, melyek a gyártási folyamat sajátosságai alapján nem tartalmazhatnak bizonyos allergént összetevőként, az adott allergéntől történő mentesség feltüntetése tisztességtelen tájékoztatási gyakorlatnak minősül[29]. Az emögött meghúzódó jogalkotói szándék, melynek értelmében lényegében ugyanolyan termékek tekintetében ne legyen különbségtétel, teljes mértékben indokolható, azonban nem veszi figyelembe annak tényét, hogy az esetleges szennyeződések lehetőségéről így nem értesül a fogyasztó, tekintve, hogy a „nyomokban tartalmazhat” információ feltüntetésére vonatkozóan nincsen kötelezettség, valamint teljeskörű allergénfeltüntetésre sincs esetében. Tehát, nincs mód megkülönböztetni az ilyen körbe eső azon termékeket, melyek esetében a szennyeződés potenciális lehetősége sem áll fenn, mert a gyártás minden szakaszára vonatkozóan kizárható a szennyeződés, valamint azon termékeket, melyek esetében allergénnel történő szennyeződéssel kell(ene) a fogyasztónak számolnia.

Fogyasztói döntést befolyásoló hatás

Általánosságban megfigyelhető, hogy amennyiben egy fogyasztó a termék csomagolásán „nyomokban tartalmazhat” információt lát, az a képzet alakul ki benne, hogy csak és kizárólag a „nyomokban tartalmazhat” információ keretében feltüntetett allergénekkel szennyeződhet a termék[30]. Tehát, az

[28] Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, 7. cikk (1) c).

[29] Ibid.

[30] Ez megfigyelhető a hazai legnagyobb, guténérzékenyeket összefogó, a tanulmány lezárásának idején 137914 főt számláló („Gluténmentes konyha és lisztérzékeny hétköznapok”) Facebook csoportban, ahol rendszeresen, tényként kezelve tesznek utalást rá

ételérzékeny, ételallergiás vagy bármilyen diétát követő fogyasztók szívesebben választanak olyan terméket, amely tartalmaz „nyomokban tartalmazhat" információt, amelyben az őket érintő allergén nem szerepel, mint olyan terméket, amely nem tartalmazhat „nyomokban tartalmazhat" információt. „Nyomokban tartalmazhat" információt tartalmazó termék esetében fel sem merül a tudatosabb fogyasztókban sem annak az ötlete, hogy a gyártóhoz forduljon az allergéneket érintő bővebb tájékoztatásért.

Véleményem szerint a „nyomokban tartalmazhat" információ megléte a fogyasztókban egy hamis biztonságérzetet kelt. Ezáltal a piaci verseny során hátrányos helyzetbe kerülnek azok a vállalkozások, melyek lelkiismeretesen minden allergént feltüntetnek, amelyet a termék tartalmazhat, valamint az allergénszennyeződést semmilyen formában nem jelölő vállalkozások, azokkal szemben, amelyek válogatnak aközött, hogy mely allergének eshetőleges jelenlétét tüntetik fel. Amellett, hogy a vállalkozások számára is hátrányosnak látom a „nyomokban tartalmazhat" információ szabályozatlanságát, véleményem szerint a fogyasztók tájékoztatáshoz való joga[31], és ezen keresztül egészsége sérül.

Javaslatok - De lege ferenda

Úgy gondolom a fogyasztók egészségének védelme érdekében elengedhetetlen a „nyomokban tartalmazhat" információ újraszabályozása. A „nyomokban tartalmazhat" információ feltüntetésére a vállalkozások számára kötelezettséget kellene jogszabályi szinten előírni, azzal, hogy a „nyomokban tartalmazhat" információ teljeskörű legyen, minden, az 1169/2011/EU rendelet II. mellékletében nevesített allergént tartalmazzon, amellyel a gyártási folyamat bármely szakaszában szennyeződhet a termék.

Emellett, célszerű lenne különbséget tenni azon termékek között, amelyek a jogszabályi tilalmak miatt nem rendelkezhetnek bizonyos allergéntől való mentességre utalással, azonban a gyártási folyamat során az allergénnel történő érintkezésre elméleti lehetőség sincsen, valamint azon termékek között,

fogyasztók, hogy az allergén információ korrekt, amennyiben „nyomokban tartalmazhat" információt találtak a csomagoláson.

[31] ld. Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, preambulum (3), 1. cikk (2)

melyek esetében allergénnel szennyeződés veszélye fenn állhat, noha a termék összetevői körében az adott allergén nem szerepelhet.

Azonban, tagállami szintű, az európai uniós jogszabálynál szigorúbb szabályozást az allergének szabályozási kérdéseiben az európai uniós jog nem enged[32]. Amennyiben lehetőség nyílna rá, célszerűtlen lenne tagállami szinten szigorúbb szabályok meghozatala, tekintve, hogy a fogyasztók egészségének védelmét, a fogyasztók pontos tájékoztatást, mint célt, nem lenne képes megvalósítani, a más európai uniós országokból importált termékek miatt, melyek tekintetében a szigorúbb szabályozás nem lenne irányadó, tekintettel arra, hogy bármelyik tagállamban forgalmazható termék az áruk szabad mozgása miatt bármely más uniós tagállamban is forgalmazható[33]. Tehát, a fogyasztók egészsége a továbbiakban is sérülne, és emellett a hazai vállalkozások a külföldi vállalkozásokkal szemben hátrányosabb helyzetbe kerülnének. Ennek tükrében a szigorúbb jogszabályi rendelkezések európai uniós szinten történő meghozatalát látom szükségesnek.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az Európai Unió tagállamaiban, egy uniós jogon alapuló, egységes szabályozás figyelhető meg. Az egyező jogszabályi háttér, valamint az áruk szabad mozgása, mint alapelv következtében a Magyarországon élő fogyasztók ugyan olyan helyzetben vannak, mint az Európai Unió bármely más tagállamában.

Azonban ez az egységes szabályozás nem elégíti ki teljes mértékben a fogyasztói igényeket, nem kellően szigorú ahhoz, hogy hatékonyan képes legyen a fogyasztók egészsége védelmére. Ezokból szükségesnek látom a jogszabályi háttér - európai uniós szinten történő - felülvizsgálatát, a szabályozás szigorítását, pontosítását. A jogalkotási folyamatba elengedhetetlennek tartom az allergének és azok hatásaival és veszélyességével kapcsolatban kiemelkedő jártassággal rendelkező szakemberek bevonását.

[32] Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, 38. cikk.
[33] Ibid. 38. cikk (2).

Felhasznált irodalom

1. Az Európai Parlament és a Tanács 1169/2011/EU rendelete a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről
2. A Bizottság 2022/188/EU végrehajtási rendelete a fagyasztott, szárított és por formában lévő Acheta domesticus 2015/2283/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet szerinti, új élelmiszerként történő forgalomba hozatalának engedélyezéséről és az 2017/2470/EU bizottsági végrehajtási rendelet módosításáról
3. Nébih: Segédlet vendéglátó vállalkozásoknak arról, hogy miként tájékoztassák vendégeiket a felszolgált/kiszolgált ételek allergén összetevőiről?, https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/21442/08_30_Allerg%C3%A9n+%C3%BAtmutat%C3%B3/8a946e4e-753b-409e-a85e-e83b0c9a17f9
4. Nemzeti Népegészségügyi Központ: Allergiatesztek, https://egeszsegvonal.gov.hu/a-a/1540-allergiatesztek.html
5. Nemzeti Népegészségügyi Központ: Ételallergia, https://egeszsegvonal.gov.hu/e-e/1302-etelallergia.html
6. Központi Statisztikai Hivatal: Egészségügyi helyzetkép, 2019, 15. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/egeszsegugyi_helyzetkep_2019.pdf
7. Központi Statisztikai Hivatal: Táplálkozás, tápláltság, 2019, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/elef/taplalkozas_2019/index.html

A mesterséges intelligencia és az orvostudomány, felelősségi és szabályozási kérdések

Bicskei Tamás[1], Rideg Gergely[2]

[1]PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Doktori Iskola
[2]PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Doktori Iskola

INFO

dr. Bicskei Tamás
bicskei.tamas91@gmail.com

Keywords
artificial intelligence
regulation, liability
EU
healthcare

ABSTRACT

Abstract

Artificial intelligence will become an inevitable part of healthcare delivery in the future, and its effects are already being felt. As a complement to medical care, AI will help develop new medicines, monitor patients remotely and manage patient data securely.
Artificial intelligence is opening a new chapter in liability science. In this paper, we aim to highlight the risks that the use of AI in healthcare may entail. We will also discuss how the use of AI fits in with the objectives of the European Union, such as the creation of a healthy environment and sustainable development.
In this context, the regulatory efforts of the European legislator to diffuse risks and the direction, objectives and partial results of the regulation are comprehensively described.

Kulcsszavak
mesterséges intelligencia
szabályozás
felelősség
EU
egészségügy

Absztrakt

Az egészségügyi ellátások nyújtásának a jövőben megkerülhetetlen része lesz a mesterséges intelligencia, melynek hatásai már most jelentkeznek. A mesterséges intelligencia az orvosi ellátások kiegészítéseként segítséget nyújt új gyógyszerek kifejlesztéséhez, a betegek távfelügyeletéhez, a betegadatok biztonságos kezeléséhez.
A mesterséges intelligencia működése új fejezetet jelent a felelősségtan tekintetében. A tanulmányban igyekszünk rámutatni arra, hogy a mesterséges intelligencia egészségügyi használata milyen kockázatokkal járhat. Azt is megemlítjük, hogy a felhasználási cél hogyan illeszkedik az Európai Unió célkitűzéseihez, úgy, mint az egészséges környezet megteremtése, a fentartható fejlődés.
E körben átfogóan ismertetjük az európai jogalkotó kockázatokat porlasztó szabályozási törekvéseit és a szabályozás kijelölt irányát, célkitűzéseket és részeredményeket.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A mesterséges intelligencia (a továbbiakban úgy is mint MI, vagy AI) a XXI. századra hatékony eszközzé vált az orvostudomány területén. Potenciális alkalmazási területei az orvosi nyilvántartási rendszerektől a diagnóziskészítő rendszerekig bárhol elképzelhetőek. Az MI a betegadatok valós idejű elemzésével javíthatja a problémákra adott válaszadási időt és segítheti a betegcsoportosítást is. A betegellátás során a mesterséges intelligencia például segíthet a személyre szabott kezelési tervek kidolgozásában a betegek kórtörténete és genetikai adatai alapján. Emellett a kutatási eredményekből látjuk, hogy az MI szerepet játszhat az alternatív, ingyenes gyógyszerek kiválasztásában is a diagnózis elemzésével és a hatékony kezelések azonosításával (Hongmin és mtsai 2022).

Az elmúlt években jelentős kutatások folytak a MI orvosi területen történő alkalmazásával kapcsolatban. Egy, a Journal of the American Medical Association című folyóiratban közzétett tanulmány (Jain A és mtsai 2021) szerint a mesterséges intelligencia alapú rendszerek képesek többek között a gyakori bőrbetegségek pontos diagnosztizálására, méghozzá akár az emberi bőrgyógyászokéhoz hasonló pontossággal. Egy másik, a Nature folyóiratban közzétett tanulmány (Alrefaei és mtsai 2022) azt mutatta be, hogy a mesterséges intelligencia képes a genetikai adatok elemzésére és a ritka betegségekben szenvedő betegek személyre szabott kezelési lehetőségeinek meghatározására.

Az egészségügyi ellátások nyújtásának a jövőben megkerülhetetlen része lesz a mesterséges intelligencia, melynek hatásai már most jelentkeznek. A mesterséges intelligencia az orvosi ellátások kiegészítéseként segítséget nyújt új gyógyszerek kifejlesztéséhez, a betegek távfelügyeletéhez, a betegadatok biztonságos kezeléséhez. Az Anyajegyszűrő Központban az anyajegyszűrést automatizált módon, egy mesterséges intelligenciával ellátott készülék végzi el.[34] A szűrés során az algoritmus segíti a szakorvos munkáját azzal, hogy megállapítást ad az elváltozásról, elemezve, hogy jó- vagy rosszindulatú-e az eltérés. A diagnosztikai eszköz megalkotásában bőrgyógyászati szakembereken kívül fizikus, informatikus és statikus is részt vett. A gép ebben az esetben nem tudja helyettesíteni a szakorvos véleményét: a feladata az, hogy felhívja az orvos figyelmét a szokatlan elváltozásokra, melyet esetleg az orvosi

[34]Lásd bővebben: https://www.portfolio.hu/gazdasag/20201221/a-jovo-egeszsegugyenek-motorjai-egyeni-felelosseg-es-digitalizacio-462640 . Utolsó megtekintés: 2023. 02. 01.

diagnosztika nem észlelt. A program fejlesztése során 100 algoritmust alkalmaztak, mely 8000 melanocita képét elemezte teljeskörűen.[35] A mesterséges intelligencia rendszert működtető FotoFinder Moleanalyzer Pro tehát elsősorban az orvosi diagnosztika segítésére szolgál, nem helyettesítheti a klinikai döntéshozatalt, de a gyakorlatban kiegészítheti a hagyományos orvosi ellátást (MacLellan és mtsai 2020).

Összefoglalva, az MI segíthet a betegellátás eredményeinek javításában és az egészségügyi költségek csökkentésében. A további kutatások és a technológiák fejlődésével valószínű, hogy a mesterséges intelligencia egyre értékesebb eszközzé válik az orvostudománynak.

Az előnyök mellett az MI-alkalmazás számos kockázattal is járhat. Az egyik oldalról a hasznos automatikus megfigyelés, például bűnmegelőzési célú, egyszerre könnyen a polgárok autonómiájának megsértéséhez vezethet.

Szabályozási környezet

A témával foglalkozó egyik fundamentális mérföldkőtől, a 2018. április 25-én lefektetett MI-stratégiától[36], az Európai Parlament 2020. október 20-i, a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a mesterséges intelligenciára vonatkozó polgári jogi felelősségi rendszerrel kapcsolatban tervezeten át, és az AI Act [37]javaslaton át egészen az EU MI felelősségi szabályait érintő irányelvtervezetig[38] az európai jogalkotó számos alkalommal foglalkozott az MI-vel kapcsolatban eddig felmerült jogászi kihívásokkal és kockázatokkal.

A kutatók igyekeznek az ún. „black box effekt", a gépi tanulási algoritmusok által generált kockázatok porlasztani annak érdekében, hogy az európai értékeket, úgy mint fenntartható fejlődés, személyiségi jogok tiszteletben tartása és igazságosság, vagy méltányosság minden európai polgár számára garantálni tudják.

Egyetértünk azzal, hogy az MI-rendszerek szabályozása fontos, minthogy a technológiai fejlődés egyes iparágakban és szektorokban jóval előrehaladottabb, mint az a szint, amin a jelenlegi normák az embereket védeni tudják. Gondolunk itt különösen az önvezető autókra, de az egészségügy

[35]Lásd bővebben: https://www.anyajegyszurokozpont.hu/kiemelt-szakmaisag-az-on-vedelmeben/reszletes-anyajegyvizsgalat . Utolsó megtekintés: 2023. 02. 01.

[36]A dokumentum hivatkozási száma: COM(2018) 795 final

[37]A dokumentum elnevezése: Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts.

[38]A dokumentum hivatkozási száma: COM/2022/496 final.

területéről vett példák is azt szemléltetik, hogy a fejlődés megállíthatatlanul zajlik.
Az egészségügyben is új jellegű munkaköröket, új ismeretanyagot igényelnek ezek a rendszerek, amelyek működésük során elképesztő méretű adatot dolgoznak fel.
Több szerző hangsúlyozza, hogy mesterséges intelligencia szabályozás csak kölcsönhatásban lesz eredményes, például az adatkezelési szabályozással, így a GDPR rendelettel együttesen.

Az Európai egészségügyi adattér

Az AI Act rendelet-tervezet megalkotásakor is rámutattak arra, hogy a kutatóknak lehetőséget kell biztosítani, hogy a rendelethez kapcsolódó tevékenységi területükön belül hozzáférjenek a megfelelő módon összegyűjtött és kiváló minőségű adatkészletekhez, mert így garantálható, hogy az európai MI-kutatás versenyképes maradjon.
Ilyen célt szolgált például az Európai egészségügyi adattér létrehozásáról szóló javaslat[39]. Ennek megalkotásával a jogalkotó azt kívánja elérni, hogy lehetővé váljon az egyének számára az elektronikus személyes egészségügyi adataikhoz való, nemzeti és uniós szintű fokozott digitális hozzáférés és azok ellenőrzése, továbbá kialakítsa az elektronikus egészségügyi nyilvántartó rendszerek, a releváns orvostechnikai eszközök és a magas kockázatú mesterségesintelligencia-rendszerek valódi egységes piacát. Ez pedig lehetősége biztosít az egészségügyi adatok következetes, megbízható és hatékony kutatásához, innovációs, szakpolitikai és szabályozási tevékenységekhez való felhasználásához.[40]

Szabályozási kérdések

Ahogy a mesterséges intelligencia egyre jobban fejlődik és egyre elterjedtebbé válik a társadalomban, úgy válik egyre összetettebbé az a kérdés, hogy hogyan szabályozzuk ezeket a bonyolult rendszereket. Ugyanis egyrészt a túl szigorú szabályozás elfojtja az innovációt és korlátozza a mesterséges intelligencia potenciális előnyeit, másrészt a megfelelő szabályozás hiánya komoly károkat okozhat az egyéneknek és a társadalom egészének. E két véglet közötti megfelelő egyensúly megtalálása kritikus fontosságú a mesterséges

[39]A dokumentum hivatkozási száma: COM(2022) 197 final
[40]Lásd bővebben: Európai egészségügyi adattér - https://health.ec.europa.eu/ehealth-digital-health-and-care/european-health-data-space_hu (Utolsó megtekintés: 2023.01.12)

intelligencia biztonságos és hatékony alkalmazásának biztosítása szempontjából úgy a mohácsi betegek számára, mint a würzburgi kórház dolgozói számára.

A szigorú szabályozásból fakadó potenciális veszélyekre figyelmeztet a common law jogrendszerben gondolkodó szerzők is. A kártérítési jog (tort law) szabályai előnyben részesítik a megfelelő gondosság (standard of care) tanúsítását a mesterséges intelligencia döntéseivel szemben az egészségügyi kártérítési perekben. Ha az orvos a szakmai protokollok szerint indokolt kezelést javasolja a páciensnek, akkor általában nem lesz megállapítható a kártérítési felelősségük akkor sem, ha igazolhatóan jobb eredménnyel járt volna egy alternatív gyógymód az adott betegnek a konkrét esetben. Az orvos rendszerint akkor vonható felelősségre, ha nem tesz eleget a gondossági kötelezettségének, és ebből kifolyólag személyi sérülés, kár éri a beteget. Mivel a kártérítési jog kizárja a felelősségre vonást a megfelelő gondosság tanúsítása mellett, az orvos számára a legbiztonságosabb út az, ha a szakmai protokolloknak megfelelő eljárást követi, és figyelmen kívül hagyja a mesterséges intelligencia által javasolt megoldást, ha az az ettől való eltérést javasolná. Ez feltehetően visszaszorítja, hátráltatja az MI eszközök alkalmazását, és az erre fordított fejlesztéseket is (Nicholson, Gerke, Cohen 2019).

Álláspontunk szerint - az angolszász jogrendszerhez hasonlóan (Nicholson, Gerke, Cohen 2019) - akkor merülhet fel az egészségügyi intézmény kártérítési felelőssége, ha az orvos tevékenysége kárt okoz, és nem az adott helyzetben elvárható magatartást tanúsította. Ha a mesterséges intelligencia a követendő gyógykezelésre javaslatot tesz, elképzelhető, hogy biztonságosabb az orvos szempontjából figyelmen kívül hagyni a szakmai normáktól túlságosan eltérő, adott esetben a beteg számára előnyösebb eljárást.

Érdekes ellentétet szolgáltat egy empirikus kutatás, mely kérdőíves felmérés módszerével arra kereste a választ, hogy az esküdtszék milyen módon bírálná el az orvosi károkozást akkor, ha a mesterséges intelligencia döntése is közrehat a gyógykezelés kiválasztásánál. A kutatás eredménye azt mutatta, hogy egy potenciális esküdtszék elfogadhatóbbnak tartja azt a megoldást, ha az orvos követi a mesterséges intelligencia javaslatát, függetlenül attól, hogy az a szakmai protokolloknak megfelel, vagy sem (Kevin, Nielsen, Stremitzer 2021). Ezek a megállapítások talán kisebb hatással bírnak a hazai joggyakorlatra, tekintve, hogy Magyarországon a polgári jogvitákat nem

esküdtszék útján dönti el a bíróság, azonban nem zárható ki, hogy ezt a szemléletet a kontinentális jogrendszer bírái is átveszik.
A mesterséges intelligencia szabályozásának egyik fő kihívása a technológia gyorsan változó természete. A hagyományos szabályozási keretek nem biztos, hogy képesek lépést tartani az innováció ütemével, és új megközelítésekre lehet szükség annak biztosításához, hogy a mesterséges intelligencia alkalmazása felelős és etikus módon történjen. Emellett a különböző típusú mesterséges intelligencia-rendszerek különböző típusú szabályozást igényelhetnek, ami tovább bonyolítja a kérdést.
E kihívások ellenére mind nemzeti, mind nemzetközi szinten történtek erőfeszítések a mesterséges intelligenciára vonatkozó iránymutatások és szabályozások kidolgozására. Az Európai Unió például javaslatot tett az etikus mesterséges intelligenciára vonatkozó keretrendszerre, amely az átláthatóságot, az elszámoltathatóságot és az emberi felügyeletet hangsúlyozza. Az Egyesült Államokban a National Institute of Standards and Technology kidolgozta a mesterséges intelligencia kockázatkezelési keretrendszerét, amely iránymutatást nyújt a szervezetek számára a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kockázatok kezeléséhez.
A jelen tanulmány a továbbiakban azt vizsgálja, hogy milyen kérdések merülhetnek fel az MI egészségügyben történő alkalmazása körében és a kialakuló szabályozás milyen irányba mutat.

A felelősségi probléma meghatározása

A mesterséges intelligencia működése újszerű kihívásokat a felelősségtan tekintetében. A felelősségről jogágakon átívelően elmondható, hogy alapvetően az emberi jogsértő magatartások szankcionálása érdekében felállított feltételrendszerről beszélhetünk, mely a jogellenesség, az okozati összefüggés és a vétkesség (felróhatóság, bűnösség) megléte esetén lehetővé teszi ezen magatartások szankcionálását.
Általánosan elfogadott az a meglátás, hogy a mesterséges intelligencia rendszerek, főként a gépi tanuláson alapuló rendszerek legfőbb problémája felelősségi szempontból azok kiszámíthatatlansága. Egyesek nevezik ezt a jelenséget az MI indeterminizmusának, vagy a fentebb említett fekete doboz (black box) hatásnak[41], a lényeg azonban ugyanaz: van egy emberi magatartás

[41]Megjegyzendő, hogy a black box hatást elődizheti a gép megmagyarázhatatlan, bonyolult működése mellett az algoritmus szerzői jogi védelme is. Ebben az esetben előfordulhat, hogy a gép működése nem a technológia sajátossága miatt, hanem jogi okokból megismerhetetlen a

- utasítást adnak a gépnek, vagy megtervezik a gép működését. Az MI ezután működésbe lép, valami történik a gépen belül: ez az a mozzanat, amiről nagyon keveset tudunk, és nehezen állapítható meg a tényleges működés. A végeredmény azonban végülis többnyire az, amire számított a programozó, de nem mindig: a működési bizonytalanság miatt ez nem minden esetben lesz igaz. A komoly kérdés a büntetőjogi és a polgári jogi felelősség szempontjából is az, hogy ha a működés bizonytalansága jogsértést eredményez, az mennyire köthető akár a felhasználóhoz, akár az emberhez?

Először különbséget kell tennünk a különböző MI rendszerek között. A köznyelv és bizonyos esetekben a jogirodalom is ellátja a ’mesterséges intelligencia’ jelzővel azokat az eszközöket is, amelyeknél ez a megnevezés nem feltétlenül megérdemelt. Az eltérő működési elven túl az okosórák, okostelefonok, egyéb ehhez hasonló eszközök nem rendelkeznek ezzel az említett, csak bizonyos technológiákra jellemző tulajdonsággal, hogy a működésük kiszámíthatatlan.[42] Vegyünk például egy fentebb említett, a bőrbetegségek diagnosztizálására szolgáló szoftvert. Egy bizonyos fejlettségi szint után az emberi felhasználó, és a fejlesztő számára is megjósolhatatlan lesz, hogy a rendszer képfelismerő szoftvere pontosan milyen okból minősít egy elváltozást rosszindulatú daganatnak, egy másikat pedig miért nem. A működési elv azon alapszik, hogy több tízezer kóreset, és annak helyes diagnosztizálásának betáplálása után a gép képes lehet a továbbiakban egy éles helyzetben is helyesen dönteni. A problémamegoldás folyamata tehát - az emberi orvos gondolkodásától eltérően - nem intuitív, a tényleges tapasztalást a szaktudással összekötő módon realizálódik, hanem felismeréssel, a korábbi eredmények séma szerinti követésével. Ebből a működési elvből az is következik, hogy soha nem tudja a felhasználó, illetve a fejlesztő teljes pontossággal megjósolni, hogy milyen eredmény várható a géptől.

felhasználók számára. Természetesen ebben az esetben az algoritmus megalkotói ismerik a működést, és ez az eset nem tartozik az alább ismertetett felelősségi problémakörbe (Rudin 2019).

[42]A terjedelmi korlátok okán nem térünk ki részletesen a különböző rendszerek közötti technológiai eltérésekre. Felelősségi szempontból azonban ebben az esetben a gépi tanuláson (öntanuláson, mélytanuláson) alapuló mesterséges intelligencia esetén merül fel az előreláthatatlanság kérdése, míg az ebbe a körbe nem tartozó eszközök az előre kódolt algoritmusok kategóriájába vonhatóak. A kiszámíthatatlanság kifejezetten ez utóbbi kategóriába tartozó technológiák esetén nem merül fel. Részletesebben a gépi tanulásról lásd: (Kristóf 2002). A gyenge és erős mesterséges intelligencián alapuló különbségtétellel kapcsolatosan lásd: (Z. Karlavics 2015).

A felelősségi probléma magja ebből az „önálló”, az emberi tevékenységtől és előreláthatóságtól részben függetlenedő működésből fakad. Kijelenthető tehát, hogy az emberi közrehatás nélkül, gépi tanuláson alapuló algoritmus olyan megoldások felismerésére képes, melyet az alkotója nem táplált be a gép elkészítésekor, ebből következően olyan döntések meghozatalára is képes, mely döntésekre sem a programozó, sem a felhasználó nem adott utasítást.
Érdekes problémát vethet fel az a helyzet, amikor az orvosi diagnosztika mesterséges intelligencia felhasználásával készül el a páciens részére, mely az adott esetben hibás diagnózist tartalmaz, melyből fakadóan a páciensnek kára keletkezik, vagy személyiségi jogait (például élethez, testi épséghez, egészséghez fűződő jogát) megsértik.
Felmerül a kérdés, hogy a páciens ilyen esetben kivel szemben érvényesítheti a személyiségi jogsértésből eredő, sérelemdíj iránti, valamint kártérítés iránti igényét.
A károsult kizárólag az közvetítővel áll szerződéses jogviszonyban, a kárt azonban közvetlenül az algoritmus hibás működése, és a szakorvosi kontroll nem megfelelő volta miatt szenvedte el. A károsult megpróbálhat pert indítani kizárólag a közvetítővel szemben szerződésszegésre hivatkozva, amennyiben bizonyítani tudja, hogy a kár kizárólag a szerződés megszegése folytán következett be. Többek közös károkozására hivatkozva megkísérelheti a hibás diagnózis felállításában közreműködő valamennyi személy perlését, mely esetben részben a szerződésszegéssel, részben a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályainak alkalmazására kerül sor a per elbírálásakor.[43]
Felmerülhet, hogy a páciens a termékfelelősségi szabályokra hivatkozva közvetlenül a mesterséges intelligencia rendszer előállítójával (gyártójával) szemben támaszt követelést. Ebben az esetben - amennyiben a páciens bizonyítani tudja, hogy a kár kizárólag az algoritmus hibás működésére vezethető vissza - a diagnosztikai eszköz gyártójától közvetlenül követelhető a kártérítés.[44]

[43]Az Eütv. 244. § (2) bekezdése alapján az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigények tekintetében a szerződéses kapcsolat fennállásától függetlenül a deliktuális felelősség szabályai kerülnek alkalmazásra.
[44]A common law jogrendszerű országokban felmerült az a dogmatikai probléma, hogy az orvosi diagnosztikai MI rendszer felhasználója nem a páciens, hanem az egészségügyi szolgáltatást nyújtó orvos/kórház. Ebben az értelmezésben a gyártó az orvosnak köteles a termékkel kapcsolatos tájékoztatást megadni. Amennyiben a kapott tájékoztatás alapján az

A szakorvos munkavállalóval szemben kártérítési igényt a károsult közvetlenül nem érvényesíthet. A Ptk. szabályai szerint az alkalmazott a harmadik személynek (a páciensnek) okozott kárért csak szándékos károkozás esetén felel, minden más esetben a károsulttal szemben a munkáltató a felelős.[45]

Nehezebb lehet a megítélése az algoritmus által okozott kár megtérítésének. A fentebb ismertetett körülmények folytán nem zárható ki, hogy a perbeli bizonyítás során a megállapított tények alapján az algoritmus meghibásodása nem vezethető vissza sem a szolgáltató, sem a szoftverfejlesztő vagy más személy közrehatására: bebizonyosodhat, hogy a hibás működés kizárólag a mélytanuláson alapuló fejlesztési módszer eredményeként következett be. Figyelemmel a Ptk. vonatkozó szabályaira, elképzelhető, hogy a kártérítési felelősség megállapításához szükséges okozati összefüggést nem állapítják meg egyik alperes tekintetében sem, vagy esetleg valamennyi alperes sikeresen kimenti magát a felelősség alól.

További kérdésként merülhet fel, hogy miként kell kezelni az orvos és az algoritmust szolgáltató fél felelősségének belső megoszlását. A jelenlegi orvosi szakmai protokollok alapján nehezen elképzelhető, hogy felelősség nagyobb részét a mesterséges intelligenciát szolgáltatóra terhelné a jogalkalmazó. A folyamatok azonban talán inkább abba az irányba mutatnak, hogy a jövőben - a költséghatékonyság és a munkaterhek csökkentése érdekében - a mesterséges intelligencia diagnosztikája lehet az elsődleges, vagy akár a kizárólagos eszköz arra, hogy a páciens további kezelésére javaslatot nyújtson a szűrés alapján.

Megoldási lehetőségek az európai jogalkotás tükrében

Erre a helyzetre kívánt megoldást nyújtani az Európai Parlament 2020/2014(INL) számú ajánlása a mesterséges intelligenciára vonatkozó polgári jogi felelősségrendszerrel kapcsolatban.[46] Az ajánlás mellékleteként az EP Jogi Bizottsága kidolgozott egy uniós rendeletre vonatkozó javaslatot, mely egy MI technológiánként differenciált megoldást javasolt. Kimentést nem tűrő, szigorú felelősséget állapít meg a tervezet a magas kockázatú MI rendszerek

orvos nem tárja fel a betegnek az MI rendszerrel kapcsolatos kockázatokat, az ebből eredő károkat köteles viselni. Lásd: (Sullivan, Schweikart 2019).

[45]A munkáltató helytállási kötelezettsége kérdésében részletesen lásd (Pajor 2016).

[46]Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_HU.html#title2

üzembentartóira, ha az MI-vel összefüggésben kárt okozna.[47] Ebben a tekintetben üzembentartónak tekintették mind az MI-rendszer fehlasználóját (frontend-üzemeltető), mind az MI-rendszer fejlesztőjét (backend-üzemeltető). Ezzel szemben a nem magas kockázatú rendszerek esetén vétkességen alapuló kimentést tesz lehetővé a tervezet, továbbá vis maior esetén is mentesül a kártérítési felelősség alól.[48]

Az európai unió jogalkotási folyamatában két irányelv szolgálja jelenleg a mesterséges intelligencia működése által okozott károk tekintetében a polgári jogi felelősség rendezését. A termékfelelősségi irányelv módosítása mellett különösen a szerződésen kívül okozott károkra vonatkozó felelősségi szabályokat rendező irányelv (MI felelősség irányelv) tervezete bír ebben a körben jelentőséggel.[49]

Az irányelv célja az, hogy a károsult jogérvényesítését megkönnyítse (bizonyos esetekben lehetővé tegye) a károkozóval szemben. Ezt a helyzetet alapvetően kettő, megdönthető vélelem felállításával igyekszik megteremteni. Összességében elmondható, hogy ennek a jogszabályi rendezésnek a célja a kiszámíthatatlanságát, az MI-rendszer működésének a károkozó magatartásához való köthetésének hiányosságát kívánja akként orvosolni, hogy lényegében megkerüli a fekete doboz vizsgálatát.

Az első vélelem a károkozó felróhatóságának vélelmezését teszi lehetővé.[50] A károsult kérheti, hogy mutassák be az MI működéséhez kapcsolódó bizonyítékokat (az MI fejlesztési dokumentációit). A bizonyítékok bemutatására kötelezhető az MI-rendszer szolgáltatója, de a felhasználója is. Ahhoz azonban, hogy a bíróság elrendelje a bizonyítékok bemutatását, a kérelmet olyan tényekkel kell alátámasztani, melyek valószínűsítik a kártérítési igény megalapozottságát. Ha a bizonyítékok bemutatására vonatkozó bírósági felhívásnak nem tesz eleget a károkozó, akkor vélelmezni kell a felróhatóságát.

[47]Európai Parlament 2020/2014(INL) számú ajánlásának melléklete, 4. cikk.

[48]Európai Parlament 2020/2014(INL) számú ajánlásának melléklete, 8. cikk. Érdekes módon a tervezetnek ezen cikkében is megjelenik az az elvárás, hogy a mesterséges intelligencia gyártója együttműködésre köteles a károsulttal a jogsértés okának megállapítása körében.

[49]A dokumentum elérhető az alábbi linken: Javaslat a szerződésen kívüli polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról (a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelv) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496 (2023. 01. 30.)

[50]MI felelősség irányelv 3. cikk (5) bekezdés.

Ha a károsult bizonyítja, hogy a károkozó felróhatóan járt el, és az MI-rendszer működése kárt eredményezett, továbbá valószínűsíthető, hogy a felróható magatartás befolyásolta az MI működését, akkor vélelmezni kell, hogy az alperes magatartása és a kár bekövetkezte között okozati összefüggés áll fenn.[51]

Tételezzük fel, hogy az MI kiszámíthatatlansága miatt nem tudható pontosan, még szakértői eszközökkel sem, hogy miért működött úgy a rendszer, hogy az káreseménnyel járt. Lehet, hogy a programozó hibázott, de lehet, hogy a gép sajátos, kiszámíthatatlan működése miatt történt a káresemény: nem állapítható meg a jogsértés pontos oka. Az okozatosság tekintetében az irányelv alapján ha bizonyított, hogy a károkozó elmulasztotta a gondossági kötelezettségét, és valószínűsíthető, hogy ez valamilyen módon hatással volt az MI működésére, akkor a megtörtént károkat be kell tudni a felhasználó/gyártó magatartásaként. Leegyszerűsítve: ha nem járt el megfelelő gondossággal a károkozó az MI működtetése, vagy megalkotása során, akkor felelősségre vonható a károkozásért, függetlenül attól, hogy esetleg nem konkrétan ez okozta a kárt.

Az irányelvek a nagy előnye az, hogy ezt a problémakört megkerülik, ha úgy tetszik. Az európai jogalkotó vélelmeket állít fel, melyek a felróhatóságot, és az okozati összefüggést megalapozzák. A felróhatóság (az irányelv szóhasználata szerint a gondossági kötelezettség elmulasztása) akkor vélelmezhető, ha az MI rendszer dokumentációját a bíróság felhívása ellenére nem bocsátja rendelkezésre a károkozó. Ez inkább egy perbeli, eljárásjogi szankcióként fogható fel.

Összegzés

A fentiek alapján látható, hogy mind a hazai, mind az európai jogalkotónak nagy figyelmet kell fordítania arra, hogy a kockázatokat kiegyenlítő, de a fejlődést sem akadályozó rendszerben szabályozza általában a mesterséges intelligenciát, de különösképpen az egészségügyi MI-rendszereket.

Maguk az egészségügyi MI-rendszerek két okból is nagy potenciállal bírnak a jövő kutatásait tekintve. Egyrészt a diagnosztikai, valamint a gyógykezelést javasló mesterséges intelligenciák egy jól modellezhető rendszerben működnek, mely - egyes más algoritmusokhoz képest - kiszámíthatóbb, biztonságosabb működést tehetnek lehetővé. Másrészt olyan speciálisan

[51]MI felelősség irányelv 4. cikk (1) bekezdés

képzett, nagy értéket képviselő erőforrást válthatnak ki, mely azt eredményezi, hogy a szakorvosok más feladatokra fordíthatják szaktudásukat, mely hatékonyabbá és fenntarthatóbba teheti az egészségügyi rendszert.
A felelősség kérdését tekintve látható, hogy a jogalkotás kezdeti fázisában tart még a mesterséges intelligencia rendszerekkel kapcsolatos gondolkodás. Bizalomra adhat azonban okot az, hogy a kiszámíthatatlanságból fakadó problémára álláspontunk szerint elfogadhatónak tűnő megoldást találhat az Európai Unió. A felelősségi irányelvben felépített vélelmek rendszere egyensúlyt teremt a károkozó és a károsult között azzal, hogy a megelőzésre, a biztonságos fejlesztésre és felhasználásra helyezi a hangsúlyt.

Felhasznált irodalom

1. Alrefaei, A. F., Hawsawi, Y. M., Almaleki, D., Alafif, T., Alzahrani, F. A., Bakhrebah, M. A. (2022). Genetic data sharing and artificial intelligence in the era of personalized medicine based on a cross-sectional analysis of the Saudi human genome program. Scientific Reports, 12(1), 1405.
2. Chu, Hongmin, et al. (2022): "The use of artificial intelligence in complementary and alternative medicine: a systematic scoping review." Frontiers in Pharmacology, 13.
3. Jain A, Way D, Gupta V, et al. (2021) Development and Assessment of an Artificial Intelligence-Based Tool for Skin Condition Diagnosis by Primary Care Physicians and Nurse Practitioners in Teledermatology Practices. Jama Netw Open, 4(4), 217-249.
4. Kristóf Tamás (2002): A mesterséges neurális hálók a jövőkutatás szolgálatában. Jövőelméletek 9. Budapest, BKÁE Jövőkutatási Kutatóközpont,
5. Nikolas MacLellan et al.: Litchman (2020): The Use of Noninvasive Imaging Techniques in the Diagnosis of Melanoma. Journal of the American Academy of Dermatology.
6. Pajor Petra (2016): A munkáltató és az alkalmazott egyetemleges felelőssége. Polgári Jog, 9. (Ptk. a jogesetek tükrében)
7. Price, W. Nicholson, Sara Gerke, I. Glenn Cohen (2019): "Potential liability for physicians using artificial intelligence." Jama, 322(18), 1765-1766.
8. Rudin, Cynthia (2019): Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. Nature machine intelligence, (5), 206-21).
9. Sullivan, Scott J. Schweikart (2019): "Are current tort liability doctrines adequate for addressing injury caused by AI?." AMA journal of ethics, 21(2), 160-166. 162.
10. Tobia, Kevin, Aileen Nielsen, Alexander Stremitzer (2021): "When does physician use of AI increase liability?." Journal of Nuclear Medicine, 62(1), 17-21.
11. Z. Karvalics László (2015): Mesterséges intelligencia - a diskurzusok újratervezésének kora. Információs Társadalom, 15(4),

Az Európai Bűnügyi Együttműködés terrorizmus elleni küzdelme

dr. Forstner Róbert [1]

[1]Bírósági fogalmazó, Székesfehérvári Törvényszék, 8000 Székesfehérvár, Dózsa György út 1., Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola,
ORCID ID: 0000-0002-4497-4734.

INFO

dr. Forstner Róbert
forstnerrobert28@gmail.com

Keywords
terrorism
cooperation
loopholes
legal acts
threat

ABSTRACT

Abstract
Terrorism is one of the most significant challenges of the 21st century, which requires serious action from the international community, and the forms of the phenomenon known today present new challenges to individual states. One of the key tasks of European cooperation in criminal matters is to develop judicial cooperation so that the Community can successfully respond to terrorist attacks against the Member States, which constitute the most serious attack on the fundamental values of the Union, in particular human dignity, fundamental freedoms, solidarity and human rights. The Community is working towards the adoption of a wide range of legal instruments to combat these extremely serious criminalised acts. The forms in which terrorism manifests itself have recently undergone significant changes and the criminalisation of these offences has become much more difficult. It is no coincidence that the European Union has set itself the objective of ensuring that the Member States approximate their definitions of terrorism in order to eliminate any gaps. Great emphasis must be placed on defining the rules of jurisdiction so that criminal prosecution cannot be avoided. In addition, the fight against terrorism on the Internet is of particular importance, so that in particular incitements to join terrorist groups can be suppressed at source. On this basis, I would like to evaluate the fight against terrorism in the context of European cooperation in criminal matters.

Kulcsszavak
terrorizmus
együttműködés
joghézagok
jogi aktusok
fenyegetés

Absztrakt
A terrorizmus a 21. század egyik legmeghatározóbb kihívása, mely komoly fellépést követel a nemzetközi közösségtől, a jelenség ma ismert megnyilvánulási formái új kihívások elé állítják az egyes államokat. Az Európai Bűnügyi Együttműködés egyik kulcs feladata az igazságügyi együttműködés oly mértékben való fejlesztése, hogy sikeresen fel tudjon lépni a Közösség a tagállamokat fenyegető terrorista támadásokkal szemben, hiszen ezek a cselekmények képezik az Unió alapvető értékeivel, így elsősorban az emberi méltóság, az alapvető

szabadságok, a szolidaritás, valamint az emberei jogok elleni legsúlyosabb támadást. A Közösség széles körű jogi aktusok elfogadására törekszik annak érdekében, hogy e rendkívül súlyos kriminalizált magatartások elleni küzdelem eredményesnek bizonyuljon. A terrorizmus megjelenésének formái az utóbbi időben jelentős mértékben átalakultak és a büntetőjogi felelősségre vonás e bűncselekmények tekintetében jelentősen megnehezedett. Nem véletlen, hogy az Európai Unió is célul tűzte ki, hogy a tagállamok biztosítsák a terrorizmussal kapcsolatos fogalmak egymáshoz való közelítését, az esetleges hézagok kiküszöbölése végett. Nagy hangsúlyt kell fektetni a joghatósági szabályok meghatározására, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás ne lehessen elkerülhető. Továbbá a küzdelemnek kiemelt jelentősége van a terrorizmus internetes fórumokon történő megjelenése tekintetében, így különösen a terrorista csoportokhoz való csatlakozásra irányuló buzdítások a forrásuknál elfojthatók legyenek. Ez alapján szeretném az Európai Bűnügyi Együttműködés vonatkozásában értékelni a terrorizmus elleni küzdelmet.

A tanulmány a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának szervezésében a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés egy meghatározó része a terrorizmus elleni küzdelem. Az Uniónak ebből következően alapvető feladata a polgárai biztonságának megvédése, vagyis, hogy a tagállamok lakosai ne találkozhassanak közvetlenül, olyan agresszióval, amit egy terrortámadás okoz. A terrorizmus és a terror csoportok elszaporodása komoly fenyegetést jelent a Világ számára, így az Uniónak nem csak a saját tagállamaival, hanem egyes harmadik országokkal is együtt kell működnie, a megfelelő biztonság elérése érdekében. Amikor az American Airliens Bostonból Massachusettsbe tartó 11-es járata a World Trade Centerbe csapódott 2001. szeptember 11-én, akkor a terrorizmus elleni küzdelemben a Világ számára egy teljesen új fejezet kezdődött, ennek köszönhetően az Európai Unió is hozzálátott új szabályok kidolgozásához, és emellett új intézmények kialakításához is (Nyitrai 2016:71). Az Európai Unió terrorizmus elleni küzdelme hét alapelven nyugszik a nemzetközi összefogás erősítése, a terroristák akadályozása az általuk használt erőforrásokhoz való hozzájutásban, az Európai Unió bűnüldözési kapacitásainak növelése, a határok és a nemzetközi szállítások védelmének növelése, a tagállamok közötti

koordináció erősítése a feltételezhető terrorcselekményekkel kapcsolatos ügyletek megelőzésében, a terrorizmus erősödéséhez vezető tényezők felismerése és a harmadik világ országainak támogatása a terrorizmus elleni küzdelemben (Nyitrai 2016:75). Mindezek alapján széleskörben fontos utalni az Uniós szabályozásra, amely biztosítja a terrorizmus elleni küzdelmet, ez a szabályozás igyekszik rögzíteni azokat a sarokköveket amely a hatékony fellépésen keresztül széleskörben szolgálja az Uniós polgárok biztonságát és az Unió erőszakmentes működésére vonatkozó alapokat.

A terrorizmus fogalma és a radikalizálódás okai Európában

Az Unió vonatkozásában a terrorizmus elleni küzdelem alapját az Európai Parlament és Tanács (EU) 2017/541 irányelve a terrorizmus elleni küzdelemről, mely egyértelműen kimondja bevezető részében, hogy: az irányelv kimerítő felsorolását tartalmazza számos súlyos bűncselekménynek, így például kitér az élet elleni bűncselekmények azon szándékosan elkövetett kategóriájára, amely terrorista bűncselekménynek minősülhet, amennyiben annak elkövetését olyan konkrét terrorista célok motiválják, mint a lakosság súlyos megfélemlítése, egy kormány vagy nemzetközi szervezet valamely cselekmény megtételére vagy annak megtételétől történő tartózkodásra való jogtalan kényszerítése, vagy egy ország vagy nemzetközi szervezet alapvető politikai, alkotmányos, gazdasági vagy társadalmi struktúráinak súlyos destabilizálása vagy lerombolása (Európai Parlament és Tanács 2017). Továbbá az irányelv rendelkezik arról, hogy az ilyen súlyos cselekményekkel való fenyegetés is terrorcselekmények minősül az objektív körülmények fennállása esetében, azonban az olyan cselekmények melyekkel egyes államok kormányait kívánják cselekvésre kényszeríteni, vagy valamilyen cselekvéstől való tartózkodásra utasítani, amennyiben ezek a súlyos cselekmények nem részei a kimerítő felsorolásnak, akkor nem tekinthető a magatartás terrorcselekménynek. Az irányelv által meghatározott felsorolás vonatkozásában terrorcselekményként értékelhető azok a magatartások melyek komoly kárt okozhatnak egyes államoknak vagy nemzetközi szervezeteknek, és azokat a terrorizmus vonatkozásában fennálló célok elérése érdekében alkalmazzák, ilyen lehet a személy élete elleni támadás, amennyiben az halált okozhat, vagy a személy testi épsége elleni támadás, az emberrablás, a túszejtés, illetve a légi, vízi vagy áruszállító jármű hatalomba kerítése. Ezen cselekmények vonatkozásában viszont kizárólag akkor beszélhetünk terrorcselekményről amennyiben a lakosság súlyos

megfélemlítése, egy kormány vagy egy nemzetközi szervezet jogellenes kényszerítése arra, hogy az valamilyen intézkedést megtegyen, vagy ne tegyen meg, illetve egy ország vagy egy nemzetközi szervezet alapvető politikai, alkotmányos, gazdasági vagy társadalmi struktúráinak súlyos destabilizálása vagy lerombolása (Európai Parlament és Tanács 2017). Az irányelv nem határozza meg a terrorizmus fogalmát (Pék 2020), hanem a terrorista cselekmények meghatározásán keresztül igyekszik széleskörű lehetőséget biztosítani a tagállamok számára, hogy az átültetésen keresztül egységes fellépés lehessen a terrorista cselekményekkel szemben. Ez alapján tehát az olyan károkozó magatartások tartozhatnak ide, melyek veszélyesek a társadalomra, és az adott irányelvben rögzített cselekménytípusra vonatkoznak azzal a célzattal, hogy a lakosság megfélemlítése, egy adott ország vagy nemzetközi szervezet állami, társadalmi, gazdasági rendszerének vagy berendezkedésének destabilizálásra törekszik. A terrorizmus fogalmának vonatkozásában azonban fontos, hogy a radikalizálódás, mint európai jelenség is meghatározásra kerüljön, hiszen a problémakör alapvető eredője e társadalmi jelenség. A terrortámadások melyek a közelmúltban Európában zajlottak min a helyi radikalizálódás következtében valósulhattak meg. Az Európai Bizottság véleménye alapján a radikalizálódás azt jelenti, hogy az emberek olyan véleményeket, nézeteket és ötleteket fogadnak el, amelyek terrorcselekmény elkövetéséhez vezetnek. A radikalizáció meleg ágya az internetes platformok, ugyanis ahhoz, hogy valaki súlyos radikalista nézeteket valljon közösségi hálózatokhoz kell csatlakoznia, de nyilván személyes kapcsolatok is vezethetnek súlyos radikális nézetek vallásához. Mégis az internet az, ahol sokkal meghatározóbban terjedhetnek el az egyes szélsőséges dzsihadista vagy szélsőjobboldali nézetek, ugyanis a közösségi média a mai világban rengeteg embert elér, így ez kiváló táptalajt szolgáltat a terroristák toborzására, és az ilyen súlyos cselekményeket elkövető egyéb szerveződések megteremtésére.[52] Az Európai Unió 2020. évi összefoglalója a terrortámadásokról a radikalizálódás okát a Covid 19 járványhelyzethez kapcsolja, ugyanis a megváltozott élethelyzetben sokan a korábbinál több időt töltöttek az internetet, az online közösségek pedig fontos szerepet játszottak az erőszakos, szélsőséges eszmék terjesztésében. Az üzenetküldő alkalmazások - például a Telegram - terrorista csoportok blokkolására tett erőfeszítései

[52]https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/security/20210121STO96105/radikalizacio-az-eu-ban-mit-jelent-es-hogyan-lehet-megakadalyozni (Letöltés: 2023. január 12.)

nyomán a dzsihádista propaganda tagoltabbá vált. Az ideológiákat pedig gyakran kisebb online platformokon és játékplatformokon terjesztették.[53] Ha összehasonlítjuk a terrortámadásokkal kapcsolatos összefoglaló adatait, akkor megállapítható, hogy 2017-ben és 2020-ban is tíz terrortámadás valósult meg, mely alapján az érték stagnálásáról beszélhetnénk, viszont látva a 2018 és a 2019-es adatokat, ahol ez az értékcsökkenést mutatott, megállapítható, hogy 2020-ea nőt a terrortámadások száma. Az összefoglaló szerint 2020-ban mindössze négy terrortámadást sikerült meghiúsítani, míg ez a szám 2017-ben tizenegy volt. Ezen adatok alapján megállapítható, hogy nehezebb a küzdelem a terrortámadásokkal szemben, hiszen a terrorista csoportok, illetve szerveződések sokkal kifinomultabbá és nehezebben felderíthetővé válnak. Ez pedig többnyire annak köszönhető, hogy a radikalizálódás hatására több tagot tudnak toborozni, és az internet hálója mögé bújva észrevétlenül konspiratív tevékenységen keresztül újabb és újabb merényleteket elkövetni. Az Európában zajló radikalizálódás leküzdésének vagy legalább mérséklésének alapvető követelménye lenne az interneten terjedő szélsőségek azonosítása, illetve leküzdésük érdekében folytatott tevékenység biztosítása. Ugyanis amennyiben a radikalizálódás ellen történő fellépés sikeres, azzal elejét lehet venni a terrortámadások elkövetésének nem csak az Európai Unióban, hanem világszinten is. A továbbiakban az egyes terrortámadásokkal kapcsolatban ezekhez kötötten szeretném ismertetni az Unió terrorizmus elleni küzdelem érdekében tett erőfeszítéseit.

A madridi terrortámadás hatása az Közösség terrorizmus elleni fellépésére

2004. március 11-én spanyol főváros vasútvonalain a péntek reggeli csúcs idején több helyen felrobbantott pokolgépek jól megszervezett támadásra utalnak, amely előtt semmiféle bejelentés nem érkezett a rendőrségre. A merényletet követően a spanyol hatóságok azonnal evakuálták a madridi főpályaudvart, az Atocha-t. A gyors felmérések szerint a főpályaudvaron és közelében hét bomba robbant, míg további kettő a Pozo, és egy a Santa Eugenia vasútállomáson. A terrortámadás mind a három helyszínen nagyjából egy időben történt, és könnyen meglehet, hogy az elkövetők elvárásainál kisebb pusztítást okoztak, hiszen a szerelvények még nem érkeztek be a

[53]https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20210628STO07262/terrorizmus-az-eu-ban-tamadasok-halalesetek-es-letartoztatasok-2020-ban (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)

pályaudvarra. Madridban perceken belül eluralkodott a káosz. A terrortámadás kettőszáz emberéletet követelt.[54] A hivatalos nyomozás szerint a támadás mögött egy, az al-Káida vonzáskörében álló terrorcsoport állt, amely azonban nem volt közvetlen kapcsolatban az al-Káidával. A terroristák a robbanóanyagot bányászoktól vásárolták.

A 2004. március 11-i madridi terrormerényleteket követően az európai vezetők nyilatkozatot fogadtak el a terrorizmus elleni küzdelemről. Egyebek mellett megállapodtak abban, hogy létrehozzák a terrorizmus elleni küzdelem uniós koordinátorának tisztségét.[55] A koordinátor feladata elsősorban az, hogy koordinálja a terrorizmus elleni küzdelem terén tett Uniós intézkedéseket, nyomon követi az EU terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatos stratégiáját. Emellett szakpolitikai ajánlásokat nyújt be, és kiemelt tevékenységi területeket javasol a Tanácsnak, továbbá folyamatosan figyelemmel kíséri az összes uniós eszközt, beszámol a Tanácsnak, valamint meghozza a tanácsi határozatokból eredő intézkedéseket.[56] A koordinátor egyik legfontosabb feladata, hogy összefogja a tanács tevékenységét a terrorizmus elleni küzdelem terén, de kiemelt feladatai közé tartozik még, hogy az Európai Unió Helyzetelemző Központja és az Europol által készített fenyegetettségelemzés és jelentések alapján (Nyitray 2016). Összességében elmondható, hogy a koordinátor feladata a segítségnyújtás megtestesítése (Nyitray 2016:82), mely a terrorizmus határokon átnyúló fenyegetettsége tekintetében, valamint kockázatainak kezeléséhez, továbbá az együttes fellépés, valamint az információcsere biztosítása érdekében jelenik meg.

Az Európai Unió belügyminisztereinek közös 2020-ban tett nyilatkozata a közelmúltban történt terrortámadásokat illetően egyértelműen hangsúlyozta az Unió terrorizmus elleni küzdelemért felelős koordinátora szerepvállalásának megerősítését, tekintettel a Közösség erőszakos szélsőségekkel szembeni küzdelmére, valamint a terrorizmus elleni küzdelem kulcsfontosságú kérdéseinek megválaszolására.[57] Összességében megállapítható, hogy a madridi terrortámadások következtében létrehozott intézmény, vagyis a

[54] http://www.europeer.hu/eu/madrid020311.html (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)
[55]https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/#counter-terrorism%20coordinator (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)
[56]https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/counter-terrorism-coordinator/ (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)
[57]https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2020/11/13/joint-statement-by-the-eu-home-affairs-ministers-on-the-recent-terrorist-attacks-in-europe/ (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)

terrorizmus elleni küzdelem koordinátora egy kiemelt szerepet kap a Közösség egységes fellépése érdekében a terrortámadások terén. Az Unió és a polgárok biztonsága elsődleges, amelynek érdekében olyan intézkedésekre van szükség melyek átfogóan garantálják az érintett cél elérését.

A 2015-ös párizsi terrortámadása hatásai

2015. január 7-én, szerdán egy dzsihádista testvérpáros, Saïd Kouachi és Chérif Kouachi behatolt a Charlie Hebdo hetilap szerkesztőségébe, és több bent tartózkodót, illetve egy kiérkező rendőrt kivégzett. Másnap egy velük kapcsolatban álló dzsihádista, Amedy Coulibay lelőtt egy rendőrt, egy másikat megsebesített. A Charlie Hebdo ellen elkövetett merénylet után az egész országra kiterjedő embervadászat kezdődött, amely január 9-én dupla túszejtésbe torkollott. A Kouachi fivérek a Seine-et-Marne megyei Dammartin-en-Goële iparterületén egy nyomdába hatoltak be, ahol, mint kiderült, nem volt tudomásuk a benntartózkodókról, míg Coulibay Párizs külterületén egy boltban ejtett túszokat, ami halálos áldozatokat követelt. Az embervadászatban részt vevő különleges erők végül megrohamozták az épületeket, és mindhárom elkövetőt likvidálták (Bányász 2010:71-72).

Tekintettel arra, hogy a párizsi terrortámadás mélyen megrendítette az európaiakat az állam- és kormányfők Brüsszelben 2015. február 12-én nem hivatalos ülést tartottak. Ahol hitet tettek a még meghatározóbb harc mellett melyet a Közösség értékeivel szemben fellépőkkel kell megvívni. Valamint hangsúlyt fektetnek a terrorizmus elleni fellépés és olyan alapvető fundamentumok védelme mellett, mint az emberi jogok, illetve a jogállamiság maradéktalan tiszteletben tartása. Mindezek megvalósítása érdekében biztosítani kell a polgárok biztonságáról való gondoskodást elsősorban, az európai utasnyilvántartási rendszerre vonatkozó irányelv elfogadásával, valamint a schengeni övezet adta lehetőségek kiaknázásával a külső határok megerősítése és ellenőrzése vonatkozásában. Továbbá meg kell állapodni abban, hogy a szabad mozgáshoz való jogot élvező egyének szisztematikus és összehangolt, közös kockázati mutatókon alapuló ellenőrzését a terrorizmus elleni küzdelem szempontjából releváns adatbázisokban bevezessék. Emellett törekedni kell az információcsere előtérbe helyezésére a tagállami hatóságok vonatkozásában elsősorban az Europol és az Eurojust keretei között. A második szempont melyet a nem hivatalos ülésen elfogadtak a terrorizmus elleni küzdelem terén az, hogy elejét kell venni a radikalizációnak, és meg kell

őrizni az értékeket. Ennek elsődleges formája a radikalizációt és szélsőségességet magában hordozó internetes tartalmak eltávolításának biztosítása a tagállami alkotmányokkal összhangban. Továbbá hangsúlyt kell fektetni egy olyan párbeszéd kialakítására mely a vallási nézetek közötti megkülönböztetésmentességet az elfogadást és a párbeszéd lehetőségének biztosítását eredményezi, illetve a radikalizációt kiaknázó képzések, oktatás és társadalmi integrációs kezdeményezések megvalósítását is biztosítani kell.[58] Ezen második szempont érvényesítése tehát széleskörben kapcsolódik a terrorizmus gyökerének vagyis a radikalizációnak a kiküszöböléséhez, és ezzel a terrorizmus elleni küzdelem hatékony biztosításához.

A harmadik szempont mely a 2015. február 12-én tartott nem hivatalos ülésen kiemelésre került, azaz Európai Unió nemzetközi partnereivel való együttműködés hangsúlyozása és elmélyítése. Ezzel elsősorban a válságkezelés az EU első feladata a délről szomszédos országokban. Továbbá szorosabbra kell fűzni az együttműködést a biztonsági kérdések és a terrorizmus elleni küzdelem terén olyan országokkal, mint a közel-keleti, észak-afrikai vagy Száhel-övezeti országok, mindezek mellett hangsúlyozni kell az együttműködést az ENSZ keretében működő terrorizmus világfórumával is. Tehát az elsődleges cél a párbeszéd és az együttműködés megteremtése az egyes kultúrák és a civilizációk között.[59] Az itt meghatározott célok, melyek a párizsi terrortámadás következtében kerültek megfogalmazásra olyan jelentőséggel bírnak, melyek nem csak a Közösség területén belül történő megoldásokat helyezik előtérbe, hanem egyúttal kiterjesztik a szabadság a biztonság és a jog érvényesülésének térségét nemzetközi szintekre is. Mindezek alapján megállapítható, hogy a terrorizmus elleni küzdelemnek nem csak az Unió határain belül, hanem azon kívül is széleskörben meg kell nyilvánulniuk.

A terroristák Uniós jegyzéke, mint a terrorcselekmények megelőzésének hatékony eszköze

Az Európai Unió a bevezetőben említett 2011. decemberében állította össze a terrorizmus elleni küzdelem részeként a terrorcselekmények kapcsán érintett és ez miatt korlátozó intézkedések hatálya alá tartozó személyek, illetve

[58]https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2015/02/12/european-council-statement-fight-against-terrorism/ (letöltés dátuma: 2023. január 12.)
[59]https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2015/02/12/european-council-statement-fight-against-terrorism/ (letöltés dátuma: 2023. január 12.)

csoportok jegyzékét. A jegyzéket rendszeresen, vagyis hathavonta felül kell vizsgálni. Mindennek köszönhetően az EU 2016 óta alkalmazhat szankciókat az al-Káidával, vagy az ISIS-sel szemben, valamint a velük összeköttetésben álló személyekkel szervezetekkel szemben is.[60] Mindezek alapján egyértelműen elejét lehet venni a terrorista csoportok támogatásának, és a működésüket szolgáló anyagi eszközök elzárásának. Fontos kiemelni, hogy a terrorizmusfinanszírozása vagyis, az olyan cselekmények, melyek anyagi lehetőségeket teremtenek egy terrorista csoport működéséhez legalább olyan komoly veszélyt jelentenek a Közösségre, mint maga a megvalósított terrorcselekmény. Így alapjaiban kell fellépni a terrorizmus támogatása ellen, vagyis a terrorizmus elleni küzdelem a megelőzés vonatkozásában kell kezdődjön. A támogatás azonban nem csak anyagi eszközök szolgáltatásán keresztül valósulhat meg, hanem a terrorizmus elkövetésére való toborzásban is. Az egyes személyek felhívása a terrorcselekmények elkövetésében szerepet játszó csoportokban, vagy egyéb szerveződésekben szintén nagyon magas kockázatot jelent. A küzdelemnek tehát meg kell nyilvánulnia az olyan személyegyesülések elleni fellépés vonatkozásában, melyek célja a terrorcselekmény elkövetése. Tehát a Közösség által a terroristákról vezetett jegyzék alapja a hatékony fellépés és megelőzés vonatkozásában szolgál kiindulópontként, így a terrorizmus elleni küzdelem megelőzés vonatkozásában megnyilvánuló szerepe szintén prioritás.

A jegyzékkel kapcsolatban az általános megállapodás az, hogy pontos információk alapján kell azt kezelni, és feltétlenül jelezni kell, ha az adott személlyel, szervezettel, vagy csoporttal szemben igazságügyi határozat került meghozatalra. E határozat szólhat terrorcselekmény elkövetéséről, vagy annak megkísérléséről, illetve annak elősegítése érdekében folytatott nyomozásról, vagy büntetőeljárásról, vagy az adott terrorcselekmény miatt marasztaló ítélet került meghozatalra. A jegyzékbe vételre abban az esetben is sor kerülhet, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa megállapította, hogy az adott szervezet terrorcselekményt követett el, vagy azzal kapcsolatba hozható, és ez miatt velük szemben szankciókat léptetett életbe. A jegyzékben szereplő szervezetekkel, csoportokkal, személyekkel kapcsolatban egyes intézkedések kerülnek alkalmazásra úgy, mint az egyes pénzeszközök valamint egyéb

[60]https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/terrorist-list/ (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)

pénzügyi eszközök befagyasztása, valamint rendőrségi és igazságügyi együttműködéssel kapcsolatos intézkedések.[61]

Összességében tehát fontos kiemelni, hogy a terrorizmus elleni küzdelem vonatkozásában, egy hatékony eszközként határozható meg, a terroristák Uniós jegyzéke, amelynek célja a megelőzés, és a folyamatos nyilvántartás. A Közösség tehát e hatékony rendszerrel is fokozni kívánja a terrorcselekmények elleni küzdelmet.

Záró gondolatok

A terrorizmus elleni küzdelem a XXI. század egyik meghatározó kihívása, ha csak megfigyeljük régen mennyibe került konkrétan egy terrorcselekmény elkövetése, rendkívül megdöbbentő, hogy ez az összeg az évek előrehaladtával folyamatosan csökken, hiszen ma már egy egyszerű barkácsboltban beszerezhető eszközökből is készíthető pokolgép. Így óriási feladat hárul a Világ országaira, és emellett magára az Európai Közösségre is, hogy meg tudja védeni önmagát ezekkel a szélsőséges cselekményekkel szemben. Az Európai Unió olyan jelentős értékeket képvisel, mint az alapvető szabadság, vagy a véleménynyilvánítás szabadsága, vagy akár a demokrácia, ha ezek ellen az értékek ellen támadást intéznek, akkor elsődleges feladat annak visszaverése. A terrorcselekmények elhárításának fontos szempontja a polgárok biztonságának megteremtése is, és ezen keresztül egy félelemmentes élet biztosítása a Közösségen belül. Összegzésként elmondható, hogy a terrorizmus leküzdése érdekében a jelenben tett Uniós erőfeszítések szolgálják annak az Uniónak a jövőbeli képét, mely biztonságot jelent a jövő generációi számára.

[61]https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/terrorist-list/ (Utolsó letöltés: 2023. január 12.)

Felhasznált irodalom

1. Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2017/541 irányelve a terrorizmus elleni küzdelemről a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról, valamint a 2005/671/IB tanácsi határozat módosításáról, az Európai Unió hivatalos lapja 2017.
2. Bányász Péter (2010): Egy terrortámadás visszhangja a közösségi médiában. Belügyi Szemle, (63), 71-85.
3. Nyitrai Mihály (2016): Az Európai Unió és a terrorizmus elleni küzdelem. Acta Humana, (5) 71-83.
4. Pék Richárd Tamás (2020): A terrorizmus elleni küzdelem az Európai Unióban és a terrorizmus egységes fogalma megalkotásának problémái. Belügyi Szemle, 68(6), 71-87.

Online hivatkozások

1. https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/security/20210121STO96105/radikalizacio-az-eu-ban-mit-jelent-es-hogyan-lehet-megakadalyozni
2. https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20210628STO07262/terrorizmus-az-eu-ban-tamadasok-halalesetek-es-letartoztatasok-2020-ban
3. http://www.europeer.hu/eu/madrid020311.html
4. https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/#counter-terrorism%20coordinator
5. https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/counter-terrorism-coordinator/
6. https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2020/11/13/joint-statement-by-the-eu-home-affairs-ministers-on-the-recent-terrorist-attacks-in-europe/
7. https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2015/02/12/european-council-statement-fight-against-terrorism/
8. https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2015/02/12/european-council-statement-fight-against-terrorism/
9. https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/terrorist-list/
10. https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/terrorist-list/

Pénzügyi kultúra vizsgálata egyetemi hallgatók körében

Havay Dóra Anna[1]

[1]Tanársegéd, Nyíregyházi Egyetem, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 31/b, 0000-0002-9365-7778

INFO

Havay Dóra Anna
havay.dora@nye.hu

Keywords
financial literacy, awareness and the financial aspect of our decisions

ABSTRACT

Abstract
The question of the development of financial literacy and financial awareness has never been more relevant than nowadays, when economic and financial technical terms such as inflation, exchange rate, central bank base rate, recession, etc., flow towards us in all areas of life. In order to be able to interpret these concepts and assess the impact they have on our own lives, we must have the highest possible level of financial awareness and financial literacy. We constantly make decisions in our everyday life. In order to be able to make the "best" decision from a financial point of view, we must constantly improve our financial literacy. This means individual and social interest and responsibility at the same time. In my survey, I examined the financial awareness and level of financial literacy of students majoring in sports organization at Nyíregyházi University. I looked for a correlation between financial knowledge and interest and financial awareness and satisfaction.

Kulcsszavak
pénzügyi kultúra, tudatosság, döntéseink pénzügyi vetülete.

Absztrakt
Talán soha nem volt annyira aktuális a pénzügyi kultúra, a pénzügyi tudatosság fejlettségének kérdése, mint napjainkban, amikor az élet minden területén olyan gazdasági, pénzügyi szakkifejezések áramolnak felénk, mint az infláció, árfolyam, jegybanki alapkamat, recesszió stb. Ahhoz, hogy ezeket a fogalmakat értelmezni tudjuk, és felmérjük, hogy milyen hatást gyakorolnak a saját életünkre, rendelkeznünk kell a pénzügyi tudatosság és a pénzügyi kultúra minél magasabb szintjével. A mindennapjaink során folyamatosan döntéseket hozunk. Ahhoz, hogy pénzügyi szempontból minél „jobb" döntést hozhassunk, folyamatosan fejlesztenünk kell pénzügyi kultúránkat. Ez egyszerre jelent egyéni és társadalmi érdeket és felelősséget is. Felmérésemben a Nyíregyházi Egyetem sportszervező szakos hallgatóinak pénzügyi tájékozottságát és pénzügyi kultúrájának szintjét vizsgáltam. Összefüggést kerestem a pénzügyi ismeretek és érdeklődés, valamint a pénzügyi tudatosság és elégedettség között.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

A 2008-as pénzügyi, gazdasági válság óta eltelt időszakban egyre többet hallani a *pénzügyi kultúráról (financial literacy)*, annak szerepéről és fejlesztési lehetőségeiről. Ahhoz, hogy megérthessük e szerteágazó fogalom jelentését, fokozatosan kell szűkítenünk a fókuszpontunkat a kultúra - gazdasági kultúra - pénzügyi kultúra lépcsőfokain. „A kultúra vagy civilizáció, tág etnográfiai értelemben az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöket, a törvényt, a szokást és az ember által a társadalom tagjaként megszerzett képességeket és szokásokat" (Tylor 1871:1.). Kultúra és gazdaság kölcsönösen hatnak egymásra. Egyrészt a gazdasági folyamatok befolyásolják az értékrendeket, normákat, eszméket, másrészt pedig a kultúra befolyásolja a gazdasági rendszereket, intézményeket és a viselkedési normákat, melyben fontos szemponttá válik a bizalom. (Husz, Szántó 2011). Gazdasági kultúra alatt annak feltárását értjük, hogy a gazdasági szereplők miképpen gondolkodnak és cselekednek, hogyan viselkednek, milyen szimbólumokat használnak, milyen értékeket, rítusokat és attitűdöket követnek, milyen hagyományokkal és preferenciákkal rendelkeznek (Kovács, Révész, Ország 2013).

Jóllehet a pénzügyi kultúra fogalma szakmai körökben már az 1900-as évekből ismert volt, széleskörű elterjedése a XX. század végére, XXI. század elejére tehető. Hung és szerzőtársai tanulmányában kilencféle megközelítési móddal találkozhatunk (Hung és mtsai 2009): a pénzügyi tudás, a pénzügyi folyamatok megértése, a pénzügyi tudás alkalmazási képessége és a megszerzett tapasztalatok, a pénzügyi összefüggések és definíciók ismerete, a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalának képessége, a legalapvetőbb pénzügyi fogalmak ismerete, az egyszerű (alapvető) pénzügyi döntések meghozatalának képessége, a megalapozott és tudatos döntések meghozatalának képessége, valamint az egyszerű pénzügyi fogalmak hatásának ismerete.

Remund kiemeli, hogy a pénzügyi kultúra fogalma éppoly összetett, mint maga a gazdaság. Nem szabad leszűkíteni azon pénzügyi ismeretekre, amelyek a kultúra látható, felszín feletti részét jelentik. A pénzügyi kultúra magában foglalja a pénzügyi fogalmak és elméletek ismeretét, a pénzügyi fogalmakról való kommunikáció képességét, a személyes pénzügyek kezelésére való alkalmasságot, a megfelelő pénzügyi döntések meghozatalának képességét és

a pénzügyi szükségletek hatékony tervezésébe vetett bizalmat (Remund 2010:4-7).

A nemzetközi tapasztalatok - miszerint egyrészt a magasabban képzett emberek pénzügyileg is tájékozottabbak, másrészt pedig még a fejlett országok lakosságának nagy része is pénzügyileg analfabétának tekinthető (Plakalović 2011) - már a közelmúlt nagy pénzügyi válsága előtt ráirányították a figyelmet a pénzügyi edukáció fontosságára. Mindehhez ha hozzávesszük Richard H. Thaler, a viselkedési közgazdaságtan képviselőjének megállapítását, miszerint az egyéni pénzügyi döntések hátterében gyakran irracionális okok húzódnak meg (Thaler, Sunstein 2011*)*, akkor láthatjuk, hogy még nehezebb és komplexebb feladattal állunk szemben.

A pénzügyi termékek és szolgáltatások piaca az utóbbi időben olyan összetetté vált, hogy mindenkinek folyamatosan megújuló ismeretekre, jártasságokra van szüksége ahhoz, hogy a szektor által kínált szolgáltatásokat, eszközöket biztonsággal tudja igénybe venni. Ezért is természetes, hogy a kutatások, elemzések immár nem csupán a termékeket, hanem sokkal inkább az egyének pénzügyi viselkedését, annak jellemzőit, végső soron tehát a fogyasztók pénzügyi kultúráját vizsgálják (Kovács, Révész, Ország 2013).

A pénzügyi kultúrában több közgazdasági és szociológiai tényező van jelen. Mérése éppen ezért összetett indikátorokra alapozható, amelyek közül talán a legegyszerűbb módszer a tájékozottság mérése, ami azonban csak egy részét ragadja meg a vizsgált területnek. (Bárczi, Zéman 2015).

Az OECD Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata (International Network on Financial Education, INFE) által kidolgozott módszertan nemzetközi szintű pénzügyikultúra-felmérést tesz lehetővé, mely a következő fogalommeghatározással él: „A pénzügyi kultúra a tudatosság, ismeretek, készségek, attitűdök és viselkedések kombinációja, melyekre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez” (Atkinson,Messy 2012:14).

A magyar lakosság pénzügyi kultúráját és tájékozottságát felmérő eddigi legátfogóbb jelentés az OECD kutatói által kidolgozott nemzetközi módszertannal, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) Pénziránytű Alapítványa megbízásából készült. Az első ízben 2010-ben végzett, majd 2015-ben megismételt felmérés megállapítja, hogy míg a magyar lakosság pénzügyi intelligenciája, a pénzügyi fogalmak ismerete viszonylag magasnak mondható, addig a pénzügyi tudatosság (megfontolt, előrelátó pénzügyi döntéshozatal,

pénzügyi terv, családi költségvetés készítése) meglehetősen alacsony. Sőt, a 2015-ben megismételt felmérés legfontosabb eredménye, hogy ez a tudatosság nem hogy javult volna, hanem még romlott is 2010-hez viszonyítva.

Felismerve, hogy a pénzügyi kultúra szintje, a pénzügyi ismeretek megléte vagy éppen hiánya, a pénzügyi tudatosság foka befolyásolja a gazdaság stabilitását, számos fejlett ország jegybankja, így Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank (MNB) vállal aktív szerepet a lakosság pénzügyi ismereteinek bővítésében, a pénzügyi kultúra fejlesztésében és terjesztésében. A MNB 2008-ban együttműködési megállapodást kötött a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletével (PSZÁF) a pénzügyi kultúra fejlesztése területén. Ebben az együttműködési megállapodásban rögzíti, hogy mit ért a pénzügyi kultúra fogalmán: „A pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit" (MNB, PSZÁF 2008:1).

Pénzügyi kultúra fejlesztése a különböző oktatási szinteken

Az 1995-ös első Nemzeti alaptantervben (NAT)[62] ugyan még nem voltak kötelező tantárgymegjelölések és óraszámok, de már megjelentek a gazdaságismereti témák. A 2003-as NAT-ban[63] a hangsúly a tananyagtartalmakról a tanulás kompetencia alapú koncepciójára helyeződött át. A NAT 2007-es szövegében[64] megfogalmazott kilenc kulcskompetencia egyike a kezdeményezőképesség és vállalkozói kompetencia. Emellett kiemelt fejlesztési feladatok (köztük a gazdasági nevelés feladata) és nevelési célok (köztük a gazdasági és pénzügyi nevelés célja) kerültek megfogalmazásra. A NAT-ban szereplő kulcskompetenciák összhangban vannak a fejlesztési és nevelési célokkal: a kezdeményezőképesség és vállalkozói kompetencia megfeleltethető a gazdasági és pénzügyi nevelés céljainak, tartalmának. Mindezekkel azt kívánják elérni, hogy a tanulók ismerjék fel saját felelősségüket az értékteremtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás, a

[62] A Nemzeti alaptanterv (NAT) a Magyar Köztársaságnak a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvényének 1995. évi módosítása

[63] 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

[64] 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról

pénz világa és a fogyasztás területén, tudják mérlegelni döntéseik kockázatát, következményeit. A 2012-es NAT[65] 10 műveltségi területe közül mindegyik tartalmaz utalásokat a gazdasági-pénzügyi ismeretek elsajátítására, de öt műveltségi terület (pl. „ember és társadalom", „földünk - környezetünk", „életvitel és gyakorlat") erős kapcsolatban áll azzal.

A közelmúltban a magyar felsőoktatási intézmények is felismerték a szerepüket a pénzügyi kultúra fejlesztése területén. A Miskolci Egyetem úttörőként vezette be 2017-ben a „Pénzügyi kultúra" elnevezésű tantárgyat (Pál 2017), de felismerve a téma fontosságát és a kor kihívásait, nem sokkal utána (a 2017-2018-as tanév tavaszi félévétől) már a Nyíregyházi Egyetem „C" típusú tárgyai között is megjelent a „Pénzügyi kultúra" oktatása[66]. Napjainkban a hallgatók már a legtöbb egyetemen szabadon választható tantárgy keretében sajátíthatják el a pénzügyi alapismereteket (a hangsúly itt elsősorban a *nem* gazdasági, gazdálkodási szakterületen tanuló hallgatókon van - hiszen számukra nem választható, hanem kötelező a pénzügyi ismeretek magas szintű birtoklása).

Egy felmérés eredményei a Nyíregyházi Egyetemen

Kutatásomban a 2021-2022-es tanév tavaszi félévének nappali tagozatos másodéves sportszervező szakos hallgatóinak pénzügyi tájékozottságát és pénzügyi kultúrájának szintjét mértem fel. A megjelölt félévben pénzügyi ismereteket oktattam az évfolyamnak, és a félév elején végzett felmérésemmel arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy honnan érdemes kezdeni a pénzügyi ismeretek oktatását? Rendelkeznek-e már valamilyen szintű pénzügyi jártassággal a hallgatók? (Megjegyzés: egyetemi tanulmányaik során gazdasági, gazdálkodási ismeretekkel már találkoztak). Feltevésem, miszerint előtanulmányaiknak köszönhetően fontos pénzügyi ismeretekkel is rendelkeznek, beigazolódott.

A kvantitatív vizsgálat bemutatása: A lekérdezés online kérdőíves formában, anonim módon zajlott. A mintavételre 2022.02.07-15. között került sor. A kutatásba a korábban megnevezett nappali tagozatos másodéves sportszervező szakos hallgatókat vontam be (n = 22). A teljes lekérdezés következtében a felmérés eredményeinek szignifikanciaszint-vizsgálata

[65]51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről
[66]A Pénzügyi kultúra „C" típusú tantárgy első oktatója jelen tanulmány szerzője volt.

irreleváns. A statisztikai - elsősorban kereszttábla - vizsgálatokat az SPSS 22-es program segítségével végeztem el.

A felmérés 27 kérdésből állt, melyek több szempontból közelítették meg a pénzügyi kultúra fogalmát: (1) pénzügyi fogalmak ismerete, pénzügyi intelligencia (pl. infláció, költségvetés, THM fogalma stb.) (2) pénzügyi jártasság, informáltság (pl. jegybanki alapkamat szintje, áfa és szja mértéke, bankkártyás vásárlás és készpénzfelvétel díja stb.) (3) pénzügyi tudatosság, döntéshozatal (pl. családi költségvetés készítése, rendelkezik-e hitellel/megtakarítással stb.) (4) önértékelés (mennyire érdeklődik a pénzügyi, gazdasági események iránt, mennyire elégedett a pénzügyi tájékozottságával, mennyire bánik jól a pénzzel, mennyire elégedett az anyagi helyzetével stb.). A következőkben a kvantitatív kutatás legfontosabb eredményeit emelem ki.

A *jegybanki alapkamat* aktuális mértékével (a felmérés idején 2,90%) a válaszadók közel háromnegyede (73%) tisztában volt. Ez az eredmény az azóta eltelt események tükrében még inkább örvendetes, hiszen napjaink intenzíven változó gazdasági-pénzügyi környezetében az egyik sarokkőnek éppen a jegybanki alapkamat számít. Pozitívnak értékelhető az egyén pénzügyi tudatossága szempontjából, hogy a válaszadók közül az az egy fő, aki a felmérés idején már rendelkezett hitellel, tisztában volt a jegybanki alapkamat aktuális mértékével.

A válaszadók kevesebb mint egyharmada (32%) volt tisztában az *infláció* fogalmával. Ennek hátterében nem biztos, hogy a pénzügyi tudatlanság áll (hiszen ha élőszavas, köznapi szituációban megkérdezzük az embereket arról, hogy mit is jelent az infláció, akkor a legtöbb esetben „drágulnak a boltban az áruk", „többet kell fizetnem a dolgokért" - jellegű válaszokkal találkozunk), sokkal inkább az egzakt közgazdasági fogalommeghatározás (tartós árszínvonal emelkedés) helyes értelmezésének problémája állhat az eredmény hátterében.

A felmérés készítőjét meglepte, hogy a válaszadóknak alig több mint fele (57%) volt tisztában az *általános forgalmi adó* normál kulcsának mértékével (27%), a többiek meglehetősen nagy szórást mutatva jelölték meg a 25%, a 22% és a 20%-os áfa kulcsokat. Az eredmény nemcsak azért érdekes, mert ez az egyike azon kevés adónemeknek, amelyek mértéke hosszabb ideje (2012 óta) nem változott, hanem mert ez az az adónem, amellyel életkortól és státusztól függetlenül mindannyian napi szinten találkozunk.

A *személyi jövedelemadó* esetében a válaszadók 73 százaléka tisztában volt annak 15%-os kulcsával. Ennek hátterében az állhat, hogy bár a kutatásba

nappali tagozatos hallgatókat vontam be, közülük sokan már egyetemi tanulmányaikkal párhuzamosan elkezdenek dolgozni (pl. edzőként), így fontos pénzügyi tapasztalatokkal rendelkeznek a munka világából.

A pénzügyi tájékozottságról tesz tanúbizonyságot az is, hogy a válaszadók több mint 80 százaléka tisztában van azzal, hogy a jelenlegi szabályozás értelmében az öregségi *nyugdíjkorhatár* Magyarországon 65 év. Ennek ismerete elengedhetetlen az egyéni életpálya és az öngondoskodásra való tudatos felkészülés szempontjából.

Ha a perspektívánkat *nemzetközi távlatok*ra emeljük, akkor már nagyobb bizonytalanságot tapasztalhatunk a hallgatók körében. A vételi árfolyam fogalmát még 64% százalékuk tudta helyesen értelmezni, de már csak 41 százalékuk tudta megmondai, hogy hány tagállama van jelenleg az Európai Uniónak, illetve hogy Magyarország tagja-e az eurózónának. A valuta kifejezés értelmezése pedig mindössze 36 százalékuknál helyes. (Mindezen fogalmi keveredések sajnos a mindennapok során is szembetűnőek. Az oktatás során nagy hangsúlyt kap a fogalmak pontos tisztázása és korrekt használata.) A kérdőív egyetlen nyitott kérdésére (Ki a *Magyar Nemzeti Bank* jelenlegi *elnöke*?) a 22 megkérdezettből 12 fő válaszolt. Közülük heten tudták, hogy dr. Matolcsy György (nevének helyes leírása volt, akinek gondot okozott), de volt, aki Csányi Sándort, illetve Karácsony Gergelyt jelölte meg (3 fő „nem tudta" és 10 fő kihagyta a választ).

Az önértékelésre vonatkozó kérdések esetében a hallgatók egy ötfokú Likert-skálán jelölhették válaszaikat. A kapott eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a másodéves, nappali tagozatos sportszervező szakos hallgatók fele közepesen érdeklődik a gazdasági élet, a pénzügyi hírek iránt, 27 százalékuk közepesnél jobban, 9 százalékuk (2 fő) pedig maximálisan érdeklődik iránta (lásd 1. ábra). Örvendetes, hogy a válaszadók között nincs olyan hallgató, akit teljesen hidegen hagynának a gazdasági, pénzügyi élet eseményei. Kereszttáblás vizsgálatok alapján azt láthatjuk, hogy azok a hallgatók (2 fő), akik saját bevallásuk szerint aktívan követik a híreket, valóban tájékozottabbnak és tudatosabbnak bizonyultak a többi kérdésre adott válaszuk alapján (pl. tisztában vannak az infláció fogalmával, a jegybanki alapkamat szintjével, az egyes adónemek mértékével stb.).

1. ábra: Mennyire érdeklődik a gazdasági élet, a pénzügyi hírek iránt?

Forrás: saját szerkesztés, n = 22.

Ezután megvizsgáltam, hogy van-e összefüggés az érdeklődés és a tájékozottság között. A kapott válaszok alapján azt láthatjuk, hogy egyértelmű az összefüggés: azok, akik intenzíven érdeklődnek a pénz világa iránt, tájékozottnak is érzik magukat, de az érdeklődés csökkenésével a jártasság is csökkenni kezd (lásd 2. ábra).

2. ábra: Mennyire elégedett a pénzügyi tájékozottságával?

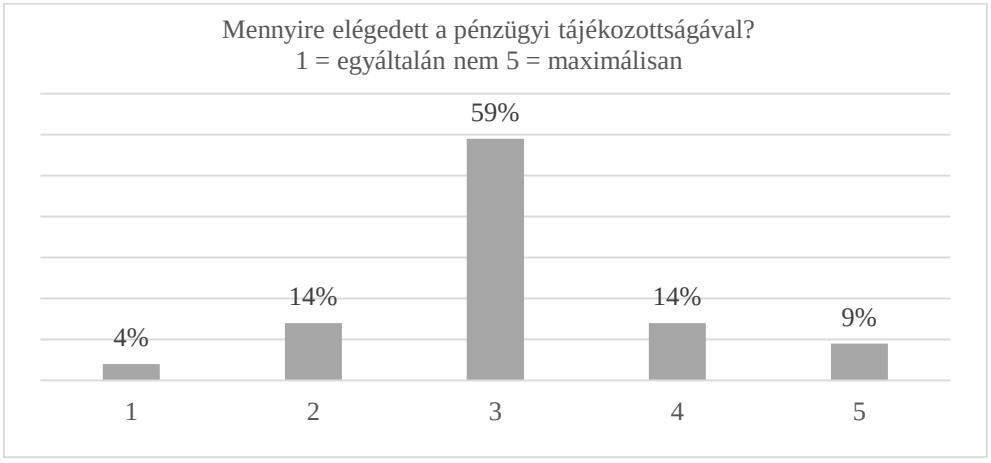

Forrás: saját szerkesztés, n = 22.

A pénzügyi tudatosság valahol ott kezdődik, hogy az egyén tisztába kerül a saját családja/háztartása pénzügyi körülményeivel. Ez alapján azt mondhatjuk,

hogy a jövőre nézve, a pénzügyi kultúra fejlesztése szempontjából bizakodásra ad okot, hogy a megkérdezett hallgatók közel fele (10 fő, 45%) teljesen tisztában van családja költségvetésével, 6 fő (27%) jól, 3 fő (14%) közepesen és csak 3 fő (14%) az, aki éppen hogy ismeri azt (lásd 3. ábra). Senkiről nem mondható el az, hogy egyáltalán ne rendelkezne információval a családi/háztartási „büdzsére" vonatkozóan.

3. ábra: Mennyire van tisztában a háztartása/családja költségvetésével?

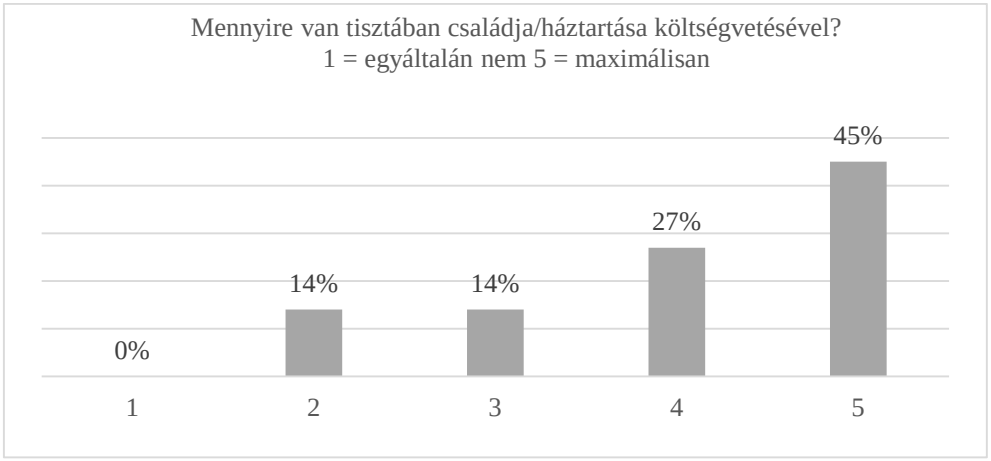

Forrás: saját szerkesztés, n = 22.

Ez a tudatosság látszik megjelenni a „Véleménye szerint mennyire bánik jól a pénzzel"? kérdésre adott válaszokban is (lásd 4. ábra). Kereszttáblás vizsgálatokból láthatjuk, hogy azok a hallgatók, akik nagyon jól (5 fő, 24%), illetve jól (6 fő, 29%) bánnak a pénzzel, azokból a csoportokból kerülnek ki, amelyek tisztában vannak a háztartásuk költségvetésével és érdeklődnek a gazdasági, pénzügyi világ hírei iránt.

4. ábra: Véleménye szerint mennyire bánik jól a pénzzel?

Forrás: saját szerkesztés, n = 22.

Végezetül arra is kíváncsi voltam, hogy mennyire elégedettek anyagi helyzetükkel (lásd 5. ábra)? Van-e összefüggés az anyagi elégedettség és a pénzügyi érdeklődés, tájékozottság és a tudatosság között? A válaszokat tekintve azt láthatjuk, hogy hatan (28%) teljesen elégedettek az anyagi helyzetükkel. Kereszttáblás vizsgálat alapján kiderül, hogy ők az átlagosnál jobban érdeklődnek a gazdasági, pénzügyi világ eseményei iránt és saját megítélésük szerint jól bánnak a pénzzel. Arányát tekintve kiemelkednek a közepesen elégedettek (9 fő, 41%), és vannak, akik alig (4 fő, 18%) vagy egyáltalán nem elégedettek az anyagi körülményeikkel (2 fő, 9%). Az összefüggésvizsgálatokból azt láthatjuk, hogy ők kevésbé érdeklődnek a pénzügyek iránt, közepesen bánnak jól a pénzzel és a családi költségvetéssel sem feltétlenül vannak tisztában. Ezen utolsó kérdés eredményeinek értékelésekor azonban két dolgot nem hagyhatunk figyelmen kívül: (1) az egyetemi hallgatók anyagi helyzete általában még nagyban függ a szülők, a család anyagi helyzetétől; (2) lehet, hogy valaki érdeklődik a gazdasági, pénzügyi élet iránt, magas pénzügyi kultúrával és tudatossággal rendelkezik, mégis egy olyan társadalmi vagy munkavállalói csoport tagja, amelynek anyagi megbecsültsége alacsonyabb, éppen ezért nem az előzőek hiányából, hanem utóbbi tényből fakadóan lesz alacsony az anyagi helyzetével való elégedettsége.

5. ábra: Mennyire elégedett az anyagi helyzetével?

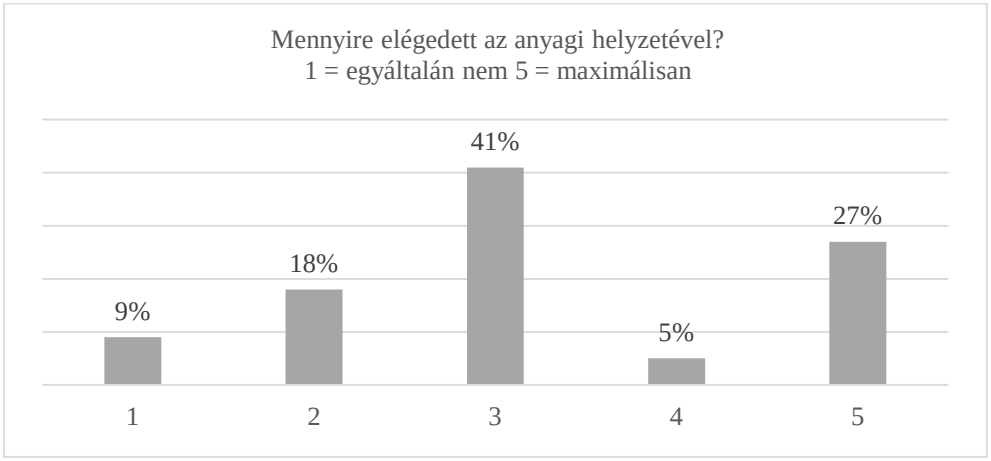

Forrás: saját szerkesztés, n = 22.

Összegzés

Összességében azt mondhatjuk, hogy a felmérésben részt vett hallgatók pénzügyi kultúrája már jó alapokkal rendelkezik, a pénzügyi fogalmakkal közepesen vannak tisztában, érdeklődésüket tekintve (és az egyetemi pénzügyi oktatásban való részvételnek köszönhetően) a pénzügyi ismereteik várhatóan tovább fognak bővülni, pénzügyi kultúrájuk magasabb szintre fog fejlődni. Egyértelműen látszik, hogy foglalkoztatja őket az anyagi jólét gondolata, és már azzal is tisztában vannak, hogy céljuk eléréséhez megfelelő szakmai ismeretekre, a tudás gyakorlatba történő átültetésére, rövid és hosszú távú tervezésre és felelős döntéshozatalra van szükségük. Megállapíthatjuk, hogy a hallgatók egy része még nagyon az út elején jár, de többségük már szépen halad afelé, hogy elmondhassa magáról, hogy a kívánt cél elérése érdekében igyekszik pénzügyi ismereteit bővíteni, pénzügyi jártasságát és kultúráját minél magasabb szintre fejleszteni. A kapott eredmények ismeretében kijelenthetjük, hogy az oktatási intézmények nagyban hozzá tudnak járulni a pénzügyi kultúra és tudatosság fejlesztéséhez. Minél szélesebb kör számára teszik elérhetővé a pénzügyi ismeretek oktatását, annál inkább hozzá tudnak járulni a hazai felnőtt lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztéséhez.

Felhasznált irodalom

1. Atkinson, Adele, Messy, Flore-Anne (2012): Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE), OECD Publishing, Pilot Study, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/measuring-financial-literacy_5k9csfs90fr4-en (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)
2. Bárczi Judit-Céman Zoltán (2015): A pénzügyi kultúra és annak anomáliái. Polgári Szemle, 11(1-3), 102-109.
3. Hung, Angela A., Parker, Andrew M., Yoong, Joanne K. (2009): Defining and Measuring Financial Literacy. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/2009/RAND_WR708.pdf (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)
4. Husz Ildikó, Szántó Zoltán (2011): Mi a pénzügyi kultúra? In: Czakó Ágnes: Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában. Gazdaságszociológiai műhelytanulmányok. 9-14.
5. Kovács Péter, Révész Balázs, Ország Gáborné (2013): A pénzügyi kultúra és attitűd mérése. http://eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40014 (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)
6. MNB-PSZÁF Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztés területén. 2008. https://www.mnb.hu/letoltes/0415mnbpszafmegallpodas-penzugyi-kultura-fejleszte.pdf (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)
7. Pál Zsolt (szerk.) (2017): A pénzügyi kultúra aktuális kérdései - különös tekintettel a banki szolgáltatásokra. A közgazdaságtani-módszertani képzés fejlesztéséért Alapítvány, Miskolc.
8. Pénziránytű Alapítvány által lebonyolított pénzügyi kultúra kutatás fő eredményeinek bemutatása. file:///C:/Users/OTDK/Downloads/_sites_default_files_csatolmany_oecd_kutatasi_eredmenyek_2015_11_02.pdf (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)

9. Plakalović, Novo (2011): Financial (il)literacy and stability of the financial system. https://www.issbs.si/press/ISBN/978-961-92486-3-8/papers/ML11-13.pdf (Utolsó letöltés: 2022. október 3.).
10. Remund, David L. (2010): Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)
11. Thaler, Richard H.-Sunstein, Cass R. (2011): Nudge. Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról. Manager Könyvkiadó, Budapest
12. Tylor, Edward Burnett (1871): Primitive culture p. 1. https://books.google.hu/books?id=AucLAAAAIAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Utolsó letöltés: 2022. október 3.)

További források

1. 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
2. 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról
3. 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról
4. 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről

Az egészségturisztikai fejlesztések jelentősége a munkaerő aktivitásának megőrzésében

Helmeczi Gabriella[1]

[1]Tanársegéd, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, ORCID iD: 0000-0002-0762-4030

INFO

Helmeczi Gabriella
helmeczi.gabriella@etk.unideb.hu

Keywords
health tourism
thermal spa

ABSTRACT

Abstract
Musculoskeletal problems are nowadays a real public health problem, with the highest proportion of older people, but the number of younger people affected is also growing rapidly. At the same time, it is a fact that 21st century civilisation diseases affect almost all age groups. Civilisation diseases are largely caused by inappropriate lifestyles (sedentary and stressful lifestyles; unhealthy diet; environmental damage; harmful habits), which health tourism can help to address, from prevention to recreation, by providing a leisure service for all ages, individuals and families, helping to maintain fitness and activity levels and to increase equal opportunities for those affected.
It is well known that the health tourism sector is one of the most important in the national economy of our country. Thanks to its excellent natural endowments, Hungary has a number of healing factors, and our endowments put us in first place in Europe in terms of the potential for using natural thermal water-based health tourism**.**

Kulcsszavak
egészségturizmus
gyógyturizmus
gyógyfürdő

Absztrakt
A mozgásszervi problémák napjainkban valódi népbetegségnek számítanak, amelyben az idősebb korosztály aránya a legnagyobb ugyan, de igen gyorsan nő a fiatalabbak érintettsége is. Ugyanakkor az is tény, hogy a 21. századi civilizációs betegségek szinte valamennyi korosztályt érintik. A civilizációs betegségek nagyrészt a nem megfelelő életvitel (mozgásszegény és stresszes életmód; egészségtelen táplálkozás; környezeti ártalmak; káros szokások) miatt alakulnak ki, amelyeken az egészségturizmus a prevenciótól a rekreációig minden korosztálynak, személynek és családnak olyan szabadidős szolgáltatást tud nyújtani, ami hozzájárul a munkaképesség és az aktivitás megőrzéséhez, az érintettek esélyegyenlőségének a növeléséhez.
Köztudott, hogy az egészségturizmuson belül a gyógyturizmus ágazat hazánk egyik nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő fontosságú része. Magyarország a kiváló természeti adottságainak köszönhetően számos gyógytényezővel rendelkezik, és adottságaink közül is kiemelhető, hogy Európában első helyen állunk a természetes gyógyvízen alapuló gyógyturizmus felhasználási lehetőségével.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz És Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

Köztudott, hogy napjainkban olyan jelentős demográfiai változások zajlanak, melyek számos nehézséget és kihívást okoznak a társadalom tagjainak. Ezek a jelentős változások a világ fejlett országaiban, így Európa minden országában, tehát Magyarországon is jelen vannak.

A pozitív és negatív változások társadalmi hatásai összekapcsolódnak. Az egyik legszembetűnőbb demográfiai változás az emberek születéskor várható élethosszának növekedése, valamint a népesség több mint 35 éve tartó folyamatos csökkenése. Mivel a születéskor várható élettartam nő, a népességszám pedig csökken, kialakult az elöregedő szerkezetű társadalmunk. Ez az egyensúlytalanság számos nehézséget okoz különböző területeken, különböző ágazatokban. Egyes szektorokban, mint a gyártás, szállítmányozás, egészségügy és az oktatás, jelentősen magasabb az idősebb dolgozók aránya. Ennek eredményeképpen a munkaadóknak muszáj lesz alkalmazkodniuk a korosodó munkaerőhöz, hiszen szükség van arra, hogy a munkavállalók minél tovább aktívak tudjanak maradni. (HTTP1).

Meg kell említenünk a társadalom elöregedésén kívüli egyéb munkaerőpiacra ható problémákat, a 21. századi civilizációs betegségeket. A civilizációs betegségek közé azokat a betegségeket soroljuk, melyek többnyire a modern életforma, a technológia fejlődése miatt alakultak ki, és amelyek esetszáma többnyire a fejlett országokban az elmúlt néhány évtizedben látványosan megnőtt. Ide sorolható többek között a mozgásszegény és stresszes életmód; egészségtelen táplálkozás; környezeti ártalmak; káros szokások, amelyek következményeként az elhízás, az érelmeszesedés és egyéb szív- és érrendszeri betegségek, továbbá a mozgásszervi megbetegedések, stb. (www2) széles rétegek egészségi állapotát rontják.

A nők és férfiak élete Európában

A nők és a férfiak élete Európában című interaktív kiadványt az Eurostat az EU-tagállamok és az EFTA-országok nemzeti statisztikai hivatalaival együttműködve fejlesztette ki. A kiadvány célja a nők és a férfiak mindennapi életének összehasonlítása. Az eredményekből látható, hogy a nők és a férfiak mindennapi élete mennyire hasonló vagy eltérő az európai országokban, valamint hogy az országok között milyen különbségek tapasztalhatók. A kiadvány egyes fejezetei a demográfiai adatokkal, az egészséggel, várható élettartammal foglalkoznak.

Egyéb társadalomban zajló átalakuláshoz sorolható az életutunk fontosabb mérföldköveinek időbeli változása. Itt megemlíthető a felnőttkorba lépés a szülői ház elhagyásával és a munka megkezdésével, a házasságkötés és a gyermekvállalás időpontjának kitolódása. Az Eurostat elemzésében látható, hogy 2021-ben az EU-ban átlagosan a nők 25,5 évesen - csaknem két évvel korábban - hagyták el szülői házukat, mint a férfiak, (27,4 évesen). Egy másik jelentős különbség a nők és a férfiak között a várható élettartam. A tagállamokban 2021-ben a nők 5, 6 évvel tovább éltek, mint a férfiak. Az uniós átlag 82,8 év volt a nők esetében és 77,2 év a férfiaknál.

Az 1. ábrán látható adatok a mérföldkőelemzés hazai viszonyait mutatják. A legnagyobb különbség az EU tagállamok eredményeihez viszonyítva a születéskor várható élettartamban mutatkozik, mely - bár hazánkban növekvő tendenciát mutat - a nők esetében 78, a férfiak esetében 71,1 év.

1. ábra: Nők és férfiak mérföldköveinek átlagos ideje Magyarországon

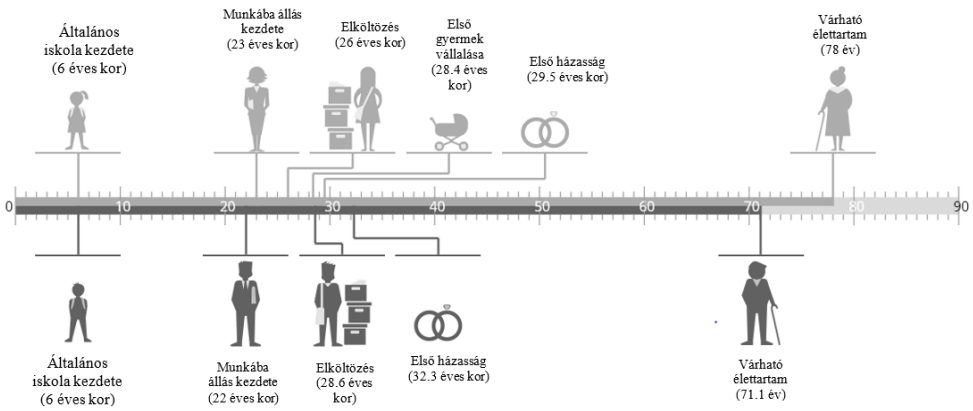

Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen/bloc-la.html?lang=en

Azt, hogy az emberek hogyan látják az egészségüket, számos tényező befolyásolhatja, többek között a *környezeti, kulturális és társadalmi-gazdasági* feltételek. Az Eurostat 2021-es eredményeiből látható, hogy minél idősebbek leszünk, annál kedvezőtlenebb az egészségi állapotunk megítélése. A felmérés során az egészség megítélése a férfiak körében jobb volt, mint a nők körében, és ez a különbség az életkor előrehaladtával nőtt. A 16 és 44 év közöttiek esetében, a nők 87,2%-a és a férfiak 88,7%-a érezte úgy, hogy jó vagy nagyon jó egészségi állapotú. A 45 és 64 év közötti korosztály körében ez az arány a nők esetében 65,9 %, a férfiak esetében 68,9 %; a 65 év felettieknél pedig mindössze a 38,5%-ot, illetve 44,0%-ot.

Ahogy az előzőekben említettem, a nők és a férfiak életében vannak különbségek, azonban az *élettel való elégedettség* mérése során a megítélés közel azonos. Az EU-ban 2021-ben a 16 éves és idősebb nők átlagosan 7,1-re értékelték az élettel való elégedettségüket egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, a férfiak pedig 7,2-re.

Magyar lakosság vélt és valós egészségi állapotának összehasonlítása

Az EU 1338/2008/EK számú rendelete előírja a 15 év feletti lakosság ötévenkénti, kikérdezésen alapuló egészségfelmérését. Az Európai Lakossági Egészségfelmérés egy olyan lakossági adatfelvétel, amely az egészséggel kapcsolatos témakörök vizsgálatára vonatkozik. Egyik fő célja a lakosság egészségi állapotának, egészségmagatartásának és az egészségügyi szolgáltatásokkal való elégedettségének a megismerése. A 2019-es magyarországi felmérésben 510 település, 12 ezer önkéntes válaszadója vett részt. (KSH-ELEF 2019) Az eredményekből látható, hogy a népesség nagy része (98%) úgy gondolja, hogy az egészségünkért mi magunk is tehetünk valamit.

A felmérés megkülönbözteti a *vélt és a valós egészségi állapotot*. A *vélt egészség* az egészségi állapot jellemzésének, mérésének egyik eszköze, a nemzetközi gyakorlatban elfogadott és rendszeresen alkalmazott indikátora a lakosság egészségi állapotának. Ez a mérőszám az egészségi állapot önértékelésén alapul; azon, hogy milyen az egyének véleménye saját egészségi állapotukról. A vélt egészség nem függ össze szorosan a tényleges (orvosilag megállapítható) egészségi állapottal.

Az önértékelést jelentősen befolyásolja az egyén társadalmi, gazdasági, kulturális helyzete: társadalmi rétege, iskolai végzettsége, foglalkozása, jövedelme, lakóhelye (város/falu), és még több más tényező. A hátrányos helyzetű társadalmi rétegekhez tartozó, az alacsonyabb műveltségi fokú, a szerényebb jövedelmű, a kis településeken élő emberek kedvezőtlenebbül ítélik meg saját egészségi állapotukat, mint az ezekből a szempontokból jobb helyzetben lévők. (Egészségtudományi Fogalomtár)

A felmérés eredményei alapján elmondható, hogy a magyar lakosság egyre pozitívabban vélekedik saját egészségi állapotáról, 2009 és 2019 között emelkedett azoknak az aránya, akik jónak vagy nagyon jónak ítélték egészségüket. 10-ből 9-en minimum kielégítőnek, 6-an jónak vagy nagyon jónak tartották azt 2019-ben. Bár a nemek közötti különbség némileg csökkent, a férfiak továbbra is egészségesebbnek érzik magukat, mint a nők: előbbiek

65, utóbbiak 58%-a szerint jó vagy nagyon jó az egészségi állapota. Egyre kevesebben gondolják rossznak vagy nagyon rossznak az egészségi állapotukat, noha a rövidebb élethossz ezt nem támasztja alá.

2. ábra: Magyar lakosság vélt egészségi állapota

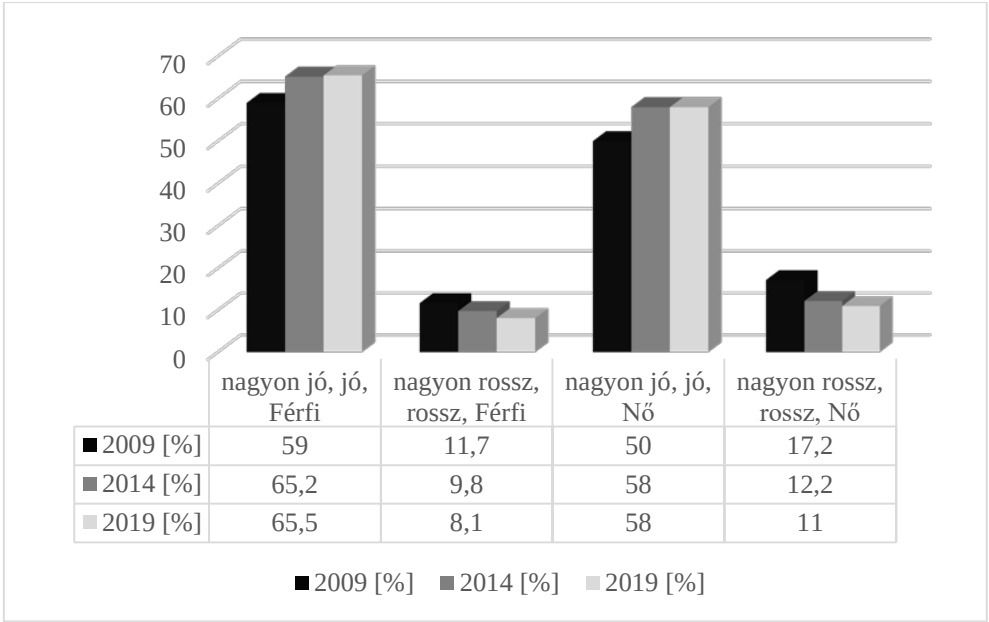

	nagyon jó, jó, Férfi	nagyon rossz, rossz, Férfi	nagyon jó, jó, Nő	nagyon rossz, rossz, Nő
2009 [%]	59	11,7	50	17,2
2014 [%]	65,2	9,8	58	12,2
2019 [%]	65,5	8,1	58	11

Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/elef/te_2019/index.html

A magyarok 98%-a gondolja úgy, hogy tud tenni az egészségéért: döntő többségük szerint nagyon sok (26%), illetve sok (58%) múlik rajtunk, 14%-uk azonban kevésbé tűnik bizakodónak, hiszen úgy vélik, keveset, 2,2%-uk szerint pedig semmit sem tudunk tenni egészségünk érdekében. Azok, akik szerint jobb egészségnek örvendenek, inkább érzik azt, hogy képesek tenni az egészségükért, mint azok, akiknek rossz az egészségi állapotuk. A saját egészségi állapotukat legalább jónak tartók egyharmada szerint nagyon sokat, közel 60%-uk szerint sokat tehetnek az egészségükért. Minél magasabb iskolai végzettséggel, illetve jövedelemmel rendelkezik valaki, annál optimistább a saját egészségének alakítását illetően. Míg a legfeljebb alapfokú végzettségűek 71, addig a felsőfokú végzettségűek 94%-a szerint nagyon sokat vagy sokat tehetünk egészségünk megőrzése érdekében.

Ahogy már a korábbiakban említettem, 10-ből 9-en minimum kielégítőnek, 6-an jónak vagy nagyon jónak tartották az egészségi állapotukat.

A vélt egészségi állapot eredményei viszont nem tükrözik a valós eredményeket. Az alábbi táblázatban olyan egészségügyi problémák, betegségek kerülnek bemutatásra, melyek az egészséges életmód betartásával megelőzhetők, kiküszöbölhetők lennének:

Egészségügyi probléma	**Megjegyzés**
Hazánkban a felnőttek 59%-a szabadidejében *egyáltalán nem sportol*	A WHO becslése szerint világszerte évente 4 millió és 5 millió közé tehető azon halálesetek száma, amelyek *aktív életmóddal elkerülhetőek lennének.* A rendszeres fizikai aktivitás kulcsfontosságú a leggyakoribb betegségek, a szív- és érrendszeri megbetegedések, a 2-es típusú cukorbetegség és a rák megelőzésében, illetve sikeres kezelésében. A testmozgás a mentális egészségre is pozitív hatással van, mérsékeli a depresszió és a szorongás tüneteit, javítja a gondolkodási képességeket, megelőzi az agyi funkciók leépülését.
Magyarország lakosságának több mint fele a fizikai aktivitást tekintve *passzívan végzi munkáját,* ülve vagy állva. 2014 és 2019 között a munkájukat ülve végzők aránya 36-ról 40%-ra nőtt	
A lakosság 41%-a naponta legalább hét órát tölt üléssel vagy fekvéssel az alvásidőn túl, ami már az *egészséget veszélyeztető rizikófaktornak* számít	
A felmérésből eredményeiből látható, hogy a vizsgált népesség közel felének van *krónikus betegsége, egészségi problémája*. A 15 éves és idősebb népesség leggyakoribb egészségi problémái a *mozgásszervi betegségek és a magasvérnyomás-betegség.*	

Az egészségturizmus jelentősége az aktivitás megőrzésében

A problémák kompenzálásának, sőt megelőzésének egyik lehetséges módja az aktivitás megőrzése, amelyre az *egészségturizmus* kínál alternatívát. Az egészségturizmus Magyarország kiemelkedő jelentőségű és nagy fejlődési lehetőségekkel rendelkező turisztikai terméke. Természeti adottságaink között egyik legnagyobb érték az ország termálvíz-kincse, amelynek többsége gyógyhatású, differenciált igények (mozgásszervi, emésztőszervi, nőgyógyászati, idegrendszeri stb. betegségek kezelése) kielégítésére alkalmas (Michalkó 2016).

Az egészségturizmus az egészségi állapot fenntartása, illetve annak javítása érdekében történő utazásokat foglalja magába. A United Nations World Tourism Organization (az ENSZ Turizmus Világszervezete) definíciója szerint az egészségturizmus esetében *olyan utazásokról van szó, amelyek a jó közérzet és a személyes egészségi állapot erősítését célozzák prevenció, egészségügyi*

gondoskodás és a már meglévő testi bántalmak csökkentése (kúra) által, valamint magába foglalja a klinikai és a rehabilitációs tartózkodásokat is.

A gyűjtőnévként történő értelmezése mellett ismert egy általánosabb definíciója, mely szerint az egészségturizmus a turizmusnak azon területét jelenti, ahol a turista utazásának fő motivációja az egészségi állapotának javítása vagy megőrzése, tehát a gyógyulás vagy a megelőzés. (Smith , Puczkó 2010).

Köztudott, hogy az egészségturizmuson belül a gyógyturizmus ágazat hazánk egyik nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő fontosságú része. Magyarország a kiváló természeti adottságainak köszönhetően számos gyógytényezővel rendelkezik, és adottságaink alapján Európában első helyen állunk a természetes gyógyvízen alapuló gyógyturizmus felhasználási lehetőségével.

Az elmúlt évtizedekben az idősebb generációk egyre jelentősebb mértékben fordultak meg a gyógyturisztikai szektorban. Elmondható, hogy a gyógyturizmus legnagyobb csoportját jelenleg a 60 év feletti idősek alkotják, akik leggyakrabban mozgásszervi bántalmakkal keresik fel a gyógyfürdőket.

Ugyanakkor az is tény, hogy a 21. századi civilizációs betegségek (magas vérnyomás, cukorbetegség, mozgásszervi, ízületi bántalmak, allergiás megbetegedések, stressz) szinte valamennyi korosztályt érintik. A civilizációs betegségek nagyrészt a nem megfelelő életvitel (mozgásszegény és stresszes életmód; egészségtelen táplálkozás; környezeti ártalmak; káros szokások) miatt alakulnak ki, amelyeken a prevenciótól a rekreációig az egészségturizmus minden korosztálynak, személynek és családnak szabadidős szolgáltatást tud nyújtani, ami hozzájárul a munkaképesség és az aktivitás megőrzéséhez, az érintettek esélyegyenlőségének a növeléséhez.

A tervezett kutatásomban az egészségturizmus kínálatát a várható igénybevevők minden korosztályára szeretném kiterjeszteni, legalább a lehetséges prevenció érdekében. A fizikai aktivitás részben közvetlenül, részben közvetett módon fejti ki kedvező hatását, így a krónikus betegségek (szív- és érrendszeri betegségek, mozgásszervi betegségek) kockázatának csökkentési a lehetőségét kínáló programokra. Az ember gyermekkorban a legfogékonyabb, ha ebben az életszakaszban megteremtjük számára a mozgási szokások alapjait, akkor biztos alapot teremthetünk arra, hogy egész élete során fenntartsa ezt az aktív életmódot. A hazai statisztikai adatok szerint az általános iskolás gyermekeknek csak az egyharmada végez rendszeres

testmozgást, amelynek hiánya komoly elváltozásokat okoz: tartási rendellenességet, lúdtalpat, kóros elhízást, cukorbetegséget, magas vérnyomást, ritmuszavarokat és más szívbetegségeket, növekedési problémákat, érzelmi és teljesítmény zavarokat, stb. Ennek érdekében vezették be a testnevelés órák számának a növelését, és szükség esetén a gyógytestnevelést. Pozitív példaként ide sorolható a minden korosztályt érintő sportturizmus, a természetjárás is (Laczkó, Bánhidi 2015).

A mozgásszegény életmód és egyéb egészségkárosító munkahelyi körülmények sajnos krónikus elváltozásokat és munkahelyi balesetek sorát okozhatják, amelyek következtében olyan egészségkárosodások következhetnek be, amelyek miatt az érintettek folyamatos rehabilitációra szorulnak. Számukra többféle gyógyturisztikai kezelés érhető el. A legismertebb ilyen szolgáltatások a gyógyfürdőkben találhatóak. A gyógyturizmus legnagyobb csoportját, akik leggyakrabban mozgásszervi bántalmakkal keresik fel a gyógyfürdőket, a 60 év feletti idősek alkotják. A mozgásszervi panaszok jelentős részét képezik az ízületi megbetegedések, melyen belül megkülönböztetjük a gyulladásos ízületi, illetve a kopásos ízületi megbetegedéseket. Hazánk a gyógyvizek „paradicsomának” tekinthető. Magyarországi gyógyhelyek legnagyobb része termálvízre, néhány jelentős fürdőnk viszont langyos vízre alapozott, illetve vannak hideg vizű gyógyfürdőink is. A gyógyturizmus gyógyüdülőhelyekre koncentrálódik. Jellemző erre a szektorra, hogy nem szezonális, a turisták egész évben folyamatosan igénybe vehetik szolgáltatásait. Az idősek számára kialakított programoknál, szolgáltatásoknál fokozottan figyelembe kell venni az életkori sajátosságaikat (Papp 2017).

Az egészségturizmus perspektívái

A fentiekben ismertetett állapot és szolgáltatási áttekintés - véleményem szerint - kijelöli azt a követendő utat, amelyet már részben vázol a 2030-ig kidolgozott stratégiai terv, hiszen kiemelt jelentőséget szán a hazai egészségturizmus gazdasági és társadalmi-egészségügyi fejlesztésének.

Ennek sikerét a különböző társadalmi rétegek számára jól tervezett helyi programok, megfelelő tudású szakemberek képzése és alkalmazása, továbbá olyan elérhető szabadidős komplex szolgáltatások garantálhatják, amelyekben a családok, különböző korosztályok jólétét szolgáljuk.

Felhasznált irodalom

1. Michalkó G. (2016): Turizmológia. Akadémiai Kiadó. https://doi.org/10.1556/9789630597173. Utolsó letöltés: 2022.05.07. https://mersz.hu/hivatkozas/dj59t_165_p1#dj59t_165_p1
2. Mosonyi A., Könyves E., Fodor I., Müller A. (2013): Leisure activities and travel habits of college students in the light of a survey. Agroinform Publishing House, Budapest.
3. Paksy A. (2004): Az időskorúak egészségi állapotának jellemzői - megbetegedés adatok alapján. In: Időskorúak Magyarországon. KSH, Budapest.
4. Papp I. (szerk.) (2017): Szálloda- és vendéglátás menedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
5. Varga K., Karner C. (2008): A lakosság egészségi állapotát befolyásoló tényezők. Egészségügyi gazdasági szemle
6. Könyves E., Müller A., Ködmön J. (2013): Az egészségturizmus fókuszai. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 40.
7. Smith M. - Puczkó L. (2010): Egészségturizmus, gyógyászat, wellness, holisztika. Akadémia Kiadó. Budapest. 12.
8. Müller A., Könyves E. (2006): Az egészségturizmus lehetőségei az Észak-alföldi régióban. Acta Academiae Paedagogicea Agriensis XXXIII. 132-144.

Internetes hivatkozások:

1. HTTP1 https://www.profession.hu/cikk/mit-tanulhatunk-egy-idosebb-kollegatol
2. HTTP2 https://blog.generalielorelatok.hu/biztositas/leggyakoribb-nepbetegsegek-generali-private-care/?fbclid=IwAR0-Pb-VlfkygninQHWEs5zK22FL9tBfGiAma8ikhJ_vGDAUZXQ9L8iHjWo

Coaching alkalmazása a kiégés csökkentésére

Tanyiné dr. Kocsis Anikó[1]

[1]Főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem, Matematika és Informatika Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b., ORCID iD

INFO

Keywords
burnout
coaching
prevention
DIADAL coaching model

ABSTRACT

Abstract
Burnout as a social problem primarily affects Western societies. The most common cause of burnout is that during an overcrowded lifestyle, the individual does not provide himself with a sufficient amount of time to process the events that happened to him. Burnout is often preceded by a disruption of the work-life balance, and among the consequences we find elements such as loss of motivation, some kind of health damage and the deterioration of human relationships. An important element of prevention is that the affected persons receive adequate support, regardless of the phase of burnout they are in. Based on the study of the literature and my own experience, it can be clearly recognized during coaching sessions if the coachee is struggling with burnout syndrome. A coach has many alternatives to support a client affected by burnout. The presentation presents the tools used in some phases of the DIADAL coaching model, which can be used to achieve significant results in recognizing and reducing burnout.

Kulcsszavak
kiégés
burnout
coaching
prevenció
DIADAL coaching modell

Absztrakt
A kiégés, mint társadalmi probléma elsősorban a nyugati társadalmakat érinti. A burnout leggyakoribb oka, hogy a túlzsúfolt életvitel során az egyén nem biztosít magának kielégítő mennyiségű időt arra, hogy a vele történt eseményeket feldolgozza. A kiégést sokszor megelőzi a munka-magánélet egyensúlyának felborulása, a következmények között pedig olyan elemeket találunk, mint a motiváció elvesztése, valamilyen egészségkárosodás és az emberi kapcsolatok megromlása. A prevenció fontos eleme, hogy az érintett személyek megfelelő támogatást kapjanak, függetlenül attól, hogy a kiégés mely fázisában vannak. A szakirodalom tanulmányozása és saját tapasztalataim alapján egyértelműen felismerhető a coaching ülések során, ha a coachee burnout szindrómával küzd. A coachnak számos alternatívája van arra, hogy a kiégésben érintett ügyfelet támogassa. Az előadás a DIADAL coaching modell egyes fázisaiban használt eszközöket mutatja be, amellyel jelentős eredményeket lehet elérni a kiégés felismerésében és csökkentésében.

Bevezetés

„A 20. század utolsó, s minden valószínűség szerint a 21. század első negyedének egyik pszichológiai slágerfogalma: a burnout" - vélekedik Bordás Andrea -, vagy ahogyan a magyar szakirodalom használja: *a kiégés*. A kiégés mint társadalmi probléma a 20. század utolsó negyedében jelent meg elsősorban a nyugati társadalmakban. A globalizálódás folytán azonban a jelenség valamennyi fejlett ipari országban általánossá vált (Bordás, 2010,: 666.).

A burnout leggyakoribb oka, hogy a túlzsúfolt életvitel során az egyén nem biztosít magának kielégítő mennyiségű időt arra, hogy a vele történt eseményeket feldolgozza, találjon és végezzen olyan tevékenységeket, amelyek a kikapcsolódását és feltöltődését biztosítják. A kiégést sokszor megelőzi a munka-magánélet egyensúlyának felborulása, a következmények között pedig olyan elemeket találunk, mint a motiváció elvesztése, valamilyen egészségkárosodás és az emberi kapcsolatok megromlása, párkapcsolati konfliktusok felszaporodása, elmagányosodás. (Novák, 2015)

Mivel ez a negatív hatású folyamat nemcsak az egyénre hat -mind mentálisan, mind fizikai értelemben-, de áttételesen társadalmi környezetére is, ezért nagy jelentősége van annak, hogy a burnout kezdeti szakaszában kapjon segítséget az érintett.

Mint ismeretes, a segítő szakmák közé tartozik a pszichiáter, pszichológus, mentor stb. mellett a coach is. Gyakorló coachként több éve foglalkozom behatóbban a témával, hogy támogassam, segítsem azokat, akik belekerültek a burnout spiráljába.

I. A kiégés - burnout - jelenség a szakirodalom tükrében

A szakirodalom formai (könyvek, könyvrészletek, folyóiratcikkek és elektronikus anyagok) és tartalmi sokfélesége jó bizonyítéka a téma időszerűségének.

A kiégés fogalma az 1970' évek előtt sem volt ismeretlen, de abban az időszakban a műszaki életben használták egy jelenség leírására: a korábban jól működő energiaforrások gyengülését, majd lemerülését értették alatta. A fogalom eredeti használata nem egy állapotra, hanem egy folyamatra utal, hiszen egy erőforrás kiégése (burnout) általában nem azonnal (kiégett - burned-out), hanem egy bizonyos időintervallumon belül történik meg. „*Ha az emberi szervezetet vesszük egy jól működő energiaforrásnak, akkor a test*

(illetve tágabban értelmezve a test-lélek-szellem hármasának) természetes és folyamatos elgyengülése, elhasználódása" (Kollár, 2014 :1.).

A kezdeti időszakban (70-es évek) a cél a jelenség megismerése és leírása volt. A vizsgált populációt kezdetben elsősorban az egészségügyben dolgozók, valamint a szolgáltatási szektorban tevékenykedők tették ki (Kollár, 2014). Ennek oka az volt, hogy a kiégésre az empátia területén túlzottan igénybe vett foglalkozási szerepekben áll fenn a legnagyobb veszély, mint a pedagógusok, a tűzoltók, a rendőrök, a jogászok, a segítő foglalkozásúak (szociális munkások, tanácsadók, pszichológusok), valamint az egészségügyben dolgozók.

Napjainkra némileg módosult ez a lista, mert a legújabb kutatások szerint kevésbé kötődik a jelenség szakmákhoz, inkább feladatkörökhöz. Eszerint az emberek akkor veszélyeztetettek, ha segítő, gondozó munkát végeznek; mások igényeit helyezik előtérbe; magányosak; szükségük lenne valakire, aki segít feltöltődniük; erőtlenek; perfekcionisták, munkamániások; saját erejükkel, autonómiájukkal és identitásukkal küzdenek (WSCI, 2000).

Visszatérve a 70' évek kutatásaira, ebben a kezdeti szakaszban főleg az okokra és a látható, érzékelhető tünetekre koncentráltak a szerzők, és egy olyan állapotként mutatták be a kiégést, amelyet cinizmus, boldogtalanság, unalom, különböző pszichoszomatikus tünetek és krónikus fáradtság jellemez. „A diagnózis felállítása során… a szakembereknek különbséget kell tenniük kiégés, illetve krónikus fáradtság/kifáradás[67] (CFS) között. Ez utóbbi ismertebb tünetei közé tartozik az állandó fáradtság, az általános kimerültség, a levertség, a gyengeség, az alvászavarok, a koncentrációs problémák, illetve a depresszió, ugyanakkor a kiégés tünetei közé sorolt reményvesztettség, kiúttalanság és tehetetlenség érzése nem." (Kollár, 2014 :3.)

A szakirodalomban az egyik legfontosabbnak ítélt meghatározás Herbert Freudenbergertől származik: „A szindróma krónikus emocionális megterhelések, stresszek nyomán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerülés, mely a reménytelenség és inkompetencia érzésével, célok és ideálok elvesztésével jár, s melyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűdök jellemeznek" (Freudenberger, 1974, idézi Fekete, 1991:17.).

A fogalom megszületése után néhány évvel, 1977-ben Schmidbauer vezette be a *helfer-szindróma* fogalmát, azt követően, hogy pszichoanalitikusként a

[67]Chronic Fatigue Syndrome

segítők személyét, személyiségét, a pályaválasztás motivációit, a kliens-segítő kapcsolat buktatóit vizsgálta. A helfer-szindrómát „kényszeres segítésnek" is nevezik és elsősorban az egészségügyben dolgozó orvosokra, ápolókra, nővérekre, valamint a szociális munkásokra, a családgondozókra, a pszichológusokra, a mentálhigiénés szakemberekre, a pedagógusokra, gyógypedagógusokra, lelkészekre, papokra lehet jellemző. *Schmidbauer* szerint (hivatkozza Fekete, 1991) a helfer-szindrómás segítő nem akarja tudatosítani saját érzéseit, szükségleteit, gyakran fél saját belső ürességétől és a spontán (emberi) érzésektől, s ezért akar - szinte kényszeresen - segíteni. (Kollár, 2014.)

Dista Kafry, a Berkeley Egyetem munkapszichológia professzora az érzelmi terhelés kulcsszerepét emeli ki a kiégés alakulásában: „A kiégés tartós, vagy ismételt emocionális terhelés eredménye más emberekért való hosszú távú, intenzív erőfeszítéssel összefüggésben" (Ónody, 2001: 81). Kafry 1981-ben Ayala Pines-al és Eliot Aronson-nal közösen adta ki a *"Kiégve - az unalomtól az önfejlesztésig" (Burnout: From Tedium to Personal Growth)* című munkát, melyben négyezer személlyel folytattak kiégés-vizsgálatokat. Az elemzések alapján a kiégésnek három okát találták: az érzelmi túlterheltséget, bizonyos személyiségjegyeket, melyek a pályaválasztáshoz vezettek és a kliensközpontú orientálódást.

A kiégés kutatásának vezető képviselője, Christina Maslach amerikai szociálpszichológus szerint, a kiégés három dimenzió, az érzelmi kimerülés, a személytelen bánásmód (deperszonalizáció) és a személyes hatékonyság csökkenése mentén ragadható meg.

Emocionális kimerültségen azt értjük, ha valaki már a munka gondolatától is fáradt, reggeltől estig, éjjel és nappal krónikusan kimerült. Jellemzői: alvászavarok, álmatlanság, nagyobb hajlam a megbetegedésre, diffúz testi panaszok és csökkent szexuális potencia.

A *deperszonalizáció* negatív, cinikus beállítódást jelent a kollegákkal szemben, negatív érzelmeket a betegekkel, ügyfelekkel, tanítványokkal és diákokkal szemben, bűntudatot, a társadalmi kontaktusok beszűkülését, hárító magatartást, a munkának a legszükségesebbre való korlátozását.

Fontos aspektus a teljesítménnyel való elégedetlenség, a csökkent teljesítőképesség, a sikertelenség és tehetetlenség megélése, hiányzó elismerés, hiányos visszajelzés, elégtelenségérzés, krónikus túlterheltség.
1981-ben Maslach Susan Jacksonnal publikált egy - a kiégés értékelésére szolgáló - kérdőívet (*Maslach - Burnout Inventory, MBI*), melyet eredetileg

humán szolgáltató szakemberek (tanárok, szociális munkások stb.) vonatkozásában alkalmazott[68]. Az MBI-nek jelenleg számos változata ismert, mint például az MBI General Survey, az MBI Educators Survey, vagy az MBI Human Services Survey[69].

Magyarországon a 90-es évektől folyamatosan növekvő érdeklődést tapasztalhatunk a témával kapcsolatban. A hazai teoretikusok közül meg kell említeni Kulcsár Zsuzsanna (Kulcsár, 1998) munkásságát, aki az empátiás kapacitás kimerülését helyezi kiégés-meghatározásának középpontjába, Petróczi Erzsébetet (2007) és munkatársait, akik a humán szférában dolgozó két nagy csoporttal, pedagógusokkal és szociális dolgozókkal végzett kérdőíves felmérésük eredményeit, következtetéseit tették közzé. Oláh Attila (Oláh, 2005) a kiégés kapcsolatát vizsgálta a megküzdési stratégiákkal, illetve a flow-élménnyel, Ónody Sarolta (2001) pedig a 90-es évektől kezdve foglalkozott a burnout szindróma meghatározásával és pszichodrámás módszerekkel való kezelésével.

Az egészségügyi dolgozók körében végzett kiégés-kutatók közül meg kell említeni Szicsek Margit, Hegedűs Katalin, Riskó Ágnes és Mészáros Eszter nevét, akik a munkahelyi légkör és a társas védőháló szerepét vizsgálták a kiégés, valamint a testi-lelki egészség alakulása szempontjából. Pikó Bettina magatartástudományi szempontból elemezte a nővéri munkát, a társas támogatást, a szerepkonfliktust és a pszichoszomatikus panaszokat emelve ki munkájában, Kovács Mariann pedig kutatásaiban az érzelmi kapcsolatokra és a munkával töltött időre helyezi a hangsúlyt (Bordás, 2008).

Bármely hivatkozott szerző fogalmi meghatározását is vesszük alapul, *megállapítható, hogy a kiégés fogalmának használatakor a személy érzelmi, lelki és fizikai kimerülési állapotára gondolunk, melyet a stressz és/vagy a tartós érzelmi megterhelés vált ki, s melyet az egyén a szokásos módon nem tud megoldani.*

[68]Maslach, Christina, Jackson, Susan E. (1981): The measurement of experienced burnout. Journal Of Occupational Behaviour, Vol. 2, 99-113, URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/job.4030020205

[69]A Maslach Kiégés Teszt/Leltár több neves hazai kutatóhely publikációjában is megjelenik, mint pl. Hazag A., Major J., Ádám Sz. (2010): A hallgatói kiégés szindróma mérése. A Maslach Kiégés-teszt hallgatói változatának (MBI SS) validálása hazai mintán. In: Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 11, 2, p. 151-168

II. A kiégés fázisai

Cherniss 1980-ban megjelentetett fejlődési modellje szerint a kiégésnél három, jól elválasztható szintet lehet megkülönböztetni (Cherniss, 1980 idézi Takács, 2006). Az 1. szint a stressz észlelése, a 2. szint esetében a stressz fizikai elfáradáshoz, emocionális kimerüléshez vezet, de okozhat akár szorongást is. A 3. szint nem más, mint a védekező megküzdés, amelyben attitűd- és tulajdonságváltozásokat azonosítanak. Ez magában foglalja a cinizmust másokkal szemben, a visszahúzódást, az érzelmi elkülönülést.

Cherniss modelljében a stressz észlelése „normálisnak" tekinthető, annál is inkább, mivel *„A stressz az élő szervezet válasza, bármilyen természetű megterhelésre"* (Selye, 1978).

Az egyik legismertebb, legelfogadottabb elmélet Brodsky és Edelwich ciklikusan ismétlődő kiégési folyamata, melyben négy fázisát különíthető el (Kovács, 2006). Ehhez Becker egy további fázist illesztett.

1. *Az idealizmus fázisa:* az egyén lelkesedik a szakmájáért. A kliensekért, az ügyfelekért folyamatosan és fáradhatatlanul tenni akar, a kollégákkal élénk és minél jobb kapcsolatokat próbál meg kialakítani.
2. *A realizmus fázisa:* az egyén továbbra is elkötelezett szakmája, a rábízott emberek, feladatok iránt. Kooperatív együttműködésre törekszik munkatársaival, fontos számára a szervezet és/vagy ügyfél /kliens /diák /hívő fejlődése.
3. *Stagnálás/kiábrándultság fázisa:* csökken az egyén érdeklődése a munkaszervezet, saját munkája, illetve a kliensek irányába. Megfigyelhető némi teljesítménycsökkenés, ami alapvetően nem gyakorol jelentős hatást a szervezeti folyamatokra..
4. *Frusztráció fázisa:* a kliensekkel a kapcsolat megromlik, a velük való kapcsolat egyre idegesítőbb lesz, minden apró hibájukat észreveszik, gyakran szóvá is teszik. Elbizonytalanodnak és megkérdőjelezik saját hivatásuk/feladatuk/munkakörük/beosztásuk értelmét, értékét.
5. *Apátia fázisa:* az egyén a munkáját sematikusan végzi, kerüli kollégáit. Ha megteheti, akkor az ügyfeleivel minimumra csökkenti a kapcsolatot, ha mégis kommunikálni kényszerül, akkor a kliens felé ellenséges a hangulata. (Kollár, 2014)

Hézser Gábor (1995) a kiégési folyamatban 12 állomást nevezett meg azzal a megjegyzéssel, hogy az egyes stációk között nincs éles határvonal, a

stádiumok személyiségtől és élethelyzettől függően eltérő intenzitásúak lehetnek.

III. A burnout megelőzésének és kezelésének lehetőségei

Amennyiben az egyén tartósan rendelkezik lelki-mentális egészséggel, úgy nagy valószínűséggel megfelelő a pszichológiai immunrendszere[70]. A pszichológiai immunrendszer dimenziói: *a kontrollképesség, a tanult leleményesség, a lelki edzettség, az elkötelezettség és kitartás, az optimizmus, a koherencia érzék és az éntudatosság* (Hanuska, 2010). A pszichológiai immunrendszer kiemelkedő hazai kutatói közé tartozik Oláh Attila[71] és Kulcsár Zsuzsanna (1998).

A kiégéssel birkózó személy nem csupán testi, hanem testi-lelki-szellemi téren fokozatosan veszíti el energiáit és tartalékait. A lelki-fizikai megterhelések, és a velük való megküzdés hiánya vezethet a pszichoszomatikus tünetek megjelenéséhez, alvászavarokhoz, krónikus fáradtságérzéshez, kóros mértékű koffein-, nikotin-, alkohol- és gyógyszerfüggőséghez, szorongáshoz, depresszióhoz, teljesítmény-csökkenéshez, valamint szakmai és önértékelési problémákhoz. Az energiák fogyása olyan mértékű, hogy szakemberek segítsége nélkül az egyén rendszerint nem képes egymaga orvosolni problémáit, még akkor sem, ha egy komplex terápia néhány elemét (pl. testmozgás, aromaterápia, fitoterápia, meditáció, zeneterápia) tudatosan, vagy ösztönösen néha alkalmazza (Kollár, 2014).

A káros következmények kezelésében különösen fontos szerepet játszik a *megelőzés,* azaz a kezdeti tünetek felismerése és kezelése. Áttekintve a kiégés kialakulásának különböző modelljeit, a következő törvényszerűséget állapíthatjuk meg: *a kiégés folyamata azon a ponton indul el, amikor a személy a belső szükségleteit, zsigeri, testi jelzéseit figyelmen kívül hagyja* (Lubinszki, 2013).

Ennek kapcsán először az érzelmi szférában jelentkeznek a negatív tünetek: ingerlékenység, türelmetlenség, bizalmatlanság, kedvetlenség, sírásra való hajlam. Aki figyel magára, az jól érzékelheti az érzelmi harmónia elvesztését.

[70]A pszichológiai immunrendszeren olyan, gondolkodással kapcsolatos személyiségtényezőket értünk, melyek a megküzdés hatékonyságát befolyásolhatják.

[71]Oláh Attila egyik kitűnő tanulmánya e témakörben a weben is elérhető, ill. tanulmányozható: *Az egészséges személyiségfejlődés és a pszichológiai immunitás szociális kontextusa: longitudinális elemzés = Social context of the healthy personality development and psychological immunity: a longitudinal approach,* URL: http://real.mtak.hu/34/ (2013.05.06.)

A következő lépés a kognitív teljesítőképesség, kreativitás és motiváció csökkenése, mely koncentrációs problémákkal és csökkent produktivitással jár. Ezen a ponton kapcsolódnak be az elhárító mechanizmusok is: megjelenik az ellenállás a változással szemben, a probléma tagadása, mely konzerválja és predesztinálja a kiégést.

A folyamat következő, negatív fordulópontja, amikor a legyengült immunrendszer következtében megjelenik a pszichoszomatikus tünetképződés, és felborul a szervezet pszichovegetatív egyensúlya. Ez az utolsó pont, ahonnan a kiégés még visszafordítható.

Az elsődleges prevenció lehetőségeit intézményes és személyes szinten egyaránt rendszeresen ki kell használni. *Intézményekben, cégeknél, munkahelyeken* az alábbi prevenciós lehetőségek merülnek fel (Hajduska, 2008):

- képzés, továbbképzés, szakvizsga,
- munkahelyi háló, team kialakítása,
- rendszeres szupervízió biztosítása munkapszichológus által,
- motivációk és attitűdök tisztázása és tudatosítása,
- a szükséges és irreális terhek szétválasztása,
- tehermentesítés (szabadságok, kiemelés a munkából, váltás kezdeményezése

Munkahelyeken a megelőző beavatkozások között szerepelhet még a kiégés felmérése és szűrése, a munkacsoportok oktatása és olyan foglalkozások tartása, melyek során feltárhatók a személyes motívumok és a veszélyeztető tényezők. A munkavállalók tanulhatnak olyan relaxációs módszereket és kommunikációs készségeket, melyek megkönnyítik a feszültséggel való megküzdést és a kapcsolatok kezelését, mely által csökken a stressz.

A fent említett tényezők alapján elmondható, hogy igen nagy szerepe van a hozzáértő szakembereknek a kiégés megelőzésében és csökkentésében. A szóba jöhető szakértő szakmák között meg kell említeni a *pszichológusokat és pszichiátereket, a trénereket, a mentorokat és a coachokat.* Megfelelő technikával, módszerekkel időben lehet beavatkozni és megelőzni a fenti problémák kialakulását. A közös munka során meg lehet találni azokat a motiváló célokat, amelyek örömet és energiát adnak, illetve meg lehet ismerni a feltöltődést biztosító technikákat és tevékenységeket.

IV. A coaching társadalmi szerepe és jelentősége

A kiégés felismerésében és megelőzésében a coach fejlesztő támogatást nyújthat. Kérdéseivel, alkalmazott technikáival, eszközeivel segítheti a hozzáfordulót a kitűzött cél eléréséhez, hiszen a segítséget kérő ismeri legjobban saját élethelyzetét, így az előtte álló feladatok megoldásában is ő tud dönteni.

„A coaching a többi segítő tudomány között valahol középen helyezkedik el, mind irányát, mind fókuszát tekintve. Összekapcsolja a külső és belső megoldásra építő tudományokat, valamint a teljesítményre és a belső potenciálra koncentrálókat” (Kunos, 2018: 95.).

A coaching személyre szabott fejlesztés, nem tréning, nem tanácsadás, nem pszichoterápia, és nem is puszta baráti beszélgetés. A coach nem tanácsokat, kész megoldásokat ad, hanem kérdéseivel és módszertani eszköztárának felhasználásával segít alternatív megoldási lehetőségek feltárásában, majd megvalósításában. A folyamat során minden döntést az ügyfél hoz, miközben a coach támogatja és motiválja (Kunos, 2018).

„A coaching egy eredményorientált, intenzív támogatás, amelynek célja, hogy olyan változást érjünk el a coachingot igénylő ügyfélnél (coachee), ami számára kívánatos” - vallja Novák Ágnes blogjában (2016). A célt az ügyfél határozza meg, a cél elérésének módját pedig a coach, folyamatosan egyeztetve az ügyféllel. A coaching során az a cél, hogy az ügyfél elmozduljon a kívánt eredmény felé, a lehető leghatékonyabb módon elérve azt. A coach feladata, hogy a minden eszközével és tudásával a coachee szolgálatára álljon, így a kettejük között létrejövő szerződéses kapcsolat két egyenrangú, felnőtt személy megállapodása, titoktartás mellett (Novák, 2016).

A coaching során kitűzött célok rendkívül széles spektrumot ölelhetnek fel: egy konkrét döntés meghozatalának segítése éppúgy lehet a coaching célja, mint valamilyen képesség, vagy készség fejlesztése, egy probléma megoldása, vagy a sikeres működés fenntartása.

A konkrét *célok* elérése gyakran együtt jár az érzelmi intelligencia valamelyik összetevőjének fejlődésével: a mélyebb önismeret, a magabiztosság, önmotiváció erősödése, kiegyensúlyozottabb időgazdálkodás, jobb együttműködés másokkal, határozottabb döntéshozatal és nem utolsó sorban a stresszoldás, a kiégés felismerése és csökkentése.

Ahogy a célok sokfélék, ugyanígy a coach által használt *eszköztár* is rendkívül sokrétű lehet. A kétszemélyes coachingülés alapja, hogy a coach

megfelelő odafordulással és figyelemmel hallgatja ügyfelét. Nonverbális kommunikációjával (tekintet, bólintás, egyéb finom reakciók) jelzi, hogy ez a figyelem aktív és elfogadó. A coach által teremtett bizalmas szituációban a coachee szívesen és nyíltan beszél mindarról, ami foglalkoztatja témája kapcsán.

A coach legfontosabb eszköze a jól átgondolt, felismeréseket hozó és a gondolkodást inspiráló kérdések megfogalmazása. Mindezeken túl a támogató szakembert számtalan egyéb, kreativitást serkentő eszköz segíti a coaching folyamatában.

A coachingot - mint módszert - magánszemélyek esetén személyes (life coaching) és szakmai fejlesztésre (például karriertervezés), az üzleti szférában pedig főként vezetők kompetenciáinak fejlesztésére, eredményességük növelésére használják (business coaching).

Egy-egy klienssel az ülések száma változó lehet az elakadás függvényében, de általában 5-10 alkalom biztosítja a kívánt eredmény elérését.

V. A DIADAL coachingmodell alkalmazása a kiégés felismerésére és csökkentésére

A legtöbb coaching modell angol nyelvterületről átvett módszertan[72], azonban van egy hazai modell, amely elismertségre és népszerűségre tett szert megjelenése óta. A modell megalkotói Komócsin Laura és Benedek Nikoletta, az elnevezés pedig egy betűszó: **DIADAL**. A módszer a coaching folyamatát 6 részre bontja, melyekhez összesen 150 eszközt ajánl. Nagy előnye a koncepciónak, hogy a coach tud miből válogatni, így a folyamatot hozzá tudja illeszteni a coachee személyiségéhez, problémájához.

V.1. A DIADAL coachingmodell

„A DIADAL modellt eredetileg coachoknak fejlesztettük ki, mely egy betűszó: Diagnózis, Iránykijelölés, Alternatívák, Döntés, Alkalmazás, Lezárás...” - vallja Komócsin Laura (2012).

A 6 folyamatrész a következő felépítésben követi egymást:

Diagnózis: Ebben a fázisban az adott helyzetet méri fel a coach: mi a kiindulópont, honnan indul a coaching folyamat, melyek az ügyfél kihívásai.

Iránykijelölés: A következő lépés, amikor az ügyfél a coach segítségével meghatározza az általa vágyott jövőképet, kijelöli az irányt, a célt.

[72]Pl. GROW modell, 7 C folyamatmodell, Wingwave coaching, Megoldásközpontú brief coaching

Alternatívák: A coach opciókat, lehetőségeket tár fel annak érdekében, hogy meghatározhassa, hogyan lehet elérni a fent kijelölt irányt, célt.
Döntés: A coach abban támogatja ügyfelét, hogy az összegyűjtött alternatívák közül melyik utat válassza.
Alkalmazás: A coach további szerepe, hogy segítse ügyfelét a kiválasztott utat végig járnia. Támogatást ad célja elérésében, motiválja, hogy ne hátráljon meg az első akadálynál.
Lezárás: A coachingsorozat ideális esetben akkor zárul le, ha az ügyfél elérte a kitűzött célt.
A módszer előnyét és népszerűségét az jelenti, hogy jól értelmezhető kezdő coachok számára is. Az egyes fázisok világosan elkülönülnek, ugyanakkor mégis egymásra épülnek.
A DIADAL modell és a kiégés viszonylatában egyértelműen a **Diagnózis** (feltárás) szakaszának van a legnagyobb jelentősége. A kezdeti ülések alkalmával, a feltáró beszélgetések során kialakul egy témalista és továbbiakban ezen dolgozik a két fél. Fontos az érzelmek, impressziók, események felidézése ebben a szakaszban. Gyakran kap a kliens házi feladatot, melynek megoldása során a cochee tovább dolgozhat elakadásán két ülés között.
Tapasztalatom alapján a DIADAL modell többi fázisa is érintett lehet a kiégés felismerésében. Ennek oka az, hogy az ülések számának gyarapodásával a visszafogottabb kliensek is megnyílnak és „behoznak” olyan témákat, amelyekről a korábbi beszélgetések alkalmával még nem esett szó. Jó példa erre az a szituáció, amikor a segítőhöz fordulás oka a szülői szerepben támadt zavar, pl. a kamasz gyerek és az anya viszonya. A feltáró beszélgetések alkalmával fény derülhet arra, hogy ennek szerepnek az ellátása komoly gondot okoz egy ideje a coachee-nak. Amellett, hogy enervált és nincs ideje semmire, érzelmileg elfáradt és minden családi problémát mázsás súlyként él meg.

Az ilyen és ehhez hasonló esetekben további tisztázó kérdéseket kell feltenni, ill. különböző eszközökkel pontosítani kell az elakadás mibenlétét és mélységét. A coach felelőssége igen nagy abban a vonatkozásban, hogy kiégés, vagy annak gyanúja esetén milyen további lépéseket tesz. A legbiztosabb megoldást az jelenti, ha a coach gyógyító szakemberrel konzultál!

V.2. A DIADAL coaching modell egyes fázisaiban használható eszközök a kiégés felismerésére és csökkentésére

A coach munkáját különböző területekről vett eszközökkel, módszerekkel színesítheti. Ezek az eszközök a megértést tovább mélyítik, az esetleges elakadásból kilendítik az ügyfelet.

A kreatív feladatok segítenek felismerni az ügyfélnek saját jellemző viselkedésmintáit, ill. olyan stresszfaktorokra mutathatnak rá, melyek hozzájárulhattak a burnout kialakulásához. A kérdezéstechnika szintén meghatározó erejű lehet mind a kezdeti fázisokban, mind a további szakaszokban. Az önreflexió minden eszköz használatánál - így a kérdezésnél is - fontos, ezért sokat kell beszéltetni a klienst, pl.: Milyen érzései voltak a gyakorlat közben, mi változott, mit lát ő…?

A továbbiakban nézzünk néhány jellemző *coaching eszközt*, melyeket az egyes - kiégéssel kapcsolatos- témaköröknél hatékonyan használhat a támogató szakember, elsősorban az első 3 fázis esetében (Diagnózis-Iránykijelölés-Alternatívák).

Stresszkezelés: stressztünetlista, tesztek (stresszteszt, MBI), stresszforrások, blokkmódszer, szemléletváltás, helyzetelemzés

Időgazdálkodás: shadow coaching, időgazdálkodási napló, időgazdálkodási tesztek, belső idő, időgazdálkodási mátrix, „Mi lenne, ha..?”

Munka és magánélet egyensúlya: időtöltés-felmérés, „négy-fő-terület”-modell, kincstérkép, családi jövőkép, fantáziautazás

***Burnout*:** tünetlista, célgyakorlat, fókuszálás, SWOT, problémás területek listázása, mindennapi örömforrás, szakmai fejlődés, boldogság- és sikergörbe, pozitív vizualizáció, TORO kesztyű.

Burnout esetén Komócsin Laura - a DIADAL modell egyik megalkotója - az alábbi eszközöket ajánlja, fázisoktól függetlenül (Komócsin, 2011 :27-29.):

- tünetlista, fázisbehatárolás, célgyakorlat, fókuszálás, SWOT analízis,
- problémás területek listázása, mindennapi örömforrás, szakmai fejlődés,
- TORO kesztyű, Mercedes-modell, siker-boldogság görbe,
- a kreatív írás (ideális nap, ideális állás), a munkastílus-elemzés,
- Van der Meer-modell, a BCG-mátrix, montázs, hagymamodell,
- stakeholder elemzés, 3/5/7 oszlopos gondolatnapló, 360 fokos értékelés,
- MBTI, címer, szabad asszociáció, „Fejezd be a mondatot!”, „szociális atom”,
- film- és könyvajánló, csodahegy.

VI. Összegzés

„A burnout szindróma az egyik legnehezebben kezelhető, legveszélyesebb teljesítmény- és karrierkrízis” írja Hajduska Mariann egyik munkájában (2008, p. 127.)

A Freundenberger nevéhez fűződő fogalom krónikus emocionális megterhelések, stresszek kapcsán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerülés, mely együtt jár a reménytelenség és inkompetencia érzésével, a célok, ideálok elveszítésével, valamint a saját személyre, munkára, és másokra vonatkozó negatív attitűdökkel (Fekete, 1991).

A coach rendelkezik azokkal a módszerekkel és eszközökkel, amelyek feltárják a coaching ülések során egy személy érintettségét a kiégésben. Elsősorban a kezdeti szakaszban lehet sikeres a segítségnyújtás és támogatás. A coach felelőssége meglehetősen nagy ebben a kérdésben, mert bizonyos esetekben már olyan erős az ügyfél testi-lelki terheltsége, hogy gyógyító szakember bevonását igényli a folyamat. Ez esetben nyújthatunk támogatást azzal, hogy segítünk megkeresni a coachee számára a megfelelő gyógyító szakembert.

Meggyőződésem, hogy a jövőben nagy szükség lesz a coach-ok munkájára. A többi segítő szakma mellett fontos szerepük lesz mind az életvezetési, mind az üzleti okozatú kiégések felismerésében és csökkentésében. A téma szakirodalma és saját coach-os tapasztalataim alapján kijelenthető, hogy

- a coaching ülések során felismerhető, ha a coachee burnout szindrómával küzd;
- a coachnak számos eszköze van arra, hogy a kiégés kezdeti szakaszában érintett ügyfelet támogassa;
- a DIADAL coaching modell egyes fázisaiban használt eszközök segítséget jelentenek mind a felismerésben, mind a cochee elakadásának megoldásában.

Felhasznált irodalom

1. Bordás A. (2010): A kiégés-szindróma a külföldi és a hazai szakirodalomban. Educatio, 19. évf., 4. sz.: 666-672
2. Cherniss C. (1980): Professional Burnout in Human Service Organizations. Praeger, New York
3. Fekete S. (1991): Segítő foglalkozások kockázatai: helfer szindóma és burnout jelenség. Psychiatria Hungarica 1. sz.: 17-29
4. Freudenberger, H. (1974): Staff Burn-out. Journal of Social Issues, 30., 159-165.
5. Hajduska M. (2008): Krízislélektan. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
6. Hézser G. (1995): Miért? Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat. Pasztorál-pszichológiai tanulmányok. Kálvin Kiadó, Budapest
7. Kelló É. (2014): Coaching alapok és irányzatok. Akad. Kiadó, Budapest
8. Kollár Cs. (2014): A munkahelyi kiégés (burnout szindróma) elméleti megközelítése, kutatási irányai és közgazdaságtudományi aspektusa. Fluentum, (1. évf.), 3. sz.:1-19.
9. Komócsin L. (2008): DIADAL az első magyar coaching modell, URL: https://www.hrportal.hu/hr/diadal-az-elso-magyar-coaching-modell-20081021.html (2023.05.04.)
10. Kopp M., Pikó B. (2006): Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón.* Semmelweis Kiadó, Budapest :10-19.
11. Kovács J. (2006): Életminőség a bioetika szempontjából: elméleti problémák. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.).In: *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón.* Semmelweis Kiadó, Budapest : 20-24.
12. Kulcsár Zs. (1998): Egészségpszichológia. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
13. Kunos I. (2018): Coaching a társadalom és a gazdaság szolgálatában. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 15. évf., 1. sz.: 92-97.
14. Lubinszki M. (2013): A kiégés komplex értelmezése és prevenciós lehetőségei a pedagóguspályán. Docēre et movēre - Bölcsészet- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára. : 263-276.

15. Novák Á. (2015.): Hogyan kerüljük el a kiégést? - a burnout szindróma megelőzéséért, URL: https://novakagnes.hu/hogyan-keruljuk-el-a-kiegest/ (2023.05.04.)
16. Oláh A. (2005): Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszerei. Trefort Kiadó, Budapest
17. Ónody S. (2001) Kiégési tünetek (burnout szindróma) keletkezése és megoldási lehetőségei. Új Pedagógiai Szemle, 51./5. : 80-85.
18. Petróczi E. (2007): Kiégés - elkerülhetetlen? Eötvös J. Kiadó, Budapest
19. Pines, A., Aronson, E., Kafry, D. (1981). Burnout: From tedium to personal growth. New York: Free Press.
20. Selye J. (1978): Életünk és a stress. Akadémiai Kiadó, Budapest
21. Takács I. (2006): A munkahelyi stressz és a kiégés. Pszichológia. BME Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar - Typotex Kiadó, Budapest.: 101-109.

The Regulation and the Practice of Compulsory Treatment - A Behavioural Economic Perspective

dr. Gula, Krisztina Petra[1]

[1]PhD candidate, Pázmány Péter Catholic University, Doctoral School of Law, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28-30.

INFO

dr. Gula Krisztina Petra
krisztina.petra.gula@gmail.com

Keywords
compulsory treatment
similarity and availability bias
hindsight bias
omission bias
status quo bias

ABSTRACT

One of the least researched areas of the economic analysis of law today is Criminal law and Criminal justice. A contemporary line of thinking and examination is the behavioural economic approach that empirically reflects on various mental distortions (biases) affecting the situation assessment and decision-making of individuals. The biases influencing the legislator and the participants in criminal proceedings are the focus of my essay. The compulsory treatment of mentally ill offenders serves as an illustration: the regulation, the application of the sanction, and the review procedure. The vulnerability of the mentally ill places even greater responsibility on the rest of the procedural participants - especially judges and experts - to deliver well-reasoned decisions by eliminating the eventual negative consequences of their mental distortions for such individuals.

Kulcsszavak
kényszergyógykezelés
hasonlósági és hozzáférhetőségi torzítás
visszatekintő torzítás
mulasztási torzítás
status quo torzítás

A jog közgazdaságtani szempontú elemzésének napjainkban egyik legkevésbé kutatott területét a büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás jelenti. Az viselkedési közgazdaságtani megközelítésmód empirikus alapon reflektál az egyének helyzetértékelését és döntéshozatalát befolyásoló mentális torzításokra. Elemzésem középpontjában a jogalkotót és a büntető igazságszolgáltatás szereplőit befolyásoló mentális torzítások állnak. Ezeket a kényszergyógykezelésre mint egyes kóros elmeállapotú bűnelkövetők esetében alkalmazott intézkedésre vonatkozó szabályozáson, a szankció alkalmazásán és felülvizsgálatán keresztül mutatom be. A kóros elmeállapotú egyének kiszolgáltatottsága fokozott felelősséget ró a büntetőeljárás döntéshozó pozícióban lévő szereplőire, elsődlegesen a bírákra, valamint a szakértőkre a befolyástól mentes ítélkezés előmozdítása és a potenciálisan fellépő mentális torzítások ellensúlyozása, kiküszöbölése körében, amelyek a kóros elmeállapotú egyének hátrányára érvényesülhetnének.

The following essay has been prepared based on the presentation in the framework of the XIV. International Doctoral and Postdoctoral Conference of Nyíregyháza.

Supported by the ÚNKP-22-3 New National Excellence Program of the Ministry for Culture and Innovation from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

Introduction

One of the most debated and least researched areas within the scope of the economic analysis of law even today is Criminal law and Criminal justice. Compared to the traditional neoclassical economic theory of decision-makers' complete rationality, the behavioural economic approach reflects on the limitations of rationality, self-interest, and willpower in the situation assessment and decision-making of individuals. The concept of bounded rationality was introduced by Herbert Simon in the 1950s whose significant suggestion was that such discrepancies from the neoclassical economic model can be predicted and by exploring them it becomes possible to shape the (criminal) justice system (Esse 2011: 80). A cornerstone in the development of the field was the work of Daniel Kahneman, a Nobel Prize winner economist who described two basic levels and ways of the functioning of the human mind in *Thinking, Fast and Slow*. The first level is automatic, and it is where simplifying techniques or *heuristics* are functioning in terms of our everyday choices. They make our decision-making easier, however, they can just as easily result in mental distortions, also known as *biases*. Therefore, there is a need for a second, conscious level that exercises control over the first, and counterbalances the negative effects of biases (Kahneman 2013: 48-50). As a simple illustration: on the automatic level a judge may have an initial conviction at the beginning of the procedure about whether the defendant is guilty or not, yet, this conviction can change substantially in the course of the evaluation of the pieces of evidence on the second level throughout the proceeding.

For the purposes of further analysis, I consider it advisable to make a difference between the mental distortions affecting the offenders and those influencing the rest of the procedural participants - the ones in decision-making position - as the legal system can reflect on their empirically founded biases in different ways and to a different extent. While it is possible to deal with the first category by shaping the system of sanctions in general, and by sanctioning the perpetrator specifically, the latter category generally remains unrecognised in the legal practice, and there are vastly limited chances for counterbalancing it through sanctioning. In the current examination, I will introduce the second,

less researched group of biases, and I will demonstrate the threats and the negative effects it represents through the practice of the compulsory treatment of mentally ill offenders. On the one hand, this is justified by the fact that in the cases of the mentally ill, no such situation evaluation and consideration can occur as in the cases of sane perpetrators, therefore, such potential attitudes can and shall be excluded from the scope of analysis. On the other hand, to facilitate procedural fairness and unbiased jurisdiction for vulnerable individuals, even greater emphasis needs to be attributed to reducing the mental distortions influencing the rest of the procedural participants. These could otherwise have an additional negative effect on the outcome of the process and lead to the infringements of the rights and interests of the mentally ill. Further on, I will look through the most significant mental distortions that may play a role in the decisions made by the legislator when shaping the regulation in force, the experts, and the judges in the proceeding, besides referring to some of the potential means of reducing biases.

Lawmaker's Biases

The duration of compulsory treatment is undetermined according to the regulation in force, therefore, the deprivation of liberty in the Forensic Psychiatric and Mental Institution - the place of execution (hereinafter: Institution) - can last as long as it is deemed necessary (Act C of 2012, § 78, para. 2). Though this is echoing the provisions of the former Criminal Code (Act IV of 1978, § 74, para. 3), there was a temporary change in the legal system between 2010 and 2013, which - in my view - represented a progressive approach in the form of making the measure's duration „relatively determined" (Criminal Law Unitary Decision 1/2011, part I.). Thus, it could not exceed the maximum term stated in the Criminal Code (then in force) for the underlying offense and twenty years in case of a breach punishable with whole life imprisonment (Act LXXX of 2009, § 25). Nonetheless, it would be too much of a simplification to state that the length of the sanction became fully determined as the legislator only integrated one element of determination into the existing provisions. Within this time limit that served as a legal guarantee, the term was still based on the necessity criteria examined by experts in a review procedure taking place every 6 months (Act XIX of 1998, § 566, para. 2). Besides, the civil psychiatric system was to take care of those few offenders in whose case further treatment still proved to be necessary after the maximum

term, so there was no chance and threat of potentially still dangerous individuals being released.

The significance of the described regulation was its accordance with the basic principles of criminal law, including the *ultima ratio* nature of criminal sanctioning, and the prohibition of an unforeseeable and unclear criminal legal regulation and sanction. Besides, it should be considered as a core principle that the mentally ill offender cannot get into a more disadvantageous position than a sane perpetrator. For the latter, foreseeability would be a clear requisite regarding the duration of the deprivation of liberty, so the same standard must pertain to a mentally ill individual as well. Against all these considerations, the lawmaker still reintroduced the undetermined duration of the measure in the Criminal Code of 2012 and considered it satisfactory to put an end to a 150-year-long debate and exchange of thought with the reasoning of merely one sentence. According to this, „based on the evaluation of the pieces of experience that occurred in the legal practice deriving from the then (with Act LXXX of 2009) introduced modifications, the legislator restores the previous regulation" (Reasoning of Act C of 2012). It also occurred as an argument in favour of the restoration that the civil psychiatric system was not prepared for taking care of those offenders in whose case the maximum possible term expired but the treatment would still be deemed necessary. This statement clearly implies that the practical considerations, such as the number of beds and caretakers were attributed greater relevance by the legislator than the fundamental rights of the treated persons and the core principles of criminal law (Nagy 2015: 15). The lawmaker's implication can certainly be regarded as excessive in light of the fact that among the approximately 200 patients in the Institution, maximum 15-18 persons are released every year, therefore, those few perpetrators in whose case further treatment would be necessary could not represent an actual quantitative burden on the psychiatric system (Tóth 2013: 534).

In this regard, the insensitivity to the size of the sample and the ignorance of prior probabilities play a role. Also, the correlation implied by the lawmaker between the potential problems in law enforcement and the reintroduction of the undetermined sanction can only be apparent. In the legislator's stance, the *affirmation bias* (Kahneman 2013: 138) can be witnessed through which those - lot more pragmatic than legal - aspects were emphasised, which supported the priorly and most probably prematurely shaped opinion and intent of the decision-maker. The *status quo bias* (Kahneman 2013: 426), which refers to

the insistence on one's reference point could further contribute to the negative outcome since returning to the provision of the former Criminal Code that had been in force for decades was potentially a lot less complicated than reflecting on and finding solutions for the challenges that could occur in the legal practice due to the introduction of a new provision. The elimination of these biases and a more proactive attitude on the side of the lawmaker is an essential condition of a regulation that is fairer and more in line with the basic principles of criminal law and the guidelines deriving from the legal practice.

Experts' Biases

In terms of the biases affecting experts when examining mentally ill offenders, the structure of the analysis follows the application of compulsory treatment and the review of the already applied treatment in the Institution, taking place every 6 months, aimed at deciding whether the given individual could be released (Act CCXL of 2013, § 69/B, para. 1). The conditions of the application which require the involvement of experts are that the offender cannot be prosecuted due to his mental condition and there is reason to believe that he will commit a similar act, i.e. the risk of reoffending (Act C of 2012, § 78, para. 1). As for the latter requisite, the Regional Court of Appeal of Pécs declared that it is not sufficient if the risk is merely abstract and theoretical, instead, it needs to be concrete and properly founded (Karsai 2019: 208; Judicial decision PIT-H-BJ-2013-33). It is worth mentioning at this point that these questions are ambiguous in nature as the judge may diverge from the expert opinion, it is even possible for the judicial decision to contradict the expert opinion, however, the actual competency and background knowledge that would be necessary for this are missing on most of the occasions. The lack of specific psychological and psychiatric knowledge on the side of the judges compels them to become excessively risk-averse in practice and to accept expert opinions even in cases of reasonable doubt, which contributes to the spread of the phenomenon of *experts' jurisdiction*.

One of the most common mental distortions influencing both experts and judges is the availability bias, which I will henceforth refer to as *similarity and availability bias* for greater precision (Read and Grushka-Cockayne 2007: 23-24). On the one hand, it may manifest through the exaggeration of the risk of reoffending due to the fact that an expert can recall this possibility fast or faster than the rest (Kovács 2020: 288). On the other hand, related to the distortion caused by reconstruction processes, it happens regularly that the expert relies

solely on the pieces of experience gained and the opinions delivered in previous cases. Separate reference shall be made to the review procedure in which it is examined whether the treated person has recovered, the risk of reoffending naturally needs to be taken into account, as well as whether further treatment can be deemed unnecessary from the perspective of the protection of society (Opinion of the Criminal Division of the Supreme Court no. 30/2007). Experts are under significant pressure throughout the review procedure not to let potentially still dangerous individuals get released back to society. The eventual commission of another criminal offence by the released person - through the excessively negative reaction of the media and the public to such cases and the loss of citizens' trust in the criminal justice system - ignites further risk-aversion on the side of the experts and apart from really rare exceptions, they stand for the exclusion of the possibility of release even when substantial arguments and factors are supporting it. When a released individual commits another offence, the *hindsight bias* can distort the evaluation of experts and judges as well. It refers to the tendency to overestimate the probability with which they could have predicted the outcome of an event since the occurrence of the result reinforces their assumptions (Zoltayné Paprika 2005: 91).

Although the protection of society undoubtedly needs to be a prominent principle, the majority of expert opinions in the review procedures are prepared with minimal differences in content, occasionally lacking a deeper analysis of the factors of the case, which hinders individualisation. The literature indicates the phenomenon when the general norm becomes *not* to act as *omission bias*. As a result, the individual generally chooses not to differ from the norm even when there are reasonable arguments and factors for acting otherwise. The line of thinking on personal and professional responsibility in these cases is that if the person acts in accordance with the norm and it does not lead to the awaited result, the negative perception caused by this would still be lesser than in the case when he/she chooses to differ from the norm and a negative outcome occurs as a result of the "disobedience" (Kovács 2020: 289). This is supplemented by the *overconfidence bias*, the extensive, often unjustified belief in the righteousness of one's opinion, as well as by the *status quo bias*, which - combined with the strikingly low number of releases - further decrease the chance of giving an opinion distinct from the general tendency and/or the previous opinions the expert gave in the actual case.

Judges' Biases

Regarding the analysis of biases affecting the judges, similar logic is used as for the experts: first, the decision on the application of the sanction is examined, then I am referring to the periodic review procedure, and the possible release of the offender. Judges are also widely influenced by the *similarity and availability bias*, which is indicated by the exclusive and tendentious insistence on the decisions made in previous, analogous cases. The obvious intent of the legislator to shorten the criminal procedures and its manifestation in the criminal justice system supplemented by the excessive caseload hinders individualisation further. When it comes to the judges, the effect of the similarity and availability bias is added to that of the *expert bias* and the *anchoring effect* (Kahneman 2013: 122). The previous one can be described as the unconditional acceptance of authority, and in extreme cases both cognitive illusions may lead to the given judge disregarding his/her own professional conviction, the acceptance of questionable decisions and evaluations and thus the institutionalisation and internalisation of even inaccurate practices of higher judicial forums.

The application of the previously relatively determined duration of compulsory treatment in the cases of juvenile offenders serves as an example of such improperly acknowledged legal practices. When the sanction became relatively determined in 2010, the key question for juvenile offenders was whether the maximum term shall be determined with regard to the special, less severe rules of the Criminal Code (then in force) for their sanctioning, or the provision on the maximum term of the measure shall be applied and interpreted in the same way as in the cases of adult perpetrators - without the opportunity for taking into account the more favourable rules. The Supreme Court remarkably yet arguably stated that no difference can be made between adult and juvenile offenders (EBH2011. 2303., BH2012. 2.), and when coming to this conclusion it relied on a strictly textual analysis of the provision. This represents the effect of *framing* (Gábri 2020: 124) in the decision-making process, which basically indicates that the way the options are presented substantially determines their evaluation, as well as that of the underlying case, and the level of risk-aversion of the participants. In this regard, the judicial body did not consider the contextual and teleological perspective properly, not to mention the principle that a mentally ill individual cannot suffer more severe consequences because of his act than a sane perpetrator who can be held

responsible under Criminal law. When it comes to a punishable juvenile, the special, more favourable provisions would be applied, which means that these rules must pertain to a mentally ill offender as well. Also, when an issue arises in the legal practice that cannot be decided unequivocally, that solution must be chosen which results in a less disadvantageous outcome for the defendant.

Just like experts, judges are also regularly influenced by the *overconfidence bias*. There have been a number of research projects to empirically verify its effect, and one remarkable example is the work of Badeau and Radelet in the United States who examined 350 murder cases in which a judicial error occurred. They got to the conclusion that only in 5 cases did the judicial body realise the mistake before the final verdict while in 139 cases death penalty was imposed - from which 23 were actually executed -, in another 139 cases the defendant was sentenced to life imprisonment, and for 67 individuals imprisonment of 25 years was imposed (Zoltayné Paprika 2005: 191). In the procedures targeting mentally ill offenders specifically, the distortion of overconfidence seems to be reduced by conducting the review procedure, still, its actual effectiveness is questioned by the more and more automatic nature of the process both on the side of judges and experts.

The other common mental distortion affecting judges and experts as well is the *hindsight bias*. Generally, it may play a role in the sphere of information that are or have become irrelevant and excluded pieces of evidence, for instance, a confession made under force, the result gained through an unauthorised search of a suspect's home or an unlawful gathering of secret intelligence (Gábri 2020: 129-130). Although such evidence should not be taken into account in the procedure, there has been various research to demonstrate that judges are in fact incapable of ignoring them completely throughout their decision-making, and these can have a substantial influence on the outcome of the proceeding. This bias is most commonly tested in practice in a way that the participants of the experiment are presented with different potential outcomes of an event, the leaders of the research priorly outline one which seems to have a greater probability according to them, and the subjects then need to make their own suggestions for the outcome. An example of this was the analysis carried out by Guthrie, Rachlinski, and Wistrich (2001: 799, 801-803) in the Netherlands with the involvement of 167 judges. The subjects got divided into 3 groups, the same fictive case and 3 alternatives for the decision of the higher court were introduced to all of them. The options were repeal, ordering a new procedure to be conducted by the court

of first instance, and approval. However, the researchers made a different prediction in each group in terms of the potential decision of the higher court while also informing the participants that regardless of this prediction made by them each result may occur with equal probability. The presumption of the researchers was that their implication shall not necessarily affect the decision of the participants. Now, let us see the conclusions they have come to.

- Among those who were informed of the approval of the case, 81.5% stated that they would have made the same decision.
- Among those who were told that the higher court repealed the verdict, only approximately 27.8% stated that they would still have approved it.
- Finally, among those who received information that the court of first instance had to conduct a new procedure 40.4% would have approved the verdict (Gábri 2020: 126-128).

Thus, it was established that the judges attributed a lot greater probability to the outcome which was predicted or implied by the examiners. In short, their knowledge of the higher court's decision significantly influenced how they evaluated the underlying case and evidence. Hindsight bias in the review procedures targeting the mentally ill - as could be seen in the case of experts as well - is connected to the release of the treated individual and becomes especially characteristic on those occasions when another offence is committed after the release. The pressure on judges and experts in this regard further decreases the chance of supporting the release and increases the automatic nature of the process.

Closing Remarks

In my study - primarily with the intention of introducing an interdisciplinary field of research - I examined certain intersections of Criminal law and behavioural economics in the field of biases affecting the decision-makers in the criminal procedures targeting mentally ill offenders. The feature of the analysis was that I introduced the potentially occurring mental distortions that can influence the lawmaker when creating the regulation, as well as the ones that can affect the experts and the judges when it comes to the application and the review of compulsory treatment. Among others, I introduced the overconfidence, the status quo, the similarity and availability, the hindsight bias, and their manifestations in practice. In my view, the negative effects of mental distortions in terms of the discussed procedural participants could be

counterbalanced in two main ways: by regulatory means and/or through the training of the given professionals.

On the one hand, there is the regulatory way (in the broader sense) to compensate for the occasional lack of sufficient information for procedural participants. For instance, the judge can deliver a more well-founded decision if the professionals having specific knowledge and expertise - the forensic medical expert and the physician of the mentally ill individual - are present at the review hearing to answer the occurring questions. The provision of sufficient time for evaluation and reasoning for judges and the properly considered assignment of cases in court to decrease institutional pressure could contribute to the reduction of the negative effects of simplifying techniques in the line of thinking. According to Thaler and Sunstein, decision-makers can and shall also be oriented by setting up guidelines based on the *nudge* theory (Marder - Pina-Sánchez 2020: 400, 403, 410). These leave the discretion of the decision-makers intact and thus, there is no such risk of resistance on the side of the professionals that could occur in the case of introducing binding rules of acts and decrees, which limit their capacities. I make the remark here that this theory is applicable to the experts, for instance, in the form of methodological letters and guidelines issued regularly by the Hungarian Chamber of Forensic Experts.

On the other hand, the knowledge and information on biases could and should be integrated into the training of professionals. Without such training, there is a risk of committing the same mistakes in the decision-making all over again, for example, the failure to identify - or to memorise and recall - all the relevant information, the inconsistent evaluation of contradicting facts and pieces of evidence, the exclusion of relevant information when reflecting on the factors of the case, and the selective examination of the potential options for the decision. The Charter of the European Judicial Training Network (hereinafter: EJTN) declared that the constant improvement and expansion of the scope of judges' knowledge is a key guarantee of judicial independence as adequately prepared professionals will be less prone to accepting the questionable or debatable decisions of higher forums and/or the prosecutor instead of establishing and maintaining their own conviction (Amnesty International Magyarország 2020: 34). In this regard, there is a demand for preparing a comprehensive training material as already suggested by the Supreme Court's Legal Practice Analysis Group back in 2017 (Kúria Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai Joggyakorlat-Elemző

Csoport 2017: 27-28), and a more significant role shall be attributed to interactive educational means. In the EJTN Handbook, moving away from mere *ex-cathedra* presentations and favouring interactivity, as well as a combination of the different methods - especially presentations and groupwork - appear as crucial objectives (European Judicial Training Network 2016: 15-16). These means have the potential to facilitate a prejudice-free approach to prejudiced human decisions and thus contribute to a fairer, more reasonable, and less biased system of jurisdiction and sanctioning for the mentally ill.

References

1. Act IV of 1978 on the Criminal Code. https://njt.hu/jogszabaly/1978-4-00-00
2. Act XIX of 1998 on the Criminal Procedure. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800019.TV&timeshift=20170419&txtreferer=A0300023.BM
3. Act LXXX of 2009 on the Modification of Act IV of 1978 on the Criminal Code. https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900080.TV
4. Act C of 2012 on the Criminal Code. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv
5. Act CCXL of 2013 on the Execution of Punishments, Measures, Certain Coercive Measures and Confinement for Petty Offences. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300240.tv
6. Amnesty International Magyarország (2020): Fortélyos félelem - Erősödő kontroll a magyar bíróságok felett. Budapest. https://www.amnesty.org/en/documents/eur27/2051/2020/hu/
7. Criminal Law Unitary Decision no. 1/2011. https://kuria-birosag.hu/hu/joghat/12011-szamu-bje-hatarozat
8. Esse B. (2011): Gondolkodásegyszerűsítő stratégiák hatékonysága. Vezetéstudomány (42), special no. 1: 80-86.
9. European Judicial Training Network (2016): Handbook on Judicial Training Methodology. https://cip.gov.si/media/2355/distance-learning-handbook.pdf
10. Gábri A. (2020): Kognitív tudományok az ítélkezési tevékenység szolgálatában. Pro Futuro (10), no. 1: 109-132.
11. Guthrie C., Rachlinski J. and Wistrich A. (2001): Inside the Judicial Mind. Cornell Law Faculty Publications (86), no. 4: 778-830.
12. Judicial decision EBH2011. 2303., BH2012. 2.
13. Judicial decision PIT-H-BJ-2013-33.
14. Kahneman D. (2013): Gyors és lassú gondolkodás. Budapest, HVG Könyvek.
15. Karsai K [ed.] (2019): Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. Budapest, Wolters Kluwer Hungary.

16. Kovács G. (2020): Az ítéletalkotás csapdái, In: Madai S., Pallagi A. and P. [eds.], Sic itur ad astra Ünnepi kötet a 70 éves Blaskó Béla tiszteletére. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 285-294.
17. Kúria Büntető-Közigazgatási-Munkaügyi és Polgári Kollégiumai Joggyakorlat-Elemző Csoport (2017): Összefoglaló vélemény - Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. https://kuria-birosag.hu/hu/joggyak_csop/osszefoglalo-velemeny-az-iteleti-bizonyossag-elmeleti-es-gyakorlati-kerdesei
18. Marder, Ian - Pina-Sánchez, Jose (2020): Nudge the judge? Theorizing the interaction between heuristics, sentencing guidelines and sentence clustering. Criminology & Criminal Justice (20), no. 4: 399-415.
19. Nagy F. (2015): A szankciórendszer. Jogtudományi Közlöny (70), no. 1: 1-15.
20. Opinion of the Criminal Division of the Supreme Court no. 30/2007 on the Review of Compulsory Treatment. https://kuria-birosag.hu/hu/kollvel/30-bkv
21. Read D. and Grushka-Cockayne Y. (2007): The Similarity Heuristic. Journal of Behavioral Decision Making (24), no. 1: 23-46.
22. Reasoning of Act C of 2012. https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1200100.TV/ts/20130701/lr/78
23. Tóth M (2013): Az új Btk. bölcsőjénél. Magyar jog (60), no. 9: 525-534.
24. Zoltayné Paprika Z. (2005): Döntéselmélet. Budapest, Alinea Kiadó.

Risk of burnout among healthcare workers in Serbia: a literature review

Dr. Kocsicska Ivana[1]

[1]PhD student, Hantos Elemér Business and Regional Sciences Doctoral School, Faculty of Economics, University of Miskolc, Miskolc 3515, Egyetem út,
ORCID iD: 0000-0001-9449-8724

INFO

Dr. Kocsicska Ivana
kocsicska.ivana @gmail.com

Keywords
burnout
healthcare professionals
depersonalisation
emotional exhaustion

ABSTRACT

Abstract
Burnout could be defined as extinction of motivation or incentive, resulting in lack of pleasure in job and belief in ability to complete tasks. It is recognized as an occupational hazard, which involves reduced accomplishment and loss of personal identity. Prolonged stress at work is very common among healthcare workers and there are particular groups considered highly susceptible to physical and emotional exhaustion. The extremely stressed situations, which could occur in healthcare may have serious effects on mental health and lead to further professional burnout. However, this is still largely unrecognized mental health issue among healthcare professionals. The main objective of my research is the review of the literature on the risk of burnout syndrome among Serbian healthcare workers. Nine (9) studies found in PubMed database were included in the research and several important conclusions have been summarized. Most important highlights of this review are that burnout should be recognized as objective threat to healthcare workers in Serbia and there is a need for development of effective interventions at both individual and organizational level.

Kulcsszavak
kiégési szindróma
egészségügyi dolgozók
deperszonalizáció
érzelmi kimerülés

Absztrakt
A kiégés a motiváció kioltásaként definiálható, melynek közvetlen következménye a munka szeretetének és a saját képességekbe vetett hit hiánya. Foglalkozási ártalomként jellemzik, amely a teljesítőképesség csökkenésével és a személyes identitás elvesztésével járhat. A hosszan tartó munkahelyi stressz nagyon gyakori az egészségügyi dolgozók körében, és vannak olyan csoportok, amelyeket különösen érinti a fizikai és érzelmi kimerültség. Az egészségügyben előforduló extrém stresszhelyzetek hatással lehetnek a mentális egészségre és a szakmai kiégéshez vezethetnek. Az egészségügyi dolgozók kiégését, mint mentális problémát még mindig nem kezelik megfelelően. Kutatásom fő célja a szerbiai egészségügyi dolgozók körében jelentkező kiégési szindróma kockázatával foglalkozó szakirodalom áttekintése. A kutatásomban kilenc (9), a PubMed adatbázisban talált tanulmányt elemeztem és a fontos következtetéseket összefoglaltam. Az egyik legfontosabb konklúzió az, hogy a kiégés veszélyként szerepel a szerbiai egészségügyi dolgozók esetében is, ezért hatékony beavatkozások kidolgozására lenne szükség egyéni és szervezeti szinten.

This paper is based on a presentation given at the "XIV International Doctoral and Postdoctoral Conference of Nyíregyháza".

Introduction

Burnout is a relatively "new" phenomenon, closely linked to various social changes and changing work conditions. It is a psychological syndrome that develops as a prolonged response to chronic interpersonal stressors at work (Maslach et al. 2016), characterized by mental exhaustion, decreased sense of personal accomplishment and depersonalization The phenomenon itself is named after the metaphor of diminishing energy, referring to extinguished fire or extinguished candle. The three main contributors to this response are overwhelming exhaustion, cynicism combined with feelings of detachment from work, and feelings of ineffectiveness and lack of accomplishment (Maslach et al. 2016).

Burnout can be also defined as an occupational hazard in people-centred professions including human services, healthcare and education. Previous research confirmed that the prevalence of burnout syndrome among healthcare workers is higher than in the general working population. The main risk is, if unrecognized, the costs to the healthcare system can be significant because physician burnout is associated with medical errors, difficult relationships with coworkers and patient dissatisfaction. Also, perfectionism and obsessive mindset may perserve burnout, especially when the work is stressful and the assignment is heavy (Fischer et al 2007). It should be emphasised that burnout should be taken seriously, especially in healthcare workers who work direcly with critically ill patients and dealing with death (Alvares et al. 2020).

In my current reserach I did the literature review of nine (9) publications related to risk of burnout among Serbian healthcare workers. This is a topic we know very little about, so in light of this knowledge gap, as well as the fact that burnout is one very significant work stress associated problem, I believe this is a very important research question, which would require further exploration and analysis as well.

Literature review

Burnout syndrome is a global phenomenon, it is a much discussed and researched symptom in international literature (West et al 2018). Globalisation, privatisation and liberalisation have brought rapid changes to the modern work environment. This includes the need to learn many new skills and to meet high

performance expectations under increasing time pressures (Schaufeli et al. 2009). In the last decade, burnout is more often referred to as the gradual distruction of work engagement (Schaufeli et al 2009), emphasizing the importance of human resource management. Providing a healthcare service is one of the most stressful activities, with a wide range of stressors, from the physical nature of the job to psychosocial stressors and role conflicts. According to Selye, stress could be defined as result of the interaction between an individual and the environment, when an environmental event causes the individual to change his or her behaviour (Selye 1975).

Healthcare workers are under constant emotional strain due to the intense interaction with patients and their relatives. Unfortunately, there is insufficient information on work stress and its consequences among medical doctors in non-EU countries, although this problem, including burnout is extensively researched in the Western countries (e.g. Unites States, Scandinavian countries, the Netherlands, United Kingdom) (Putnik et al 2011). As mentioned previously, we have limited knowledge about the occurrence, definition and management of burnout syndrome in different cultural contexts and settings. One of the less researched topics so far is burnout among Serbian healthcare workers.

Talking about different cultural and economic environments, it is important to emphasize several facts about current status of Serbian economic development in general, as well as the conditions in the healthcare sector. In Serbia, which is one of the economically developing countries, for more than 20 years considerable effort is invested in implementing healthcare reforms. As already highlighted, the economic development of Serbia is a factor that should always be kept in mind and the results of the reforms should be assessed in this light.

In Serbia, the broader process of socio-political transformation started only after 2000, and the subsequent dynamic economic development resulted in an increase in national healthcare expenditure. The Serbian government started implementing healthcare reform in 2002.

Getting back to phenomenon of burnout in the context of the Serbian healthcare, there are two important observations. We need more larger studies in the interest of getting sufficient information on the prevalence of burnout in Serbia and also more international studies in order to position the Serbian situation in relation to other European countries. During 2004 HERQUL ("Health-related quality of life of general practitioners-family physicians in the

south-eastern Europe") study was performed in Serbia, Republic of Srpska, Montenegro, Macedonia and Bulgaria (Lapcević et al 2008), in order to make more clear conclusions how much is quality of life affected by health and social functioning deterioration. Based on the results Lapcevic and her working team concluded, that the deteriorated physical health, mental health and social functioning influenced most significantly the health-related quality of life (HRQL) of physicians aged 55-59 (in controls older than 60), both in males and females. Emotional health affected HRQL less in the control group than in physicians, regardless of sex. These results could provide us with important projections in terms of burnout as well.

It is also very important to study the burnout syndrome in countries which were exposed to intense stressors (e.g. social and economic transitions, civil conflicts, war). Tosevski and her research team (Tosevski et al 2006) in their study compared the prevalence of burnout syndrome in general practitioners in Bosnia, Serbia (two countries which experiences war and social transition) and Norway (highly organized country, whitout civil conflicts). The results showed that the burnout was higher in post-war cities, however, they have noticed also high level of burnout among general practitioners in Oslo, the capital of Norway, which could be explained as related to personal characteristics and organizational factors (there was a positive correlation between number of patients and emotional exhaustion). Multiple responsibilities of doctors and other healthcare professionals during the war, as well as work with traumatized people cause pressure, stress and lead to burnout. It is clearly defined that the burnout should be recognized early and handling stratiegies together with preventive measures should be developed.

Methods

In my current research I have examined 9 articles on burnout syndrome found in PubMed database, using the literature review method. A literature review could be defined as discussion of the literature surrounding a certain topic in order to get a comprehensive overview of the current state of knowledge on a given topic. The purpose of the literature review is identifying the gaps in the current knowledge and making recommendations and suggestions for the future research. Due to the highlighted objectives, the available literature must be critically evaluated and synthesized. This integrative type of the review identifies the weaknesses and strengths of the existing research and could be used as important tool of decision-making in policymaking and clinical practice.

As the topic of my review is the risk of burnout among healthcare workers in Serbia, I focused on 9 studies available in PubMed database, which were investigating this topic. These are articles related to different subpopulations of healthcare workers in both pre-COVID 19 and peri-COVID 19 period. The review of the material provided important conclusions and current knowledge on the topic, which might be used in filling knowledge gap, and as a useful basis for further research. The knowledge thus gathered can be used to evaluate medical trainings, practice, professional relations and introduce necessary changes.

Results

In my current research and literature review I have included 9 articles found in PubMed database, which are related to the presence and risk of burnout syndrome among healthcare workers in Serbia. All of these studies were cross-sectional and several groups of healthcare professionals were presented in them (physicians, nurses, pharmacists, healthcare coworkers and technicians). Also, there are studies conducted in and referring to pre- and peri-COVID 19 period. In most of the studies (seven) the Maslach Burnout Inventory - Human Services Survey (as a gold standard instrument for assessing burnout) was used, while in 2 studies they worked with Copenhagen Psychosocial Questionnaire (COPSOQ), Copenhagen Burnout Inventory (CBI) and 4DSQ Distress subscale.

Lesić and his research team (Lesić et al 2009) have assessed the level of the burnout in Belgrade orthopaedic surgeons and general practitioners, as well as

the relation to their demographic (age, gender, marital status) and job (age of practicing) characteristics. The Burnout syndrome was measured by the Maslach Burnout Inventory (MBI) and 70 physicians including 30 orthopaedic surgeons from the University Clinical Centre and 40 general practitioners (GPs) were inluded. Both groups of investigated subjects showed moderate to high rate of emotional exhaustion and depersonalization, as well as low personal accomplishment. There was no significant statistical difference between the groups considering the impact of gender, marital status or years of practice on the level of burnout. When they compared these results with international results, they noticed similarities to the results observed in US residents, but also higher levels of burnout comparing to GPs in Oslo, Switzerland and Turkey. The presented study has few limitations, including small sample size and only one institution, where orthopaedic surgeons came from. However, it is obvious, that burnout is an important problem in the population of actively practicing physicians, which could further disrupt an already vulnerable relationships between the doctors and their patients.

Putnik and Houkes investigated work and home related characteristics among primary healthcare physicians using a survey which contained Maslach Burnout Inventory (Putnik et Houkes 2011). The sample included 373 primary healthcare physicians working in 12 primary healthcare centres (8 from Belgrade and 4 from other cities), which represented approximaly 10% of Serbian primary healthcare centers (116). They have highlighted that in Serbia household task and childcare are largely in women's hand, so despite greater female labour emancipation, the traditional values are still dominant, while the full-time employment and dual income families are the norm. In term of doctors population, there are still high work demans. This might be explained by the low physician density in Serbia of 281 primary healthcare physicians/100 000 inhabitants (in Hungary it is 316/100 000 inhabitants, in Italy 606/100 000 inhabitants and in the Netherlands 329/100 000 inhabitants). It has beed also noticed, that Serbian physicians experienced lower depersonalisation and higher emotional exhaustion compared to physicians in other European countries (e.g. Hungary, Italy, the Netherlands). It can be conlcuded, that Serbian doctors are showing medium to high levels of emotional exhaustion, medium levels of depersonalisation and work-home interference, and low levels of home-work interference. However, the investigated population is still small ad studies with larger samples would be required in order to provide more comprehensive overview.

Milenovic and his research team (Milenovic et al 2016) evaluated the prevalence of burnout among anaesthesiologists working in 10 public teaching hospitals in Belgrade (206 anaesthesiologists), through a cross-sectional survey using Maslach Burnout Inventory-Human Services Survey. The prevalence of total burnout was 6.34%. Women were more likely emotionally exhausted (54.4%) and the additional academic education increased the level of burnout by 77.2% and the probability of depersonalisation by 146.2% compared to the 'basic' academic education. Also, ageing increased the likelihood of burnout by 21.3% with each additional year. Considering the marital status, marriage/relationship decreased the levels of depersonalisation. Comparing to the international situation and other countries, they have noticed that the finding in this Serbian sample are higher than is other national studies with anaestesiologists.

Zivanovic and his team (Zivanovic et al 2022) did a cross-sectional online study (Copenhagen burnout inventory, CBI and 4DSQ Distress subscale) during COVID-19 pandemic in which they included 176 pharmacy practitioners. Although as in previously discussed studies, the small sample size could be an important limitation, this study showed, that job burnout significantly increased among pharmacy practitioners during the COVID-19 pandemic and that stress has an indirect impact on burnout via insufficient sleep.

Jakovljevic and her team completed a cross-sectional observational questionnaire study (Maslach Burnout Inventory-Human Services Survey) of 128 health workers (physicians, pharmacists and nurses) who worked during peaks of the COVID-19 pandemic in the central part of the Serbia (Jakovljevic et al 2021). The change of the scope of work during the COVID-19 pandemic, might be one of the most importnat contributors to burnout. Physicians and nurses from primary health care were withdrawn into the COVID-19 systems. Therefore, employees in the pharmacies were the only healthcare workers who were always available for patientts, which also contributed to their „popularity". Pharmacists and pharmaceutical industry workers increased their work and sales by about 13% during 2020 in comparison with 2019. They concluded, that pharmacists were the most burdened during the COVID-19 pandemic in Serbia and showed a high degree of depersonalization. Althought the cross-sectional study design means a significant limitations, still there are few important conclusions. In general, the COVID-19 pandemic caused

emotional exhaustion, but healthcare workers had a high degree of sense of personal achievement due to work and commitment.

Safiye and her resaerch team (Safiye et al 2022) conducted a research in a form of a cross-sectional study, including 377 doctors/specialist doctors and medical technicians/nurses in total, working at the University Clinical Center Kragujevac in Serbia, at the time the study was conducted. The healthcare workers were clasified in two groups, the frontline healthcare workers (who had direct contact with COVID-19) and non-frontline healthcare workers (who worked in regular clinical conditions, and did not work in the COVID-19 zone).They have examined the relationships between resilience, mentalizing, and burnout in healthcare workers. There was a negative correlation between resilience and emotional exhaustion and depersonalization, while a positive correlation between resilience and personal accomplishment. These results strongly suggest that resilience in healthcare workers prevents burnout, reduces their emotional exhaustion and increases the experience of personal accomplishment at work. A good capacity for mentalizing protects the mental health, while lack of mentalizing reduces the ability to understand the behavior at work, leading to interpersonal conflicts, misunderstanding, professional frustrations and dissatisfaction. Education and training programs could provide a good capacity for mentalizing.

Stojanovic-Tasic and her reaserach team examined whether participating in Balint group is might reduce burnout syndrome in primary health care doctors (Stojanovic-Tasic et al 2018). Balint training (Balint groups of 6-12 doctors) is a method applied in order to build up the communication skills among physicians, together with improving the physician-patient relationship. In this research they have included 210 physicians (70 doctors completed Balint training, 140 doctors in Non-Balint group) working in primary healthcare centers in Belgrade. The study showed that considering Balint-trained subjects emotional exhaustion has been present in 7,1%, depersonalization appeared in 4,4% and low personal accomplishment in 7,1% of them. Considering Non-Balint subjects 45% of them presented with emotional exhaustion, 20% of them with depersonalization and 21,4% with low personal accomplishment. These results indicate, that participation in Balint group is associated with the reduced prevalence of burnout in primary healthcare physicians.

Ilic and her coauthors (Ilic et al 2017) have emphasized the psychosocial risks arising from work, stress, personal characteristics and burnout among physicians and nurses. They completed a cross-sectional study based on a

questionnaire survey (Copenhagen Psychosocial Questionnaire (COPSOQ) and Copenhagen Burnout Inventory (CBI)) including 88 emergency physicians and 80 emergency nurses. The commitment to the workplace, insecurity at work and personal and patient-related burnout were high for both groups. The influence at work, degree of freedom at work, social support, sense of coherence, mental health, and problem-focused coping are negatively related to work-related burnout. There was a negative correlation between patient related burnout and commitment to the workplace. They also emphasized that burnout in emergency physicians and nurses is often ignored, though it can have severe consequences on their general and mental health.

In the publication titled „Prevalence of burnout among healthcare professionals at the Serbian National Cancer Center" (Andrijic et al 2021), Adrijic and her team presented the results of their cross-sectional survey (Maslach Burnout Inventory- Human Servives Survey), evaluating the level of burnout, fatigue, depression, fatigue, behavioral socio-demographic and professional characteristics. This research showed the level and risk of burnout among healthcare workers employed in the Institute of Oncology and Radiology of Serbia, as the largest referent national institution. The overall burnout was 42.4%, while its greatest proportion represented the emotional exhaustion with 66,9%. They emphasized, that risk of burnout was higher (1,41 times) in nurses compared to physicians and that with each year of work experience, the risk of burnout increased by 2%. The results of the study demonstrated a significant level of burnout in oncology healthcare workers, especially in nurses, which further emphasizes the importance of effective intervention and prevention methods in these risk groups.

Discussion

Based on the integrative review of the presented publications related to prevalence and risk of burnout among healthcare workers in Serbia, we can notice that in burnout measurement they used mostly Maslach Burnout Inventory (MBI), as a gold standard method. The results of the reviewed articles suggest, that there are moderate to high rates of burnout (medium to high levels of emotional exhaustion, medium levels of depersonalisation) among all groups of healthcare workers, although the rather small size of the different samples might be the main limitation of these completed studies. Comparing the results showing moderate to high rate of emotional exhaustion, collected in the study with Serbian orthopaedic surgeons and general

practitioners, we can notice similarities to the results observed in US residents, but also higher levels of burnout comparing to GPs in Oslo, Switzerland and Turkey. It has beed also noticed, that Serbian physicians experienced lower depersonalisation and higher emotional exhaustion compared to physicians in other European countries (e.g. Hungary, Italy, the Netherlands). There is a negative correlation between resilience and emotional exhaustion and depersonalization, but a positive correlation between resilience and personal accomplishment. These results strongly suggest that resilience prevents burnout. Also, a good capacity for mentalizing protects the mental health. It is also important that participation in Balint group is associated with the reduced prevalence of burnout in primary healthcare physicians.

Talking about COVID-19 pandemic, although it caused emotional exhaustion, healthcare workers had a high degree of sense of personal achievement due to work and commitment. The pharmacists were definitely the most burdened during the pandemic in Serbia, mostly due to their availability.

Considering Serbian anaesthesiologists (based on 206 subjects sample), the prevalence of total burnout was 6.34% and women were more likely to be emotionally exhausted, while the additional academic education and ageing increased the level of burnout and the probability of depersonalisation. Comparing to the international situation and other countries, the Serbian findings are higher than is other national studies with anaestesiologists. Based on the above, we should also empahsize that the burnout of emergency physicians and nurses is often ignored, though it can have severe consequences on their general and mental health. Considering the risk of burnout among oncology healthcare workers, there is a significant level of burnout especially in nurses, which further emphasizes the importance of effective intervention and prevention methods in these risk groups.

References

1. Andrijic M, Tepavcevic DK, Nikitovic M, Miletic N, Pekmezovic T. (2021): Prevalence of burnout among healthcare professionals at the Serbian National Cancer Center. Int Arch Occup Environ Health, 94(4), 669-677. doi: 10.1007/s00420-020-01621-7
2. Alvares MEM, Thomaz EBAF, Lamy ZC, Nina RVAH, Pereira MUL, Garcia JBS. (2020): Burnout syndrome among healthcare professionals in intensive care units: a cross-sectional population-based study. Rev Bras Ter Intensiva., 32(2), 251-260. doi: 10.5935/0103-507x.20200036.
3. Fischer J, Kumar S, Hatcher S. (2007): What makes psychiatry such a stressful profession? A qualitative study. Australas Psychiatry, 15(5):417-21. doi: 10.1080/10398560701439699.
4. Ilić IM, Arandjelović MŽ, Jovanović JM, Nešić MM. (2017): Relationships of work-related psychosocial risks, stress, individual factors and burnout - Questionnaire survey among emergency physicians and nurses. Med Pr., 68(2), 167-178. doi: 10.13075/mp.5893.00516.
5. Jakovljevic B, Stojanovic K, Nikolic Turnic T, Jakovljevic VL. (2021): Burnout of Physicians, Pharmacists and Nurses in the Course of the COVID-19 Pandemic: A Serbian Cross-Sectional Questionnaire Study. Int J Environ Res Public Health,18(16), 8728. doi:10.3390/ijerph18168728.
6. Lapcević M, Gvozdenović BS, Stanković S, Zigić D, Popović M, Stanisić R, Borisova I, Sukrijev L. (2008): Health-related quality of life of general practitioners--family physicians in south-eastern Europe. Srp Arh Celok Lek., 136(7-8), 397-405. doi: 10.2298/sarh0808397l.
7. Lesić AR, Stefanovic NP, Perunicić I, Milenković P, Tosevski DL, Bumbasirević MZ. (2009): Burnout in Belgrade orthopaedic surgeons and general practitioners, a preliminary report. Acta Chir Iugosl., 56(2), 53-9. doi: 10.2298/aci0902053l.
8. Maslach C, Jackson SE. (1986). Maslach Burnout Inventory. Manual Research Edition. Consulting Psychologists Press: Palo Alto CA.
9. Maslach C, Leiter, M., P. (2016): Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. World Psychiatry, 15(2), 103-111. doi: 10.1002/wps.20311.

10. Milenović M, Matejić B, Vasić V, Frost E, Petrović N, Simić D. (2016): High rate of burnout among anaesthesiologists in Belgrade teaching hospitals: Results of a cross-sectional survey. Eur J Anaesthesiol., 33(3), 187-194. doi: 10.1097/EJA.0000000000000383.
11. Putnik K, Houkes I. (2011): Work related characteristics, work-home and home-work interference and burnout among primary healthcare physicians: a gender perspective in a Serbian context. BMC Public Health., 11(716). doi: 10.1186/1471-2458-11-716.
12. Safiye T, Vukčević B, Gutić M, Milidrag A, Dubljanin D, Dubljanin J, Radmanović B. (2022): Resilience, Mentalizing and Burnout Syndrome among Healthcare Workers during the COVID-19 Pandemic in Serbia. Int J Environ Res Public Health, 19(11), 6577. doi: 10.3390/ijerph19116577.
13. Schaufeli WB, Leiter MP, Maslach C. (2009). Burnout: 35 Years of Research and Practice. Career Development International, 14, 204-220. http://dx.doi.org/10.1108/13620430910966406
14. Selye H. (1975): Confusion and controversy in the stress field. J Human Stress, 1(2), 37-44. doi: 10.1080/0097840X.1975.9940406.
15. Stojanovic-Tasic M, Latas M, Milosevic N, Aritonovic Pribakovic J, Ljusic D, Sapic R, Vucurevic M, Trajkovic G, Grgurevic A.(2018): Is Balint training associated with the reduced burnout among primary health care doctors? Libyan J Med., doi: 10.1080/19932820.2018.1440123.
16. Tosevski D, Milovancevic M, Pejuskovic B, Deusic S, Mikulec E, Hofvedt B. (2006): Burnout syndrome of general practitioners in post-war period. Epidemiology and Psychiatric Sciences, 15(4), 307-310. doi:10.1017/S1121189X00002190
17. Živanović D, Javorac J, Stojkov S, Jevtić M, Knežević J, Blanuša J, Štimac Grbić D, Paut Kusturica M, Jovanović Lješković N, Todorović N. (2022): The COVID-19 pandemic - related psychological distress and job burnout among Serbian pharmacy practitioners: a cross-sectional online study. Eur Rev Med Pharmacol Sci., 26(7):2639-2645. doi: 10.26355/eurrev_202204_28502.
18. West CP, Dyrbye LN, Shanafelt TD. (2018): Physician burnout: contributors, consequences and solutions. J Intern Med., 283(6), 516-529. doi: 10.1111/joim.12752.

Előítéletesség vizsgálat az egészségügyi szakmát választó egyetemi hallgatók körében

Csaba Dóra[1], Pauwlik Kinga[2], R. Fedor Anita[3]

[1]ápoló szakos DETEP hallgató, DE ETK, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4.,
[2]doktorandusz, PTE-EDI, H-7621 Pécs, Vörösmarty M. u 4; ORCID: 0000-0003-3825-0817
[3]általános és tudományos dékánhelyettes, intézetigazgató, egyetemi tanár, DE ETK Szociális és Társadalomtudományi Intézet, Társadalomtudományi és Szociális Munka Tanszék. 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID: 0000-0002-7837-7006

INFO

R. Fedor Anita
fedor.anita@etk.unideb.hu

Keywords
healthcare
prejudice
Roma social group

ABSTRACT

Abstract In our study, we examined the prejudice of students, primarily those studying in the field of health sciences, towards the helping professions. We were interested in understanding the extent of prejudice or acceptance among future professionals who will frequently encounter Roma patients in their work. The subjects of our sample were students participating in health science programs at a university selected by us. We employed a questionnaire-based data collection method, making the survey available online through Google Forms. A total of 104 students completed the questionnaire. Our results indicated that the respondents generally form a prejudiced student group, as nearly 60% of them consider themselves to be definitively prejudiced or rather prejudiced.

Kulcsszavak
egészségügy
előítélet
roma társadalmi csoport

Absztrakt Tanulmányunkban a segítőszakmát, elsősorban az egészségtudományi képzési területen tanuló fiatalok előítéletességét vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyire előítéletesek, illetve elfogadóak azok a leendő szakemberek, akik munkájuk során igen gyakran fognak roma betegekkel találkozni. Mintánk alanyait egy általunk kiválasztott egyetem egészségtudományi képzéseiben résztvevő hallgatók adták. Adatgyűjtési módszerként a kérdőíves lekérdezést alkalmaztunk. A kérdőívet online formában, a Google Forms által tettük elérhetővé. A kérdőívet összesen 104 fő hallgató töltötte ki. Eredményeink azt mutatták, hogy a kitöltők alapvetően előítéletes hallgatói csoportot alkotnak, hiszen a válaszadók közel 60%-a előítéletesnek tartja magát.

Bevezetés

Tanulmányunkban a segítő szakmát választó egyetemi hallgatók előítéletességét feltáró kutatómunkánk eredményeit mutatjuk be. Témánk indokoltságát alátámasztja az Európai Bizottság Egyenlőségközpontú Unió dokumentumának stratégiai keretrendszere, mely szerint kiemelt cél a romák

egyenlőségének, társadalmi befogadásának és részvételének előmozdítása. (https 10. 12.) Arra, hogy a roma populáció mennyire kitett valójában a negatív gazdasági, társadalmi és egészségügyi impulzusoknak, a COVID19 világjárvány hívta fel a figyelmet (http12).

Mind a hazai szakpolitikák, mind az Európai Unió különböző stratégiái igen nagy hangsúlyt fektetnek az előítéletek mérséklésére, az egészségegyenlőtlenségek csökkentésére. Magyarország Alaptörvénye kimondja, hogy *„Mindenkinek joga van testi és lelki egészségének megőrzéséhez”* és ezen jog érvényesülését *„Magyarország munkavédelemmel, egészségügyi intézményekkel, orvosi ellátással, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint az épített és természeti környezet védelmének biztosításával segíti elő”* (Marek et.al, 2020; https10). Az Alaptörvényben rögzített jogot az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény részletesen tárgyalja (Marek et al., 2020; https 11. 13.). Az említett törvény tartalmazza az "A betegek jogai és kötelezettségei" részt, amelyek esetenként sérülhetnek a kisebbségi csoportokkal szembeni diszkrimináció miatt (https 11.). Ilyen jogok lehetnek *„Az emberi méltósághoz való jog”* és *„A tájékoztatáshoz való jog”* (https 8., Marek et.al. 2020) Ezeknek a jogoknak a biztosítását alapvetésnek tekintjük, azonban a tájékoztatás sikerességét több tényező is befolyásolja. Az egészségügyi személyzet esetleges előítélete vagy elfogadó attitűdje mellett a betegek egészségműveltsége, egészségértése is meghatározó.

Jelen tanulmányunk alapját jelentő kutatásunkban egy, az egészségtudományi képzésben résztvevő hallgatói csoport előítéletességének felmérésére vállalkoztunk.

Az előítéletről röviden

A témával foglakozó társadalomtudósok, pszichológusok többféle módon fogalmazták meg az előítélet definícióját (Aronson 1994). Meghatározásaik néhány ponton eltérnek, de összességében ugyan azt írják le mindnyájan. Mi most a fogalom allporti meghatározását mutatjuk be. Gordon Willard Allport könyvében legrövidebben a következőképpen írja le az előítélet definícióját: Rossz *feltételezés másokról elegendő bizonyíték nélkül.* (https 1., Allport 1977)

Allport szerint a legnagyobb probléma a túláltalánosítás. Meglátása szerint az embereknek nincs idejük minden tapasztalás és minden hallott információ után utánajárni. Nem képesek a világ összes dolgát kellőképpen megismerni, ezért az egyszerűség kedvéért csoportokba rendezzük a meglévő

információinkat és eldöntjük, hogy azok jók vagy rosszak. Hajlamosak vagyunk beskatulyázni a dolgokat, embereket, csoportokat. (Allport 1977)

Aronson amerikai pszichológus az előzőket is alapul véve már a következőképpen határozta meg a fogalmat: *„Ellenséges vagy negatív attitűd valamilyen csoporttal szemben - olyan attitűd, amely téves vagy nem teljes információkból származó általánosításokon alapul”*. (https 6, 7)

Allport a New English Dictionary szerint a negatív és pozitív előítéletről a következőt írja le: *„Kedvező vagy kedvezőtlen érzés egy személy vagy dolog vonatkozásában, mely megelőzi a tényleges tapasztalatot, illetve nem azon alapul”*. Allport kísérletet tett a negatív előítélet osztályozására aszerint, hogy a megnyilvánulásban milyen mértékű határozottságot, akaratlagosságot lehet felfedezni. (Allport 1977) A negatív előítéletesség megnyilvánulását öt egységre/szintre bontotta. Az első két egységbe a passzív jellegű, nem ártó szándékú negatív hozzáállások tartoznak. Az első a szóbeli előítéletesség. Ide azok az emberek tartoznak, akik hangoztatják negatív előítéletességüket, de cselekvésben nem nyilvánulnak meg gondolataik. Véleményüket szívesen hangoztatják barátaik körében, de akár nagyobb nyilvánosság előtt is felvállalják negatív érzéseiket. A negatív előítélet következő szintje az elkerülésben fejeződik ki. Az érintett személy arra törekszik, hogy elkerülje a számára bosszantó csoport tagjait. (Allport 1977) Kárt nem okoz az általa kellemetlennek ítélt csoport tagjainak. Az ezt követő harmadik, negyedik és ötödik szinteken már jelen van az aktív jellegű, bántó szándék, vagyis a tudatosan hátrányos megkülönböztetés. Az előítéletesség harmadik szintjén megjelenik többek között a munkaerőpiaci diszkrimináció. Az ehhez a csoporthoz tartozók ellenzik, hogy az általuk elítélt csoport tagjait ugyan olyan jogok illessék meg, mint őket. Például ne járhassanak ugyanabba az iskolába, vagy ne kapjanak hozzájuk hasonló kórházi ellátást, de a települési szintű integrációt is ellenzik. A negyedik szint a testi erőszak szintje, az ötödik pedig a kiirtásé.

Ez utóbbi igen szélsőséges esetnek minősül, azonban sajnos hazai példát is találunk az előítélet ilyen fajta megnyilvánulására. Magyarországon 2008 júliusában kezdetét vette egy bűncselekménysorozat, amely még ma is az egyik legsúlyosabb és legsokkolóbb történésként van számontartva. Roma ellenes és rasszista indíttatásból négy férfi romák elleni támadássorozatot hajtott végre, mely 2009 augusztusáig tartott. (https2) Az elkövetők öt megye kilenc településén vittek véghez fegyveres és molotov koktélos támadásokat. Az ügyész által összeállított hivatalos irat szerint a négy férfi nyíltan vállalta

ellenszenvét a romákkal kapcsolatban, mely a gyermekkoruk történéseire vezethető vissza (https3). Romák általi sérelmeket szenvedtek el tizenéves korukban. Közülük volt aki összetűzésbe keveredett pár roma fiatallal, amelynek a végkimenetele az lett, hogy az elsőrendű vádlottat megverték és kirabolták. A másodrendű vádlott az elsőrendű vádlott fiatalabb testvére volt, így bátyja példáját követve, szokásait átvéve, ő maga is kimondottan negatívan fordult a roma etnikum felé. A harmadrendű vádlott is hasonló nézeteket vallott, aminek kiindulópontját egy verekedés adta, mikor összetűzésbe keveredett egy roma származású kidobóval és a verekedés során a vádlott szúrt sebet szerzett, melynek következményeképpen el kellett távolítani a lépét. A negyedrendű vádlott társaihoz hasonlóan negatívan vélekedett a kisebbségi csoportról. (https3)

Az elkövetők céljai között szerepelt többek közt a roma lakosság megfélemlítése, a társadalomban alapból jelen lévő etnikai konfliktus kiélezése és az emberölés is. (https2) A bűncselekmények elkövetésének helyszínei a következők voltak: Kezdetben a támadások célja a zavarkeltés és a megfélemlítés volt, melynek célpontjai a romák lakta épületek voltak. A változás 2008 novemberében következett be, amikor Nagycsécsen az egyik támadás alkalmával halálosan megsebesítettek két roma személyt. (https2, 5.) Összesen 10 magyarországi településen 55 lakost érintett ez a cselekménysorozat, melyben öten megsérültek és hatan meghaltak. (https 2.) A romák elleni támadássorozat legfiatalabb áldozata egy 5 éves kisfiú volt. A gyilkosokat 2009. augusztus 21-én fogták el. (https 6.) A nyomozással és a segítségnyújtás körülményeivel kapcsolatban több furcsaság is napvilágot látott. A helyszínre érkezve a rendőrség egyik helyszínelője levizelt egy lábnyomot, amely akár egy potenciális gyanúsítotté is lehetett volna (https 2,6.). Az egyik helyszínelő azt állította, a talált töltényhüvelyekhez a sértetteknek van köze, ők szórták szét azokat. (https 2.) A rendőrség nem zárta le a helyszínt így sok bizonyíték megsemmisülhetett. (https 6.) A kiérkező mentőautóban nem volt mentőorvos és a helyszínen jelenlévő mentőápoló nem vette észre, hogy az egyik áldozatot fejbelőtték. (https 2,6.) Nem tudni, hogy a felsorolt tényezők, intézkedések, (hiányosságok, figyelmetlenségek) mögött állt-e előítélet a roma lakosokkal szemben, de mindenképpen szakszerűtlen mulasztásként lettek kommunikálva. (https2.)

A legtöbb, előítéletes magatartást tanúsító ember, nem lépi át az első szintet, a szóbeli előítéletességet, vagy ha át is lépi, a nem kívánt csoport elkerülése

mellett dönt, vagy tovább lép a hátrányos megkülönböztetés szintjére, de a testi erőszakig már kevesen jutnak el. (Allport 1977)

Az előítélet megjelenése az egészségügyi ellátórendszerben

A diszkrimináció alatt (mely legtöbbször hátrányos) olyan megkülönböztetést értünk, amit tudatosan vagy nem tudatosan egy adott csoportra vagy az adott csoportba tartozó emberekre irányul. A megkülönböztetés nem az illető tulajdonságain alapszik, hanem azon, hogy az illető mely csoportba tartozik. Beszélhetünk nyílt vagy rejtett diszkriminációról, de elmondható, hogy a jelenleg hatályban lévő törvények szerint bármely nemű diszkrimináció elfogadhatatlan az egészségügyben. (https 8)

Felmérések igazolják, hogy az érintett roma populáció több esetben is érez valamely mértékben diszkriminációt az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele során (https 8, Marek et. al 2020, Ungváry et. al. 2005). Nyílt megkülönböztetésnek vehetjük azt, ha az orvos megtagadja az ügyeleti ideje alatt történő kivonulást, csak azért mert negatív dolgokat feltételez a megvizsgálandó vagy ellátandó egyénről, aki az érintett csoport tagja. A roma emberek akár kórházi tartózkodás során is nyílt diszkriminációnak lehetnek kitéve, például amikor az úgynevezett "cigány kórtermekről" van szó.) A cigány kórtermek azok a kórtermek, ahova csak roma származású betegeket helyeznek el, elkülönítve így őket a nem roma betegektől. Készült 2017-ben egy nemzetközi vizsgálat, amelyben Magyarország is részt vett. A vizsgálat fókuszában a tudatalatti előítélet és előítéletesség hatásának vizsgálata állt az egészségügyi ellátás és az érintett populáció egészségének vonatkozásában. A vizsgálat alanyai orvosok és ápolók voltak az egészségügy különböző területeiről. A válaszadók arról számoltak be, hogy jelen van az előítélet az egészségügyben és volt, aki automatikusan a romákra asszociált, amikor meghallotta az előítélet kifejezést. Pozitív diszkriminációra is van példa az egészségügyben a romákkal kapcsolatosan, ám ennek oka leginkább a konfliktusok elkerülése. (Marek et. al. 2020) A pozitív diszkrimináció nem azt jelenti, hogy a hátrányos helyzetű, esetünkben roma egyénnek ,,többet" adunk, hanem azt, hogy a meglévő hátrányok mérséklése érdekében történik a pozitív hatással bíró cselekvés. (https 8) De a pozitív megkülönböztetésnek is lehet negatív ,,táptalaja", amikor azért igyekszünk szinte már túlzó ellátást biztosítani, mert félünk a cigányság kultúrájához tartozó hangoskodásoktól, a nagycsalád jelenlététől, feltételezzük az agresszív viselkedést és azt, hogy bármennyire is emberségesen viszonyulunk a helyzethez, akkor is kifogást

lehet az ellátást, miszerint, őket úgyis megkülönböztetik. A diszkrimináció nonverbális úton is megmutatkozhat egy grimasz, szemforgatás kíséretében, de megmutatkozhat abban is, ha túlzottan védjük saját magunkat (túlzott fertőtlenítőszer használata, indokolatlanul több gumikesztyű vagy maszk felvétele). Vannak helyzetek, amikor nem az adott páciens magaviselete váltja ki az ellenszenves viselkedést, hanem az, hogy mely csoporthoz tartozik. Ez az előítélet több dologra is visszavezethető. Van, amikor az egészségügyi ellátó személyzet alapvetően nem előítéletes, viszont előfordulhat, hogy a beteg szélsőséges módon viselkedik, ami megváltoztathatja az ápoló-gyógyító személyzet hozzáállását. Ez azonban nem a származásnak, hanem az adott viselkedésnek szól. Az egészségügyi ellátás sikeressége és a konfliktusok elkerülése érdekében fontos ismerni, finoman rákérdezni a páciens anyagi helyzetére, mivel, ha az alapvető szükségletein túl nem képes finanszírozni egy drágább gyógyszert vagy emiatt nem tud végigcsinálni egy hosszabb terápiát akkor az ellátás nem lesz eredményes, amely tovább ronthatja az egészség egyenlőséget roma és nem roma származású emberek között. Fontos megismerni az anyagi helyzet mellett a roma beteg szociális és társadalmi helyzetét. Fontos figyelembe vennünk a betegek kulturális hátterét is, mivel annak megértése, ezáltal önmagunk fejlesztése jelentős előrelépést jelenthet az ellátás hatékonyságában. A felmerülő kérdésekre válaszolva, azokat igény esetén többször megismételve, türelmes kommunikációval és megfelelő információval hozzájárulhatunk a bizalom kiépítéséhez, az információk könnyebb megértéséhez és az esetleges problémák felmerülése esetén az újbóli ellátás igénybevételéhez. A Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán 2013 óta jelen van egy kurzus, mely a *Roma közösségek egészsége és egészségügyi ellátásuk kérdései* címet viseli, ahol az orvosok új generációja megtanulhatja a hatékony kommunikáció alapjait a roma származású betegekkel. (https13) A Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karán pedig egy kötelezően választható tárgy, a *Transzkulturális ápolás* keretei között ismerkedhetünk meg a különféle etnikumok, csoportok és közösségek sajátosságaival, kultúrájával és azzal, hogy az egészségügyi ellátás során mi a helyes viselkedési forma a különböző csoportokkal szemben.

A fennálló előítéletek ugyan nem feltétlen vezetnek közvetetten rosszabb egészségügyi ellátáshoz, de közvetve befolyásolhatják a romák egészségi állapotát mivel egy múltban kialakult negatív tapasztalat miatt lehet, hogy nem fognak időben orvoshoz fordulni. (Marek et al. 2020; Libicki-R. Fedor 2022;

Moravcsik et. al. 2022.) Ilyen esetben akár összetűzésekre is sor kerülhet, mivel a roma származású emberek a betegséget a halálhoz társítják, így mihamarabbi, látványos és gyors gyógyulást szeretnének, ami egy elhúzódó súlyosabb betegség esetén nem feltétlenül kivitelezhető (https 8). Elmondható tehát, hogy az egészségügyben jelen van az előítélet nyílt vagy rejtett, tudatos vagy nem tudatos módon, ez pedig közvetetten hozzájárul a roma populációban tapasztalt az egészségi állapot jellemzőiben megmutatkozó egyenlőtlenséghez. (Marek et al 2020)

Empirikus munka bemutatása

Anyag és módszer

Vizsgálatunkat egy észak-magyarországi egyetem egészségtudományi képzésében résztvevő hallgatói körében bonyolítottuk le. Adatgyűjtési módszerként a kérdőíves lekérdezést választottuk. A kérdőívet a hallgatók online formában érhették el és tölthették ki. Az adatfelvétel 2023 márciusában történt. A kitöltött kérdőívek száma összesen 104 db volt.

A kérdőív összesen négy nagy kérdéscsoportot tartalmaz: az első részét Emory Stephen Bogardus, amerikai szociológus társadalmi távolság mérő skálája adja. A skála arra szolgál, hogy felmérje egy személynek a számára eltérő társadalmi csoportok tagjaival szembeni elfogadóképességét a társas kapcsolatok szintjén. A skálából specifikusan kiragadva, a kitöltők a roma etnikummal kapcsolatban adták meg válaszaikat. A kérdés a következőképp hangzik: *"Milyen kapcsolatot tud elképzelni egy roma származású emberrel?"*. A válaszadók négy lehetőség közül választhattak miszerint elfogadnának egy roma származású embert, mint családtagot, barátot, munkatársat vagy akár, mint szomszédot.

A kérdőív második szakaszában kérdéseket tettünk fel az előítélettel kapcsolatban. Többek között felmértük, hogy a kitöltő saját bevallás szerint előítéletesnek tartja-e magát, ha igen, akkor ez honnan eredeztethető és, hogy az előítéletessége milyen szintű. Majd válaszokat kerestünk arra, hogy saját bevallásuk szerint, eddigi tapasztalatuk és tudásuk alapján az előítélet jelen van-e az egészségügyben, találkoztak-e már előítéletességgel az egészségügyi ellátó személyzet részéről és ha igen, az szerintük milyen volt, miben nyilvánult meg.

A kérdőív következő részében a Ferentzi Anna (2016) által alkalmazott kérdéseket felhasználva lineáris skálával vizsgáltuk a kitöltők egyetértését

különböző állításokkal kapcsolatban. Az összes kérdés a romákkal kapcsolatos konfliktusok csökkentésére/ megoldására reflektált.

Az utolsó blokkba kerültek a válaszadó hallgatók szociodemográfiai adataira vonatkozó kérdések.

Az adatbevitel, az adatok fogadása és feldolgozása Google Forms, Google Sheets és a Microsoft Excel programokkal történt.

A résztvevők szociodemográfiai háttere

A vizsgálatban összesen 104 fő vett részt (N=104). A résztvevők nemek szerinti eloszlását tekintve elmondható, hogy a kitöltők 65,4%-a nő (N=68), 29,8%-a férfi (N=31) és az egyéb kategóriába a válaszadók 4,8%-a (N=5) sorolta magát. Az életkorok felmérésénél a kitöltő személyek maguk írták be életkorukat. A legfiatalabb válaszadók 19. életévüket töltik (N=4), a legidősebb válaszadó pedig 40. (N=1) életévét. A kitöltők átlagéletkora 23,5 év. A kitöltők 29,8%-a (N=31) ápoló, 7,7%-a (N=8) szülésznő, 14,4%-a (N=15) védőnő, 21,2%-a (N=22) mentőtiszt, 5,8%-a (N=6) dietetikus, 2,9%-a (N=3) gyógytornász, 16,3%-a (N=17) népegészségügyi ellenőr és 1,9%-a (N=2) egészségügyi szervező szakon folytatja tanulmányait. A válaszadók 81,7%-a (N=85) nappali, 18,3%-a (N=19) levelező munkarendben tanult.

Eredmények

A Bogardus-féle társadalmi távolság skála eredményei

Mint már fentebb említettük, ez a skála arra szolgál, hogy a kitöltők válasza alapján felmérje azt, hogy hogyan viszonyulnak egy adott társadalmi csoporthoz, amelynek ők nem tagjai. Speciálisan az egyén számára a tőle más társadalmi csoportokkal kialakított társas kapcsolatok szintjét vizsgálja, melyben az egyén választ ad arról, hogy számára melyik a legelfogadhatóbb társas kapcsolat egy eltérő csoport tagjaival. A válaszadók mindössze 12,5%-a (N=13) fogadna el egy roma származású embert, mint családtagot, 45,2%-a (N=47) fogadná el barátként, 79,8%-a (N=83) munkatársként és 44,2%-a (N=46) szomszédként.

1. ábra: A Bogardus-féle társadalmi távolság skála eredményei (fő) N=104

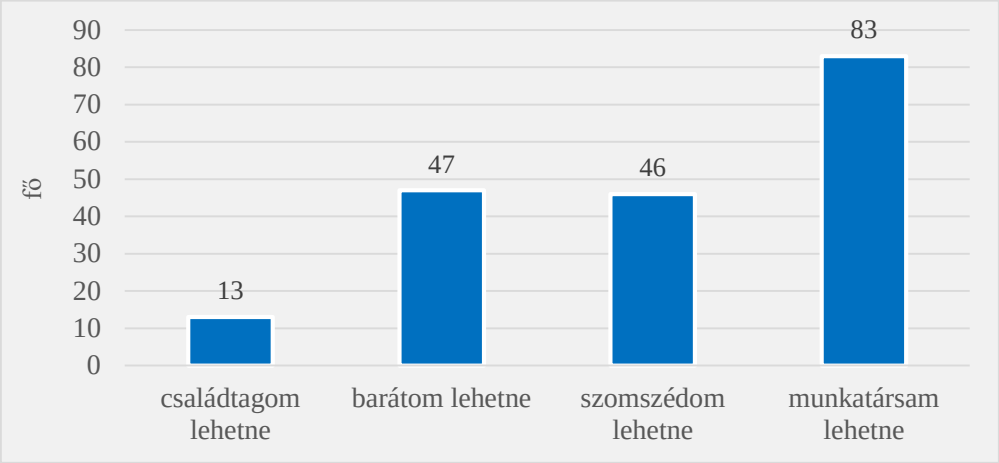

Fontos megemlíteni, hogy a megkérdezettek több válaszopciót is megjelölhettek. A *„munkatársam lehetne”* opció kapta a legtöbb jelölést, összesen 83-at, ahol a nemek szerinti elosztást nézve a nők 66,3%-a (N=55) választotta ezt a lehetőséget, a férfiaknál ez az érték 27,7% (N=23) és az egyéb kategóriánál 6% (N=5). Az eredmények alapján látható, hogy az egészségtudományi képzésen résztvevő hallgatók leginkább munkatársként fogadnának el egy roma származású embert és nagyon kevesen vannak azok, akik családtagként. A nemek szerinti válaszok megoszlását tekintve azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a nők minden felsorolt társas kapcsolati kategóriában elfogadóbbak voltak, mint a férfiak.

Önbevallott előítéletesség

A résztvevők előítéletességére vonatkozó kérdéscsoport első kérdése az volt, hogy a kitöltők előítéletesnek gondolják-e magukat a romákkal szemben. A résztvevők 20,2%-a (N=21) határozottan, 38,5%-a (N=40) inkább előítéletesnek tartja magát, 21,3%-a (N=24) inkább nem tartja magát annak és 18,3%-a (N=19) nem tartja magát előítéletesnek. Látható tehát, hogy a többség (58,7%) az előítéletesek csoportjába sorolta magát.

A következő kérdéssel arra szerettünk volna választ kapni, hogy honnan ered a hallgatók előítéletes attitűdje. A kitöltők döntő többsége 46,2% (N=48), válaszként azt jelölte meg, hogy saját negatív tapasztalatukból eredeztethető előítéletességük. 10,6% szerint a neveltetésük, a családi minta ennek az oka. A válaszadók közül 5fő szerint szinte már társadalmi normának számít az

előítélet. 4 fő hallgató a mások által elszenvedett negatív tapasztalat/ tapasztalatokra vezette vissza előítéletességét, 3 fő nem tudta megmondani az okát, 2 fő pedig a médiából hallható és olvasható információk miatt lett előítéletes. A válaszadók 29,8%-a (N=31) nem tartja magát előítéletesnek.

Az előítéletük kinyilvánítását tekintve 43,3%-kal (N=45) vezetnek azok, akik válaszukban a bosszantónak ítélt csoport tagjainak elkerülése mellett döntöttek. A második legnagyobb arány, 22,1% (N=23) azokhoz tartozik, akik előítéletességüket csak szóbeli szinten űzik, azaz, hangoztatják előítéletességüket, de ez nem lép egy következő szintre, cselekvésben már nem nyilvánul meg.

A résztvevők tapasztalatai, meglátásai és viselkedése az egészségügyben

A kérdésre, miszerint jelen van-e az előítélet az egészségügyi ellátórendszerben a válaszadók döntő többsége, amely 75% (N=78), egyértelmű igennel válaszolt. A válaszadók 18,3%-a (N=19) inkább igennel, 5,8%-a (N=6) inkább nemmel és 1fő nemmel válaszolt.

Az eredmények alapján elmondható, hogy sajnálatos módon, valószínűleg előzetes tapasztalatokra alapozva, olvasott vagy hallott információk alapján a válaszadók több mint 90%-a szerint jelen van az előítélet az egészségügyben, és szinte ugyanennyien a szakmai gyakorlatuk alkalmával személyesen is megtapasztalták azt.

Munkájuk vagy egészségügyben töltött gyakorlati idejük alatt a résztvevők 9,6%-a (N=10) találkozott már legalább egy alkalommal előítélettel az egészségügyi feladatokat ellátó személyzet részéről. Pár alkalommal a válaszadók 53,8%-a (N=56) találkozott már ezzel a jelenséggel, 22,1%-a (N=23) már több alkalommal és 14,4%-a (N=15) egyáltalán nem találkozott előítélettel a személyzet részéről.

A válaszadók 65,4%-a (N=68) számára egyáltalán nem jelentene gondot, 26%-ának (N=27) inkább nem jelente problémát és 8,7%-uknak (N=9) pedig inkább gondot okozna, ha nekik kellene roma pácienssel dolgozniuk. Határozott igennel senki sem válaszolt erre a kérdésre annak ellenére, hogy a válaszadók többsége alapvetően előítéletes attitűdről számolt be. Ebből arra következtethetünk, hogy a személyes preferenciákat, a szimpátiát különválasztják a válaszadók a munkától. Prioritásként kezelik a munka elvégzésének fontosságát. Elsődlegesnek tekintik a munkához kapcsolódó feladat elvégzését, felülemelkedve a személyes meggyőződéseken, nézeteken.

A válaszadók véleménye a roma kultúrával kapcsolatban

A kultúrával kapcsolatos kérdéscsoport első kérdéseként az eredményeket látva elmondható, hogy a válaszadók 47,1%-a (N=49) kisebb mértékben, 22,1%-a (N=23) nagyobb mértékben van tisztában a roma kultúra sajátosságaival, 30,8%-a (N=32) pedig egyáltalán nem ismeri azokat. A kitöltők 58,7%-a (N=61) szívesen megismerné a roma kultúrát és sajátosságait, míg a válaszadók 41,3%-a (N=43) nem tenné ezt.

Azzal kapcsolatban, hogy a roma kultúra hiányos ismerete vezethet-e rosszabb egészségügyi ellátáshoz, a válaszok alapján a következő eredmény született. A kitöltők 51,9%-a (N=54) szerint közvetetten hozzájárul, 17,3%-a (N=18) szerint közvetve befolyásolja az ellátást és 30,8%-a (N=32) szerint nem befolyásolja a kultúra ismerete az ellátás minőségét. A válaszadók 53,8%-a (N=56) szerint részben mérsékelni lehetne a roma kultúra sajátosságai miatt kialakuló problémákat az egészségügyi ellátó személyzet ismereteinek növelésével. Erről a kitöltők 10,6%-a (N=11) úgy vélekedik, hogy ezzel többnyire elkerülhetők lennének az összetűzések, és a válaszadók 35,6%-a (N=37) szerint attól, hogy az ellátó személyzet ismereteit növelnék, nem lennének mérsékelhetők a problémák.

A roma populációval és annak sajátosságaival foglalkozó továbbképzésekre, workshopokra és előadásokra a válaszadók 52,9%-a (N=55) szívesen elmenne, ezzel bővítve saját ismereteit. A kitöltők 47,1%-a (N=49) azonban nem szívesen venne részt ilyen eseményeken. A kitöltők 21,2%-a (N=22) már részt vett ilyen típusú kezdeményezésen, de döntő többségük, azaz 78,8%-uk (N=82) még nem volt hasonló ismereteket tartalmazó rendezvényen. A válaszadók egyetemi tanulmányait tekintve elmondható, hogy a hallgatók 59,6%-ának (N=62) volt az egyetemen olyan kurzusa, amely érintette a roma etnikai kisebbséget, míg 40,4%-uknak (N=42) nem volt ilyen kurzusa. Végezetül pedig a témával kapcsolatban a kitöltők 31,7%-a (N=33) gondolná hasznosnak azt, ha az egyetemen szabadon választható kurzus keretein belül lehetőségük lenne megismerni a roma etnikum sajátosságait.

Összegzés

Számos hazai és nemzetközi kutatás eredménye alátámasztja, hogy Magyarországon bár a roma etnikum számít a legnagyobb hazai kisebbségnek, mégis ők a leginkább elutasított csoport, illetve az előítélet, diszkrimináció és a társadalmi kirekesztés fő célpontjai. (Láczay 2022, Gulyás 2022, Ferentzi

2016, Csépe 2010.) Vélhetően ezek a negatív attitűdök ha nem is nagy mértékben, de közvetve hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a roma lakosság egészségi állapota nem javul. Az egészségügyi ellátórendszer egyes jellemzői mellett az érintett társadalmi csoport egészségmagatartása, tájékozottsága (annak hiánya) és egészségértése megakadályozza, a roma társadalom tagjainak egészségfejlődését. Mindez tovább mélyíti a különbséget a roma és nem roma emberek között mind a fizika, mind a társadalmi esélyek vonatkozásában, ami gátját állja a várható élettartamban megmutatkozó különbségek kisimításának. A felmérésben tapasztalt előítélet mintázatok annak a lehetőségét is csökkentik, hogy prevencióval mérsékelhető legyen a megbetegedések száma. Az egészségfejlesztés hatékonyságában nagy szerepe van az egészségügyi ellátórendszer személyzetének, viszont hátráltató tényezők közé tartozik az előítélet kinyilvánítása. Empirikus kutatásunk során választ kerestünk arra, hogy a segítő szakmát választó egyetemi hallgatók előítéletesek-e a romákkal kapcsolatban, ha igen, kinyilvánítják-e azt és, hogy tapasztalataik alapján az egészségügyben jelen van-e az előítélet és ha igen, ez hogyan mutatkozik meg.

A kutatásban résztvevő 104 hallgató közül közel 60%-uk (N=61) nyilatkozott úgy, hogy saját megítélésük szerint előítéletesek a roma populációval kapcsolatban. Az előítélet megléte az egészségügyben nem újdonság, korábbi kutatások is alátámasztják jelenlétét. Vannak, akik előítéletesek, de nem mutatják ki nyíltan, és vannak, akik akár szélsőséges módon prezentálják saját előítéletes attitűdjüket. Az előítélet meglétét az egészségügyben saját kutatásunk is bizonyítja, mivel a kitöltők döntő többsége, 75%-a (N=78) megtapasztalat azt munkahelyén, vagy kórházi gyakorlata alkalmával. A legjellemzőbb előítélet típus a szóbeli előítéletesség volt, melyről a válaszadók több mint fele nyilatkozott. A felmérésünk és a feldolgozott korábbi vizsgálatok eredményeként megállapíthatjuk, hogy az előítéletesség jelen van az egészségügyben, mely vélhetően közvetve rosszabb egészségügyi ellátáshoz vezethet, például ha nem alakul ki az ellátás sikertelenségét meghatározó bizalomi viszony az egészségügyi személyzet és a páciensek között. Meglátásunk szerint a téma össztársadalmi fontossága/érdekei okán (kis elemszámú) vizsgálatunkat érdemes lenne egy átfogó regionális, vagy akár országos méretű kutatássá kiterjeszteni, melynek eredményei alapjául szolgálhatnak további egészségügyi fejlesztési stratégiáknak.

Felhasznált irodalom

1. Allport., W. G. (1977): Az előítélet. Gondolat, Budapest.
2. Aronson., E. (1994): A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
3. Ferentzi, A. (2016): A segítő szakmát tanuló egyetemisták előítéletességének kérdőíves vizsgálata. https://www.researchgate.net/publication/305267354_A_segito_szakmat_tanulo_egyetemistak_eloiteletessegenek_kerdoives_vizsgalata (A ResearchGate honlapja);(Látogatva 2022. 12. 23)
4. Gulyás, K. (2022). Roma/cigány fiatalok pályaválasztási preferenciái. *Acta Medicinae Et Sociologica*, *13*(34), 33-62. https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/2
5. Láczay, M. (2022). A cigány/roma közösségek kutatásának hazai irányai és legismertebb eredményei. *Acta Medicinae Et Sociologica*, *13*(34), 5-32.
6. Libicki, Éva, & R. Fedor, A. (2022). A telepi körülmények között élők egészségi állapotának és egészségműveltségének jellemzői. Acta Medicinae Et Sociologica, 13(34), 138-162.
7. Marek, E., Kalmár, R., Faubl, N., Orsós, Z., & Németh, T. (2020). Előítéletek és hatásaik az egészségügyi ellátásban. Egy felmérés tanulságai. *Orvosi Hetilap*, *161*(19), 789-796.
8. M. Kornyicki, Ágota, J. Erdei, R., & R. Fedor, A. (2022). Rizikómagatartás előfordulási gyakorisága és mintázata, egy telepi körülmények között élő mintacsoportban. *Acta Medicinae Et Sociologica*, *13*(34), 163-188.
9. Ungváry, G., Odor, A., Bényi, M., Balogh, S., & Szakmáry, E. (2005). Roma colonies in Hungary-medical care of children and hygienic conditions. *Orvosi hetilap*, *146*(15), 691-699.

Internetes hivatkozások:

1. https://psychology.fas.harvard.edu/people/gordon-w-allport (a Harvard University honlapja);(Látogatva: 2022. 12. 22.)
2. https://hu.wikipedia.org/wiki/2008%E2%80%932009-es_romagyilkoss%C3%A1gok (Látogatva: 2022. 12. 24)
3. https://index.hu/belfold/2011/03/25/egy_megdobbento_gyilkossagsorozat_reszletei/ (Látogatva: 2022. 12. 24.)

4. https://fovarosiitelotabla.birosag.hu/targyalasi-jegyzek/20150414/karpad-sandor-i-r-vadlott (Magyarország Bíróságai honlapja); (Látogatva: 2022. 12. 24)
5. https://novekedes.hu/elemzesek/hany-roma-el-majd-magyarorszagon-40-ev-mulva(Látogatva: 2023.01.10)
6. https://hvg.hu/itthon/20090507_tatarszentgyorgy_gyilkossag_errc_taszneki (a HVG Kiadó Zrt. honlapja);(Látogatva: 2022. 12. 24)
7. https://aronson.socialpsychology.org/ (a Social Psychology Network honlapja);(Látogatva: 2022. 12. 22.)
8. Egyenlőség, egészség és a roma/cigány közösség- Madrid, Fundación Secretariado Gitano 2007.
9. Csépe., P. (2010): Hátrányos helyzetű csoportok egészségfelmérése és egészségfejlesztése különös tekintettel a roma populációra. http://old.semmelweis.hu/wpcontent/phd/phd_live/vedes/export/csepepeter.d.pdf. Semmelweis Egyetem Patológiai Tudományok Doktori Iskola, Budapest,2010 (Látogatva:2023.01.10.)
10. https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf (Látogatva: 2023. 01. 12)
11. https://njt.hu/jogszabaly/1997-154-00-00 (a Nemzeti Jogszabálytár honlapja); (Látogatva:2023.01.12.)
12. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_hu (az Európai Bizottság honlapja);(Látogatva: 2023.01.30)
13. https://www.parlament.hu/documents/10181/63291245/Infojegyzet_2022_32_EU_romapolitika_romak_egeszsegi_allapota.pdf/0236dae9-bb49-8779-0a8e-ee09f6a4350?t=1670423881489; (Látogatva:2023.02.08)

A divatipar hatása a környezetre

Farkas Dóra[1]

[1]PhD hallgató, ORCID ID: 0000-0002-8249-8134

INFO

Farkas Dóra
dora@ifcgroup.eu

Keywords
fastfashion
enviromental pollution
sustainable fashion

ABSTRACT

Abstract
The scope of the following study is to demonstrate the harmful effects of "fast fashion", as a new financial scheme, on the environment as well as consumers, within the global fashion industry. Fast fashion is not sustainable as it drains the earth's natural resources, its sole aim is to maximize profit, and it has become one of the most polluting forms of production in the last three decades. Hence it has caused severe social issues. It is in response to these problems that vast international initiatives have requested global institutions to support sustainable fashion and to regulate fast fashion with legal implementations. Unfortunately, legal action cannot be swiftly introduced, and thus it is the consumers' responsibility to change their consumption habits in order to mitigate the impact of the industry on the environment.

Kulcsszavak
fast fashion
környezetszennyezés
fenntartható divat

Absztrakt
A tanulmány célja, hogy bemutassa a divat azon belül a fast fashion (gyors divat) mint új gazdasági modell káros hatásait, amit elsősorban a környezetre és nem utolsó sorban a fogyasztókra gyakorol. A divatiparnak a gyors divatnak nevezett része nem fenntartható, sőt kimeríti a Föld erőforrásait, kizárólag az extraprofit szerzés a célja, amellyel nem csak az egyik legszennyezőbb iparággá vált az elmúlt három évtizedben, hanem súlyos szociális és társadalmi problémákat idézett elő. Ezeknek a káros hatásoknak a megfékezésére indultak azok a társadalmi mozgalmak, amelyek a fenntartható divatot részesítik előnyben és felhívják a nemzetközi szervezetek figyelmét erre a problémára és követelik az iparág jogi úton történő szabályozását. A jogi szabályozás nem elég gyors, a környezetszennyezés megállítására, ezért mindenkinek lépéseket kell tennie, és változtatnia kell a vásárlási szokásain a környezetszennyezés megállítása érdekében.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezető

Olvasva a tanulmány címét, sokan csodálkoznak, hogy milyen hatása lehetne, a divatnak a környezetre, akik nem környezetvédelemmel foglalkoznak, elég keveset tudnak arról a szomorú tényről, hogy az utóbbi két évtizedben kialakult gyors ruhagyártás néven elhíresült ipari termelés a világon a második legkörnyezetszennyezőbb gyártási forma. A globalizációnak köszönhetően ma már a világ bármely pontján minden korosztály ugyanolyan, de legalábbis nagyon hasonló ruhákadarabokat visel, országtól, kultúrától és népviselettől függetlenül. A divat ma már nem évtizedenként és évszakonként, hanem szinte hetente változik, aki nem követi, úgy érzi lemarad, és nem felel meg az elvárásoknak. Miközben megpróbálunk fiatalosak és divatosak lenni, a tömeggyártás áldozatai leszünk. Nem csak a vásárlóknak okoz kárt ez az új üzleti modell, hanem súlyosan károsítja a Földet is. A környezetszennyező eljárásoknak köszönhetően, és a felesleg gyártásnak hála, nagyobb légszennyezést okoz az iparág, mint a világ összes jármű és légiforgalma, ami hihetetlennek tűnik. Nem csak a környezetet károsítja a ruhaipar, hanem egy új fajta rabszolgatartó társadalmat épít Ázsiában. Amikor a környezeti aktivisták ezekre a romboló tevékenységekre felhívták a nagy világ figyelmét, az iparág egyből a „green washing" jól bevált eszközeit kezdte alkalmazni, de ez is csak pár év haladékot adott a gyártóknak, ma már egy tudatos vevő sem hiszi el azokat a szlogeneket, amiket a ruhákra írnak, hogy százszázalékos organikus gyapjúból van a pár eurós trikó. A probléma már olyan súlyos, hogy mostanra már az ENSZ és az Unió is kötelezi az iparágban résztvevőket olyan hathatós szabályok kidolgozására és elfogadására, mint a körforgásos gazdálkodás és körforgásos hulladék kezelés. Sajnos az ilyen típusú jogszabályok kidolgozása évekbe, sőt évtizedekbe telik, amely idő alatt a fast fashion, mint üzleti modell, szélsebesen robog előre talán az első helyre a legszennyezőbb iparág felé. Ezért nekünk vásárlóknak a feladata és kötelessége megálljt parancsolni a ruhaneműk esztelen dömping gyártásának, azzal az egyszerű eszközzel, hogy nem vásároljuk meg azokat és a slow fashion irányzatát kezdjük támogatni.

Divat az öltözködésben és a fast fashion kialakulása

A viselkedéstörténet egyik részterülete az öltözködéskultúra, melynek kialakulása szorosan összefügg a civilizáció történetével. Már az egészen korai civilizációk területén talált emlékek is azt támasztják alá. hogy a ruházat és

különösen az ékszerek nem csak az időjárás viszontagságaitól védte az ott élőket. Az emberek évezredek óta az öltözködésükkel fejezik ki a társadalmi hová tartozásukat és természetesen az egyéniségüket is kívánják a ruházatukban megmutatni. A régészek pontosan meg tudják határozni egy-egy sírhely feltárásakor, hogy a megtalált sír milyen társadalmi réteghez tartozó személy maradványait rejti (Füleki 2018:6).

A szó, mint divat, általában egy adott kultúra vagy kor irányzatát jelenti, amely leggyakrabban az öltözködést, a viselkedési normákat és a társas érintkezés szabályait foglalja magába. A divat a legáltalánosabb értelemben a társas érintkezést irányító szokások rendszere (Gáspárné Dávid 1923-1924). A mai értelemben vett divat a keresztes lovagok ruházatával kezdődött, több mint hétszáz évvel ezelőtt. Akiknek az öltözete kifejezetten megmutatta mely társadalmi réteghez tartoztak az egyes lovagok, sőt a mai értelemben használt divat, is a keresztes lovagok ruháival köthető össze, mivel a burgundi hercegi udvar etikettje határozta meg először írásban, hogy milyen típusú anyagokat hordhatnak a különböző rangú emberek (Gáspárné Dávid 1923-1924). Az 1900-as években kialakuló ruhaiparnak hála, a szabók szövetbe, selyembe és pamutba kezdték öltöztetni az átlagembereket is, ekkor már elsődleges szempont volt a földrajzi fekvés és a nemzeti identitás (Szűcs 2003).

A divatipar fogalma a 21. század terméke. A divatipar egyike a kreatív iparágaknak, legfőképpen a ruházkodással összefüggő szakterületeket, textilipar, ruhaipar, bőr- és cipőipar és az azokkal összefüggő tevékenységeket divattervezés, kelmegyártás, késztermék-gyártás, kis- és nagykereskedelem, bemutatók, szaksajtó foglalja magába. Mára már jelentősen, globalizálódott gazdaságiág, gyakori, hogy egy ruhadarabot az egyik országban tervezik meg, egy másik országban gyártják és egy harmadik országban értékesítik és viselik. Egyes tevékenységeinek munkaigényes volta miatt sok embert foglalkoztat és hatása van az illető ország kultúrájának megítélésére is.[73] A divatipart jelentős mértékben érintette a 20. század második fele óta végbement magasfokú globalizáció. Világviszonylatban ez az iparág a világ GDP-jének 2%-át adja (2017. évi adat).[74] „A divat a gazdaságot állandó mozgásban tartó jelenség. Napjainkban mind nagyobb szerepet játszik és egyre több piacon érezteti hatását. A gazdasági fejlődést is számottevően befolyásolja. Ennek ellenére

[73]Diószeghy Dóra: *Hogyan működik a divatipar?*. (Utolsó letöltés: 2022. április 26.)
[74]Edöcsény Klára Ilona, Harangozó Gábor: *Fenntartható üzemi gyakorlatok a divatiparban - a hazai mikro-, kis- és közepes vállalkozások példáján*. (Utolsó letöltés: 2022. április 27.)

viszonylag keveset és kevesen foglalkoznak a divat gazdasági hatásával és szerepével. Gyakran pedig „komolytalan" döntésnek tekintik az egyének divathoz való csatlakozását, pedig fogyasztásunk és életünk mind több területét érinti. A divat szakirodalomban használt meghatározások főleg kulturális és társadalmi szempontú. Kevesen foglalkoznak azzal a ténnyel, hogy a divat gazdasági tényező is. A kollektív fogyasztás és a stílus az a két tényező, ami meghatározza az aktuális divatot, hiszen nem létezne ez az egész jelenség, ha a fogyasztók egy csoportja nem azonos divatjavakat használna." (Kovács 2019).

Ki mondja meg, hogy mi a divat az öltözködésben? A mai napig, a trendek kialakításában, és az irányvonalainak kijelölésében a komoly múlttal rendelkező nagydivatházak játszanak szerepet, ahol a neves, elismert divattervezők évről évre, évente kétszer bemutatják az általuk megálmodott félévig követendő modelleket.. A globalizáció a társadalmi különbségek felszámolása ellen is tett, most már nem csak a gazdagok cserélhetik naponta a ruháikat, hanem a kevés pénzből élők, illetve az átlag középosztály tagjai is lehetnek mindig divatosak, és napi szinten új ruhában tündökölhetnek, köszönhetően a fast fashionnek (Schlossberg 2019). A tömeggyártásra szakosodott cégek átalakították a gyártási technológiákat és a gyártási folyamatokat kiszervezték Ázsiába, ezzel párhuzamosan megváltoztak a fogyasztói szokások, teret nyert a fast fashion, mint üzleti modell. A vásárlók igényeinek kiszolgálását és a gyártás tempóját tovább fokozza az ultra-fast fashion megjelenése (Shadel 2022). Globális szinten elmondható, hogy az átalakulás egyik előfeltétele és hajtóereje a digitalizáció. Az online áruházak elterjedése és a mobiltechnológiák alkalmazása egyértelműen a vásárlásra ösztönzően hatnak.

A fast fashion jelentése és megjelenése

A fast fashion kifejezés az 1990-es évek óta létezik, és nem különbözik a fast food kifejezéstől, ami utal arra, hogy ránézésre tökéletes, az eredeti mása, olcsón megvásárolható és szinte a Föld bármely pontján kapható. Gyakorlatilag mindenki számára elérhetővé vált, hogy olyan ruhát, kiegészítőt viseljen, mint a kedvenc filmszínésze vagy énekese. Ezt a mozgalmat a spanyol Zara divatház tulajdonosa teremtette meg az 1990-es évek végén, amikor azt nyilatkozta, hogy a nagy divatházak által bemutatott modelleket az ő vásárlóik kevésért is megvehetik kéthéten belül az üzletház üzleteiben. Maga a kifejezés is így született meg a New York Times hasábjain, ezt a kijelentést követően

(Rauturier 2022). Ma már évente nem két kollekció van, hanem huszonhat, gyakorlatilag kéthetente változik a divat. Ez az üzleti modell arra ösztönzi a vásárlókat, hogy szinte mindennap olcsó és rossz minőségű, rövid időn belül nem hordható ruhaneműket vásároljanak, amelyeknek a 60%-t biztosan sohasem viselik.

A digitalizáció következtében a divatházak által diktált trendek gyorsan és könnyen elérhetővé váltak, a fast fashion kulcsfontosságú eszköze, a közösségi média közvetítő rendszere. Ma már a nagy cégek influencer marketinget alkalmaznak, amellyel befolyásolják a közízlést, mit kell viselni, mit kell azonnal megvásárolni ahhoz, hogy divatosak legyenek a fiatalok. Az influencerek, olyan emberek, főleg híres színészek, énekesek és bloggerek, akik hatással vannak az átlagemberekre, véleményükkel, ruházatukkal befolyásolják a rajongóik és a követőik ízlését. Ezzel a marketing módszerrel az influencerek kialakítják a követőik vásárlási szokásait a közösségi oldalaikon keresztül (Keller, Berry 2003). Egyetlen kattintással minden megvásárolható a világ bármely pontján, ami pár órán belül már a vásárlónál van. Miközben a fogyasztók vásárolnak soha nem gondolkoznak el azon, vajon hány kilométert utazik egy-egy ruha darab, amíg megérkezik hozzájuk és mekkora környezetszennyezést okoznak ezzel a Földnek. Az ilyen olcsó és gyors termelésre támaszkodó rendszer folyamatosan ösztönzi a túlzott fogyasztást. Az emberek eredendően vonzódnak az alacsony árú termékekhez, amelyek a legújabb trendeket szolgálják. A fogyasztók számára is könnyebb és egyszerűbb az olcsó, rövid élettartalmú textil termékeket vásárolni, mint a kiváló minőségű, tartós, rövid időn belül divatból kimenő ruhákat. Ezen üzleti modell arra készteti a fogyasztókat, hogy folyamatosan, szinte nap, mint nap olcsó és rossz minőségű ruhákat vásároljanak, amelyeket gyorsan eldobnak, illetve a megvásárolt termékeknek a 60%-át soha fel sem veszik (Lai 2021).

Felfoghatatlan, hogy az elmúlt húsz évben a ruhanemű gyártás megduplázódott, 2014-ben az emberek 60%-kal több ruhát vásároltak, mint 2000-ben, és a megvásárolt ruhaneműknek legalább a felét nem hordják, a termékek nagy része a szeméttelepen köt ki. Számítások szerint, minden másodpercben egy ruhával teli kukásautónyi divatcikket égetnek el vagy dobnak ki egy-egy hulladéklerakóba, a Föld valamely pontján (McFall-Johnsen 2020). A textíliák 85%-a kerül évente a szemétbe (Numan 2019). Becslések szerint globálisan évente 92 millió tonna textilhulladék keletkezik, és ez a szám 2030-ra várhatóan évi 134 millió tonnára fog emelkedni (Numan 2019).

A divatipar nem kizárólag a profit termelésben van az elsők között, globálisan előállítja a szén-dioxid kibocsátás 10%-t és a második legnagyobb vízszennyező a Földön.[75] A ruha -és textilipar felelős 1.7 milliárd tonna szén-dioxid kibocsátásért. Továbbá, nem kívánt következménye az iparágnak a korrupció és az embertelen körülmények között dolgozó munkavállalók száz milliói. Az ágazat ökológiai lábnyoma meghaladja a fenntarthatóság mértékét. A ruházati termelés az elmúlt húsz évben megduplázódott.

A divatipar okozta környezetszennyezés

A fast fashion által okozott hatalmas károkra, a vásárlók és a környezetvédők figyelmét a 2013-as Rana Plaza ruhagyárban történt tragédia hívta fel. Az iparág és a mögötte álló korrupció, az embertelen körülmények között előállított óriási profit, ami a modern rabszolgaság kialakításával fenyeget, sokkolta az egész világot. Több, mint ezer ember halt meg és legalább kétezren megsérültek, azért, mert a nagy divat cégek olyan embertelen körülmények között dolgoztatták a munkavállalókat, ahol az épület biztonságára semmit nem költöttek, hiába jelezték azt az ott élő helyi lakosok, hogy földcsuszamlás lesz (Rahman 2022). Sajnos lassan tíz év telt el, és nem sok minden változott. Ázsiában a helyi jogszabályok lehetővé teszik, hogy embertelen körülmények között dolgozzanak több tízmillióan, és a rugalmas szabályok miatt a környezetszennyezésnek sem szab határt semmi (Nijman 2019).

Rettenetes környezetromboló hatással bír a szektor vízfelhasználása, mivel a mezőgazdaság után ez az iparág a második legnagyobb vízfogyasztó. Az alapanyagok termesztése vízigényes és a gyapotra ez különösen igaz: egy pamut póló előállítása 2700 liter vizet igényel, ez a vízmennyiség megfelel egy ember 2,5 évnyi vízfogyasztásának. Egyetlen farmer elkészítéséhez pedig 7500 liter vízre van szükség.[76]A növények termesztése mellett a gyártási folyamat hasonlóan vízigényes, az ipari vízszennyezés 20%-ért a szektor a felelős.[77] Egy 2019-es ENSZ-jelentés szerint az iparág globális szinten a teljes vízpazarlás 20% -ért felelős". Az iparágra jellemző a kemikáliák (pl. rovarirtó szerek) és a mikróműanyag (<5 mm) fokozott használata. Az elsődleges mikróműanyag kis részecskeként kerül a környezetbe, a másodlagos mikró

[75]www.europarl.europa.eu (Utolsó letöltés:2022. december 04.)
[76] https://www.iucn.org/news/secretariat/201702/invisible-plastic-particles-textiles-and-tyres-major-source-ocean-pollution-%E2%80%93-iucn-study (Utolsó letöltés: 2017. 02. 21.)
[77]UNFC and Sustainable Development Goals
https://unece.org/sustainable-energyunfc-and-sustainable-resource-management/unfc-and-sustainable-development-goals (Utolsó letöltés: 2018. 03. 01.)

műanyag nagyobb műanyagból származik.[78] Az IUCN (Természetvédelmi Világszövetség**)** 2017-es jelentése szerint az óceánban található mikróműanyagok 35% a szintetikus textíliák. Az IUCN becslése szerint évente 1,5 millió tonna elsődleges mikróműanyag kerül az óceánokba (Sousa 2016). A vizeink szennyeződésért legnagyobb mértékben, 34,8%-ban az ipari és a lakossági mosás során a szintetikus anyagokból felszabaduló mikroszemcsék a felelősek. A ruhák mosása eközben évente 500 000 tonna mikroszálat bocsát ki az óceánba, ami 50 milliárd műanyag palacknak felel meg.

McKinsey és a Global Fashion Agenda közös tanulmányából kiderül, hogy a divatipar nem csak a vízszennyezés, hanem a légszennyezés terén is rendkívül előkelő helyet foglal el. 2018-ban 2,1 tonna üvegházhatású gázt bocsátott ki, melynek 30%-a e „legelenyészőbb hatású" szakasz, a szállítás és csomagolás nyomán keletkezett (Blum 2021). A szálak közül sok a poliészter, egy olyan műanyag, amely a becslések szerint a ruhák 60%-ban található. A poliészter előállítása kétszer-háromszor annyi szén-dioxidot bocsát ki, mint a pamut-előállítás. Ugyanez a jelentés (ENSZ) kimutatta, hogy a ruházati és lábbeligyártás a globális üvegházhatású gázok 10% -át teszi ki (Sousa 2016).

A fentieken túl még a hulladék keletkezés is hatalmas kárt okoz a környezetben, a vásárlók kidobálják a megunt termékeket és nem szelektív hulladékgyűjtőbe viszik. Kizárólag Amerikában egy átlagember (37 kg) ruhát dob el évente, ez azt eredményezi, hogy az országban előállított textíliák megdöbbentő 85%-a hulladéklerakókba kerül vagy elégetik.[79] Ami még ennél is rosszabb, hogy a nagy márkák, mint a H&M a Zara, Chile egyik elhagyatott sivatagában égetik el, az el nem adott termékeiket. Ez az égetés olyan mértékű. hogy szabad szemmel is jól látható a gomolygó füst, Chile felett repülve.

A környezeti hatások mellett a fast fashionnek káros társadalmi hatásai is vannak. Az alacsony árcédulák gyakran jelzik, hogy a színfalak mögött valami nincs rendben. Az ágazatot túl gyakran hozzák összefüggésbe olyan kérdésekkel, mint a gyermekmunka, a munkavállalók kizsákmányolása, valamint az alapvető munkavállalói jogok megsértése, vagy a biztonsági szabályok hiánya, az alacsony fizetések és a túl hosszú munkaidő. A gyors divatmárkák előnyben részesítik a tömegtermelést és a profitot az emberi

[78]https://www.iucn.org/news/secretariat/201702/invisible-plastic-particles-textiles-and-tyres-major-source-ocean-pollution-%E2%80%93-iucn-study (Utolsó letöltés: 2017. 02. 21.)
[79]www.earth.com (Utolsó letöltés 2022. 12. 07.)

jóléttel szemben. [80] Enélkül a kizsákmányolás nélkül, az egész iparág nem virágozna olyan mértékben, mint ahogy azt teszi jelenleg.
A fast fashion iparág által okozott környezeti problémák felismerése elindította a környezetvédőket és a fogyasztókat is abba az irányba, hogy ezt a káros folyamatot megváltoztassák és a divatipart, mint az egyik legnagyobb mértékű éghajlati- és ökológiai károkat okozó tényezőt megfékezzék.

A zöldre-mosás

Amikor napvilágot láttak az adatok ágazat környezetszennyezéséről, akkor a gyártásban résztvevő cégek, a jól bevált „green washing" (zöldre mosás) eszközéhez nyúltak. Amely fogalmat Jay Westervelt környezetvédő 1986-ban alkotott meg, arra a jelenségre használva, amikor egy vállalat hamis kijelentéseket használ, azt sugallva, hogy többet tesz a környezetéért, mint amennyit valójában tesz (Barber 2021). A greenwashing eszköz, a gyártók által elfogadott márkaépítés jól bevált gyakorlata, amely segíti a termékeik környezetbarát színben való feltüntetését.[81] Azzal nyugtatni a vevőket, hogy a megvásárolt színes ruházat, anyagösszetétele környezeti szempontokból megfelel a fenntarthatóság kritériumának, miközben gyerekek gyártották, nyilván nem etikus és nem vezet a probléma megoldásához.

A megoldás

A fentartható divat és a slow fashion lenne a kiút a jelenlegi pusztításból. A lassú divat, a fast fashionre adott széles körű reakció, egy fékezés, ami érv amellett, hogy a túlzott termelést, a túlbonyolított ellátási láncokat és az esztelen fogyasztást meg kell állítani. Olyan gyártást támogat, amely tiszteletben tartja az embereket, a környezetet és az állatokat. A fentartható fogalom a környezetvédelemben azt jelenti, hogy a „fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek."[82] Amennyiben ezt a fogalmat összekötjük a divattal, akkor megértjük, hogy szabályozni kell az iparág termelési és gyártási folyamatait, és a fogyasztók vásárlási szokásait. Az ENSZ, valamint az Unió is kötelezi az iparágban résztvevőket olyan hathatós szabályok kidolgozására és elfogadására, mint a körforgásos gazdálkodás és a

[80]Martina Igini Eleven facts about fast fashion www.earth.org. (Utolsó letöltés: 2022.11.20.)
[81]Solene RAUTURIER: Greenwashing Examples: 8 Notorious Fast Fashion Claims and Campaigns https://goodonyou.eco/greenwashing-examples/ (Utolsó letöltés: 2022.01.21.)
[82]„Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről" UNCED 1992. Rio de Janeiro.

körforgásos hulladék kezelés. A hazai szabályozások is ezeket a szempontokat figyelembe véve kerültek kialakításra. Azonban amíg a jogalkotók nem állítják meg teljesen a fast fashion iparág borzalmasan káros tevékenységét, addig a vásárlóknak kell tenniük, a környezeti és a társadalmi katasztrófa elkerülésé érdekében. Amit mi tehetünk az az, hogy vásároljunk secondhand, azaz használt ruhát vagy ’fair trade’ márkajelzéssel ellátott termékeket. Javíttassuk meg a tönkrement ruhákat és cipőket, vagy hasznosítsuk újra. Csináltassunk méretre szabott ruhát, ami egyedi és tartós és lehetőleg vásároljunk jó minőségű örök darabokat. Béreljünk, adjunk kölcsön és cseréljünk ruhadarabokat, ma már a Cambridgi hercegnő Kate Middleton is bérelt ruhát visel bizonyos alkalmakkor. [83]

Záró gondolatok

Az egészséges és tiszta környezethez való jog az alapvető emberi jogok része, a tisztességes munkához való jognak szintén alapelvnek kellene lennie a világ összes országában. Sajnos a jogalkotás a környezetvédelemben mindig lemaradva kullog a problémák mögött, ezért nem elégséges, a tudatos fogyasztók és a társadalmi szervezetek által végzett figyelem felhívás a környezeti katasztrófára, azonnali lépések kellenek az oktatásban és minden olyan platformon, ahol a fogyasztók vásárlási szokásait tudatosan meg lehet változtatni. A zöld szervezetek és az Unió sürgetik a rendeleteknek a megszövegezését, azonban az uniós szabályok nem elégségesek a hatalmas környezeti és társadalmi károk megfékezésében, amíg a fast fashion alapanyagok és divatcikkek Ázsiában készülnek, ahol a körforgásos hulladék, illetve textilgyűjtési és -előállítási normákat még csak hallomásból sem ismerik. Világméretű összefogásra van szükség ahhoz, hogy a Földet megmentsük a textil hulladéktól és ne történjen több környezetszennyezés, amit az esetek többségében a fogyasztók hiúsága okoz.

[83]Monique Jessen: How Kate Middleton’s Electric green rental People.com 2022. december 6.

Felhasznált irodalom

1. Bándi Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 11-23.
2. Stockholmi Nyilatkozat 1972 (1972. június 16.) 1 elv. Bándi Gyula: A környezethez való jog aktualitása. *Rendészeti Szemle*, 2009/1. 20.
3. Bándi Gyula: Környezetbiztonság - jövő nemzedékek védelme - elővigyázatosság. *AK Journals.* (Utolsó letöltés: 2021. 07. 12.)
4. „Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről" UNCED 1992. Rio de Janeiro.
5. F. Dózsa Katalin - Szatmári Judit Anna - Szentesi Réka (szerk.): *Divat, kultúra, történelem. Divattörténeti tanulmányok.* Budapest, ELTE Eötvös, 2018.
6. Audrey Stanton (2009): *What is Slow Fashion?* In: Bándi Gyula: A környezethez való jog aktualitása. *Rendészeti Szemle*, (1), 20.
7. Glenn Schlossberg: The Effect of Globalization on Fast Fashion. https://medium.com@ (Utolsó letöltés: 2019.09.24.)
8. Jd Shadel: What is Ultra Fast Fashion? Investigating Why It's Ultra Bad, https://goodonyou.eco/ultra-fast-fashion/ (Utolsó letöltés: 2022. 02. 25.)
9. Thomas Dana: Fashionopolis: *The Price of Fast Fashion and the Future of Clothes*. Penguin Press, 2019.
10. Mila Smart Semeshkina: With Success in Fast Food and Fast Fashion, is it Time for Fast Education? https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2020/10/20/with-success-in-fast-food-and-fast-fashion-is-it-time-for-fast-education/?sh=14561667ce61 (Utolsó letöltés:2020.10.20.)
11. WWF: Changing fashion; The clothing and textile industriy at the brink of radical transformation https://www.wwf.ch/sites/default/files/doc-2017-09/2017-09-WWF-Report-Changing_fashion_2017_EN.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 09.)
12. Morgan McFall-Johnsen: These facts show how unsustainable the fashion industry is https://www.weforum.org/agenda/2020/01/fashion-industry-carbon-unsustainable-environment-pollution/ (Utolsó letöltés: 2020. 01.)
13. Shari Nijman: UN Alliance For Sustainable Fashion addresses damage of fast fashion https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/un-

alliance-sustainable-fashion-addresses-damage-fast-fashion (Utolsó letöltés: 2019.03.14.)

14. Martina Igini: 10 Concerning Fast Fashion Waste Statistics https://earth.org/statistics-about-fast-fashion-waste/ (Utolsó letöltés: 2022. 08. 2.)
15. Chile's desert dumping ground for fast fashion leftovers https://www.aljazeera.com/gallery/2021/11/8/chiles-desert-dumping-ground-for-fast-fashion-leftovers 2021. 11. 8. Strengthening Cross-Border Enforcement Co-operation Through Legislative Actions https://www.oecd-events.org/consumer-marketplace-of-the-future/session/41940655-74ad-eb11-94b3-501ac5921410 (Utolsó letöltés: 2021.06.17.)
16. Initiative on substantiating green claims
17. https://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/initiative_on_green_claims .htm 2018-2019.
18. Greendex szemle: Fashionscapes: létezik-e valódi körkörös gazdaság a divat világában? https://greendex.hu/fashionscapes-letezik-e-valodi-korkoros-gazdasag-a-divat-vilagaban/ (Utolsó letöltés: 2021. 09. 27.)
19. Ellen Macarthur Foundation*: A New Textiles Economy: Redesigning fashion's future* 2017. Laura Balmond: 'circularity isn't a product, it's a system'
20. https://www.thesustainablefashionforum.com/pages/crash-course-fashoion-episode-12-laura-balmond-ellen-macarthur-foundation (Utolsó letöltés: 2022. 03. 08.)

Az ifjúsági részvétel újradefiniálásának diskurzusa

Fazekas Anna[1]

[1]tanársegéd, Gál Ferenc Egyetem Gazdasági Kar, 5600 Békéscsaba, Bajza utca 33. ORCID: 0000-0002-5419-2517

INFO

Fazekas Anna
fazekas.anna@gfe.hu

Keywords
youth participation
civic activism
political socialization

ABSTRACT

Abstract The forms of public-political participation of young people are increasingly moving beyond traditional interpretative frameworks. While the researches on practices of formal youth activism (membership of NGOs, participation in elections, etc.) indicates a reducing engagement, self-organised actions, both online and offline, mobilise an increasing variety of platforms and tools. The youth research datas and the policy discourse highlight the need for a redefinition of participation and civic activism. Young people's loss of confidence in political participation, the limitations of access, the importance of accountability are important features of democratic empowerment. Stakeholder-created spaces, practices and forms of action support young people to enter the democratic space without institutional control, with transparency and varying degrees of activity.

Kulcsszavak
ifjúsági részvétel
állampolgári aktivitás
politikai szocializáció

Absztrakt: Az ifjúsági korosztály közéleti-politikai részvételének formái egyre inkább túlmutatnak a hagyományos értelmezési kereteken. Miközben a formális aktivitás gyakorlatait (civil szervezeti tagság, választásokon való részvétel stb.) érintő kutatások a fiatalok csökkenő elköteleződését jelzik, az önszerveződésen alapuló, online és offline cselekvések egyre sokszínűbb platformokat, eszközöket mozgósítanak. Az ifjúságkutatási adatokon túl vizsgált szakpolitikai diskurzus rávilágít a részvételhez, állampolgári aktivitáshoz kapcsolódó definíciós újraértelmezés igényére. A fiatalok politikai részvételt érintő bizalomvesztése, a hozzáférést érintő korlátozottság, a számonkérhetőség jelentősége fontos jellemzői a demokratikus szerepvállalásnak. Az érintettek által létrehozott terek, gyakorlatok, cselekvési formák lehetővé teszik, hogy a fiatalok intézményi korlátok nélkül, átlátható működéssel és különböző mértékű aktivitással lépjenek a demokratikus térbe.

Ez a tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült kutatás előadása alapján jött létre.

Az ifjúsági civil aktivitás hagyományos, tagsági alapú, valamint választási részvételhez kötődő definíciója egyre inkább meghaladottságot mutat. Az ifjúságkutatások mind hazai, mind nemzetközi eredményei arról tanúskodnak, hogy az identitásképzésben egyre kisebb szerephez jut a civil szervezetekkel való kapcsolódás, a gyengébb, szolgáltatásalapú aktivitás válik elterjedtebbé (Fazekas és Nagy 2015). A demokratikus életben való részvétel formái modern, posztmodern jegyeket mutatnak. Ez azonban nem jár együtt a fogalom kiüresedésével vagy a közéleti-politikai részvételi mezőtől való elfordulással. Sokkal inkább a keretek újrarajzolását, a résztvevők által alakított terek és eszközök megjelenését láthatjuk e folyamatban.

Ez a fajta szélesebb értelmezés lehetővé teszi a diszfunkciók feltárását, a kritikai hangnem felerősödését, valamint az ifjúsági korosztály politikai aktorokhoz kapcsolódó bizalmatlanságának mérséklését. Mindezzel párhuzamosan a hagyományos részvételi formák is új értelmet nyernek a posztmodern diskurzus során. Az állampolgári aktivitás a félnyilvános terekben különböző dinamikákban megjelenő egyéni választásokat és eltérő szinteken megjelenő mikrorészvételi formákat is láthatóvá, legitimmé tesz.

Elméleti kontextus

A demokratikus életben való részvétel elsődleges tapasztalatai nagyban meghatározzák a későbbi kapcsolódások minőségét és tartalmát. Éppen ezért az állampolgári, politikai szocializáció során kapott minták, értelmezési keretek nagy jelentőséggel bírnak. Az ifjúsági életszakasz elhúzódása még inkább meghatározó szerepet ró a szocializáció során elsajátított értékeknek, normáknak, kapcsolódásoknak.

Az 1960-as évek ifjúságkutatásai már számoltak a politikai szocializáció jelentőségével, ekkor elsősorban az USA-ban és Nyugat-Európában fókuszáltak a folyamat attribútumaira (Fazekas és Dobó 2016). A szocializációs aktorok közül főként a család szerepének alakulása állt a vizsgálatok középpontjában. Különösen a ’60-as évek mozgalmai, társadalmi konfliktusai bizonyították, hogy a kortársak, a szubkulturális közösségek, valamint a tömegkommunikáció is egyre nagyobb hatással vannak az ifjúsági cselekvési gyakorlatokra, átvett mintákra, preferenciákra. Az 1970-es években már Kelet-Európában is az ifjúságkutatások tárgyát adták a szocializációs tapasztalatok, köztük a közéleti-politikai érdeklődés és aktivitás (Csákó 2004; Csákó és mtsai 2010). Ezekben az évtizedekben a térséget - köztük Magyarországot is - érintő, magán és nyilvános szférák amibivalens viszonyát

megtestesítő kommunikáció nyomát a szocializációs aktorok is magukon viselték. A nyitottság és az óvatosság egyszerre voltak jelen az állampolgári döntésekben, melyek a kiábrándultság és a diszfunkcionális működést is magukkal hozták.

A ’90-es évektől az oktatási intézmények politikai szocializációs jelentőségének folyamatos háttérbe kerülése volt tapasztalható (Csákó 2004). Ami egyértelműen felhívta a figyelmet arra a jelenleg is aktuális kérdéskörre, hogy az iskola felelőssége hol áll meg a demokratikus kultúrát érintő tudástranszferben. Ezzel párhuzamosan az uniós tagság egyértelműen az európai értékeket magáénak valló, aktív állampolgári szerep normatív jelenlétét hívta életre. A XXI. század globalizációs hatásoknak kitett változó társadalmában a szocializáció egyre több aktor befolyását viseli magán. A politikai teret érintő diverz működés (ideológiák párhuzamossága, civil szervezetek megszaporodása, ügyfókuszú mozgalmak stb.) az ebbe bekapcsolódni vágyó állampolgárok identitásának sokszínűségét eredményezi. Semmint csupán a civil szervezeti tagság meglétének vagy hiányának dichotómiájával leírható részvételt. A kapcsolódások sokszínűsége, eltérő mélysége, minősége a politikai részvétel diverzitásának dinamikáját rajzolják elénk.

A részvétel sajátosságai és értelmezési keretei

Nem csupán az uniós adatgyűjtések, de a magyarországi adatfelvételek is a részvétel hagyományos formáira fókuszálnak. A legfrissebb kutatási eredmények bemutatása ad betekintést a kutatói diskurzust uraló tendenciákra, melyek főként a civil szervezeti tagság - választási részvétel - önkéntesség hármasában képezik le az ifjúsági aktivitás dinamikáit. Azonban ezzel jelentősen beszűkítik azt a mozgásteret, melyben a demokratikus érdeklődés és szerepvállalás értelmezhetővé válik.

Ennek kiegészítéseként az EU-s szakpolitikai kiadványok leíró, kritikai narratíváját vetettem vizsgálat alá. Ugyan utóbbiak nem képezik a tudományos diskurzus részét, ám az ifjúsági részvétel cselekvési terének empirikus feltárásában érintett szakemberek álláspontját mutatják be. Ennek elemzésével egyfajta előremutató fókuszt vázolhatunk fel, melyek a társadalomkutatók számára olyan gyakorlatok, eszközök vizsgálatára irányíthatják a figyelmet, melyek az ifjúsági részvétel újfajta tereit, formáit képesek azonosítani.

Az ifjúsági részvétel alakulása számokban

A magyarországi ifjúsági adatfelvételek 2016-os hulláma nyomán Csákó Mihály és Sik Domonkos (2018) arra hívja fel a figyelmet, hogy az állampolgári aktivitás tekintetében a tőkeerős fiatalok körében nem a lázadás válik opcióvá, hanem a rendszertől való elfordulás, a kivonulás. A kritikai részvétel ebben a rétegben nincs előtérben, holott társadalmi pozíciójuk, individuális értékek melletti elköteleződésük erre predesztinálná őket. A kutatók ebből következően egyfajta kiüresedésről számolnak be az állampolgári részvételhez kapcsolódó kritikai, demonstratív cselekvés terén.

Az információs társadalom hozta digitalizáció a politikai szocializáció tereit sem hagyta érintetlenül. Az online részvétel, kapcsolattartás, közösségi lét az állampolgári aktivitás részét képezik. Az Unió tagállamaiban élő fiatalok egyértelmű többsége (85%) beszélget politikáról családjával (European Commission 2021a). Közéleti-politikai hírforrásként a médiumok töltenek be kiemelt szerepet: a fiatal korosztály 41 százaléka innen szerez információt. Ezen belül a nemzeti hírcsatornák, hírportálok felé mutatnak elsődlegesen bizalmat, azonban a baráti és családi kapcsolatok is jelentős hitelességi faktorral bírnak. Aktivitás terén 87 százalékuknál a politikai aktivitás jelen van választás, aláírásgyűjtés vagy tüntetésen való részvétel formájában.

Magyarországot tekintve a család számít elsődleges forrásnak közéleti-politikai kérdésekben (Oross és Monostori 2018). A helyi ügyek diskurzusában való részvétel gátjaként egyértelműen megragadható a szkeptikus attitűd, mely hátráltatja a demokratikus életet érintő szerepvállalás melletti elköteleződést. A civil aktivitás folyamatos csökkenése látható 2020-ban is, miközben a politikai érdeklődés nem követi ennek irányát (Székely 2022). A 15-29 éves korosztály 5 százaléka kapcsolódott civil szervezethez egy év viszonylatában (Kerpel-Fronius, Nagy és Fazekas 2022). 34 százalékuk számolt be arról, hogy ismer ifjúsági profillal rendelkező szervezetet, 32 százalékuk pedig úgy nyilatkozott, hogy általuk szervezetett lokális programokon rendszeresen vesz részt.

A 2021-ben készült *European Parliament Youth Survey* adatai szerint az EU fiatal állampolgárainak (16-30 évesek) 20 százaléka tájékozott politikai kérdésekben, ugyanakkor bizalmatlan a téren, hogy véleményük valóban nyitott fülekre találna, így mérsékelt elköteleződést mutatnak (European Commission 2021a). További a fiatalok 11 százalékának edukáltsága alacsony fokú, érdeklődése is minimális.

Az EU országait tekintve a részvétel elmaradásában a fiatalok szkepticizmusa játszik leginkább szerepet: nem érzik, hogy valóban lenne beleszólásuk a politikai folyamatokba (European Commission 2021a). Ugyanez igaz az önkéntes tevékenységekbe való bekapcsolódás elmaradására is. Az EU-t érintő ügyek kapcsán ez a bizalomhiány a korosztály 70 százalékát érinti, a lokalitás szintjén 53 százalékukat. A választásokon való részvételt tekintve a fiatalok tizede (11%) azért nem mutat érdeklődést, mert annak jelentőségével nincs igazán tisztában. Az edukációt érintő diszfunkciókra utalnak azok az adatok is, melyek a fiatalok informáltságát mutatják: 58 százalékuk nagyjából ismeri az országos kormányzati berendezkedést, 55 százalékuk saját belátásuk szerint azonban az EU politikai folyamatait érintően nem rendelkezik elegendő információval.

Nemzetközi diskurzus az ifjúsági részvétel kapcsán

Az úgynevezett policy paper jellegű tanulmányok számos ponton élnek a tudományos diskurzust érintő kritikával az ifjúság civil aktivitási gyakorlatainak leírása során. A *European Commission*, az *OECD*, valamint a *Salto* kiadványaiban megjelenő szövegek nagyjából egységes képet vázolnak fel, melyek az ifjúsági részvételt érintő fogalmak, értelmezési keretek tágítását hangsúlyozzák. Ez a szemlélet egyszerre terjed ki a térhasználathoz kapcsolódó szokásokra, a nyilvánosság szerepére, a bevonás alakítóira és érintettjeire, a digitális fogyasztásra, az aktivizmus terjedésére. Az ifjúsági szektor diskurzusának tartalomvizsgálatához az utóbbi hat év (2017 és 2022 közötti időszak), online felelhető, témában született policy making-jellegű szöveges anyagait használtam fel.

A vizsgálat szövegek középpontjában az ifjúságközpontú gyakorlat áll, mely a fiatalok nem csupán érintettként, a beavatkozások alanyaiként írja le, hanem sokkal inkább aktív szereppel ruházza fel (1. ábra). A fiatalok e szemlélet tükrében alakítói saját részvételüknek, véleményük becsatornázásán túl a felnőtt aktorok támogató hátteret adnak számukra, ám a cselekvési teret a fiatalok saját igényeikre szabják.

1. ábra: Az ifjúságközpontú gyakorlat folyamata.

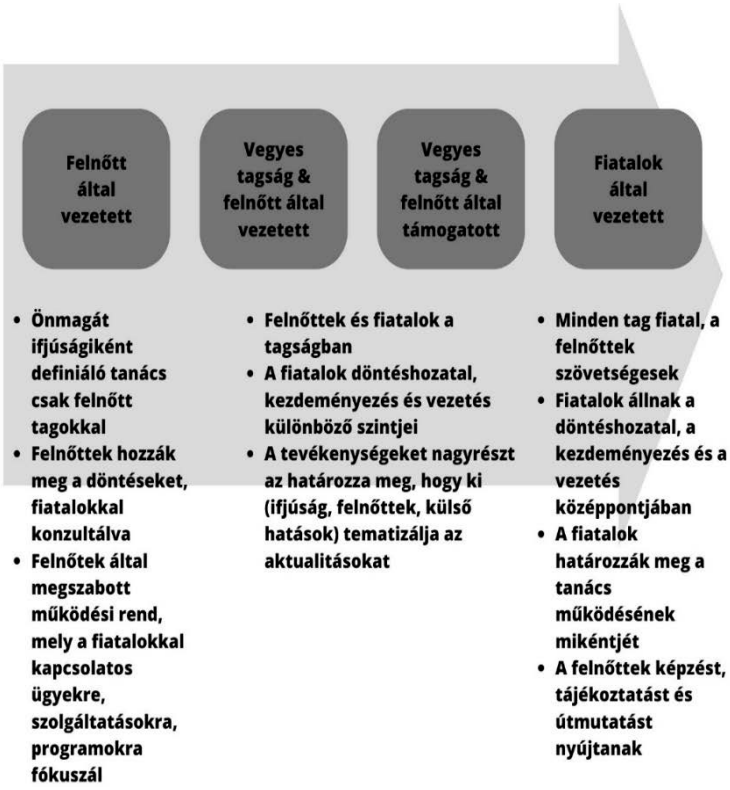

Saját szerkesztés. Forrás: Augsberger, Collins és Gecker 2017: 14).

Ez a megközelítés a részvételi demokráciára helyezi a hangsúlyt a képviseleti, formális keretek legitimitása helyett (Bárta, Boldt és Lavizzari 2021; Privulescu és mtsai 2019; Farrow 2018). A tanulmányok szerint a hagyományos formák elitista jellege emeli a belépési küszöböt, így a nehézségekkel, hátrányokkal küzdő fiatalok ezeken a gyakorlati formákon kívül rekednek, mellyel a rétegspecifikus működést erősítik és mélyítik a hozzáférést érintő egyenlőtlenségeket. Ezzel a hatalmi viszonyok reprodukciója is megvalósul, egyfajta szelektív tőkefelhalmozást támogatva (Walther at al. 2020).

Az ifjúsági képviselet formális intézményeinek - lásd: ifjúsági tanácsok, diákönkormányzatok - jogi kereteit az ENSZ gyermekjogi egyezménye teremtette meg (Augsberger, Collins és Gecker 2017). Azonban ennek felülvizsgálata, nemzetállami szintű megvalósításának kontrollja nincs deklarálva. Így jelentős egyenlőtlenségek tapasztalhatóak, és a nemzetközi összehasonlításra sem nyílik lehetőség, csupán felszíni jellemzők terén.

A vizsgált tanulmányok kiemelik: ugyan a formális, képviseleti részvételt tekinthetjük a döntéshozók és fiatalok közötti párbeszéd legközvetlenebb formájának, ennek hatékonyságát azonban a fiatalok bizalmatlansága, szkepticizmusa jelentősen megkérdőjelezi (Augsberger, Collins és Grecker 2017). Az ifjúságközpontú gyakorlatot e kritika ellensúlyozását is szolgálja, mely a vezetői, elnyomói szerepek helyett egy sokkal inkább partneri viszony felállítását hívja életre. Eszerint a passzív jelenlét, az irányítás helyett az elköteleződés és az együttműködés áll a középpontban. A megállapítások szerint mindez hozzá tud járulni az átláthatósághoz és az eredményes számonkérhetőséghez (Farrow 2018; European Commission 2021b).

Az elemzett diskurzus a fiatalok szükségleteinek és döntéshozók által kijelölt cselekvési tér minél nagyobb metszetét írja le a hatékonyság kulcsaként (Bárta, Boldt és Lavizzari 2021). E szemlélet értelmében a politikai retorikának jelentős szerepe van, mely a mozgástér határait kijelölve, az eszközök biztosításával képes befolyásolni az ifjúsági részvétel minőségét és az abban érintettek körét (pl. az aktivisták nem kerülnek kriminalizálásra egy-egy tüntetés kapcsán).

A vizsgált tanulmányok kiemelik, hogy az elmúlt évtizedekben az ifjúsági korosztály szervezeteken túli demokratikus térben való részvétele számos társadalmi aktivitás formájában valósul meg (Bárta, Boldt és Lavizzari 2021). Ez azonban a szerzők szerint nem azt jelenti, hogy a politikai érdeklődés kiüresedne, sokkal inkább a hagyományos részvételi formák iránt ragadható meg egyfajta bizalomvesztés, elfordulás (European Commission 2021b; Theben at al. 2018).

Az aktivizmusalapú részvételt horizontális kapcsolatok formájában írják le, mely a szervezetekkel, intézményekkel való kapcsolatot az alárendelő szerepkör helyett kritikai álláspontba helyezi (Bárta, Boldt és Lavizzari 2021). E téren megragadható az a lehetőség, mely a hozzáférhetőség kritériumait alacsonyra helyezi, így a kirekesztés, kiszorulás sokkal kevésbé van jelen, mint ahogyan azt a hagyományos formák esetében már láthattuk. A formális kötelezettségek viselése helyett a nyitottság és a nyilvános elérhetőség (pl. performansz, termékbojkott) egyszerre szolgálják a hatékony esélyegyenlőséget. A tanulmányok úgynevezett csináld-magad-politikáról tesznek említést, melynek gyakorlatai és eszköztára egyéni részvételt, motivációt állítanak az állampolgári aktivitás középpontjába (2. ábra). Ez a paradigma a társadalmat, a szociokulturális környezetet teszi a cselekvés

célcsoportjává - a döntéshozók és állami szereplők helyett -, ekként visszacsatolásként ennek társadalmi hatásai is közvetlenebbek, láthatóbbak.

2. ábra: A csináld-magad politikai részvétel nem választási alapú formái

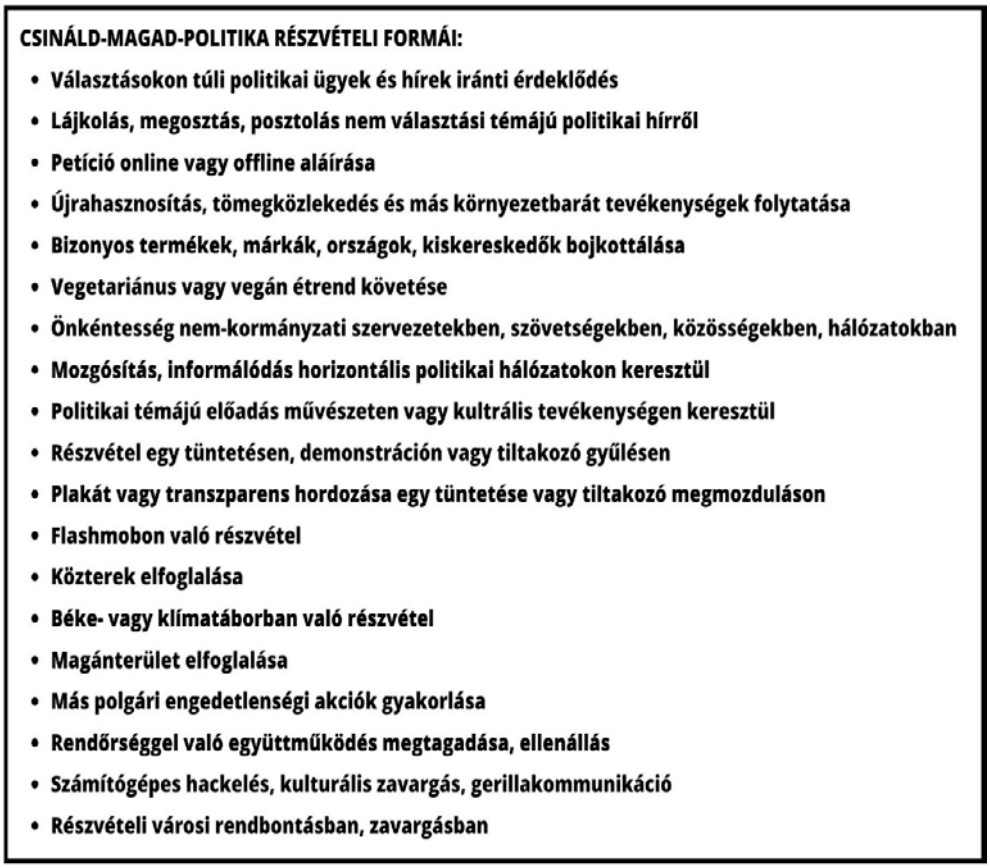

Forrás: Bárta, Boldt és Lavizzari 2021: 58.

Az ifjúsági részvétel posztmodern megközelítésének részeként a definíciós nyitottságon jelentős hangsúly van a vizsgált tanulmányokban (Walther et al. 2020; Privulescu et al. 2019; Theben et al. 2018). A részvétel egyfajta skálaként kerül leírásra, mely értelmezésben a részvételhez új, társas kapcsolatok központjait adó terek kapcsolódnak (pl. kocsmák mint közösségi kulturális terek; online közösségek). Ám ezek a terek a hagyományos részvételi narratíva tükrében nem láthatóak, úgynevezett „hang nélküli politikaként" marginalizálódnak. Miközben a félnyilvános terekhez kapcsolódó aktivitás és véleménynyilvánítás a politikai és állampolgári szocializáció része, és egyben a nyilvános térben való belépés előszobája.

A tanulmányok megállapításai szerint a szűklátókörű definíció a kutatások, hatásvizsgálatok és tudományos diskurzus terén is tetten érhető, ahogyan a képviseleti demokrácia aktorai és fenntartói látókörébe sem kerülnek (Walther et al. 2020; Farrow 2018). A részvétel ezen formái sem mentesek a politikától, ám nem járnak együtt ideológiai elköteleződéssel vagy intézményi lojalitással.

Az ifjúsági részvétel szervezetileg független, önszerveződéseken alapuló értelmezése az individuum jelentőségét emeli ki, mely kollektív cselekvési gyakorlatok során biztosítja az önkifejezést (Walther et al. 2020). A társadalmi mozgalmak az identitás egy-egy aspektusát mozgósítva szólítják meg az egyént, egy-egy ügy mentén, társadalmi kérdés kapcsán ragadnak meg állásfoglalást (Farrow 2018; Theben et al. 2018). Ezek a mikroszintű részvételi kapcsolódások az identitás sokszínűségét sértetlenül hagyják, így különböző mértékű és minőségű részvételi formák egyszerre vannak jelen az egyén életében.

Konklúzió

A tudományos és a szakpolitikai narratívák közelítése lehetővé teszi az ifjúsági részvétel komplex értelmezését és leírását. Az ifjúságkutatások kvantitatív adatgyűjtései felhívják a figyelmet a hagyományos definíciós keretek tágítására, melyet a szakpolitikai kontextus empirikus tapasztalatai egyértelműen alátámasztanak.

A szocializáció során gyűjtött tapasztalatok a felnőttkori értékrend és viselkedésminták alapjait adják. A hiteles és eredményes közéleti-politikai részvétel megalapozza a későbbi állampolgári elköteleződést és aktivitást. A fiatalok által teremtett cselekvési tér legitimitása az erről alkotott diskurzus révén érhető el. Amennyiben a politikai mező aktorai számára a fent részletezett, széles értelemben vett politikai részvétel és véleményartikuláció rejtve marad, az ifjúsági korosztály állampolgári aktivitásának és gyakorlatának jelentős része láthatatlanná válik.

Az ifjúsági részvétel képviseleti, valamint felülről irányított, formális kereteket mutató cselekvései nem számolnak az edukáció eltérő szintjeivel és a kulturális, állampolgári tudástőke egyenlőtlen birtoklásával, mely alapvetően az inklúzió korlátait adja még a globális digitalizáció korában is. Az önszerveződés e tekintetben a digitális eszközök új platformjai révén nyer hajtóerőt, tágítja a mozgásteret, ezáltal enyhítve a hozzáférés és részvétel egyenlőtlenségeit.

Azonban azt is látni kell, hogy az edukáció és a kulturális tőkebirtoklás mértéke továbbra sem egységes, elsősorban az információáramlás terén mutat eltéréseket. A fiatalok ugyan könnyebb hozzá tudnak férni a részvétel nem-hagyományos formáihoz, azonban az ezekhez kapcsolódó elérés a hátrányos helyzetű, diszfunkcionális társas környezetben élő fiatalok számára továbbra is kérdéses. Az ehhez kapcsolódó tapasztalatok feltárása még várat magára, azonban az inkluzív állampolgári diskurzus fényében egyre sürgetőbb.

Felhasznált irodalom

1. Augsberger, A., Collins, M. E., Gecker, W. (2017): Engaging Youth in Municipal Government: Moving Toward a Youth-Centric Practice, *Journal of Community Practice*.
2. Bárta, O., Boldt, G., Lavizzari, A. (2021): *Meaningful youth political participation in Europe: Concepts, patterns and policy implications. Research study*. Paris, Council of Europe and European Commission.
3. Csákó, M. (2004): Ifjúság és politika. *Educatio*, 2004:4. 535-550.
4. Csákó, M., Murányi, I., Sik, D., Szabó, I. (2010): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, 28:3. 419-446.
5. Csákó, M., Sik, D. (2018): Állampolgári szocializáció a kivándorlás árnyékában. In: Nagy Á. (szerk.): *Margón kívül - magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont. 237-257.
6. European Commission (2021a): *European Parliament Youth Survey 2021*. Flash Eurobarometer - Report.
7. European Commission (2021b): *Youth for a Just Transition. Good practices of youth engagement*. Luxembourg, Office: Publications Office of the European Union.
8. Farrow, A. (2018): *Salto think tank on youth participation: closer to the edge of participation and activism*. Tallin, SALTO-YOUTH Participation and Information Resource Centre.
9. Fazekas, A., Dobó I. (2016): Ön és tükörkép: identitás, értékek. In: Nagy Á., Székely L. (szerk.): *Negyedszázad - Magyar Ifjúság Kutatás 2012*. Budapest: Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely, ISZT Alapítvány, Excenter Kutatóközpont, Új Ifjúsági Szemle Alapítvány. 308-338.
10. Fazekas, A., Nagy Á. (2015): Fiatalok. De civilek? - A táborok ifjúságától a fesztiválok ifjúságáig. *Civil Szemle*, 2015/2. 25-38.
11. Kerpel-Fronius, B., Nagy Á., Fazekas, E (2022): Önkéntesség, civilség, ifjúsági szakma. In: Nagy, Á. (szerk.): *A lábjegyzeten is túl - magyar ifjúságkutatások 2020*. Budapest: Szociális Demokráciáért Intézet - Excenter Kutatóközpont. 349-364.

12. Oross, D., Monostori, K. (2018): Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! - Ifjúságügy és civil világ. In: Nagy, Á. (szerk.): *Margón kívül - magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont. 350-371.
13. Privulescu, C., Moxon, D., Banari, R., Kost, R., Capecchi, D. (2019): *A seat at the table for everyone. Promoting inclusive youth participation through the EU Youth Strategy 2019-2027*. Tallin, SALTO.
14. Székely, L. (2022): A járvány nemzedéke - Magyar ifjúság a koronavírus-járvány idején. In.: Uő. (szerk.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején - Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020* eredményeiről. 9-32.
15. Theben, A., Porcu, F., Peňa-López, I., Villanueva, F. L. (2018): *Study on the Impact of the internet and social media on youth participation and youth work. Final Report*. Brussels, European Commission.
16. Walther, A., Batsleer, J., Loncle, P., Pohl, A. (ed.) (2020): *Young People and Struggle for Participation. Contested Practices, Power and Pedagogies in Public Spaces*. London & New York, Routledge.

Az idősödés tudományos diskurzusai Magyarországon

Gradwohl Regina[1]

[1]doktorandusz, ELTE Szociológia Doktori Iskola, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A, ORCID ID: 0000-0002-5329-3981

INFO

Gradwohl Regina
gradwohl.regina@tatk.elte.hu

Keywords
ageing
discourse analysis
sociology of knowledge
SKAD

ABSTRACT

Abstract
In the following article, I will present the characteristics, differences and similarities of scientific discourses of ageing. To analyse the abstracts of scientific journal articles Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD formulated by Reiner Keller) was used. The primary questions of the analysis included 1) what discursive events created the discourse, 2) who the actors are, and 3) what is the dispositive of the discourse. It became visible that the social and psychological dimensions of ageing were overrepresented in the discourses and that every discipline had its own explanatory dimensions.

Kulcsszavak
időskodés
öregedés
diskurzuselmzés
tudásszociológia

Absztrakt
A következő cikkben a tudományos idősödés-diskurzusok sajátosságait, különbségeit és hasonlóságait mutatom be. A kutatásban Keller által megfogalmazott kutatási programot, a tudásszociológiai diskurzuselemzést használtam a tudományos folyóiratok absztraktjaink elemzéséhez. Az elemzés elsődleges kérdései közé tartoztak, hogy 1) milyen diszkurzív események hozzák létre magát a diskurzust, 2) kik alakítják a diskurzusokat, illetve 3) milyen intézményi infrastruktúra és megoldáspróbák merülnek fel az egyes problematizációk kapcsán. Az elemzés során nyilvánvalóvá vált, hogy minden diszciplína rendelkezik valamilyen sajátos magyarázó dimenzióval, és hogy a társadalmi és pszichológiai dimenziók jellemzik leginkább a tudományos cikkek absztraktjait.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

Jelen írás a 2022 áprilisában leadott mesterszakos szakdolgozatom kutatási eredményeit mutatja be. A szakdolgozat fő kérdése az volt, hogy mi jellemzi az idősödés tudományos diskurzusait és milyen narratívák vannak jelen Magyarországon. A narratívák és diskurzusok magukban hordozzák az egyéni és kollektív tudáskészletet, hozzájárulnak a *valóság* megteremtéséhez. A két elbeszélés feltételezhetően gyakorol valamilyen hatást egymásra, a tudományos diskurzus a *hatalom/tudás* révén (Foucault 1980 idézi Keller 2011) vélhetően inkább meghatározza a személyes narrációt, egyértelmű

egymásra hatásukat azonban nehéz volna kimutatni, így a dolgozat csak azokra a kérdésekre igyekezett válaszolni, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetőek fel az elmúlt 4 év[84] elbeszéléseiben. Az idősödés személyes megélését taglaló fejezet azonban további kifejtésre és átdolgozásra szorul, így jelen írás a narratív interjúkkal foglalkozó részt nem tárgyalja. Ezen okból a következőkben a tudományos diskurzusok hasonlóságainak és különbségeinek bemutatására fókuszálok.

A tudományos diskurzusok elemzése egyrészt meghatározható - a szociológia esetén - az önreflexióra való törekvésként. Az idősödés egyik meghatározó komponense a betegségek gyakoribbá válása, így az orvostudományos diskurzus is jelentős tényezővé válik az idősödés tudományos diskurzusában. A gerontológia pedig interdiszciplinális mivolta végett válik fontossá, hiszen nem csak a biológiai vagy társadalmi tényezők kerülnek előtérbe, ahogyan azt elsősorban a szociológiai és orvostudományos diskurzusoktól várhatjuk.

Elméleti háttér

Az öregedés első társadalomtudományos elméletei a nemzetközi szociológiában a hatvanas években születtek meg. Ezek bemutatása nem célja a dolgozatnak, a következőkben azokat az elméleteket kívánom felvázolni, melyek segítették az elemzési kódok kialakítását. A különböző elméletek az öregedést különböző módokon magyarázzák, együttes használatuk segíti a diskurzusok interpretálását. Simon de Beauvoir (1972) *Öregség* című könyvében felvázolja az öregség univerzális élményének kulturális és történeti változatait. Beauvoir az öregség kapcsán három dimenziót emel ki, mely során az öregedés tetten érhető: a testben végbemenő biológiai változások, az egyén pszichéjében bekövetkezők, valamint a társadalmi szinten érzékelhető változások. Morgan és szerzőtársának munkája (1998) az öregedést társadalmi kontextusába beleágyazva szemléli, ők négy különböző dimenziót emelnek ki: a fizikait (ami a külsőben megjelenő fizikai változásokra vonatkozik), a pszichológiait (ami hasonló Beauvoir egyéni megéléséhez), a társadalmit és a populációsat (különválasztva tehát a demográfiai folyamatokat az intézményi szinten tetten érhetőktől).

A különböző dimenziók lehetővé teszik azt, hogy az idősödést különböző szinteken értelmezzük. Az öregedéselméletek a fizikai megjelenéssel nem igazán foglalkoznak. A *biológiai dimenzió* főként az orvostudományi diskurzus megértését segíti elő. Chmielewski és Strzelec (2020) szerint az öregedés biológiai meghatározásának egyik központi kérdése, hogy miként tekinthetünk az öregedésre. Orvostudományi szempontból, melynek fő célja az egészség megtartása és a betegségek kiküszöbölése, az idősödésre egyes

[84] 2017 és 2021 közötti időszak, a 2022 óta megjelenő cikkek nem kerültek még elemzésre.

megközelítések szerint betegségként is tekinthetnék. Ugyan az öregedéssel együtt járnak különböző megbetegedések, biológiai értelemben véve az öregedés a sejtelhalások folyamata, mely természetesen jelentkezik az emberi testben, így, ha az idősödés betegség, akkor maga az élet is az. A biológiai dimenziót tehát a betegség-kérdés és a testi funkciók hanyatlását határozza meg leginkább. A *pszichológiai megközelítések* fő kérdése az egyén identitásának folytonossága és annak fenntartása. Amennyiben az identitást nem egy állandó rögzült állapotként képzeljük el, hanem úgy, hogy az az egyén élethelyzetének változása során szintén változik, az egyén öregedésének és az identitás alakulásának összefüggéseit sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Atchley (1989) folytonossági elmélete szerint az öregedés sikerességének egyik alapja, hogy az egyén folyamatosan fenn tudja tartani személyiségét, az életkori változások okozta átalakulások során is. Az identitás folytonosságának kérdését Atchley belső és külső határra osztja fel: a belsőbe tartozik az emlékezés képessége, és minden, ami az egyén által meghatározott, és ez kapcsolódik az egyén emlékezetében megőrzött belső struktúrához („a gondolatok, temperamentum, alkat, tapasztalatok, preferenciák, diszpozíciók és képességek pszichikai struktúrájának állandósága" (Atchley 1989:184)), a külső folytonosság a fizikai és társas környezet struktúráján keresztül értelmezhető, ebbe tartoznak bele a szerepviszonyok, tevékenységek és az egyén társas kapcsolatai is. Mindkét folytonosság fenntartása fontos a személyiség integritásának megőrzéséhez. *A társadalmi és populációs* dimenziók az elméletekben kevéssé válnak szét, elsődleges fókusz arra irányul, hogy az idősödés milyen társadalmi következményekkel jár, és hogy milyen új kihívásokkal kell megküzdenie a társadalmaknak és az intézményrendszereknek (Dobossy és munkatársai 2003). A kapitalizmus szempontjából az öregedő emberek (és testek) gazdasági terhet jelentenek (Neilson 2012), a gondoskodás megszervezése, valamint a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága pedig olyan klasszikus szociológiai problémákat vetnek fel, mint az egyenlőtlenségek újratermelésének vagy a generációk közötti szolidaritásnak a kérdése. Amikor a szociális ellátórendszerek nem képesek az idős lakosság ellátásának körülményeit megteremteni, a gondoskodási feladatok nagy része a családokra - elsősorban a nőkre - hárul, ami hozzájárul a láthatatlan reprodukciós munka mennyiségének növekedéséhez. Azok, akik jobb anyagi körülményekkel rendelkeznek, jellemzően külföldről[85] importálnak munkaerőt a gondoskodási feladatok ellátására. Ezek a gondoskodási munkák új lehetőséget teremtenek sok munkavállaló számára, ezen keresztül biztosítani tudják a család fenntartását, azonban a munka miatt más országokba migráló (elsősorban) nők számára a családi és magánélet

[85] Wallerstein-i megfogalmazásban félperiférián vagy periférián elhelyezkedő országokból, publicisztikai szóhasználatban fejlődő országokból.

jelentősen megváltozik, mivel huzamosabb ideig (hónapok, évek) a családjuktól távol vannak (Ezzedine 2018). Krémer (2015) az idősödési válságról szóló könyvében amellett érvel, hogy az az elképzelés, hogy az idősek csoportja egy homogén massza lenne, legalább annyira téves elgondolás, mint amilyen az „átlagember" elképzelése, ezért bármiféle társadalmi képzet vagy intézkedés, ami hasonlóan az „átlagos idősek" igényeiről szól, elfedi az igenis létező különbségeket az idősek csoportjai között.

Anyag és módszer

Az elemzéshez használt SKAD[86] (Reiner Keller (2006, 2011)) vagy magyarul tudásszociológiai diskurzuselemzés[87] kifejezetten a tudományos diskurzusokra irányul, a szociológia nézőpontját részesítve előnyben. A tudásszociológiai nézőpont esetén azt kívánjuk megérteni, hogy milyen módokon keletkezik a diskurzus, tehát milyen események hívják életre azt, kik azok a szereplők, akik részt vesznek a diskurzus alakításában (ezek lehetnek személyek, intézmények vagy kollektív cselekvők), illetve milyen intézményes infrastruktúra áll rendelkezésre nemcsak a diskurzus létrehozására, de a diskurzusban felmerülő problematizációk[88] megoldására.
A tudásszociológiai diskurzuselemzés módszere a Foucault-i diskurzuselemzés hagyományait ötvözi a Berger és Luckmann által *A valóság társadalmi felépítésé*ben leírt ismeretszerzéssel. A tudásszociológiai diskurzuselemzés a diskurzus minden aspektusát teljes egészében interpretálja, nem törekszik örökérvényű igazságokra, Berger és Luckmann után a valóság társadalmi felépítésére koncentrál, valamint Foucault után az intézményesülés folyamatának és a diskurzus rendjének vizsgálatával egészüli ki (Keller 2011). A diskurzusok szimbolikus rendeket rögzítenek, a kollektív jelentéseket, tudáskészleteket, értékeket intézményesítenek, a cselekvőket, aktorokat vagy ágenseket pedig intézményi kontextusba ágyazzák bele (Keller 2011). A diskurzusok tárgyiasult formáit olyan építőelemek alkotják, mint a diszkurzív események, aktorok, gyakorlatok, diszpozitívek és tudás-felépítmények. A diskurzusra tekinthetünk egy mindent magába foglaló tudásrögzítési kísérletként, amiben benne foglaltatik minden erőviszony, aktorok által folytatott versengés is[89].

[86] Sociology of Knowledge Approach to Discourse
[87] általam fordítva
[88] Az idősödés diskurzusában problematizáció lehet például az intézményi ápolás iránt megnövekedő kereslet az öregek részéről. Egy ilyen problematizáció megoldási kísérlete (diszpozitívjai) lehet a szociális ellátórendszer válasza: az intézményi férőhelyek növelése, a szakápolók továbbképzése stb.
[89] Bourdieu-i értelemben véve az adott mezőn belül folytatott harc a szűkösen rendelkezésre álló (szimbolikus) tőkéért.

A folyóiratok kiválasztásánál fontos szempont volt a kutatási kérdés megválaszolására való alkalmasság. A folyóiratokra tekinthetünk az adott tudományos diskurzus lenyomataiként és saját diszciplínájuknak fontos publikálási felületként. Az orvostudományi diskurzus elemzésének alapjául az *Orvosi Hetilap* szolgált. Ez egy hetente megjelenő folyóirat, az elemzett 2017 és 2021 közötti időszakban 260 számuk jelent meg, összesen 1224 cikkel. A folyóirat cikkeinek kiválasztása manuálisan történt, így olyan cikkek is szerepelnek a korpuszban, amiben például valamilyen idősödéshez köthető testi változás (például menopauza) került említésre, de expliciten az öregedés kifejezés nem szerepelt benne. Betegségek esetén csak azok a cikkek kerültek bele a korpuszba, amelyek vagy életkori meghatározást alkalmaztak, vagy utaltak valamilyen módon az idősödésre, így a kiválasztás szintén manuálisan történt. A cikkek kiválasztásánál hátráltató tényező volt, hogy sok cikk valamilyen betegség ismertetése volt. Így összesen 23 cikk absztraktja került elemzésre. A szociológia folyóiratok közül a Magyar Szociológia Társaság folyóirata, a *Szociológiai Szemle* vált a szövegkorpusz alapjává. A 2017 és 2021 közötti időszakban 149 cikk jelent meg a folyóiratban, amiből hat cikk került elemzésre. A cikkek kiválasztása ez esetben is manuálisan zajlott, a kulcsszavas keresés az archív cikkeknél ugyanis nem volt elérhető. Az idősödés tudományával, a gerontológiával foglalkozó Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának lapja, a *Magyar Gerontológia* alkotta az elemzett absztraktok legnagyobb részét, a cikkek kiválasztásánál nem alkalmaztam válogatást, a lap cikkei ugyanis mind valamilyen módon kötődnek az idősödéshez. Egyedül azok a cikkek nem kerültek elemzésre, amelyek angolul és magyarul is megjelentek. Az elemzett időszakból így összesen 116 cikk absztraktja került ki a gerontológiai folyóiratból, ami a teljes korpusz nagyjából nyolcvan százaléka, összesen 145 cikk absztraktja került elemzésre.

Az elemzés elkészítését kódolás előzte meg. A kódolásban külső és belső kódok egyaránt segítették az elemzést. A külső kódok meghatározásának két alapja a diskurzus tudásszociológiai vizsgálatát lehetővé tévő *diszkurzív esemény*, *aktorok* és *diszpozitív* kódok, valamint az öregedés dimenzióit feltáró *biológiai, fizikai, pszichológiai társadalmi* és *populációs* kódok. A belső kódok a lehorgonyzott elmélet *sorról sorra elemzés* módszerét felhasználva (Charmaz 2013) jöttek létre. Ezen kódok a diskurzusok tematizálásának megértését segítették, ezek részletes bemutatását jelen írás nem tartalmazza. A dimenziós és a belső kódok nem egymást kizáróak, így egyes absztraktok egyszerre több kódot is tartalmaznak.

1. táblázat: Dimenziók gyakorisága az egyes folyóiratok absztraktjaiban és a teljes szövegkorpuszban

	orvostudományi	*szociológiai*	*gerontológiai*	*teljes szövegkorpusz*
dimenziók nélkül	23 15,86%	6 4,14%	116 80%	145 100%
biológiai	21 91,3%	0 0 %	46 39,65%	67 46,21%
fizikai	1 4,35%	0 0%	3 2,58%	4 2,76%
pszichológiai	7 30,43%	1 16,67%	67 57,76%	75 51,72%
társadalmi	11 47,83%	6 100%	92 79,31%	109 75,55%
populációs	11 47,83%	6 100%	34 28,31%	51 35,17%

Forrás: saját szerkesztés

Eredmények

A tudományos diskurzusok összehasonlítását nehezíti, hogy a kiválasztott időszakban az egyes diszciplínákat képviselő folyóiratokban különböző mértékben érhető tetten az idősödés diskurzusa. A *Szociológiai Szemle* esetén a hat cikk az összes megjelent cikk nagyjából négy százaléka, míg az *Orvosi Hetilap* esetén a két[90] százalékot sem éri el. Elgondolkodtató, hogy vajon a *Magyar Gerontológia* folyóirat megléte mennyiben alakítja ezeket a számokat. A folyóirat ugyanis diszciplínákat átívelő módon fogad be cikkeket, így elképzelhető, hogy például az öregedés szociológiájával foglalkozó kutatók elsősorban ebbe a folyóiratba szívesebben írnak. Ugyan ezek csak feltevések, érdemes elgondolkodnunk azon, hogy mi állhat ezen tendenciák mögött.

A legszembetűnőbb különbség a diskurzusok argumentációi között jelentkezik. Az orvostudományi diskurzus elsősorban a biológiai dimenzió mentén értelmezi az öregedést. A szociológiaiban jellemzően a társadalmi és a populációs dimenziók dominálnak. A gerontológiai diskurzusban az legjellemzőbb a társadalmi dimenzió, második helyen pedig a pszichológiai dimenzió áll. Ha a teljes szövegkorpuszt nézzük, akkor a társadalmi és a pszichológiai idősödésértelmezések nagymértékű jelenlétét látjuk. Ennek egyik oka, hogy a szövegkorpusz jelentős része a gerontológiai diskurzus folyóiratából áll. Az idősödés teherként történő értelmezésében rejlik e tendencia másik magyarázata. Ez a teher mikro- és makroszinten egyaránt

[90] Két tizedesjegyre kerekítve 1,88 százalék.

megjelenik a diskurzusokban. A makroszinten kifejtett hatás megoldása pedig az, amire a legtöbb kutató valamilyen választ szeretne adni. Szembetűnő módon a megoldások jelentős részét nem társadalmi szinten képzelik el, hanem az egyének szintjén. Így a terhek enyhítésének egyik célzott megoldása az aktív idősödés elérése az egyének részéről, melyhez szorosan kapcsolódik az egészség és jóllét megőrzése.

A diskurzus aktorait illetően nem meglepő eredmény, hogy a tudományos diskurzusokat a tudósok alakítják, valamint azok az intézmények, amik a folyóiratokat megjelentetik. Ugyanakkor a *Magyar Gerontológia* cikkeiben többször megjelenik a kísérlet arra, hogy az öregeket is beemeljék a diskurzusba. A gerontológiai folyóirat esetén az aktorrá emelés explicit példáit megtaláljuk a majálisok (Rajzik 2021), illetve az Alzheimer Café kezdeményezései (Kiss 2019) esetén, ahol az idős emberek tapasztalatai és idősödésük saját értelmezése kiemelten fontos. A kutatások módszereinek alkalmazása hozzájárul ahhoz, hogy az egyéni tudáskészlet miként épül bele tudományos tudásba. Például az interjús technika alkalmazását értelmezhetjük úgy is, mint próbálkozást arra, hogy az egyéni tudás a tudományos tudás részévé váljon. Ennek ellenére felmerül a kérdés, hogy egyes módszerek alkalmazása mennyiben jelenti valóban azt, hogy az egyének a diskurzus alakítóivá is válnak.

Javaslatok

A szakdolgozathoz készült kutatásban a diskurzusok csak egy élesen körülhatárolható szeletét elemeztem, érdekes lehet más diszciplínák bevonása, vagy a már elemzett diskurzusok alakulásának feltárása[91]. A szakdolgozatban a személyes narratívák hosszabb kifejtésére sajnos nem volt lehetőségem időhiány miatt. A személyes megélés kapcsán fontos volna több narratívát elemezni a minél komplexebb kép kialakítása érdekében, illetve az esetlegesen előbukkanó mintázatok értelmezése végett. Továbbá érdemes volna azon is tovább dolgozni, hogy a narratív interjúelemzést hogyan lehetne a diskurzuselemzéssel szinkronba hozni, az eddigi kutatásomnak ugyanis a diskurzusok hangsúlyosabb részét képezték. Az idősödés élettörténeten keresztüli interpretálása és a diskurzuselemzés együttes alkalmazása kiegészíthetik egymást, együttes alkalmazásuk segítheti az öregedés tematizálásának mélyebb megértését. Az életútinterjúk használata továbbá elősegíti azt is, hogy az idősödésről való *tudományos* elbeszélés ne csak önmagára reflektáljon, hanem saját keretezését áttörve azt is figyelembe vegye, hogy a diskurzuson kívül állók milyen tudáskészlettel rendelkeznek az idősödésről, saját valóságukat hogyan építik fel. A tudományos diskurzus mellett érdemes lenne még a nyilvános diskurzusok egyikét szintén elemezni,

[91] A doktori kutatásomban jelenleg ezen dolgozom.

ahol a narratívák és diskurzusok egymásra hatása egyértelműbben tetten érhető.

Összegzés

A diskurzusok szintjén megállapítható, hogy az egyes dimenziók meghatározzák a különböző diszciplínákon belül a diskurzusok argumentációit. Az orvostudományi diskurzusra így inkább a biológiai dimenzió szintjén találunk idősödés-magyarázatokat, míg a szociológiai diskurzusban a társadalmi és a populációs a leginkább jellemző. A gerontológiai diskurzust is leginkább a társadalmi dimenzió jellemezte, ugyanakkor a pszichológiai és társadalmi dimenziók rengeteg esetben együttesen jelentkeztek, rámutatva arra, hogy bizonyos kérdéseket nem lehet csak és kizárólag egy szinten értelmezni, továbbá az öregedés tudományos diskurzusának diszciplínákon átívelő jellegére is rámutat.

A diskurzusokban az öregedés folyamata teherként definiálható, melynek a társadalomra kifejtett hatásaival foglalkoznak leginkább a kutatók. Az idősödés problematizációinak megoldását azonban elsősorban egyéni szinten képzelik el. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy mennyire érhető el az aktív idősödés, mint diszpozíció a társadalom széles rétegei számára. Az is kérdés, hogy mennyiben adhatnak választ a mikroszinten alkalmazott megoldások a makroszintű problémákra, és mikor következhetnek be - a diskurzusban is hangsúlyozott - intézményi és rendszerszintű reformok az öregedés terheinek enyhítésére. A mikroszintű megoldások ugyanis önmagukban nem elégségesek.

Felhasznált irodalom

1. Atchley, Robert C. (1989): A Continuity Theory of Normal Aging, *The Gerontologist*, 29(2), 183-190. https://doi.org/10.1093/geront/29.2.183
2. Charmaz, Kathy (2013): A lehorgonyzott elmélet. In: Bodor Péter: *Szavak, képek, jelentés*. Kvalitatív kutatási olvasókönyv. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 61-94.
3. Chmielewski, Piotr Paweł, Strzelec, Bartłomiej (2020): *If Ageing is a Disease, Then Life is Also a Disease*. [pdf fájl] URL: https://www.academia.edu/44201452/If_ageing_is_a_disease_then_life_is_also_a_disease https://doi.org/10.2478/anre-2020-0017
4. Dobossy Imre, S. Molnár Edit, Virágh Eszter (2003): *Öregedés és társadalmi környezet*. Életünk fordulópontjai Műhelytanulmányok 3. Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet
5. Ezzeddine, Petra (2018): Ki törődik velük? Öregedés, gondoskodás és migráció. *Fordulat*, 24(2). [pdf fájl] URL: http://fordulat.net/pdf/24/F24_EZZEDINE.pdf
6. Keller, Reiner (2006): Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 31/2(116), 223-242. https://doi.org/10.17169/fqs-6.3.19
7. Keller, Reiner (2011): The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Human studies*, 34(1), 43-65. https://doi.org/10.1007/s10746-011-9175-z
8. Kiss Gabriella (2019): Demencia és a család-Alzheimer Café a gondozó családok terhelődésének csökkentésére. *Magyar Gerontológia* 11(37-38), 34-46.
9. Krémer Balázs (2015): *Mi is a kétségbeejtő abban, hogy tovább élünk? avagy Az idősödési válság és a halál egyenlőtlenségei.* Budapest, Napvilág Kiadó.
10. Morgan, Leslie, Kunkel, Suzanne (1998): *Aging: The Social Context.* London, Pine Forge Press.
11. Neilson, Brett (2012): Ageing, Experience, Biopolitics: Life's Unfolding. *Body & Society*, 18(3-4), 44-71. https://doi.org/10.1177/1357034x12446377
12. Rajzik Alexandra (2021): PKSZAK MAJÁLIS-a generációk évében. *Magyar Gerontológia* 13, 111-113.
13. Rosenthal, Gabriele (1993): Reconstruction of Life Stories. In: Josselson, Ruthhellen, Lieblich, Amia (szerk.): *The Narrative Study of Lives 1*. London, Sage, 59-91.

A skizofrénia mint hasznos társadalmi jelenség - Miért nem tűnt el a betegség a természetes szelekció hatására?

György Tamás[1]

[1]Megbízott egyetemi oktató, ÚNKP ösztöndíjas kutató, ELTE Társadalomtudományi Kar, 1117. Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A., ORCID iD: 0000-0001-5160-8516

INFO

György Tamás
gyorgy.tamas@tatk.elte.hu

Keywords
schizophrenia
mental illnesses
evolutionary biology
natural selection
language

ABSTRACT

Abstract
In my study, I am looking for the answer to why schizophrenia has remained with us throughout the thousands of years of human history. Knowing the symptoms and devastating effects of the disease, we can rightly ask why natural selection did not do its job during the evolution of the human race? Could schizophrenia be an evolutionary advantage? If so, what kind of social benefit does it have for the modern man? I will try to briefly describe the relevant results of several different researches, which looked for the reasons for the persistence of schizophrenia and its possible evolutionary benefit according to different aspects. In addition to a brief presentation of these researches, I will attempt to interpret and synthesize their results, with the aim of proving the - possible - social utility of schizophrenia.

Kulcsszavak
skizofrénia
mentális betegségek
evolúcióbiológia
természetes szelekció
nyelv

Absztrakt
Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy az emberiség többezer éves történelme során miért maradt mindvégig velünk a skizofrénia. A betegség tüneteinek és pusztító hatásainak ismeretében joggal tehetjük fel a kérdést, hogy az ember törzsfejlődése során a természetes szelekció miért nem tette a dolgát? Vajon jelenthet-e valamilyen evolúciós előnyt a skizofrénia? Amennyiben igen, a modern ember számára ez milyen társadalmi haszonként jelentkezik? Számos különböző kutatás releváns eredményeit igyekszem röviden ismertetni, amelyek a skizofrénia fennmaradásának okait, esetleges evolúciós hasznát keresték más-más szempontok szerint. Ezen kutatások rövid bemutatásán túl, eredményeik értelmezésére és szintetizálására teszek kísérletet, a skizofrénia - esetleges - társadalmi hasznosságának igazolását tűzve ki célul.

A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A skizofrénia

A szkizofrénia spektrumbetegség: különbözően súlyos, változatos tüneteket produkáló betegségek összessége. A leggyakoribb tünetek a gondolkodást, érzékelést, figyelmet, az érzelmi-akarati életet, a viselkedést érintik és ezekhez társulhatnak jelentős szociális és foglalkozási zavarok is.
Másik megfogalmazásban, olyan kóros mentális állapot, amelyet a mentális folyamatok összeomlása, a gondolatok, érzések és cselekedetek közötti összhang felbomlása, rossz érzelmi alkalmazkodás, érzékcsalódások és téveszmék jellemeznek (Martin 2010).

A skizofrénia elnevezés a görög eredetű szkhizein (σχίζειν), „hasadás" és phrén, phren- (φρήν, φρεν-), „elme" szavakból ered, a kifejezést a svájci Eugen Bleuler (1911) pszichiáter alkotta 1911-ben. A skizofrénia nem jelent „tudathasadást" vagy „többszörös személyiségzavart", ezeket manapság disszociatív személyiségzavarnak is nevezik, és gyakran összekeverik a két betegséget. A kifejezés a betegség jellegzetes megjelenési formájának következtében inkább azt jelenti, hogy „hasadt a szellemi funkció". Leválik az érzelem a gondolkodásról (Picchioni és Murray 2007).

Amint az látható, a betegségnek nincs egységesen elfogadott definíciója, bonyolult tünetegyüttes, amely számos különböző mentális rendellenességet foglal magában.

A skizofrénia epidemiológiája

A nemzetközi adatok szerint a skizofrénia esetében az incidencia 0,22%, az élettartam prevalencia 1%, amely valamennyi vizsgált országban nagyjából azonosnak bizonyult (Häfner és an der Heiden 1997), bár ezeket a klasszikus adatokat nem minden vizsgálat támogatja (McGrath 2005). Férfiak esetében a betegség jelentkezése 20-28 éves korban jellemző, a nőknél 26-32 éves korban fordul elő első alkalommal, de 40-45 éves korban, a menopauza előtt egy második csúcs észlelhető (Castle és mtsai 1991). A WHO vizsgálatai szerint a kezdési időpont férfiaknál átlagosan 4-10 évvel korábban állapítható meg, mint a nőknél (Häfner és mtsai 1994).

Férfiak és nők esetében mind az incidencia, mind a prevalencia azonos, ebben a tekintetben nem észlelhető nemi különbség. A férfiak esetében gyakoribb a negatív tünet, nők esetében az affektív tünet. A pszichotikus tünetek esetében nincs különbség a két nem között. A kezelésben lévő betegek 90%-ának életkora 15 és 55 év közötti. Az első pszichotikus tünetek 20-40%-

ban jelentkeznek 20 éves kor előtt. A szkizofrén páciensek kb. 10%-a öngyilkosság következtében hal meg. Rizikófaktor a depresszió, fiatal kor, magas szintű premorbid funkcionálás, magas iskolázottság. Gyakori a drogabúzus vagy függőség. A leggyakoribb az alkoholfüggőség (30-50%) együttes előfordulása.

A skizofrénia elterjedtebb, mint az Alzheimer-kór, a cukorbetegség vagy a szklerózis multiplex, a vezető 15 munkaképességet csökkentő ok egyike [Az adat forrása: United States Census Bureau]. Az Egyesült Államokban évente közel egymillió esetben szorulnak a skizofréniában szenvedő páciensek kórházi ellátásra (Chen és mtsai 2021), míg a betegség által okozott közvetlen és közvetett gazdasági kár éves mértékét 155,7 milliárd dollárra becsülték (Cloutier és mtsai 2016) tíz évvel ezelőtt, miközben mind a kórházi ellátások, mind a költségek folyamatosan növekvő trendet mutatnak.

A skizofrénia tünetei

Primer tünetek:

Mivel a betegség maga is nagyon összetett és az általa okozott tünetek is, nehéz pontosan és egységesen definiálni a tüneteit. Eugen Bleuler (1911), aki a betegség kutatásának úttörője volt, az alábbi négy alaptünet kategóriát határozta meg.

Asszociációs zavar:

A képzettársítás logikus összefüggéseinek a fellazulása. Célképzet eltűnése, a képzettársítás koherenciájának elvesztése - primer inkoherencia.

Affektív zavar:

Érzelmek ellaposodása, elsivárosodása. Az érzelmi kísérőjelenségek nincsenek összhangban az egyéb pszichés tartalmakkal.

Ambivalencia:

Egyidejűleg fennálló egymással ellentétes érzelmek (szeretet-gyűlölet).

Autizmus:

A kapcsolat a külvilággal kisebb-nagyobb zavart szenved, súlyos formában megszakad, és a beteg visszahúzódik saját belső világába. Ezt a kóros belső világot nagyfokú nárcizmus, vágyteljesítő, reális kapcsolatot pótló tünetek, téveszmék, érzékcsalódások jellemzik.

Szekunder tünetek

A fenti alaptüneteket kísérő - illetve azokat kiegészítő, részletező, pontosító - másodlagos tünetek.

Téveszmék (doxazmák):

- Töredezett, bizarr téveszmék, gyakori a vonatkoztatásos-megfigyeléses-üldöztetéses téveszmesor.
- Lelki és testi befolyásoltatottság (gondolatátvitel, gondolatok elvonása, befolyásolása, test besugárzása, áramütés, radar, lézer stb.).
- Bizarr grandiózus téveszmék (pl. kiválasztottság).

Érzékcsalódások:

- Hallucinációk (beszédhangok - irányítók, kommentálók, gondolatok felhangosodása).
- Vizuális hallucinációk (leggyakrabban vallásos jellegűek).
- Cönesztéziák (kóros szervérzés, pl. a hús levált a csontjáról, agyát fonalak tartják össze stb.).
- A beteg a hatásukra jellegzetes magatartást vesz fel, csak időszakosan hozzáférhető a környezet számára.

Katatón tünetek:

- A pszichomotoros kifejeződés zavara.
- Izgalmi tünetek: rendkívüli nyugtalanság, céltalan, sztereotip mozgássor, amely mozgásviharrá súlyosbodhat.

Gátlásos tünetek:

- Katalepszia - a beteg spontán kényelmetlen testtartásokat vesz fel, végtagjaik viasszerűen hajlíthatók, a pozíciót órákig képesek tartani.
- Negativizmus - nem beszél, nem táplálkozik, nem mozog - stuporig fokozódhat.

A beszéd zavarai:

- Inkoherencia, szimbolizmus, új szavak (neologizmák) alkotása, szóismétlések (verbigeráció).
- A beszéd információ tartalmának felismerése nehézzé válhat.

Az akarat zavarai:

- Az érzelmi ambivalencia áttevődik az akarati életre. Döntésképtelenségként, csökkent késztetésként jelentkezik. Rontja a szociális funkciókat és a munkaképességet.

A fenti - Bleuler féle - felsorolás választása némileg önkényes, hiszen számos kutató, orvos, tudós különböző módon közelíti meg, és írja le a skizofréniát, de fontosnak tartottam legalább egyet ismertetni (ehhez pedig nehéz lenne hitelesebb forrást találni, mint Bleuler), hiszen érthetőbb és szemléletesebb, mint a WHO (BNO-11 - a betegségek nemzetközi osztályozásának 11., aktuális változata, amely leginkább az európai fejlődést tükrözi), illetve az Egyesült Államok Pszichiátriai Társasága által kiadott (DSM-5-TR - Mentális Betegségek Diagnosztikai és Statisztikai kézikönyvének aktuális változata) modern diagnosztikai kritériumok listája.

A skizofrénia története - címszavakban

A skizofrénia szót először a már korábban említett svájci pszichiáter, Eugen Bleuler (1911) használta 112 évvel ezelőtt, bár maga a betegség a mai tudásunk szerint végigkísérte az emberiséget a teljes története során. A betegséget, illetve a vele járó tünetegyüttest ugyanakkor már 1887-ben felismerte és elnevezte, majd az általa publikált tankönyvben is alkalmazta Emile Kraepelin (1896), aki a „dementia praecox” megnevezést választotta (amely eredetileg Morel-től származott és korábban Arnold Pick is használta alkalomszerűen), és megkülönböztette az ebben a betegségben szenvedő pácienseket a mániás depresszióval, és a demencia egyéb formáival küszködő társaiktól. Ezt változtatta meg Bleuler 1911-ben, hiszen nyilvánvalóvá vált számára, hogy a skizofrénia nem mindig jár szellemi leépüléssel, és a kialakulása, megjelenése sem lokalizálható kizárólag a fiatal korra, ahogy arra a Kraepelin által használt név utalt. Természetesen ennél sokkal régebben tudatában van az emberiség a betegség létezésének, noha ennyire pontosan nem sikerült meghatározni. Már a Biblia is említ mesügéket, de a legkorábbi írásos emlékek az ókori Egyiptomból származnak. Az Ebers-papirusz, amely az akkor ismert betegségeket gyűjti össze és írja le a kezelésüket, tartalmaz egy Szívek Könyve című részt, amely a mentális rendellenességekkel foglalkozik. A skizofréniára jellemző depressziót, demenciát és gondolati zavarokat is részletesen leírja. A szív és az elme úgy tűnik, hogy szinonimák voltak az ókori Egyiptomban. A fizikai betegségeket a szív és a méh tüneteinek tekintették, és úgy gondolták,

hogy az erekből, gennyes gyulladásokból, a székletből, méregből vagy esetleg démonoktól származnak. Bár a szó eredete görög, sem az ókori görögök, sem a rómaiak nem használtak külön kifejezést a skizofrénia mai diagnosztikai kritériumainak megfelelő tünetegyüttesre, de az emberek általában tisztában voltak a mentális rendellenességek létezésével. A középkortól kezdve egészen 50-100 évvel ezelőttig viszont változatosabbnál változatosabb módokon próbálták kezelni a pácienseket. Sajnos ezek a kezelések a haszontalan eljárásoktól egészen a felfoghatatlan - gyakran a beteg halálát okozó - kínzásokig terjedtek. A teljesség igénye nélkül a következő procedúráknak vetették alá a betegeket. Lyukat fúrtak a koponyájukba, hogy a démon azon keresztül távozhasson, további kegyetlen módokon próbáltak ördögűzést eszközölni rajtuk, később lobotómiát végeztek a betegeken, árammal sokkolták, inzulin sokkterápiának vetették alá őket, amely kómával és gyakran halállal végződött.

Az eddig olvasható rövid bevezetőt azért tartottam szükségesnek, hogy látható legyen, mennyire összetett kórképről van szó, és milyen komoly szenvedést tud okozni az egyénnek, rajta keresztül pedig a közösségnek is. Azt is fontos volt rögzíteni, hogy az emberiség milyen régóta tudatában van a probléma létezésének, amely folyamatosan foglalkoztatja is a tudomány képviselőit, napjainkban pedig már igen komoly népegészségügyi, és gazdasági terhet is jelent a modern államoknak.

Amennyiben ilyen egyértelműen káros jelenségről van szó, és a mai tudásunk szerint az emberiség teljes létezését végigkísérték a negatív hatásai a betegségnek, miért nem szelektálódott ki teljesen az evolúció során? Joggal merül fel a kérdés, hogy ha ennyire szétzilálja az embert, akkor azok az egyének, akik ettől a pusztító tünetegyüttestől szenvedtek, hogyan tudták mégis sikeresen átörökíteni évezredeken keresztül ezt az állapotot, ami mind nekik, mind a közösség számára súlyos problémákat és terhet jelentettek, a természetes szelekció miért nem működött? Egy, az evolúció szempontjából egyértelműen maladaptívnak tűnő pszichiátriai rendellenesség miképpen maradhatott fent napjainkig? Ez utóbbi kérdés megfogalmazásakor természetesen feltételezem, hogy öröklődő, és nem kizárólag külső körülmények, egyedi jelenségek által okozott betegségről van szó, ezért először ezt a hipotézisemet igyekszem igazolni, hogy utána, amennyiben továbbra is érvényesnek tekinthető az eredetileg feltett kérdés, megkíséreljek választ, válaszokat találni rá.

Öröklődő betegség-e a skizofrénia?

Azt, hogy a skizofrénia egy fizikai, az agyat érintő szervi elváltozás formájában jelentkező betegség, már több, mint 180 évvel ezelőtt, 1836-ban megfogalmazta előadásaiban W.A.F. Browne, korának legismertebb angol pszichiátere, és nem sokkal utána Amariah Brigham, az amerikai pszichiátria egyik alapító atyja. Azóta számtalan kutatás foglalkozott a skizofréniával, amelyeknek az ismertetésére terjedelem hiányában nem kerítek sort, de néhány releváns eredményt megkísérlek röviden bemutatni, amelyek azt látszanak igazolni, hogy jelentős szerepet játszik a genetikai úton történő öröklődés a betegség fennmaradásában. Természetesen egy ilyen összetett probléma esetén nagyon nehéz helyzetben vannak a kutatók, hiszen nem könnyű elkülöníteni a környezeti és a genetikai hatásokat, ami sok vitát okoz tudományos körökben. Emiatt, a pontos mértékét ugyan nem, de a genetikai öröklődés jelenlétét kiválóan alá lehet támasztani statisztikai adatok segítségével. A világon mindenhol, környezettől, kultúrától függetlenül kb. 1% az előfordulási arány, amely a rokonsági fokkal is korrelál. A teljes populációban nagyjából 1%, közvetlen rokonok esetében 6,5% (Kendler és mtsai 1993), míg egypetéjű ikrek esetén már 40-50% valószínűséggel alakul ki skizofrénia, ha a rokon, testvér már szenved a betegségben (Cardno és Gottesman 2000, illetve Sullivan, Kendler és Neale 2003).

Vagyis, amíg a betegség tünetei a földrajzi elhelyezkedéstől, kulturális környezettől, és egyéb külső hatásoktól függetlenül azonos gyakorisággal jelentkeznek a populációban, addig a rokoni kapcsolatok szignifikáns hatással vannak ugyanerre a gyakoriságra. Ebből az a következtetés vonható le, hogy genetikai öröklődésről van szó. Egyes kutatások ennél tovább mentek és a skizofrénia heritabilitásának becslésére is vállalkoztak, amit 80% körül határoztak meg (Cardno és Gottesman 2000, illetve Sullivan, Kendler és Neale 2003).

A fentiek, és számos további kortárs kutatás eredményei alapján is (Pearlson és Folley 2008, illetve Gejman, Sanders és Duan 2010) úgy tűnik, hogy a skizofrénia genetikai úton öröklődő betegség, ezért érdemes vállalkozni a válaszok keresésére. Fontos rögzíteni ugyanakkor, hogy annyira gyerekcipőben jár még a skizofrénia genetikai hátterének, de általában az emberi génkészletnek a kutatása is - annak ellenére, hogy az utóbbi tíz évben bámulatosan felgyorsult az emberiség ezzel kapcsolatos tudásának

felhalmozása -, hogy inkább csak néhány érdekes lehetőséget fogok az alábbiakban ismertetni, mintsem egyértelmű választ, válaszokat adni.

A szükséges változatosság

Azoknak, akik szeretik a galambokat, John Nash jut eszükbe először, ha skizofréniáról van szó. Nobel-díjas matematikus, a játékelméletek szakértője, aki egyben súlyos skizofréniában is szenved. 2007-ben, San Diego-ban, az Egyesült Államok Pszichiátriai Társaságának éves konferenciáján a következőt mondta: "So a possible, but perhaps questionable, inference is that humans are notably subject to mental illness because there was a need for diversity in the patterns of human mental functions."

Annak ellenére, hogy a skizofrénia sok más evolúciós hátránya mellett negatív hatással van a termékenységre mindkét nem esetében (a nyilvánvaló okokból), mégis egy viszonylag változatlan 1%-os előfordulási aránnyal jelen van az emberiség történelmében. Ennek egyik lehetséges okát abban látja Nash, hogy az emberi elme funkcióinak változatosságára szükség van, ezért hajlamos az emberiség egy része a mentális betegségekre. Ezt a nagyon visszafogott kijelentését azóta több kutatás is alátámasztani látszik, amelyek azonban nála részletesebb, konkrétabb okokat is megjelölnek. Ezeket a továbbiakban igyekszem bemutatni.

A skizofrénia és a zsenialitás együtt járnak

A kiinduló kérdés feltevése nyomán bizonyára sokaknak - így nekem is - eszébe jut, hogy rengeteg híres, kiemelkedően intelligens és kreatív, az emberiség fejlődéséhez komoly szellemi termékkel hozzájáruló ember szenvedett ebben a betegségben (remek példa erre a fent említett John Nash is), ami szignifikáns eltérésnek tűnik az általános, 1%-os prevalenciához képest. Ebből a megfigyelésből következik az a hipotézisem, hogy azok a gének, amelyek a skizofréniával összefüggésbe hozhatók, valamilyen egyéb, a szelekció szempontjából pozitív tulajdonságot is hordoznak magukon, így a skizofrénia mintegy melléktermékként pozitívan szelektálódik velük együtt. Crespi, Summers és Dorus (2007) éppen ezen feltevésem helyességét vizsgálta meg. Az eredményeiket az alábbiakban először szó szerint idézem, majd értelmezem.

„Our results provide evidence for a significantly stronger signal of positive selection specific to the human lineage for schizophrenia-associated genes than for a control set of neuronal activities genes, for both the HapMap-based analyses of recent selective sweeps and the PAML analyses of positive selection.

Furthermore, significant evidence of positive selection was found for several genes that exhibit some of the best-replicated and best-understood genetic and functional associations with this disorder, including DISC1, DTNBP1 and NRG1.

The primary, non-exclusive implications of these results are that schizophrenia may represent, in part, a maladaptive by-product of adaptive changes in human and primate evolution, and that some alleles increasing liability to the cognitive impairments associated with schizophrenia may have been selected against. These hypotheses can be evaluated by testing the same sets of polymorphisms for association with schizophrenia and for signatures of positive selection or other evolutionary-genetic processes (Mutsuddi et al. 2006). Such integrated evolutionary-genomic analyses will also provide a novel, powerful perspective into the functions of genes, alleles and neurological substrates that underlie the aetiology of schizophrenia and schizotypal cognition, since positively selected variants are expected to exhibit functional significance. Genetic and phenotypic changes along the human lineage are most directly salient to the evolutionary basis of schizophrenia, but changes earlier in primate evolution, as apparently exemplified by DISC1, may have generated some of the basic social-cognitive substrates that are dysregulated in this disorder.

Additional convergent evidence that selection has impacted the evolutionary underpinnings of schizophrenia comes from two sources. First, neurological studies have shown that brain areas differentially dysregulated in schizophrenia include the regions most-notably subject to differential evolutionary change along the human lineage (Randall 1998; Brüne 2004; Burns 2006). Second, Wayland et al. (2006) found that genes exhibiting positive selection for differential expression between humans and chimpanzees are differentially dysregulated in dorsolateral prefrontal and orbitofrontal cortices of individuals with schizophrenia (Wayland et al. 2006). These findings link recent evolutionary changes in human neuroanatomy and gene expression with alterations of these phenotypes in schizophrenia and demonstrate that the phenotype substrates of this disorder, as well as its genetic basis, show evidence of effects from positive selection and adaptive evolution."

A szöveg elején a kutatás azon eredményét ismertetik, miszerint a hipotézisem helyes lehetett, hiszen a skizofrénia részben az emberi evolúció adaptív változásainak maladaptív melléktermé ke, azzal a kiegészítéssel, hogy a skizofréniával szintén összefüggésbe hozható, a kognitív képességek romlására hajlamosító allélok viszont kiszelektálódhatnak egyidejűleg. A szöveg második

része ennél tovább megy, és összefoglalja azokat a korábbi eredményeket, amelyek összefüggést találtak a skizofrénia és az emberi evolúció között bizonyos agyterületek tekintetében. Arról van szó, hogy a skizofrénia által differenciálisan szabályozott - vagyis a beteg és a külvilág szempontjából abnormálisan működő - agyterületek éppen azok, amelyek az emberi evolúció során is a legnagyobb változásokon estek át (erről a következő bekezdésben részletesebben lesz szó). Továbbá azok a gének, amelyek az evolúció során pozitívan kiválasztódnak az emberek és a majmok egyedfejlődésében a differenciált kommunikáció fejlődését elősegítendő, szabályozatlanok a skizofréniás betegek dorsolaterális prefrontális és orbitofrontális kérgeiben. Ez értelmezésem szerint azt jelenti, hogy a skizofrénia a kommunikáció, kreativitás, kifejező képesség fejlődését is segítheti az emberi evolúció során.

Ez utóbbi megállapítások már egyáltalán nem csak melléktermékként utalnak a skizofréniára és előrevetítik a következő bekezdésben tárgyaltakat.

A skizofréniát éppen azok a gének (is) okozzák, amelyek emberré tesznek minket

Ez egy némiképp egyszerűbb elképzelés, mint az előző.

Nem is olyan régen megtalálták azt a 49 szegmensből álló részét az emberi genomnak, amit felelősnek tartanak az emberré válásunkért (HARs - Human Accelerated Regions). Néhány millió éve ez a rész kb. 70-szer gyorsabban kezdett fejlődni, mint a genetikai kódunk többi része, ezzel előidézve a gondolkodásban alapvető szerepet játszó agykéreg méretének megháromszorozódását. Ezzel a felfedezéssel azt az irányvonalat erősítették a kutatók, amelynek képviselői már egy ideje azt állítják, hogy az emberi evolúciónak ezek a nem kódoló, de nagyon gyorsan fejlődő régiók a mozgatórugói (Pollard és mtsai 2006).

A fent leírt HARs régió nagyon komoly szerepet játszik a skizofrénia kialakulásában és öröklődésében. Az ott zajló mutációk (is) okozzák a skizofréniának tulajdonított szociális és kognitív zavarokat (Doan és mtsai 2016), továbbá ez a szakasz nagymértékben érintett a skizofrénia öröklődésében, a vele kapcsolatba hozható gének pozitív kiválasztódásában (Xu és mtsai 2015).

Hasonló megállapításra jutott egy újabb kutatás is, amely szerint az emberi genomnak pontosan azon szakaszai mutatnak egyre erősödő összefüggést a skizofréniával, ahol a DNS-metilációs mintázat módosult az evolúció során, vagyis éppen az a terület kapcsolható össze a betegséggel, amelyik az emberi törzsfejlődés során a legtöbbet változott. Érdekesség, hogy a skizofrénia mellett

a testmagasság változással is összefüggést vettek észre ugyanerre a területre vonatkozólag (Banerjee és mtsai 2018).

A skizofrénia és az emberi nyelv kialakulása szoros kapcsolatban van egymással

Többen jutottak arra a megállapításra, hogy a skizofrénia „a nyelvért fizetett ár". Timothy J. Crow brit pszichiáter és kutató - az én hipotézisemhez hasonlóan - azt feltételezte, hogy a skizofrénia azért maradhatott fenn, mert egy olyan tulajdonsággal van kapcsolatban, amely csak az emberre jellemző és ugyanakkor evolúciós előnyt is jelent. Ez pedig szerinte nem más, mint a nyelvhasználat. Úgy gondolja, hogy a nyelv kialakulásának elengedhetetlen előfeltétele volt az agy féltekei lateralizációja. Az agy két féltekéje aszimmetrikus elrendeződésben, különböző mértékben felel a különböző funkciók ellátásáért, hogy ily módon szimultán különböző feladatokat tudjon ellátni. Az agyi funkciók lateralizációja kiválóan tetten érhető az olyan funkciók vizsgálatakor, mint a jobb- vagy balkezesség (Knecht és mtsai 2000). Ezek nem egyértelmű meghatározottságok, inkább trendekről beszélhetünk, és nem kizárólagosan felelnek a különböző agyféltekék a különböző funkciókért. Ezt az is bizonyítja, hogy bizonyos területek sérülése esetén kisebb vagy nagyobb mértékben képes átvenni a másik félteke a kiesett rész feladatait, amennyiben az összeköttetés rendelkezésre áll közöttük. A jobbkezesek 95%-ánál a bal agyfélteke domináns a nyelvi funkciókra nézve, a balkezesek 18,8%-ának esetében pedig a jobb. A balkezesek 19,8%-a kétoldalú nyelvi funkciókkal bír, de a különböző nyelvi funkciók között is különbözhet a dominancia (Taylor és Taylor 1990). Crow arra jött rá, hogy ez a lateralizáció volt szükséges a nyelv, és a jellemzően bal agyféltekén található nyelvi központ kialakulásához, a skizofrénia pedig egy olyan mentális rendellenesség, amelyet az okoz, hogy valakinél korlátozott mértékben alakul ki ez a lateralizáció, nem rendelkezik nyelvi szempontból egyértelműen domináns féltekével. Természetesen ez is egy skála, amin rengeteg különböző fokozat van, de a skizofrén betegek az egészséges társaikkal ellentétben valahol középen helyezkednek el. Ez rengeteg tünetet is megmagyaráz. Igen leegyszerűsítve a problémát, például ahelyett, hogy kizárólag az egyik félteke felelne a beszédért, a másik félteke is „belebeszél" a folyamatba, így a beteg nem tudja, hogy tulajdonképpen honnan jön a „hang". Az elmélet lényege tehát, hogy a skizofrénia egyidős az emberi nyelv kialakulásával és kéz a kézben járnak azóta is. Crow (1997a, 1997b és 2000) számos kutatásban foglalkozott a fentiekkel, az egyik legújabb

publikációjának a konklúziója pedig egyenesen az volt, hogy a nyelv és a pszichózis közös eredete a fajunkat meghatározó „genetikai ősrobbanás”-ban (amely a földi fajok felgyorsult diverzifikációjának korszakát jelenti) keresendő (Crow 2008). Ezen kutatási eredményeit később ismételten igazolta és a nyelv fonológiai összetevőire fókuszálva továbbiakkal egészítette ki munkatársaival (Angrilli és mtsai 2009).

Crow eredményeit Szathmáry Eörs (2002) evolúcióbiológus is megerősíti, amikor a következőket írja:

“*Úgy gondolom, hogy a skizofrénia jó példa. Már többen állították, hogy e tünetegyüttes a „nyelvért fizetett ár” lehet (Crow, 2000). Valóban, e szindróma - valamilyen formában - az emberi népesség meglepően nagy (mintegy öt) százalékában kimutatható. Valójában éppen ez az a mintázat, amit az ember közvetlenül egy nagy evolúciós átmenet után várhat: az adaptív finomhangolás elmaradása a készülék tökéletlen működésében nyilvánul meg. Feltehető, hogy az agy lateralizációja azt (is) szolgálja, hogy a nyelvi amőba ne „osztódjék” túl könnyedén: egy nagyobb élőhelyen két amőba is megél! Van adat arra, hogy a skizofrének lateralizációja redukált*.” (Gold és Weinberger, 1995)

Azóta természetesen még több adat áll rendelkezésre, nagyon sokan végeztek, végeznek konkrét fiziológiai vizsgálatokat is ezen elméletek alátámasztására. Sommer és társai az élen jártak e tekintetben. Az általuk végzett fMRI vizsgálatok mind a férfiak, mind a nők esetében igazolták a skizofrén betegek korlátozott féltekei lateralizációját, és a következésképpen hasonlóan korlátozott nyelvi dominanciát (Sommer és mtsai 2001-2003).

Összefoglalás

A skizofrénia egy rendkívül összetett és változatos kórkép, akár több betegségnek is tekinthető egyszerre, amelyet igen sokféle tényező befolyásol, beleértve különböző géneket és szakaszokat az emberi genomból. Ezekkel kombinálódnak a külső tényezők, amelyek súlyával és arányával kapcsolatban nincs teljes egyetértés tudományos körökben. Tekintettel arra, hogy jelen tanulmányom fókuszában az öröklődés állt, számos elmélettel, kutatással nem foglalkoztam, amelyek a külső hatásokat vizsgálták (pre- és perinatális időszak ártalmai, stressz, fiatalkori traumák, cannabis fogyasztás stb.), de fontos megemlíteni ezeket is, különös tekintettel arra, hogy a különböző genetikai meghatározottságokat, biológiai sérülékenységeket ezek triggerelhetik, tehát nem csak önállóan, de az általam leírtakkal szoros összefüggésben is

hozzájárulhatnak a betegség tüneteinek megjelenéséhez. Erre az összefüggésre remek példa egyébként az a tény is, hogy a pre- és perinatális időszak ártalmai éppen az agynak azon területein okoznak problémát, azok a funkciók sérülnek, amelyekkel a nyelvhasználat kialakulása is összefüggésbe hozható.

Amíg nem sikerül egészen pontosan beazonosítani a betegség kialakulásáért felelős géneket, körülményeket, meghatározni ezek pontos súlyát és feltérképezni az egymásra gyakorolt kölcsönhatásaikat, sőt magát a betegséget sem ismerjük kellő alapossággal, addig nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy pontosan miképpen öröklődik, továbbá minek köszönhető, hogy nem szelektálódott ki az evolúció során. A jövőjéről sem lehet magabiztosan nyilatkozni, annak ellenére sem, hogy több - fent hivatkozott - kutatás is arra az eredményre jutott, miszerint mutatnak jelek abba az irányba, hogy gyengül az „erőssége" a skizofréniának, de ez is csak egy elméleti konstrukció egyelőre.

Bár egyértelmű válaszokat nem tudtam adni, különböző elméleteket és kutatási irányokat viszont - ha csak felületesen is - reményeim szerint sikerült bemutatni, amelyek ismeretében megállapítható, hogy a skizofréniának valamilyen szerepe van az emberi evolúcióban, nem feltétlenül csak egy nem kívánt melléktermék. Éppen ellenkezőleg: a bemutatott elméletek, kutatási eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy az emberiség fejlődésében, a nyelv kialakulásában, a jelentős tudományos eredmények megszületésében, de akár magában az emberré válás folyamatában is jelentős szerepet játszhat a skizofrénia. Ezek a felismerések egy olyan paradox helyzet képét rajzolják fel, amelyben egy az egyén és a közösség számára is rövidtávon jelentős károkat okozó betegség történelmi távlatokban felbecsülhetetlen társadalmi hasznosságot mutat. Annál is inkább, mivel Szathmáry Eörs szerint az egyik legjelentősebb, és legfontosabb ugrás az emberi evolúcióban a nyelvhasználat kialakulása volt (Smith és Szathmáry 1997), amivel az előzőek tanúsága szerint szorosan összefonódhatott a skizofrénia.

Ezen ellentét feloldása, illetve további tanulmányozása - megítélésem szerint - fontos feladata mard az orvos- és társadalomtudományoknak az elkövetkező években.

Felhasznált irodalom

1. Angrilli A., Spironelli C., Elbert T., Crow T.J., Marano G., Stegagno L. (2009): Schizophrenia as failure of left hemispheric dominance for the phonological component of language. *PLoS One*, (4), 2.
2. Banerjee N., Polushina T., Bettella F., Giddaluru S., Steen V.M., Andreassen O.A., Le Hellard S. (2018): Recently evolved human-specific methylated regions are enriched in schizophrenia signals. *BMC Evolutionary Biology*, (18), 63.
3. Bleuler E. (1911): *Dementia Praecox oder Gruppe der Schizophrenien*. Lipcse, Deuticke.
4. Cardno A.G., Gottesman I.I. (2000): Twin studies of schizophrenia: From bow-and-arrow concordances to Star Wars Mx and functional genomics. *American Journal of Medical Genetics, 1*(97), 12-17.
5. Castle D., Wessely S., Der G., Murray R.M. (1991): The incidence of operationally defined schizophrenia in Camberwell, 1965-84. *The British Journal of Psychiatry, 6*(59), 790-794.
6. Chen E., Bazargan-Hejazi S., Ani C., Hindman D., Pan D., Ebrahim G., Shirazi A., Banta J.E. (2021): Schizophrenia hospitalization in the US 2005-2014: Examination of trends in demographics, length of stay, and cost. *Medicine*, (100), 15.
7. Cloutier M., Aigbogun M.S., Guerin A., Nitulescu R., Ramanakumar A.V., Kamat S.A., DeLucia M., Duffy R., Legacy S.N., Henderson C., Francois C., Wu E. (2016): The Economic Burden of Schizophrenia in the United States in 2013. *Journal of Clinical Psychiatry, 6*(77), 764-771.
8. Crow T. J. (1997a): Schizophrenia as failure of hemispheric dominance for language. *Trends in Neurosciences, 8*(20), 339-343.
9. Crow T. J. (1997b): Is schizophrenia the price that Homo sapiens pays for language? *Schizophrenia Research, 2-3*(28), 127-141.
10. Crow T. J. (2000): Schizophrenia as the price that homo sapiens pays for language: a resolution of the central paradox in the origin of the species. Brain research. *Brain research reviews, 2-3*(31), 118-29.
11. Crow, T.J. (2008). The 'big bang' theory of the origin of psychosis and the faculty of language. *Schizophrenia research, 102*(1-3), 31-52.

12. Doan R.N., Bae B.I., Cubelos B., Chang C., Hossain A.A., Al-Saad S., Mukaddes N.M., Oner O., Al-Saffar M., Balkhy S., Gascon G.G., Homozygosity Mapping Consortium for Autism; Nieto M., Walsh C.A. (2016): Mutations in Human Accelerated Regions Disrupt Cognition and Social Behavior. *Cell, 2*(167), 341-354.
13. Gejman P.V., Sanders A.R., Duan J. (2010): The role of genetics in the etiology of schizophrenia. *Psychiatric Clinics of North America, 1*(33), 35-66.
14. Häfner H., an der Heiden W. (1997): Epidemiology of schizophrenia. *The Canadian Journal of Psychiatry / La Revue canadienne de psychiatrie, 2*(42), 139-151.
15. Häfner H., Maurer K., Löffler W., Fätkenheuer B., an der Heiden W., Riecher-Rössler A., Behrens S., Gattaz W. F. (1994): The epidemiology of early schizophrenia: Influence of age and gender on onset and early course. *The British Journal of Psychiatry, 23*(164), 29-38.
16. Kendler K.S., McGuire M., Gruenberg A.M., Ohare A., Spellman M., Walsh D. (1993): The Roscommon family study. I. Methods, diagnosis of probands, and risk of schizophrenia in relatives. *Archives of General Psychiatry, 7*(50), 527-540.
17. Knecht S., Dräger B., Deppe M., Bobe L., Lohmann H., Flöel A., Ringelstein E.B., Henningsen H. (2000): Handedness and hemispheric language dominance in healthy humans. *Brain, 12*(123), 2512-2518.
18. Kraepelin E. (1896): *Psychiatrie: Ein Lehrbuch fur Studirende und Aerzte*. Lipcse, Verlag von J. A. Barth.
19. Martin E. (2010): *Concise Medical Dictionary*. Oxford, Oxford University Press.
20. McGrath J.J. (2005): Myths and plain truths about schizophrenia epidemiology - the NAPE lecture 2004. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 1*(111), 4-11.
21. Pearlson G.D., Folley B.S. (2008): Schizophrenia, psychiatric genetics, and Darwinian psychiatry: an evolutionary framework. *Schizophrenia Bulletin, 4*(34), 722-33.
22. Picchioni M.M., Murray R.M. (2007): Schizophrenia. *British Medical Journal, 7610*(335), 91-95.

23. Pollard K.S., Salama S.R., Lambert N., Lambot M.A., Coppens S., Pedersen J.S., Katzman S., King B., Onodera C., Siepel A., Kern A.D., Dehay C., Igel H., Ares M. Jr., Vanderhaeghen P., Haussler D. (2006): An RNA gene expressed during cortical development evolved rapidly in humans. *Nature, 7108*(443), 167-172.
24. Smith J.M., Szathmáry E. (1997): *Az evolúció nagy lépései*. Budapest, Scientia Kiadó.
25. Sommer I.E., Ramsey N.F., Kahn R.S. (2001): Language lateralization in schizophrenia, an fMRI study. *Schizophrenia Research, 1-2*(52), 57-67.
26. Sommer I.E., Ramsey N.F., Mandl R.C., Kahn R.S. (2003): Language lateralization in female patients with schizophrenia: an fMRI study. *Schizophrenia Research 2-3*(60), 183-90.
27. Sullivan P.F., Kendler K.S., Neale M.C. (2003): Schizophrenia as a complex trait: evidence from a meta-analysis of twin studies. *Archives of General Psychiatry, 12*(60), 1187-1192.
28. Szathmáry E. (2002): Az emberi nyelvkészség eredete és a „nyelvi amőba". *Magyar Tudomány, 1*(108), 42-50.
29. Taylor I., Taylor M.M. (1990): *Psycholinguistics: Learning and Using Language*. Hoboken, Prantice Hall.
30. Xu K., Schadt E.E., Pollard K.S., Roussos P., Dudley J.T. (2015): Genomic and network patterns of schizophrenia genetic variation in human evolutionary accelerated regions. *Molecular Biology and Evolution, 5*(32), 1148-1160.

A felsőoktatási hallgatók kompetenciáinak és az egyetem munkaerőpiacra való felkészítő szerepének vizsgálata

Kocsis Zsófia[1]

[1]tanársegéd, Debreceni Egyetem, Neveléstudományi Tanszék, 4028, Debrecen, Egyetem tér 1., Magyarország. ORCID: 0000-0002-3077-1565

INFO

Kocsis Zsófia
kocsis.zsofia@arts.unideb.hu

Keywords
higher education
labor market
competence
development soft skills

ABSTRACT

Abstract
In the 21st century, the need to develop competences has gained significance. Soft skills enable young graduates to become potential employees. Hungarian higher education is characterized by a teacher-centered approach, which does not support the development of soft skills. Our research investigates graduates' competences and the extent to which their skills are in alignment with the requirements of the workplace. We analyzed the Fresh Graduate Survey 2020 database. The data show that the competences considered important in the labor market are not always the same as the skills that graduates most often possess. There is a considerable gap between expected and existing competences in the following areas: problem-solving, time management, practical expertise and conflict management. These skills are particularly important in the labor market, but graduates are less likely to have them. The results of the research highlight a number of shortcomings in key areas, the development of which is important not only at the level of individuals but also in the long term in view of the prestige of university education.

Kulcsszavak
felsőoktatás
munkaerőpiac kompetenciafejlődés
hallgatói munkavállalás

Absztrakt
A 21. században előtérbe került a kompetenciák fejlesztésének igénye. A puha készségek teszik lehetővé, hogy a fiatal pályakezdők potenciális munkaerővé váljanak. Kutatásunkban vizsgáljuk, hogy a végzett hallgatók milyen kompetenciákkal rendelkeznek, s ezek milyen mértékben illeszkednek a munkahely által elvárt követelményekhez. Az alábbi kérdésekre a Frissdiplomás kutatás 2020 adatbázisát felhasználva keressük a választ. Az eredmények szerint az alábbi esetekben mutatkozik nagyobb különbség az elvárt és a meglévő kompetenciák között: probléma-megoldás, időbeosztás, gyakorlati szakismeret és konfliktuskezelés. Tehát ezek a készségek különösen fontosak a munkaerőpiacon, azonban a végzett hallgatók ezekkel a képességekkel kevésbé rendelkeztek. Az adatok is arról tanúskodnak, hogy az egyetem jó alapot biztosít, de a felsőoktatási képzés során kevésbé összpontosítanak a soft skillek fejlesztésére. A kutatás eredményei számos olyan kulcsfontosságú területre és azok hiányosságaira világítanak rá, amelyek fejlesztése nemcsak az egyén szintjén fontos, hanem hosszabb távon az egyetemi képzések megítélése szempontjából.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

A felsőoktatás folyamatosan új kihívások előtt áll, szélesebb gazdasági és társadalmi elvárásoknak kell megfelelnie, így a felsőoktatási intézmények értelmiségképző funkciója mellett egyre fontosabbá válik a specifikus tudással rendelkező, a munkaerőpiac igényeit a legnagyobb eséllyel kielégítő szakemberek nevelése (Castro, Levy 2001, Hurtado 2007, Teichler 2003, 2011). A kihívásokhoz való alkalmazkodást és a változásokat jól tükrözik azok a szakpolitikai döntések, amelyek folyamatosan arra szólítják fel a felsőoktatási intézményeket, hogy a képzési kínálatukat úgy alakítsák, hogy azok megfeleljenek a tudásalapú gazdaság elvárásainak és igényeinek (Elliott 2017). A globalizáció, a digitalizáció révén a munkaerőpiac is erőteljesen megváltozott, átalakult a feladatok tartalma, és a munkaadók igényei (Pogátsnik 2019). A felsőoktatásban végbemenő átalakulás egy közkeletű érdeklődési téma, számos kutató elemzi a változásokat, és az oktatók az intézményekben tanítanak a változásokról. A felsőoktatásban dolgozók megpróbálják felkészíteni a hallgatókat a változásokra, szilárd, releváns felkészülést biztosítani számukra, mégis a kutatási jelentések arról számolnak be, hogy a munkaadók úgy érzik, hogy a végzett hallgatók nincsenek megfelelően felkészítve a változásokra és a munka világának elvárásaira (Harrison 2017).

Magyarországi viszonylatban sajátos ellentmondás tapasztalható, miközben a felsőoktatás egyik feladata a munkára való felkészítés lenne, a képzést nyújtó felsőoktatási intézmények gyakran a munkahelyektől eltérő kultúrát közvetítenek (Györgyi 2012). Míg nemzetközi szinten egyre inkább felértékelődik az oktatás minőségének javítása, a tanítás-tanulás funkciója, addig a magyar felsőoktatásra leginkább a tanárközpontú, elméletcentrikus oktatás jellemző, az ismeretek az előadások és tanári bemutatók által kerülnek közvetítésre, viszont ezek a módszerek nem teszik lehetővé a nem-kognitív, puha készségek fejlődését (Kovács 2016). Ennek ellenére oktatókat vizsgáló hazai kvalitatív kutatás eredményeiben már felsejlik a tanulás- és hallgatóközpontú gyakorlatok megerősödése (Kálmán 2019). A szakirodalom szerint az oktatási intézmények kiemelt feladata, hogy az ismeretek átadásán túl visszacsatolást adjanak a tanulók készségeiről, ezáltal a felsőoktatásban is egyre nagyobb szerepet kap a hallgatók kompetenciáinak felmérése, s az erre épített készségfejlesztés. A kutatások arra is felhívják a figyelmet, hogy a

képzés szerkezetében meg kell jelennie a gyakorlatorientáltságnak (Ranschburg 2004, Buday-Sántha 2013, Hercz et al. 2013). A kompetenciaalapú képzés legfőbb célkitűzése, hogy az egyetemek olyan szakembereket képezzenek, akik egyaránt fel vannak vértezve a műveltség, a szakértelem és a kompetenciák hármasával, s mi több, a személyes kompetenciák tekintetében is élen járjanak (Balogh 2014). Magyarországon a felsőoktatásban uralkodó oktatási módszerek elméletcentrikusak (Kovács 2016), erőteljes probléma, hogy a munkaerő-piaci igények kevésbé tükröződnek a kurrikulumban, és az oktatásban szerzett tapasztalatok távol esnek a munkahelyi helyzetektől, sőt gyakran az alapkompetenciák fejlesztése sem megoldott (Óbudai Egyetem, STEM-Hungary jelentés 2018).

Kutatási kérdések és hipotézisek

A tanulmányunk célja[92], hogy feltárjuk a felsőoktatás munkaerőpiacra felkészítő szerepét, továbbá vizsgáljuk, milyen módon segítik elő, hogy a hallgatók olyan képességeket szerezzenek, amelyek a 21. században elengedhetetlenek.

A kutatásunk fő kérdése, hogy milyen kompetenciák értékelődtek fel a munkaerőpiacon, s ehhez képest milyen sajátosságokkal írható le a hallgatók kompetenciakészlete. Az elméleti kitekintésben láthattuk, hogy egyre hangsúlyosabbá válik a munkaerő-piaci igényekből kiinduló kompetenciafejlesztés, s jelentősen megnövekedett a soft skillek iránti igény. Ezek alapján egy fő hipotézist fogalmaztunk meg.

H1: Feltételezzük, hogy a munkaerőpiacon szükségesnek vélt kompetenciák esetében felértékelődnek a soft skillek, míg a hallgatók által birtokolt képességek sorában főként a hard skillek kerülnek megemlítésre, melyek a felsőoktatás klasszikus értelmiségképző szerepéhez köthetőek.

Módszer és mintavétel

A magyarországi Diplomás Pályakövetési Rendszer (DPR) kérdőíves modulja 2010 óta gyűjt adatokat a frissdiplomások státuszáról, munkaerőpiaci helyzetéről. Az adatfelvétel módszere: online kérdőíves megkérdezés. A CHERD-Hungary Kutatócsoport vezetői adatigénylést nyújtottak be, így az Oktatási Hivatal a kutatóközpont számára biztosította az adatokat. A végzettek

[92]„A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-I-DE-303 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

esetében a 2015-ben, illetve 2019-ben abszolutóriumot / diplomát szerzettek teljes körének megkeresése (beleértve a hagyományos egyetemi, főiskolai, az alap-, mester- és osztatlan mesterképzések /egységes osztatlan képzések végzettjeit) kötelező, a felsőfokú/felsőoktatási szakképzések és a szakirányú továbbképzések végzettjeinek megkeresése választható. A végzett hallgatói kérdőívek előkészítése során az intézményi képviselőnek meg kell adnia a megfelelő válaszlehetőségeket a T.1 kérdéshez (szak neve, végzés éve, munkarend, finanszírozás). Ehhez a képzéslistát tartalmazó dokumentum nyújt segítséget. Az említett kérdőív egy tematikus kérdésblokkal bővült, a munkavállalási kompetenciák állnak a végzettek vizsgálatának fókuszában.[93]
A kutatásunk legfőbb célja, hogy feltárjuk, hogy milyen kompetenciákkal rendelkeztek a végzett hallgatók, s ez mennyire volt összhangban a munkaerőpiac által elvárt készségekkel. A diplomát szerzett hallgatók válaszai alapján feltárható, hogy milyen viszony alakult ki a munkaerőpiac által elvárt kompetenciák és a végzettek meglévő készségei között. Az adatok alapján lehetőségünk van azonosítani, hogy melyek azok a kompetenciaterületek, amelyek vélhetően hiányosak. Továbbá feltérképezhetjük, hogy milyen különbségek vannak az egyes képzési területek között, mind az elvárások, mind a meglévő kompetenciák tekintetében. A másodelemzésre szánt adatokat az SPSS 22.0 programmal elemeztük. A mintaképzési területek finanszírozás, tagozat és elhelyezkedés szerinti megoszlását a következő táblázatok mutatják be.

[93]Felsőoktatási Műhely, Diplomás pályakövetés-Online kérdőívek. A 2020-as tavaszi felmérés kérdésblokkjai.
ttps://www.felvi.hu/felsooktatasimuhely/dpr/online_kerdoivek/online_kerdoivek_2020tavasz

1. táblázat: A minta képzési terület szerinti megoszlása

	%	N
Gazdaságtudományok	18,7	1794
Műszaki	18,5	1769
Bölcsészettudomány	10,3	988
Pedagógusképzés	9,5	913
Orvos- és Egészségtudomány	9	865
Társadalomtudomány	8,5	816
Informatika	6,2	589
Agrár	5,9	565
Jogi	5,5	528
Természettudomány	5	483
Államtudományi	0,7	65
Sporttudomány	0,7	64
Hitéleti	0,6	57
Művészet	0,6	55
Művészetközvetítés	0,3	24

Forrás: saját szerkesztés, DPR Frissdiplomás kutatás 2020 alapján.

2. táblázat: Az intézményi jellemzők szerinti megoszlás

		N	%
A végzés éve	2015	4996	52,2
	2019	4579	47,8
	Összesen	9575	100
Képzési tagozat	Igen	6994	73,0
	Nem (esti, levelező, távoktatás)	2581	27,0
	Összesen	9575	100
Finanszírozási forma	Államilag támogatott	6928	72,5
	Nem (költségtérítéses/önköltséges	2623	27,5
	Összesen	9551	100

Forrás: saját szerkesztés, DPR Frissdiplomás kutatás 2020 alapján.

3. táblázat. A végzettségnek megfelelő munkakörben való foglalkoztatás

	N	%
Igen, a jelenlegi munkakör megfelel a végzettségnek	5621	60,3
A jelenlegi nem, de volt már olyan munkakörben alkalmazott	1039	11,1
Nem voltam még ilyen munkakörben alkalmazott	2663	28,6
Összesen	9323	100

Forrás: saját szerkesztés, DPR Frissdiplomás kutatás 2020 alapján.

Az adatfelvétel során a válaszadóknak osztályozniuk kellett a kérdőívben felsorolt készségeket, kompetenciákat aszerint, hogy mennyire van/volt rájuk szükség a megadott végzettsége szerinti szakmája gyakorlásában. A kompetenciákat egy ötfokú Likert-skálán értékelték, amelyben az 5-ös azt jelenti, hogy nagyon nagymértékben szükséges a szakmájában; az 1-es azt, hogy egyáltalán nem szükséges. Ezt követően ugyanezeket a kompetenciákat kellett aszerint értékelniük, hogy mennyire rendelkeztek az említett kompetenciával az adott végzettség megszerzésekor. A Likert-skála értekei az előzővel megegyezőek voltak. Abban az esetben, ha a válaszadó nem volt még olyan munkakörben alkalmazva, amely a végzettségének megfelelő, akkor a kompetenciára vonatkozó kérdések az online kérdőív kitöltése során nem jelentek meg.

Eredmények

Az elemzés részében a Frissdiplomás adatbázis lehetőségeihez mérten a kompetenciák értékelését vizsgáltuk. A válaszadóknak 26 kompetenciát kellett értékelni egy ötfokú Likert-skálán. Elsőként azt vizsgáltuk, hogy az említett kompetenciákra mennyire van/volt szükségük a (megadott végzettsége szerinti) szakmájuk gyakorlásában, továbbá mennyire rendelkeztek ezekkel a kompetenciákkal a végzettség megszerzésekor.

A hallgatók megítélése szerint a munkaerőpiacon és a saját szakmájukban leginkább az önálló munkavégzés, a probléma megoldási készség, a csapatmunka, a precizitás és a koncentrációkészség a legfontosabb. A hallgatói válaszok alapján a munkakörükben a legkevésbé fontos a nyelvtudás, mások szakmai vezetése és a kézügyesség. Ezek a magasan értékelt kompetenciák főként a soft skillek csoportjába sorolhatók. A táblázat másik része mutatja, hogy milyen kompetenciákkal rendelkeztek a végzettség megszerzésekor. A hallgatók által birtokolt, legmagasabb átlagértékkel jellemezhető készségek az alábbiak voltak: nagy munkabírás, önálló munkavégzés, rendszerező gondolkodás, precizitás és íráskészség. Az adatokból láthatjuk, hogy két kompetencia kivételével (precizitás és önálló munkavégzés) más-más készségek kerültek be a legmagasabban átlagértékkel jelölhető kompetenciák sorába. Az együttműködés, a koncentráció és a probléma-megoldási készség, amelyekről a megkérdezettek úgy vélték, hogy a munkaerőpiacon fontosak, a végzettek által birtokolt készségek rangsorában jóval háttrébb kerültek. Ez azt jelenti, hogy ezekkel a készségekkel kevésbé rendelkeztek a hallgatók a végzettség megszerzésekor, pedig a munkaerőpiacon különösen szükségesek.

Ezt követően vizsgáltuk, hogy milyen különbségek vannak az elvárt és a birtokolt kompetenciák között. Jelentős különbség mutatkozott a probléma-megoldási készség, a munkaszervezés és időbeosztás, az előrelátás, a gyakorlati szakismeret és a konfliktuskezelés tekintetében. Ez azt jelenti, hogy a munkaerőpiacon magasabb szinten várják el az adott kompetencia meglétét, mint amilyen szinten a válaszadók rendelkeztek. Ezek a kompetenciák pedig egyértelműen a soft skillek sorába tartoznak.

Ezzel szemben a tolerancia, az általános műveltség és a kézügyesség tekintetében azt láthatjuk, hogy ezeknek a kompetenciáknak az esetében jobbak a végzettek az elvártnál. Egy esetben tapasztaltuk azt, hogy a kompetenciákkal az elvárt szinten rendelkeznek a végzettek. Ez a kompetencia az íráskészség, fogalmazási készség.

4. táblázat: Az elvárt és a birtokolt kompetenciák közötti különbségek (n=6404)

	Elvárt kompetenciák	Birtokolt kompetenciák	Eltérés
Önálló munkavégző képesség	4,57	4,23	-0,34
Probléma-megoldási készség, leleményesség	4,54	3,91	**-,063**
Együttműködés egy csapattal	4,45	4,14	-0,31
Precizitás, részletekre figyelés	4,44	4,18	-0,26
Koncentrációkészség, figyelem	4,41	4,13	-0,28
Nagy munkabírás, kitartás	4,40	4,36	-0,04
Rendszerező gondolkodás, átlátó képesség	4,39	4,21	-0,18
Tanulási képesség	4,31	4,15	-0,16
Munkaszervezés és időbeosztás	4,3	3,84	**-0,46**
Beszédkészség	4,27	4,08	-0,19
Szaktudás alkalmazása a gyakorlatban	4,26	3,63	-0,63
Előrelátás, tervezőkészség	4,26	3,91	**-0,35**
Alkalmazkodóképesség	4,23	4,11	-0,12
Gyakorlati szakismeret	4,21	3,44	**-0,77**
Fegyelem, szabályok követése	4,20	4,14	-0,06
Íráskészség, fogalmazási készség	4,17	4,17	0
Számítógép-ismeret, informatikai tudás	4,16	4,13	-0,03
Emberi konfliktusok kezelése	4,13	3,74	**-0,39**
Tolerancia, más nézetek tisztelete	4,05	4,06	+0,01
Elméleti szaktudás, felkészültség	3,93	3,82	-0,11
Innovatív készség, újító szellem	3,91	3,72	-0,19
Kritikai gondolkodás	3,86	3,85	-0,01
Általános tájékozottság, műveltség	3,69	3,94	+0,25
Nyelvtudás	3,54	3,70	-0,16
Mások szakmai vezetése	3,24	3,04	-0,2
Kézügyesség	2,62	3,29	+0,67

Forrás: saját szerkesztés, DPR Frissdiplomás kutatás 2020 alapján.

A következőkben a munkahelyen szükséges kompetenciákra vonatkozó itemekből faktorokat képeztünk. A jelenlegi elemzésben nem fókuszáltunk a végzett hallgatók által birtokolt készségekre, ugyanis úgy véljük, hogy a felsőoktatási intézmények számára informatívabb, ha arról kapnak információt, hogy az aktuális munkaerőpiacon milyen kompetenciákat értékelnek. Természetesen a végzett hallgatók által birtokolt képességek is jó visszacsatolást jelentenek, de a jelenleg célravezetőbbnek találtunk a munkaerőpiac aktuális igényeit feltárni. A szükséges kompetenciákra vonatkozó változókat varimax módszerrel rotáltuk és maximum likelihood

becslést használtunk. A KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) érték megmutatja, hogy a változók milyen szinten mutatnak parciális korrelációt, elemzésünkben ez az érték 0 és 1 közötti értéket vett fel. A KMO teszt 0,927-es értéke alapján a változók megfelelőek a faktoranalízis elvégzésére. A Bartlett érték p=0,001 szinten szignifikáns, így alkalmas a faktoranalízishez. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a faktorok által jelölt teljes variancia magyarázóereje 46%, azonban a képzési területenkénti összehasonlítás egyszerűbb értelmezése miatt az említett faktoranalízist használtuk.

A következő faktorok alakultak ki: a *munkavégzésre irányuló kompetenciák* (rendszerező gondolkodás, precizitás, önálló munkavégzés, tanulási képesség stb.), *együttműködésre irányulók kompetenciák* (konfliktuskezelés, csapatmunka, szakmai vezetés, beszédkészség, munkaszervezés, munkabírás), *általános készségek* (általános műveltség, tolerancia, íráskészség, kézügyesség), *szakismeretre vonatkozó kompetenciák* (gyakorlati szaktudás, elméleti felkészültség, szaktudás alkalmazása gyakorlatban) és a *szakma-specifikus kompetenciák* (digitális tudás, nyelvtudás, innovatív, újító szellem).

A kialakított faktorokat képzési területenként is megvizsgáltuk (ANOVA). Eredményeink szerint a munkavégzésre irányuló skillek ($F=7,63$, $p<0,001$), együttműködésre irányulók kompetenciák ($F=26,35$ $p<0,001$), az általános ($F=87,88$, $p<0,001$), a szakismeretre vonatkozó kompetenciák ($F=42,34$, $p<0,001$) és a szakma-specifikus kompetenciák ($F=53,11$, $p<0,001$) tekintetében szignifikáns összefüggés mutatkozik a képzési területekkel.
Az eredmények alapján azt láthatjuk, hogy a munkavégzésre irányuló kompetenciák leginkább a jogi és államtudományi területeken a legszükségesebbek. Jelentősnek bizonyultak a művészetközvetítés területeken is, azonban az említett terület alacsony elemszám miatt nem kívánunk általánosításokat levonni.

Míg az együttműködésre irányuló kompetenciákra vonatkozó igények a pedagógusképzés, a sporttudomány, az államtudományi területeken a legmagasabb, de jelentős még a hitélet, az orvos-és egészségtudomány és társadalomtudomány esetében. A jogi, informatika, gazdaságtudományi, műszaki, természettudományi és művészeti képzési területek esetében az együttműködésre irányuló kompetenciák alulértékeltek.

5. táblázat: A kialakult faktorok képzési területenkénti megjelenése (ANOVA, átlagpontok, N=6148)

	munka-végzésre irányuló	**együttműködésre irányuló kompetencia**	**általános**	**szak-ismeret**	**(szakma)-specifikus**
agrár	-,0203	,0183	-,0899	-,0052	-,2116
bölcsészettudomány	,0507	,0930	,1150	-,1625	-,0053
társadalomtudomány	-,1523	,1258	,1770	-,1599	,1180
informatika	,0291	-,4089	-,6939	,0131	**,3628**
jogi	**,2764**	-,0509	-,0150	,1487	-,1918
államtudományi	**,1159**	**,1606**	,1277	-,3428	-,4457
gazdaságtudomány	-,1543	-,0043	,1184	-,2888	**,2536**
műszaki	,0096	-,1225	-,2593	-,0964	,0722
orvos-és egészségtudomány	,0644	,1135	,1675	**,3409**	-,4460
pedagógusképzés	,0872	**,3493**	**,5419**	**,4432**	-,2427
sporttudomány	-,2243	**,2714**	,0115	-,0942	-,5245
természettudomány	,0438	-,2784	-,4284	-,0199	**,2054**
hitéleti	-,1797	,1434	**,3062**	,3076	-,3342
művészet	,0822	-,1301	,0796	**,5329**	-,4582
művészetközvetítés	**,4061**	-,0098	,**3089**	,3146	,1520

Forrás: saját szerkesztés, DPR Frissdiplomás kutatás 2020 alapján.

Az általános műveltség leginkább a pedagógusképzés, a hitéleti és a művészetközvetítési tudományterületeken jelenik meg igényként. A gyakorlati szaktudással kapcsolatos kompetenciák dominánsak a pedagógusképzés valamint az orvos-és egészségtudományi képzések esetében, valamint a művészetközvetítés területein. A (szakma)specifikus kompetenciák leginkább az informatika, gazdaságtudomány és természettudományi területeken szükségesek.

Ha képzési területenként vizsgáljuk az egyes kompetenciák iránti igényeket, az alábbi eredmények és különbségek rajzolódnak ki. Az agrár képzési területen az együttműködésre irányuló kompetenciákkal való rendelkezés jelentős, míg a bölcsészettudományi területen az együttműködés mellett a munkavégzésre irányuló készségek és általános kompetenciák birtoklása a hangsúlyos.

Hasonlóan fontos az együttműködés és az általános képességek megléte a társadalomtudományi területeken is, azonban ezen a tudományterületen a szakma-specifikus képességek is elvártak. A sporttudományi és hitéleti

területen leginkább az együttműködésre irányuló, valamint az általános kompetenciákat részesítik előnyben, azonban a hitéleti képzési területen az általános készségekkel való rendelkezés is szükséges. A művészet és a művészetközvetítés területeken szintén hasonlóak. A művészetközvetítés területén az együttműködésre irányuló kompetenciák kivételével minden más készséget preferálnak, míg a művészeti képzési területen a szakma-specifikus kompetenciák megléte kevésbé fontos, azonban az elemszám miatt konkrét megállapítások levonása korlátzott.

Az informatika területen inkább a szakmához kapcsolódó képességek a jelentősek, tehát különösen szükséges a gyakorlati szakismeret mellett a szakma-specifikus képességekkel való rendelkezés, és a munkavégzésre irányuló készségek birtoklása. A jogi és államtudományi területek csak abban hasonlóak, hogy a munkavégzésre irányuló kompetenciák dominánsak, tehát a precízitás, az önálló munkavégzés és a szabálykövetés. Azonban, amíg a jogi területen az előbb említett kompetenciák mellett a szakismeretet tartják fontosnak, addig az államtudományi területen egyaránt fontosak az általános kompetenciák és az együttműködésre irányuló készségek. A gazdaságtudományi területen az általános készségek mellett a szakma-specifikus kompetenciák domborodnak ki, mint a nyelvtudás, az innovatív szellem és a digitális tudás.

A műszaki és a természettudományi terület abban mutat hasonlóságot, hogy a munkavégzéssel kapcsolatos kompetenciák és a szakma-specifikus készségek számítanak különösen fontosnak. Az orvos-és egészségtudományi, valamint a pedagógusképzés területen ugyanazok a kompetenciaterületek fontosak, s szakma-specifikus készségeken kívül (innovatív szellem, nyelvtudás, digitális tudás) mindegyik kompetencia megléte elvárt.

Következtetés

A jelenlegi kutatásunk a felsőoktatás munkaerőpiacra felkészítő szerepére fókuszált a végzett hallgatók percepciója alapján. A téma aktualitása visszavezethető a munkaerőpiacon végmenő változásokra, a munkafolyamatok elvégzéséhez szükséges kognitív és nem-kognitív készségek arányainak átalakulására. A kutatási kérdésünk arra irányult, hogy napjainkban milyen kompetenciák kerülnek előtérbe a munkaerőpiacon, s ehhez mennyire igazodik a végzett hallgatók kompetenciakészlete. A szakirodalomra alapozva azt feltételeztük, hogy a munkaerőpiacon felértékelődnek a soft skillek, de a felsőoktatás klasszikus értelmiségképző

jelentős szerepe miatt a megkérdezett végzett hallgatók körében inkább a hard skillekkel való rendelkezés lesz jellemző.

A hipotézisünkkel összhangban az eredményeink is alátámasztják, hogy a végzett hallgatók megítélése alapján a soft skillek iránti igény és elvárás a legnagyobb. Ugyanis a kompetenciák értékelésekor az alábbi készségek voltak a legmagasabban értékelve, mint az önálló munkavégzés, a problémamegoldás, a csapatmunka, a precizitás és a koncentrációs készség. Az előzetes feltevéseink szerint a megkérdezettek többnyire arról fognak beszámolni, hogy inkább hard skillekkel rendelkeznek, s olyan készségekkel, amelyek leginkább köthetőek a felsőoktatás klasszikus értelmiségképző szerepéhez (elméleti tudás, általános műveltség, íráskészség stb.). Ezzel szemben a hallgatók által birtokolt kompetenciák sorában megjelentek olyanok is, amelyek a 21. századi munkaerőpiacon is szükségesek (pl.: rendszerező gondolkodás). Továbbá a birtokolt kompetenciák egy része megegyezett az elvárt készségekkel, azaz mindkét esetben magasan értékelt kompetencia volt, ilyen volt az önálló munkavégzés vagy a precizitás. A hallgatók válaszai alapján a végzettség megszerzésekor még a munkabírással és az íráskészséggel rendelkeztek leginkább. Az elvárt kompetenciák fontossági sorrendjét összevetettük a hallgatók által birtokolt készségek rangsorával és a következő jelentős eredményeket kaptuk. Az adatok szerint a munkaerőpiacon fontosnak számító probléma-megoldási, időbeosztási, tervezési készséggel, valamint a konfliktuskezelési kompetenciával és a gyakorlati szakismerettel kevésbé rendelkeztek a hallgatók a diplomaszerzés pillanatában. Ez azt jelenti, hogy a pályakezdők egy része vagy bizonyos kompetenciák hiányában, vagy bizonyos készségekkel kevésbé felvértezve léptek be a munka világába.

Képzési területenként azt láthatjuk, hogy az általános készségekre, szakismeretre és a (szakma)specifikus készségekre vonatkozó faktorok összhangban vannak egy-egy tudományterület profiljával, azonban a mindennapi munka elvégzéséhez fontosnak vélt kompetenciák esetében jelentős eltéréseket találunk. A munkavégzésre irányuló kompetenciák faktora számos olyan puha készségből tevődik össze, amelyek a szakirodalom szerint napjainkban elengedhetetlenek a munkaerőpiacon. Viszont az eredmények alapján az agrár, társadalomtudományi, gazdaság- és sporttudományi területeken kevésbé fontosak, szemben a többi tudományterülettel. Hasonló eredményeket kaptunk az együttműködésre vonatkozó kompetenciák esetében, amelyek szintén jelentős puha készségekből tevődnek össze. Ezek a képességek alulértékeltek főként a klasszikus STEM területeken (informatika,

műszaki, természettudományi képzések), de a gazdaságtudományi, jogi és művészeti területen.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a kompetenciák értékelése a végzett hallgatók percepcióján alapszik, így az eredményeinket ennek függvényében kell értelmezni. Annak ellenére, hogy az adataink azt mutatják, hogy a fent említett kompetenciák alulértékeltek bizonyos tudományterületeken, tehát kevésbé fontosak, nem azt jelenti, hogy a felsőoktatási intézményeknek nem kell ezeknek a puha készségeknek a fejlesztésével foglalkozni. A STEM területeken belül is, a pontos munkavégzés, a kritikus gondolkodás, a kommunikáció, az együttműködés a pályakezdők fontos kvalitásának minősül, hiszen hiába rendelkezik az adott pályakezdő megfelelő szaktudással, hozzáértéssel, ha nem képes „eladni" saját magát vagy a munkáját. Nem csak a STEM területek hallgatóinak, de más képzési területen tanulóknak is fontos lenne, hogy a kurzusokon legyen lehetőségük a kifejezőkészségük fejlesztésére, a csapatban való munkára.

A jövőbeni tanulmányoknak figyelembe kell venniük, hogy milyen módon szerezték a hallgatók a kompetenciáikat. A jelenlegi másodelemzés csupán arra adott lehetőséget, hogy feltérképezzük a munkaerőpiacon elvárt, és a meglévő kompetenciákat. Ezáltal azonosíthattuk, hogy melyek azok a kompetenciák, amelyek hiányosak, s hol mutatkozik úgynevezett kompetenciatöbblet a válaszadók percepciója alapján. Kutatási eredményeink jelentősek abból a szempontból, hogy egy nagymintás hallgatói adatbázis másodelemzéseinek adataival tárja fel az utóbbi években felértékelődött kompetenciaterületeket, továbbá rávilágít arra is, hogy az alábbi kompetenciákkal saját megítélésük szerint milyen mértékben rendelkeztek a megkérdezett hallgatók. Az eredményeink hasznosak lehetnek mind a felsőoktatási intézményeknek, mind a munkaerőpiaci szereplőknek. Az adataink alapot biztosítanak ahhoz, hogy a felsőoktatási intézmények milyen irányban és milyen mértékben kellene módosítani az oktatási stratégiájukat.

Felhasznált irodalom

1. Buday-Sántha Attila (2013): Kutatás főbb megállapításai és következtetései. In: Szűcs Krisztián (szerk.)(2013): *Dél-dunántúli régió fejlesztése*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 528-538.
2. Castro, Claudio de Moura , Levy, Daniel (2001): Four Functions in Higher Education. *International Higher Education*, (23). DOI: 10.6017/ihe.2001.23.6594
3. Elliott, Geoffrey (2017): Introduction to the special issue on 'Learning for Work. *Research in Post-Compulsory Education*, *22*(1), 1-6, DOI: 10.1080/13596748.2016.1272083
4. Györgyi Zoltán (2012): *A képzés és a munkaerőpiac. Találkozások és töréspontok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 70-78.
5. Harrison, Dianne F. (2017): The Role of Higher Education in the Changing World of Work. *EDUCAUSE Review*, *52*(6).
6. Hercz Mária - Koltói Lilla - Pap-Szigeti Róbert (2013): Hallgatói kompetenciaértékelés és modellkutatás. *Felsőoktatási Műhely,* (1), 83-97. p.
7. Hurtado, Sylvia (2007): The Study of College Impact. In Gumport, P. J. (eds.): *Sociology of Higher Education: Contributions and their Contexts*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 94-113.
8. Kálmán Orsolya (2019): A felsőoktatás oktatóinak szakmai fejlődése: az oktatói identitás alakulása és a tanulás módjai. *Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció, 25*(1), 74-97.
9. Kocsis Zsófia (2021): Eredményesebbek-e a dolgozó hallgatók? In Pusztai, Gabriella; Szigeti, Fruzsina (szerk.): *Lemorzsolódási kockázat és erőforrások a felsőoktatásban*. Debrecen, CHERD-Hungary, 264-288.
10. Kovács István (2016): *Country Background Report Hungary*, prepared for the HE Innovate Hungary country review, unpublished report submitted to the OECD.
11. Óbudai Egyetem (2018): *STEM-Hungary - STEM-végzettséget szerzett pályakezdők és fiatal munkavállalók helyzetére vonatkozó nemzetközi kutatások másodelemzése*.
12. Pogátsnik, Mónika (2019): The Impact of Dual Higher Education on the Development of Non-Cognitive Skills. In: Kováts, G., Rónay, Z. (eds.): In search of excellence in higher education. Budapest, Magyarország, 179-190.

13. Ranschburg Ágnes (2004): Az iskolák értékelési-mérési gyakorlata és a kompetenciák. *Új Pedagógiai Szemle, 54*(3), 52-68.
14. Teichler, U. (2003): Az európai felsőoktatási reformok főbb kérdései. Egy felsőoktatás- kutató véleménye. *Educatio, 12*(1), 3-18.
15. Teichler, Ulrich (2011): International Dimensions of Higher Education and Graduate Employment. In Teichler, U. (eds.): *The Flexible Professional in the Knowledge Society: New Challenges for Higher Education*. Netherlands, Springer, 177-197.

Az önkéntesség - önként tessék!

Nagy Szabina[1], R. Fedor Anita[2]

[1]A Gyermekekért, a Fiatalokért és a Családokért Közhasznú Egyesület Elnöke 4400 Nyíregyháza, ORCID iD: 0000-0002-5736-3385
[2]Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet

INFO

Nagy Szabina
nagyszabyna@gmail.com

Keywords
volunteering, altruism, solidarity, social responsibility, assistance

ABSTRACT

Abstract
Beeing volunteer is a lifestyle, a special form of giving help. This topic is has not been as important as is is in these days. In the changable global economy beside of wars after the pandemia we are examining a topic that i s a being pointed out in our country. What is a voluntarism? Who parcipates is? Is it tipical of men/women? Wich age group helps others regulary? In wich activities is voluntary work respented? Why is a social responsibility the most important? We are analysing these questions to understand better this area/concept.

Kulcsszavak
önkéntesség, önzetlenség, szolidaritás, társadalmi felelősségvállalás, segítségnyújtás

Absztrakt
Az önkéntesség egy életforma, a segítségnyújtás egy különleges formája. Talán sosem volt ilyen aktuális a téma, mint napjainkban. A változó gazdasági helyzetben, a háború szele mellett, a világjárvánnyal való megküzdés után egy olyan témát járunk körbe, mely egyre nagyobb hangsúlyt kap ma már hazánkban is. Mi az önkéntesség? Kik vállalnak önkéntességet? A férfiakra, vagy a nőkre jellemző, hogy önként tevékenységet vállalnak? Melyik korosztály sajátossága, hogy rendszeresen segítenek másoknak? Melyek azok a tevékenységek, amelyben élen jár az önkéntesség? Miért fontos a társadalmi felelősségvállalás? Ezeket a kérdéseket elemezzük, hogy jobban megismerjük e fontos területet.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

Gyakorta hallani a szót, önkéntesség. Vajon mit jelent? Többféle szempontból tudjuk elemezni. Elemezhetjük magát a kifejezést és nem tudunk elvonatkoztatni ennek mögöttes tartalmától. Azonban feltesszük a kérdést, kinek mi a mögöttes tartalom? Kinek mit jelent a szó, vagy maga a tartalma? Az önkéntesség fontos téma, talán napjaink nehézségekkel terhelt időszakában az egyik legfontosabb kérdés. Éltünk, élünk a világjárvány időszakában, de a határon túli háborús helyzet és annak következményei is hatást gyakorolnak a

mindennapi életünkre. Mi, meg tesszük a dolgunkat, ki így, ki úgy. Vannak, akik empatikusabbak, segítőkészebbek, bíznak, és vannak, akik közömbösebbek, nem hiszik a pozitív, ellenszolgáltatás nélküli cselekedetek hozadékát. Nem újkeletű téma az önkéntesség, de új irányzatok színesítik és talán az a korszak jön az életünkben, amikor többet kell majd önként tennünk egymásért, másokért. Az Egyesült Nemzetek Szervezete kezdeményezésére december 5. az önkéntesek nemzetközi világnapja. Ezen a napon, minden évben köszönetet mondhatunk azoknak, akik önként, financiális ellenszolgáltatást nem várva, különböző tevékenységben vesznek részt, mely tevékenység a másik ember számára rendkívül hasznos. Az ENSZ Közgyűlése 1985. december 17-én határozatba foglalta az önkéntesek nemzetközi napjának megtartását, majd 2002-ben közgyűlési határozattal szólította fel a kormányokat, hogy támogassák az önkéntességet, a gazdasági és társadalmi fellendülés stratégiai eszközét [https1]. Azóta él élesebben a köztudatban a fogalom. Jelen írás fő célja, a szakirodalom áttekintése alapján megvizsgálni az önkéntesség, mint cselekedet múltját, meghatározni az önkéntesség fogalmát, a korábbi évek statisztikáit feltérképezve megvizsgálni, kik vállalnak ilyen jellegű tevékenységet, mely területet öleli fel jobban a társadalmi felelősségvállalás.

Önkéntesség kialakulásának folyamata

Már a középkori keresztény szociális gondoskodás alapelveként jelenik meg az emberbaráti szeretet, vagy az alamizsnálkodás fogalma, amikor is mindenki saját lelkiismerete szerint adakozott. Majd a karitas létrehozásával még megalapozottabbá vált a segítségnyújtás alapja, vagyis a jótékonyságnak az a gyakorlása, amikor embertársunknak gazdasági, testi, szellemi, erkölcsi és vallási szükségében segítségre lehetünk [https2]. Az önkéntesség nagyon hosszú múltra nyúlik vissza, hiszen már a középkori keresztény gondolkodásban is jelen volt a másokon való segítés fontossága, viszont terjedelmi okok miatt nem tudjuk az önkéntes tevékenység történeti hátterét feltérképezni, ezért az írásunkban a rendszerváltást fogjuk kiindulási pontnak tekinteni. A rendszerváltás környékén, az 1990-es években erősen korlátozva voltak azok a kezdeményezések, melyek az önkéntességre irányultak, mert nem kapott kellő figyelmet a terület. Az áttörést, a 2000 -es évek hozták meg. A 2001- es évet, az Önkéntesség Nemzetközi Évének nyilvánították, és elkezdték feltérképezni azokat a törekvéseket, amelyek az ideális önkéntes ökoszisztéma megvalósítására irányulnak. Ennek a munkásságnak az

eredménye a Közérdekű Önkéntes Tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII.sz. törvény, (továbbiakban KÖT). A törvény megfogalmazásában „az Országgyűlés elismeri a társadalmi tagjainak szolidaritásán alapuló, az állampolgárok öntevékenységét kifejező, a személyeknek és közösségeiknek más, vagy mások javára ellenszolgáltatás nélkül végzett önkéntes tevékenységét. Az Országgyűlés ezen törvény megalkotásával meghatározta a közérdekű önkéntes tevékenység alapvető szabályait, továbbá a kedvezmények és garanciák biztosításával ösztönözni kívánja az állampolgárok és szervezeteik részvételét a társadalom előtt álló feladatok megoldásában, a közcélok elérésben." (KÖT:1) Ekkor, vagyis a törvény megalakulásával hazánkban önkéntes menedzsment képzések indultak, országos támogatottságra talált a terület és a szervezetek is tudatosabban kezdtek foglalkozni az önkéntesek fogadásával. E fejlődési folyamatnak egyik fontos állomása a 2011-es év, mely az Önkéntesség Európai Éve lett. Ennek apropóján a korábbihoz képest jóval nagyobb figyelmet kaptak az önkéntes tevékenységek. Tapasztalható volt ez a közéletben, a médiában, és a szervezetek is bátran számoltak be az önkéntesek munkásságairól (Czike és Kuti 2006). A Kormányzat is mélyebben kezdett foglalkozni a témával, és megszülethetett a Nemzeti Önkéntes Stratégia, mely először fogalmazta meg a fejlesztendő feladatokat az önkéntesség esetében, így ebben az időszakban az élet szinte minden területén megjelent az önkéntesség. Az egész kis közösségektől kezdve, a nagyvállalatokig, mindenki hangsúlyt fektetett az önkéntességre. Keresték annak a lehetőséget, hogy megteremtsék a minőségileg magas színvonalon kialakuló önkéntes szektor alapjait, melyre támaszkodni lehet [https3]. Magyarországon elkészült a Nemzeti Önkéntes Stratégiai terv, amely összefoglalja és rendszerezi mindazokat az intézkedéseket, amelyek elengedhetetlenek az önkéntesség átfogó fejlesztése érdekében. Jogi háttere a 1068/2012 (III.20) kormány határozat a Nemzeti Önkéntes Stratégia 2012-2020 elfogadásáról és a végrehajtáshoz szükséges középtávú feladatokról. Napjainkban a civil szektor indítványozására, a kormány támogatásával a 2021-es évet az Önkéntesség Magyarországi Évének nyilvánították, és ebben az évben a 2021-2030 közötti időszakra kidolgozásra került az új nemzeti önkéntes stratégia cselekvési terve.

Az önkéntesség definiálása

Maga az önkéntesség - a törvényi hátteret figyelembe véve - egy olyan tevékenység, melyet egyedül, vagy csoportosan, rendszeresen, vagy

alkalmanként, belföldön, vagy külföldön, a közjó érdekében önként, szabad akaratból, belső indíttatásból, ellentételezés, vagyis anyagi ellenszolgáltatás nélkül végeznek [https4]. Fontos megemlíteni azokat a területeket, melyekre a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló törvény hatálya nem terjed ki. Ilyen az önkéntes véradás, az önkéntes tűzoltók, a polgári természetőrként végzett tevékenységek és az iskolai közösségi szolgálat. Ezeknek a területeknek, külön jogszabályi, törvényi hátterük van. Különbséget kell tennünk az önkéntesség és az adományozás között. Jól szemlélteti ezt a véradás kérdése. Sokan azt gondolják, hogy a véradás is egy önkéntes tevékenység. Az önkéntes véradás egy adományozási tevékenység, és hivatalosan nem tartozik a közérdekű önkéntes tevékenységek hatálya alá, mégis az önkéntesség szinte minden jellegzetessége, értelmezése látható a jelenség kapcsán. Így a kutatások azt állítják, hogy a véradás mégis önkéntes tevékenység, mert a donor ahelyett, hogy idejéből áldozna, magából ad, testének egy számára is fontos elemét ajánlva fel idegen személynek, továbbá a karját nyújtó személy kifejezetten önkéntes aktivitásokat is végezhet úgy, mint ételosztás, véradásszervezés. A véradás tulajdonképpen egy magas küszöbű, más személy, vagy csoport jóllétének növelése érdekében végrehajtott, avagy proszociális viselkedésforma (Dornel és Csordás 2022).

Önkéntesség a gyakorlatban

Az önkéntes munka lehet helyi szintű, települési, városi szintű, regionális, országos, de akár nemzetközi vonatkozású is (Liling és Péterfi 2001). Továbbá fontos megvizsgálni, hol végezhetünk önkéntes munkát? A gyakorlati megvalósulások alapján önkéntes munkát végezhetünk non profit szervezetekben, civil szervezeteken keresztül, de az egyház is számos lehetőséget kínál, továbbá az állami intézmények, cégek, vállalkozások, vagyis for - profit szervezetek keretein belül is önként tevékenységet. Jellemzője a katasztrófák idején biztosított humanitárius segítségnyújtás, az emberi jogok védelme, az egészségügyi - szociális segítség, a közügyek képviselete, de még a politikai jellegű akciókban is óriási szükség van az önkéntességre [https5].

Az önkéntes munkát végzők jellemzői a statisztika alapján

A Nemzeti Önkéntes Stratégia a hazai önkéntesség feltérképezésére és a változások nyomon követésére a KSH kutatásait jelölte meg és kétévente történik az adatfelvétel a témakörben. A tanulmány elkészítéséhez a Központi Statisztikai Hivatal 2020. IV. negyedévi adatait vizsgáltuk.

1. ábra: Önkéntes Munkát végzők száma 2020-ban.

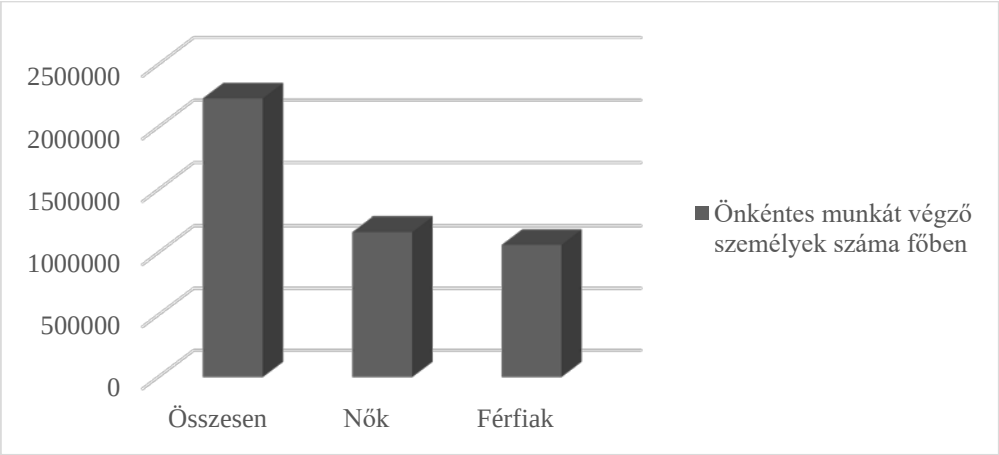

Forrás: KSH [https6], Fenntartható fejlődés indikátorai STADAT táblák, saját szerkesztés.

Az önkéntes munkát végzők száma 2020. IV. negyedévben összesen 2.229.745 fő volt. A nemek szerinti megoszlást figyelembe véve jól látható a diagrammból, hogy a nők, nagyobb létszámban kapcsolódnak be a társadalmi közjó erősítésébe, hiszen míg a férfiak aránya 1.064.165 fő addig a nőké 1.165.580 fő. Ennek oka, hogy a nők hagyományos szerepeik velejárójaként gyakrabban vállalják az önkéntességet, valamint a munkaerőpiacra való be - és visszakerülésben is előnyükre válik ez a fajta tevékenység. (Czike és Kuti 2006).

2. ábra: A magyarországi népesség önkéntes munkavégzése korcsoportos megoszlásban.

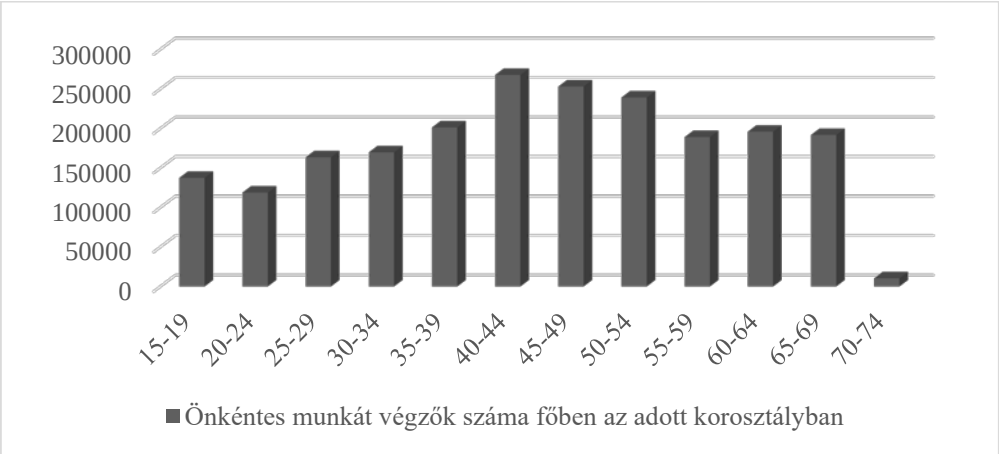

Forrás: KSH [https6], Fenntartható fejlődés indikátorai STADAT táblák saját szerkesztés.

A második ábra alapján látható, hogy a 40 - 44 éves korcsoportban csúcsosodott ki az önkéntességi arány, ugyanis ebben az életkorban az összesen megkérdezettek közül 267.678 fő végzett valamilyen önkéntes tevékenységet életének ebben a korszakában. Majd a 45-49 éves korosztály következik, ott 253.067 fő gondolta, hogy segít munkájával. Az 50-54 éves korcsoport, a 60-64 éves korcsoport, de még a 65-69 éves korcsoport önkéntesei is magas számmal szerepelnek. Mindenképpen említést érdemlő eredmény, hogy a 65-69 éves korcsoport 191.765 fő képviselteti magát. Következtetésképpen levonható, hogy a nyugdíj után az egyének nem válnak hirtelen passzívvá, hanem önként vállalt feladatok révén igyekeznek a társadalom hasznos tagjai maradni.

3. ábra: Az önkéntes munkát végző személyek legmagasabb iskolai végzettsége.

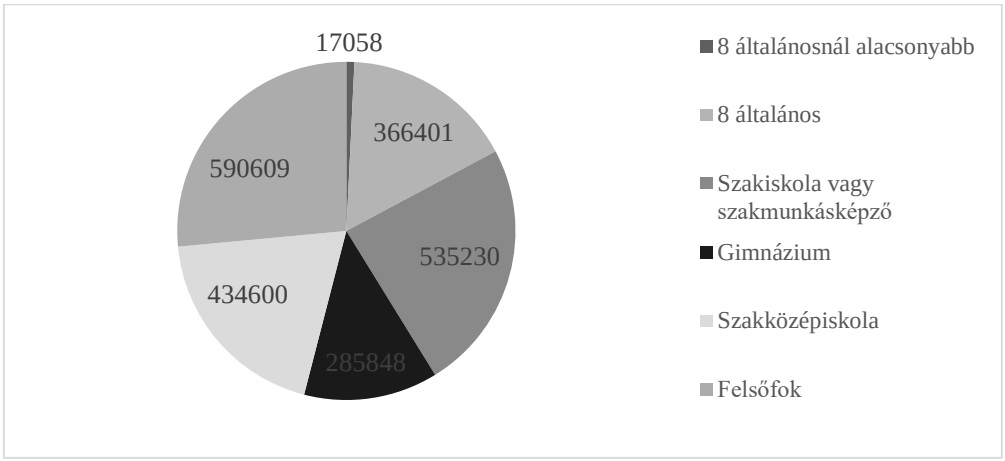

Forrás: KSH [https6], Fenntartható fejlődés indikátorai STADAT táblák saját szerkesztés.

Az iskolai végzettséget vizsgálva a valamilyen felsőfokú végzettséget szerzettek aránya mutat elsőbbséget. Összesen 590.609 felsőfokú végzettségű személy vállalt szerepet az önkéntességben, és ezt a számot követi a szakiskolai vagy szakmunkásképző bizonyítvánnyal rendelkező személyek aránya. Több korábbi hazai és külföldi kutatás is igazolja, hogy a magasabb iskolai végzettségűek körében jellemzőbb az önkéntes tevékenység. Az iskolai végzettséggel nő az önkéntesség dinamikája is (Bartal és Kmetty 2011).

4. ábra: Önkéntes munkát végzők számának alakulása vármegyénként.

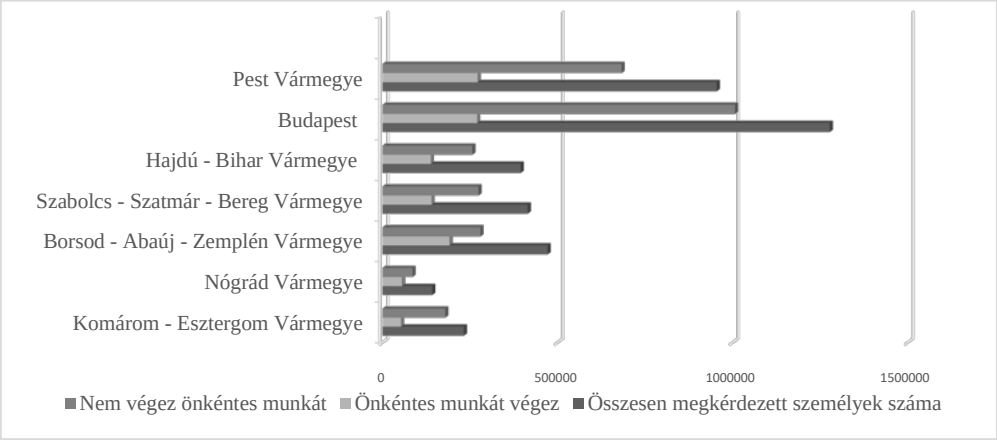

Forrás: KSH [https6], Fenntartható fejlődés indikátorai STADAT táblák saját szerkesztés.

Ha a KSH adataiból megvizsgáljuk a szűkebb értelemben vett keleti régió önkénteseinek számszerű arányait, akkor azt tapasztaljuk, hogy a többszempontból is hátrányos helyzetű vármegyékben magasabb az önkéntes munkát nem végzők aránya. Az adatok azt mutatják, hogy Borsod - Abaúj - Zemplén vármegyében a legmagasabb a megkérdezettek számához viszonyított önkéntes tevékenységet nem végzők aránya (280.178fő).

A második helyen Szabolcs - Szatmár - Bereg Vármegye helyezkedik el, (274.410 fő) A három vármegye közül Hajdú - Bihar Vármegyében a legmagasabb az önkéntes tevékenységet nem végzők aránya (256.711fő). Ez a régió összesített viszonylatban közepes hajlandóságot mutat, az országos átlagot tekintve.

5. ábra: 2020-ban önkéntesen ledolgozott órák száma a különböző területeken.

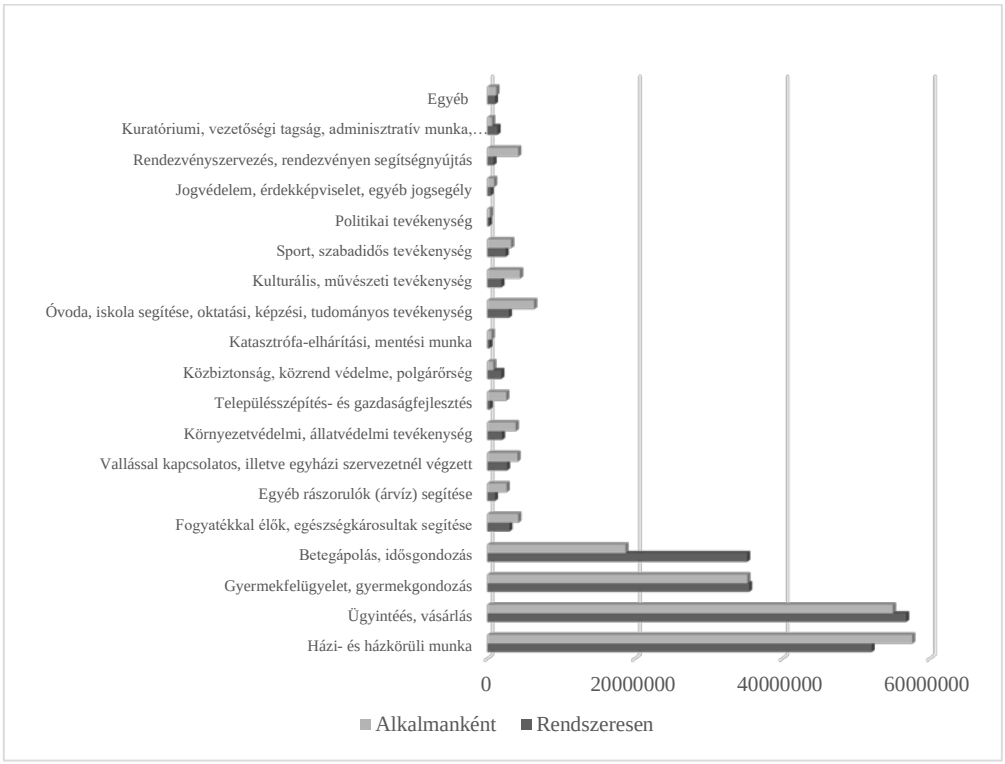

Forrás: KSH [https6], Fenntartható fejlődés indikátorai STADAT táblák saját szerkesztés.

A statisztika egyértelműen rávilágít arra, hogy a házi - és házkörüli munka, az ügyintézés, vásárlás, a gyermekfelügyelet, gyermekgondozás, valamint a betegápolás, idősgondozás azok a területek, ahol kimagasló az önkéntes tevékenység. A legtöbb önzetlenül ledolgozott óra ezeken a területeken érvényesül. Mi motiválja az egyéneket, hogy szabad idejüket áldozzák a fenti területekre?

6. ábra: Motiváció (fő).

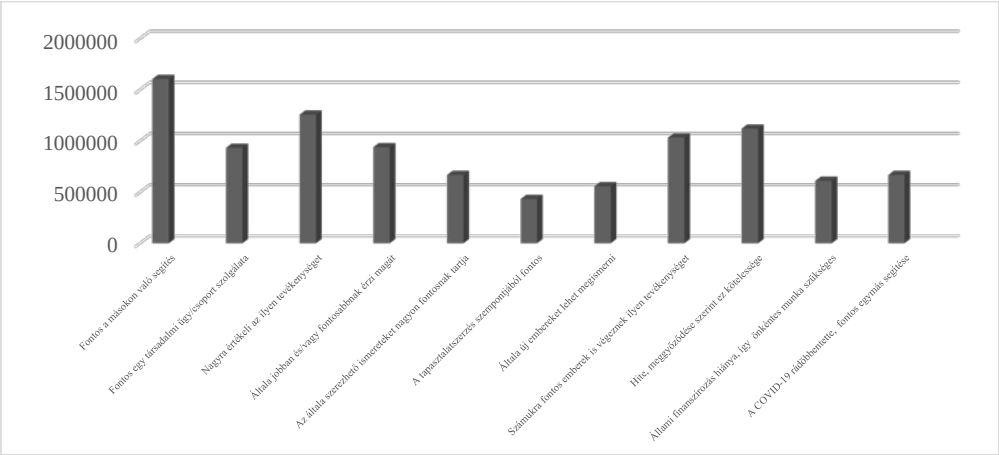

Forrás: KSH [https6], Fenntartható fejlődés indikátorai STADAT táblák saját szerkesztés.

Az oszlopdiagram alapján jól látható, hogy a másokon való segítés fontossága az elsődleges motiváció, hiszen a megkérdezettek közül 1.603.830 főt ez a belső „kényszer" ösztönözte az önkéntességre. Ezt követi, az a 1.255.596 fő válaszadó, aki úgy nyilatkozott, hogy nagyra értékeli az e fajta tevékenységet, vagyis az elkötelezettség fontos számára. 1.119.104 fő gondoltja, hogy hite, meggyőződése szerinti kötelesség a segítségnyújtás, avagy az erkölcsi kötelesség a harmadik legmotiválóbb erő. Még két motiváló erőt ki kell emelni, ezek a soron következő legtöbbet válaszolt kérdések. 1.032.321 fő valamilyen mintát, példát vesz alapul, és követi a családtag, barát, vagy ismerős példáját, és 937.715 fő az önkéntes tevékenység által jobbnak, fontosabbnak érzik magukat.

Mi az önkéntesség jelentősége?

Mindenki közvetve, vagy közvetlenül bevonható az önkéntesek világába, azonban ennek fontosságát, mint a társadalmi felelősségvállalás egyik dimenzióját folyamatosan hangsúlyozni kell. Fel kell kínálni az önkéntesség lehetőségét, többet kell beszélni róla, transzparenssé kell tenni. Nyilvánosan el kell ismerni azoknak az embereknek a munkáját, akik rendszeres, vagy alkalmi jelleggel önkéntességgel szolgálnak szabadidejükben. Az egymásra való odafigyeléssel könnyen bekapcsolódhatunk, vagy bekapcsolhatunk másokat a társadalmi körforgásba. Minél magasabb az önkéntesek száma, annál szorosabb kapcsolatokkal rendelkeznek, nagyobb létszámban van jelen a

kölcsönös segítségvállalás, avagy a szolidaritás és az állampolgárok felelősségérzete is magasabb értéket képvisel (Angyal 2000).

„Az önkéntes tevékenység a társadalmi beilleszkedés és integráció egyik eszköze. Hozzájárul egy összetartó társadalom kialakulásához, a bizalom és a szolidaritás kialakításával, illetve a társadalmi tőke megteremtésével." [https7]

Mit ad az önkéntesség a társadalom számára, és mit ad az önkéntesség az önkéntes számára? A társadalom számára a közösségépítés eszközeként funkcionálhat, és a mai magyar társadalomban tudjuk, óriási szerepe van az aktív közösségeknek. Azzal, hogy az önkéntesség képes megteremti az együttműködési készséget, nő a civil szervezetek és az általuk képviselt kezdeményezések jelentősége. A különböző szektorok közötti együttműködés erősödik, a generációk közelebb kerülnek egymáshoz, csökken az agresszivitás és növekedik a szociális érzékenység, mellyel a szociális problémák hatékonyabban orvosolhatóak, a fellépő szükségletek kielégítése eredményesebben történik. Hatására növekszik a tolerancia a társadalomban. Az önkéntesség, a munkára való ösztönzés szempontjából is hasznos, hiszen a foglalkoztatásba való bekapcsolódás alapjait rejti. Mit jelent az önkéntesség az önkéntes számára? Visszautalnék a tanulmány címére, önként tessék kipróbálni, hiszen egyéntől függ, kinek mit ad. Azonban egyértelműen leszögezhetjük, mi szociális szakemberek, - akiknek mindennapi munkájába szinte beleivódott e tevékenység, - hogy fejlődünk általa. Fejlődik szociális érzékenységünk, személyiségünk, kompetenciánk. Segít abban, hogy mindig új, és új szemszögből legyünk képesek látni a dolgokat, valamint önbizalmunk is erősödik. A társadalmi szerepvállalás ezen típusa segít empatikusabban élni, nagyobb felelősséggel, felelősségtudattal lenni a mindennapokban.

Összegzés

Az önkéntesség mind a társadalmi, mind a gazdasági életünkre hatással van. Fontos lenne, hogy mind az egyének, mind a társadalom számára értékké váljon, és egy olyan önkéntességi kultúra épüljön ki, amely minden korosztály számára hangsúlyozza a társadalmi felelősségvállalás fontosságát, a közösségi szerepvállalást. Az önkéntesség lehetőség arra, hogy korra, nemre, iskolai végzettségre való tekintet nélkül, vallástól, társadalmi-gazdasági háttértől, valamint nemzetiségtől elvonatkoztatva, az egyén közreműködjön a közösség a társadalmi szolidaritás erősítésében [https6].

A legfontosabb záró gondolata a tanulmánynak, a családi és közvetlen társas kapcsolatok önkéntességre gyakorolt hatásának hangsúlyozása. Az

elsődleges és másodlagos szocializációs ágenseseken belül működő minták alapját képezik mindennapi tevékenységünknek, cselekedeteinknek értékeinknek. Ha a felnövekvő generáció egy önzetlen, mások segítését magától értetődő értékként kezeli, akkor számukra az önkéntes tevékenység észrevétlenül, kényszermentesen épül be a mindennapjaikba. Hosszútávon ezzel szavatolható a szolidáris társadalmak fejlődése és fenntarthatósága, hiszen: felelősséggel tartozunk a jövő generációjáért, felelősséggel tartozunk a jövő generációjának.

Felhasznált irodalom

1. Angyal Mária (2000): Hogyan működjünk együtt önkéntesekkel? In. Török M. - dr. Vincze K. (szerk.): Alapfokú Kézikönyv a Civil szervezetek számára. Budapest: NIOK Alapítvány
2. Bartal Anna Mária (2021): A Nemzeti Önkéntes Stratégia (2012-2020) Mérlegek, Eredmények, Adósságok. Önkéntes szemle 1. évfolyam 1. szám
3. Bartal Anna Mária - Kmetty Zoltán (2011) A magyar önkéntesek motivációi - A Magyar Önkéntes Motivációs Kérdőív sztenderdizálásnak eredményei alapján Civil Szemle, 2011. 4. 7-30.
4. Czike Klára - Kuti Éva (2006): Önkéntesség, jótékonyság, társadalmi integráció. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány
5. Dorner László - Csordás Georgina (2022): Önkéntes véradás Magyarországon a COVID - 19 világjárvány idején. A szociodemográfiai háttér, a proszocialitás és az észlet akadályok összefüggéseinek feltáró vizsgálata. Önkéntes Szemle, 1. szám 3-22
6. Kiáltványaz Európai Önkéntes Tevékenységről, Európai Önkéntes Központ (Center European du Volontariat, CEV) 2006
7. 2005. évi LXXXVIII. törvény A közérdekű önkéntes tevékenységről
8. Liling Tamás - Péterfi Ferenc (2001): Az önkéntes munka társadalmi környezet gyümölcse. Parola archivum 2001/1. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete

A cikkben szereplő online hivatkozások

1. https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%96nk%C3%A9ntesek_nemzetk%C3%B6zi_napja (Látogatva: 2023.02.11.)
2. https://www.karitasz.hu/karitaszrol/tortenet (Látogatva: 2023.02.11.)
3. https://eta-szov.hu/2021/04/12/nemzeti-onkentes-strategia-2021-2030-online-tarsadalmi-konzultacio/ (Látogatva: 2023.02.11.)
4. http://www.onkentes.hu/cikkek/mi-az-az-oenkentesseg (Látogatva: 2023.02.11.)
5. https://www.parlament.hu/documents/10181/39233854/Infojegyzet_2021_35_onkentesseg.pdf/4f282a97-35d8-d6ec-8cd0-3285f71aa068?t=1621520411263 (Látogatva: 2023.02.11.)
6. https://www.ksh.hu/ffi/2-10.html (Látogatva: 2023.02.11.)
7. https://docplayer.hu/431724-Kialtvany-az-europai-onkentes-tevekenysegrol-e.html (Látogatva 2023. 02. 11.)

Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei romák egészségi állapota

Pauwlik Kinga[1], R. Fedor Anita[2]

[1]PhD. hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Doktori Iskola, 7621, Pécs, Vörösmarty M. út 4. ORCID iD: 0000-0003-3825-0817
[2]Intézetigazgató, általános és tudományos dékánhelyettes, Debreceni Egyetem, Egészségtudományi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet, Társadalomtudományi és Szociális Munka Tanszék, 4400, Nyíregyháza, Sóstói út 2. ORCID iD:0000-0002-7837-7006

INFO

Pauwlik Kinga
kinganemeth1991@gmail.com

Keywords
roma
health status
Szabolcs-Szatmár-Bereg county

ABSTRACT

Abstract
In Hungary, the Roma population is considered the most underprivileged group, with self-reported estimates of 315,583 in the 2011 census, while Roma local governments suggest it to be over one million. Despite being a productive community, the census data indicate that the Roma population's life expectancy is significantly lower than that of the majority. Our proposed study aims to evaluate the health status, factors affecting it, and subjective health perception of the Romani population residing in Szabolcs-Szatmár-Bereg county.

Kulcsszavak
romák
egészségi állapot
Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye

Absztrakt
A leghátrányosabb helyzetű népességcsoport Magyarországon a roma népesség, amelynek a számát a 2011. évi népszámlás önbevallás alapján 315 583 főben határozta meg, de a roma önkormányzatok legalább egymillióra teszik. A 2011-es népszámlálás adataiból pedig azt tudni lehet, hogy a társadalomnak egy termékeny közösségéről van szó, melynek tagjai azonban jelentősen rövidebb ideig élnek, mint a többségi társadalom tagjai. Tervezett kutatásunkban szeretnénk felmérni többek között a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei romák egészségi állapotát, egészségi állapotukat befolyásoló tényezőket, szubjektív egészségképüket.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

Az egészségi állapot meghatározásában a társadalmi és gazdasági tényezők nagyon jelentős súllyal esnek latba. Az egészségmagatartás mindazon szokásokat és cselekvéseket magában foglalja, amelyek hozzájárulnak a pozitív egészségi állapot fenntartásához, javításához vagy akár az egészség helyreállításához. Az egészségmagatartási tényezők kiemelt fontosságát az adja, hogy a halálozások jelentős hányadát kedvezőtlen magatartási szokások

következtében kialakuló betegségek okozzák, amelyek kifejlődése hatékony beavatkozások révén előnyösen változtatható. (Bíró, Ádány, & Balajti , 2008) Számos korábbi tanulmány foglalkozik ezen témák feldolgozásával, mivel mind az egészségmegőrzés, mind pedig a prevenció aspektusában kiemelt fontosságúak. A cigányság nem csupán gazdasági, oktatási és kulturális hátrányok elszenvedője, hanem az egészség vetületében is egy erősen hátrányos helyzetű réteget képez, a leghátrányosabb helyzetben pedig a telepi körülmények között élők vannak. Az egészség alapvető értékként jelenik meg minden ember életében, ami azonban nem tud megfelelően funkcionálni, ha hiányoznak a megfelelő szintű egészségismeretek, ha nincs meg az egészségért vállalt egyéni felelősségtudat, ha sérül az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés joga és csorbul az egyenlő bánásmód elve. (Ember, 2019)

Elméleti háttér

Az elmúlt években számos kutatás, felmérés és statisztikai adat is megállapította, hogy a magyar népesség egészségi állapota lényegesen rosszabb, mint azt az ország gazdasági, illetve társadalmi fejlettsége indokolná. A halálozási mutatók, különösen a 65 év alatti népesség körében kedvezőtlenek, a születéskor várható élettartam 6-8 évvel elmarad el az uniós átlagtól. A telepi körülmények között élő romák helyzete pedig szignifikánsan, negatív irányba eltér a társadalom más szociális rétegeiben élőkétől. (Libicki & R.Fedor, 2022) (M.Kornyicki, J.Erdei, & R.Fedor, 2022)

Kijelenthető, hogy a morbiditási, mortalitás adatokhoz jelentősen hozzájárul a lakosság egészségtelen életmódja, az elvártnál alacsonyabb egészségműveltsége és attitűdje és ez társadalmi csoportonként eltér.

Egy populáció egészségét, egészségi állapotát globális szinten a genetikai adottságok, a környezeti hatások, az életmód és az egészségügyi szolgáltató rendszer minősége is meghatározza. Az egyes betegségek kialakulásának szociokulturális, illetve szociodemográfiai hátterét azért fontos vizsgálni, mert az eredmények tükrében lényeges következtetésekre juthatunk, amely segítheti a különböző egészségpolitikai stratégiák kialakítását, valamint hozzájárulhatnak a prevenció, az oktatás és nevelés különböző társadalmi rétegek szerinti megtervezéséhez és ezzel elősegíthető egy pozitívabb egészségkultúra kialakítása. (Állami Egészségügyi Ellátó Központ, 2014)

A különböző egészségszociológiai kutatások azt vizsgálták, hogy egyes betegségek kialakulásában milyen társadalmi, gazdasági és szociokulturális tényezők játszanak szerepet, a társadalmi rétegek szintjeire vetítve. Az ilyen és

ehhez hasonló kutatások eredményei adják a folyamatos egészségfejlesztéshez, valamint a prevencióhoz szükséges javaslatokat. Ahogyan a leggyengébb láncszem határozza meg a lánc erősségét, úgy a lakosság egészségi állapotánál is döntő jelentőségű a leghátrányosabb helyzetű népességcsoport egészségi állapota. (Medicalonline, 2019)

Fontosnak tartom emiatt kutatni, hogyan oszlanak meg az egyes betegségek, illetve mik lehetnek a szubjektív egészségi állapot jellemzői a társadalomban, a gazdasági fejlődés, valamint az életstílus, életszínvonal, foglalkozási és etnikai csoportok függvényében.

Kutatásom alapvető célja, hogy feltárjam a sérülékeny társadalmi csoportok, ezen belül is a romák társadalmi egyenlőtlenségek egészségszociológiai vonatkozásait, bemutassam egészmagatartásukat, szubjektív egészségképüket.

A tervezett kutatómunka során szociálhigiénés szempontokat is vizsgálni fogok, vagyis milyen társadalmi tényezőknek lehet betegséggeneráló szerepe a romák körében. A vizsgálat során kapott statisztikai adatok feldolgozásra kerülnek, és megmutatják hol lehet társadalmi szinten beavatkozni a prevenció vonatkozásában.

A fejlesztés egyik kulcsfontosságú alapja az oktatás, így kutatásomat a későbbiekben prevenciós programok, egészségfejlesztési tervek kialakításához is felhasználni tervezem.

Az egészségnevelést a lehető legfiatalabb életkorban el kell kezdeni, hogy az interiorizációs szintűvé válhasson, és generációkon átívelő lehessen.

Kutatás szakirodalmi hátterének áttekintése

A roma nők, mint halmozottan hátrányos helyzetű személyek a magyarországi roma nők helyzetének prezentálásakor jellemzően a „többszörösen hátrányos”, illetve „halmozottan hátrányos” fogalmakat használják, illetve implikálják a civil szervezetek által kiadott jelentések és szervezetek monitoring-jelentései. Az ENSZ Nőjogi Bizottsága a legutóbbi nőjogi kormányjelentésére vonatkozóan kiadott „záró észrevételeiben” sürgeti Magyarországot, hogy fokozza a nők hozzáférését, edukációját a szexuális és a reproduktív egészséggel kapcsolatos, minőségi szolgáltatásokhoz, ellátáshoz - különösen a fogyatékkal élő, az alacsony jövedelmű, a vidéki (akár telepen élő) roma nők esetben. (Vizi, 2014)

A kutatások során akármelyik társadalmi indikátort is használjuk, minden esetben megmutatkozik az egyenlőtlenség, mivel az iskolázottság, a foglalkozás, a jövedelem, vagyoni helyzet szorosan összefüggenek. Az egyes

betegségek háttere, előfordulása alapvetően külön vizsgálatot igényel, ám általánosságban elmondható, hogy a legtöbb gyermek-, illetve felnőttkori megbetegedés hátterében az alacsonyabb társadalmi státuszból fakadó hátrányok (táplálkozás, lakókörnyezet, stressz) állnak.
Az egyén társadalomban elfoglalt pozíciója önmagában is generálhatja az egészségi állapotra vonatkozó eltéréseket, ami szintén visszahat a szociális viszonyokra. A társadalmi csoportok leírásánál figyelembe kell venni a rétegződést, ami azt jelenti, hogy az egyes csoportok sajátos életstílussal, identitással, hozzáállással rendelkezne, és úgy gondolom a telepi körülmények között élő romák helyzete ezen belül is különösen egyedi. A szociológiában a társadalmi rétegződés fogalma bizonyos értelemben a társadalmi egyenlőtlenségek kifejezésére is szolgál.

A társadalmi rétegződés empirikus kutatásában jellemzően négy fajta eljárás alakult ki a társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződés mérésére: a társadalmi osztályokra, a foglalkozási presztízsskálákra, a társadalmi-gazdasági skálákra, illetve a társadalmitávolság-skálákra alapozott mérés. Kutatásomban ezeket az eljárásokat alkalmazva végzek vizsgálatot az egészségtudatos magatartás, a társadalmiosztály-elemzés tükrében, áttekintve az említett felfogásokat, azok főbb általános szociológiaelméleti problémáit, valamint kitérek a sokdimenziós rétegződésfelfogásra. A társadalmi helyzet mindig több mutató segítségével mérhető a legoptimálisabban. (Farkas, 2018)

Leggyakrabban a foglalkozás, az iskolázottság és a jövedelem, ami meghatározza az egyén társadalomban elfoglalt helyzetét és befolyással van az egészségmagatartására is. Ezekre az alapvető mutatókra szintén kitérek a kutatás során.

A szegénységben élők életminősége alapvetően rosszabb, és ez a rossz minőségű életforma rövidebb életkorral is együtt jár. Az egészségi állapot romlásával szorosan összefügg az, hogy kinek milyen harcot kell folyatnia a mindennapi megélhetésért; hogy ki milyen jövedelemmel rendelkezik; illetve, hogy milyen létfeltételek adottak a számára (Fábián, 2022) (Szoboszlai , 2022), (Falus, 2015)

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) 2016-os jelentése szerint a cigányok egészségi állapota és élettartama jelentősen elmarad a többségi társadalométól. A jelentés adatai szerint a roma férfiak átlagosan 12,5 évvel, a roma nők pedig átlagosan 11,5 évvel élnek kevesebbet, mint a nem roma lakosság. ((FRA), 2016)Kutatásomban részletesen szeretném vizsgálni azt, hogy az adott tények mellett (deprivált körülmények, szegénységfaktorok,

egészségtelen életmód, rossz táplálkozás, káros szenvedélyek) milyen tényezők játszanak szerepet.

A társadalmi egyenlőtlenségek nagyon fontos szerepet játszanak az egészségügyi különbségek kialakulásában, és hogy a gazdagok és szegények közötti széles szakadék számos olyan kockázati tényezőt eredményez, amelyek negatívan befolyásolják az egészséget és az élettartamot. (Marmot, 2015) A betegségek előfordulását befolyásoló tényezőket az epidemiológia tudománya vizsgálja. Nem kizárólag orvosi értelemben vett kiváltó okokat kell vizsgálni egy-egy kórkép kapcsán, hanem a pszichológiai és társadalmi befolyásoló tényezőket is.

Az eddigi nemzetközi és hazai felmérések azt mutatják, hogy az alacsony iskolázottságúak egészségi állapota az átlagnál jóval rosszabb, és esetükben magasabb kockázattal bírnak egyes betegségek (pl. szív érrendszeri betegségek, cukorbetegség). (Szabóné Kármán, Kósa , & és munkatársai, 2008) (Libicki & R.Fedor, 2022) (M.Kornyicki, J.Erdei, & R.Fedor, 2022)

A Kopp-féle kutatások már 2004-ben is rávilágítottak arra a tényre, hogy a stressz, mint egészségkárosító faktor jelentős mértékben befolyásolja az egyén megítélését saját egészségi állapotára vonatkozóan. (Kopp, Skrabski, & és munkatársai, 2004) Érdeklődésem arra is irányul, hogy a stressz, mint tényező milyen hatással van a telepi körülmények között élő romák egészségkultúrájára. Az egészségszociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a gazdasági-társadalmi helyzet jelentős mértékben meghatározó tényezője az egészségi állapotnak.

Az egészségi állapot felmérésének több módja is ismert, azonban az önértékelés, a szubjektív egészségi állapot bemutatása, illetve felmérése adja az egyik legpontosabb képet. A tapasztalatok szerint akkor kapjuk a legpontosabb eredményeket, ha a megkérdezettek maguk minősítik saját egészségi állapotukat. Az egyén egészségi állapotának holisztikus mérése azon alapul, hogy a kutatásban résztvevők ismerik a legjobban saját egészségi állapotukat, átlátják azt és be is tudják mutatni, illetve a kérdőív segítségével minősíteni azt. Annak ellenére, hogy ez a kutatási forma több szubjektív elemet tartalmaz, mint egyéb esetekben jellemző a kérdőívekre, mégis pontosabb képet tudnak adni, illetve a prediktivitás szempontjából is megfelelő eredményeket tudunk prezentálni. (Pikó, 2002) A szubjektív önértékelés, önminősítés szoros összefüggést mutat az objektív egészségi állapottal is, ezért az egyes betegségek megfigyelésére kiválóan alkalmazhatóak. A vizsgálatok során megjelennek téves önminősítések is, amelynek hátterében állhat a

tájékozatlanság, a társadalmi státusz, az iskolázatlanság. Egyes társadalmi csoportokban alapfogalmak szintjén jelenhetnek meg hiányosságok, így az önminősítés sem hoz minden esetben valid eredményt, éppen ezért fontosnak tartom a vizsgált célcsoport egészségműveltségének feltérképezését is.

Kutatás hipotéziseinek felállítása

Kiinduló hipotézisként feltételezhetjük, hogy a lakóhely/lakókörnyezet, a munkaerőpiaci helyzet, az iskolázottság, illetve a társas támogatás jellemzői komoly befolyásoló tényezői a szubjektív egészségi állapotnak.

A telepi körülmények között élő romák között az egészségmagatartás/egészségkultúra és az egészségi állapot tükrében jelentős problémák vetülnek fel. Az ország keleti régióiban a legmagasabb a roma népesség aránya (Központi Statisztikai Hivatal, 2018) Szabolcs-Szatmár Bereg megyében is kifejezetten magas (15,5% volt 2018-ban), (Központi Statisztikai Hivatal, 2018) ezért kutatásomban a megye két településén (Tiszavasvári, Nyíregyháza) szeretném vizsgálni a telepi körülmények között élő cigányság szubjektív egészségi állapotát. Látható, hogy ebben a régióban más szegmensben is van tennivaló. R. Fedor és Balla 2018-as kutatásai, valamint 2022-es elemző munkájuk alapján, mely két nyíregyházi lakótelepnek a munkaerőpiaci helyzetét tárja fel, diagnosztizálható az erős foglalkoztatási hiány. Jellemezhető az is, hogy a két telepen élő foglalkoztatott romák mindössze egyharmadára általános heti maximum 40 órás foglalkoztatás jellemző, ami messze elmarad a Nyíregyháza Életminősége vizsgálatban részt vevő nyíregyházi lakosokhoz képest. (R.Fedor & Balla, 2019) (R.Fedor, Zakor-Broda, & V.Balla, Roma foglalkoztatás - hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság, 2022) Ez a jelenség nagy mértékben összefügg az iskolázottsági mutatók különbségeivel. (Móré, Stomp, & R.Fedor, 2022) A tanulmányból látható, hogy óriási e tekintetben is a lemaradás és rengeteg a tennivaló.

Egy más jellegű kutatás szerint, melyet Fónai Mihály és társai végeztek, a szegénység, egészség és etnicitás tekintetében az északkelet-magyarországi régióban, láthatjuk, hogy az általuk vizsgált roma populációban szoros kapcsolat van a szociális státusz, az etnikai hovatartozás és az egészségi állapot között. (Fónai, Fábián, & és munkatársai, 2007) E tekintetben úgy gondolom, hogy a kutatásom, mely ennek a két szegregátumnak az egészségi állapotát tükrözné, jelentős hasznossággal bírna. Hipotéziseim ennek megfelelően állítom fel.

Hipotéziseim

1) Feltételezéseim szerint a telepi körülmények között élő romák szubjektív egészségi állapotának megítélése kedvezőtlenebb képet fog mutatni, mint az általános populációé.
2) Feltételezésem szerint a megkérdezés pillanatában a telepi körülmények között élő romák körében a gazdaságilag aktív életkorú és munkahelyi kötődéssel bírók jobbnak ítélik meg egészségi állapotukat, mint azok, akik nem dolgoznak.
3) A magasabb iskolai végzettségű emberek egészségi állapota általában jobb, mint az alacsonyabb végzettségűeké. Ritkábban fordul elő körükben a betegség miatti tartós/átmeneti tevékenységkorlátozottság, alacsonyabb a morbiditásuk, a mortalitásuk és a megrokkanásuk aránya. Az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél gyakrabban fordulhatnak elő fertőző betegségek, nagyobb köztük a krónikus beteg aránya. (Tahin, Jeges , & Lampek, 2015)

   Feltételezem, hogy a szegregátumokban élő roma nők között az alacsonyabb iskolai végzettségűek egészségtudatossága, egészségmagatartása kedvezőtlenebb képet fog mutatni, mint a magasabb iskolai végzettségűeké.
4) A roma populáció szegénység és egészségi állapot korrelációját vizsgálva (Fónai, Fábián, & és munkatársai, 2007) és a feltárt eredményeket alapul véve azt feltételezem, hogy a relatív szegénységi mutatók alapján szegénynek minősülő telepi körülmények között élő roma nők egészségi állapota kedvezőtlenebb képet fog mutatni, mint az általános, nem szegénynek minősülő populációé.
5) Roma újszülöttek testtömegével kapcsolatban nagy elemszámú magyarországi mintára alapozott tanulmány utoljára 1991-ben jelent meg, és 377 gramm különbséget jelzett a romák hátrányára. Eredmények: A roma (n = 3103) és nem roma (n = 8918) minta nyers átlagában 294 gramm különbséget találtak a roma újszülöttek hátrányára, amely lineáris regresszióval 92 grammra csökkent az etnikai változó mentén. Következtetések: Nincs abszolút bizonyíték arra, hogy kizárják a biológiai (genetikai) eredetet a roma újszülöttek kisebb testtömegének hátterében. A szerzők többváltozós elemzése azonban főként a komplex biomedicinális és társadalmi-gazdasági-kulturális tényezők hatását jelzi. (Balázs, Fogarasi-Grenczer , & és munkatársai, 2014) Feltételezem, hogy

a szegregátumokban élő roma nők kevésbé tudatosan készülnek a gyermekvállalásra és kevésbé tartják fontosnak az anyai és magzati rizikófaktorok kiszűrését, mint a nem szegregátumokban élő, nem roma nők.

Adatgyűjtési módszer

Adatgyűjtési módszerként kvantitatív kérdőíves módszert választottam. A kérdőív kérdéseinek összeállításánál a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar Életminőség Kutatócsoport által alkalmazott kérdőívet, a Hungarostudy Egészség Panelt, valamint az International Social Survey programban használt kérdőíveket veszem alapul, a szükséges engedélyezést követően.
Adatbázisom vizsgálatához az SPSS statisztikai programcsomagot használom.

Mintavételi eljárás

A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok esetében szakértői mintavételi eljárást kívánok elvégezni, ezen belül a teljes körű lekérdezést szeretném alkalmazni. A nem hátrányos helyzetű társadalmi csoportok esetében pedig a reprezentativitást szintén biztosító véletlen mintavételi eljárást kívánom használni.

Kutatás várható eredményei

Szívügyem lokálpatriótaként és egészségügyi szakemberként a környezetemben élő embertársaim segítése, egészségfejlesztése, oktatása. Célom, hogy olyan egészségfejlesztési tervet, akár programot, oktatási anyagokat készítsünk, amelyek a társadalom egészségtudatosságát fejlesztik. Fontos cél lehet továbbá az is, hogy mindez egészségpolitikai szinten legyen szabályozva, és a nevelés-oktatás és a társadalom minden szintjén jelenjen meg.

Az egészségnevelés célja: Olyan egészségkultúra kialakítása, mely az egyént alkalmassá teszi arra, hogy az egészségével kapcsolatos szükségleteit kielégítse. Ezek hatékonyságát növeli az egészségműveltség felmérése; amely során a felfedezett hiányosságok korrigálhatóak és az egészségnevelési program megfelelő szinten kerülhet kidolgozásra.

A primer prevenció egyik módja lehet az epigenetikai hatások módosítása. Az epigenetikai tényezők nem hagyományos értelemben vett örökletes tulajdonságok ezek a megfelelő módszerek segítségével módosíthatóak. Ilyen

például akár az anya magzatra gyakorolt hatása a várandósság alatt, a fejlődést jelentősen meghatározó külső és belső környezeti tényezők; az életvitel, a táplálkozás, a szülők által közvetített pszichoszociális tényezők. Mindezek olyan mentális és fizikai hatások, melyek befolyásolják az egyébként örökletes tulajdonságok megjelenését. A prevenció, az egészségnevelés a legfőbb olyan módszer, amellyel ezt módosítani tudjuk; pl. egészségnevelés, oktatás, szülői példamutatás, egészséges életmódra való törekvés, tudatos nevelés, pedagógiai hatások.

A prevenció részeként a másik fontos célkitűzés az egyenlőtlenségek hatásának csökkentése. Ebben az esetben az esélyegyenlőség alatt azt értem, hogy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés nem egyenlő eséllyel van jelen minden egyén számára. Fontos, hogy itt az egyén és a társadalom szintjén is megjelenjen a prevenció, ehhez folyamatos kutatómunka szükséges és egy megfelelően összeállított prevenciós terv. Fontos lépése a kutatómunkának, hogy megállapítsuk az adott társadalmi réteg (telepi körülmények között élő roma populáció) nem megfelelő egészségtudatos magatartásának hátterében lévő okokat; ezt tervezett kutatásom során szintén vizsgálni szeretném.

Összegzés

Kutatási eredményeimtől azt várom, hogy olyan statisztikai adatok, vizsgálati eredmények legyenek detektálhatóak, melyek rávilágítanak a prevenció hangsúlyozandó, lényeges, fontos elemeire, és amelyekből olyan egészségnevelési programok alakíthatóak ki, amelyek a lényeges változást hozhatnak az érintett társadalmi csoportok egészségtudatos magatartásában, és ezáltal az önminősített jól-lét megítélésében is.

Felhasznált irodalom

1. (FRA), E. U. (2016). A romák egészségi állapota és egészségügyi ellátásaaz Európai Unióban. Forrás: https://fra.europa.eu/ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-healthcare-services-roma-hu.pdf Letöltés: 2023.02.07.
2. Állami Egészségügyi Ellátó Központ. (2014). Egyéni egészségtervezés módszertani kézikönyv. Forrás: https://semmelweis.hu/: https://semmelweis.hu/gytk/files/2017/11/Egyeni_egeszsegtervezes_modszertani_kezikonyv_finalMF.pdf Letöltés: 2023.02.07.
3. Balázs, P., Fogarasi-Grenczer , A., & és munkatársai. (2014). Roma újszülöttek testtömegének vizsgálata: a biomedicinális és a szociális tényezők hatása. Orvosi hetilap 155(24), 954-962.
4. Bíró, É., Ádány, R., & Balajti , I. (2008). Az egészségi állapot és az egészségmagatartás vizsgálata orvostanhallgatók körében. Orvosi hetilap 149(34), 2165-2171.
5. Ember, Z. (2019. 12 31). Nyíregyházi, telepi körülmények között élő, 18-29 éves roma fiatalok egészségmagatartása (fókuszcsoportos interjú). Acta Medicinae Et Sociologica, 10(29), 84-100. Forrás: https://ojs.lib.unideb.hu/ams/article/view/4526
6. Fábián, G. (2022). Jövedelmi helyzet, jövedelmi viszonyok és jövedelmi egyenlőtlenségek a telepi lakosok körében. Acta Medicinae Et Sociologica, 13(34), 63-75.
7. Falus, A. (2015). Sokszínű egészségtudatosság. Budapest: SpringMed Kiadó.
8. Farkas, Z. (2018). A társadalmi rétegződés értelmezései. Statisztikai szemle: a Magyar Központi Statisztikai Hivatal folyóirata 96(5), 468-488.
9. Fónai, M., Fábián, G., & és munkatársai. (2007). Szegénység, egészség és etnicitás-északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai. Szociológiai Szemle 2007/3-4, 53-81.
10. Kopp, M., Skrabski, Á., & és munkatársai. (2004). Saját egészségünkért - egészségi állapot és egészségügyi ellátás a romák körében. Egészségügyi közlöny 54(13), 555-568.

11. Központi Statisztikai Hivatal. (2018). Területi Statisztikai Évkönyv, 2018. Forrás: www.ksh.hu: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/01/ts580101.pdf Letöltés: 2023.02.07.
12. Libicki, É., & R.Fedor, A. (2022). A telepi körülmények között élők egészségi állapotának és egészségműveltségének jellemzői. Acta Medicinae et Sociologica 13(34), 138-162.
13. M.Kornyicki, Á., J.Erdei, R., & R.Fedor, A. (2022). Rizikómagatartás előfordulási gyakorisága és mintázata, egy telepi körülmények között élő mintacsoportban. Acta Medicinae Et Sociologica, 13(34), 163-188.
14. Marmot, M. (2015). The health gap: the challenge of an unequal world. Lancet 385(9974), 2442-2444.
15. Medicalonline. (2019). Nemzeti érdek a cigányság egészségi állapotának javítása. Forrás: www.medicalonline.hu: http://medicalonline.hu/cikk/nemzeti_erdek_a_ciganysag_egeszsegi_allapotanak_javitasa Letöltés: 2023.02.07.
16. Móré, M., Stomp, Á., & R.Fedor, A. (2022). Oktatási helyzetkép telepszerű körülmények között élő roma lakosokról. Acta Medicinae Et Sociologica, 13(34), 112-137.
17. Pikó, B. (2002). Egészségszociológia. Budapest: Libri.
18. R.Fedor , A., & Balla, P. (2019). Foglalkoztatási helyzetkép a telepi körülmények között élő nyíregyházi romák körében. Acta Medicinae Et Sociologica, 10(29), 32-44.
19. R.Fedor, A., Zakor-Broda, R., & V.Balla, P. (2022). Roma foglalkoztatás - hátrányos helyzet - munkaerőpiaci bizonytalanság. Acta Medicinae Et Sociologica, 13(34), 90-111.
20. Szabóné Kármán, J., Kósa , K., & és munkatársai. (2008). A roma/cigány népesség helyzete - Egészségügyi és társadalmi jellemzők. Budapest: Semmelweis Kiadó.
21. Szoboszlai , K. (2022). Lakáshelyzet egy szegregátumban. Acta Medicinae Et Sociologica, 13(34), 76-89.
22. Tahin, T., Jeges , S., & Lampek, K. (2015). Iskolai végzettség és egészségi állapot. Demográfia, 43(1), 70-93.
23. Vizi, B. (2014). A romapolitikák értékelési módszerei és a magyar kormányzatok roma politikái. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.

Egy kirekesztett társadalmi csoport - bevándorlók, migránsok, menekültek Magyarországon

Páll Andrea[1], R. Fedor Anita[2]

[1]ügyvivő-szakértő, hallgató, DE ETK, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4.,
[2]általános és tudományos dékánhelyettes, intézetigazgató, egyetemi tanár, DE ETK Szociális és Társadalomtudományi Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID: 0000-0002-7837-7006

INFO

Páll Andrea
pall.andrea@etk.unideb.hu

Keywords
social exclusion
migration
refugee situation
integration

ABSTRACT

Abstract
The aim of the study is to analyze social exclusion within a specific social group - migrants, immigrants, and refugees - by examining their situation in Hungary. The complex issues arising from mass migrations due to demographic changes and global events pose challenges to society, the economy, and culture. In this article, we highlight the conceptual background related to the topic, various forms of migration, including asylum-seeking. We analyze statistical data of immigrants, addressing changes over decades, and investigate the current status of asylum seekers in Hungary. In the analysis of territorial distribution, we emphasize the preferred regions of migrants, including Budapest and border areas. Finally, through the concept of social exclusion, we aim to point out that education can play a crucial role in the social integration of these groups during the process of adaptation.

Kulcsszavak
társadalmi kirekesztettség
migráció
menekülthelyzet
integráció

Absztrakt
A tanulmány célja a társadalmi kirekesztettség elemzése egy adott társadalmi csoport - a migránsok, bevándorlók, menekültek helyzetének vizsgálatán keresztül Magyarországon. A demográfiai változások és globális események hatására zajló tömeges elmozdulások komplex kérdéseket vetnek fel a társadalom, gazdaság és kultúra területén. A cikkben kiemeljük a témához kapcsolódó fogalmi hátteret, a különböző migrációs formákat, beleértve a menekültséget is. Elemezzük a bevándorlók statisztikai adatait, kitérve az évtizedek során bekövetkező változásokra, valamint megvizsgáljuk a menekültügy aktuális helyzetét Magyarországon. A területi eloszlás elemzése során kiemeljük a migránsok preferált régióit, beleértve Budapestet és a határ menti területeket. Végül, a társadalmi kirekesztettség fogalmán keresztül, igyekszünk rámutatni arra, hogy a beilleszkedés során az oktatás kulcsfontosságú szerepet játszhat ezen csoportok társadalmi integrációjában.

Bevezetés, témafelvetés

Samuel P. Huntington amerikai politikatudós, a Harvard Egyetem professzora szerint „ha a demográfia maga a sorsszerűség, akkor a népmozgás a történelem motorja” (Huntington, 2006 idézi Görbe, 2014). Azaz a migráció elkerülhetetlen jelenség, mely szorosan kapcsolódik az emberiség történetéhez. Az elmúlt évszázadok folyamán időnként békésen, máskor intenzív formában zajlott, de folyamatosan jelen volt és napjainkban is aktuális (Görbe, 2014). Az utóbbi évtizedekben a migráció különösen előtérbe került, mivel a globális események által kiváltott tömeges népvándorlás számos társadalmi, gazdasági és kulturális kihívást vetett fel. A migránsok és menekültek, akik új környezetbe érkeznek, gyakran szembesülnek számos problémával, a társadalmi kirekesztés jelentős szerepet játszik életük alakulásában.

A dolgozat célja ennek a társadalmi csoportnak a vizsgálata Magyarországon, kiemelve a témához kapcsolódó elméleti hátteret. Természetesen a téma sokkal összetettebb, mint amennyit a jelen írás keretei között részletesen tárgyalni lehetne, így csak a problémakör néhány szempontját fogjuk megvizsgálni. Kitérünk a legfontosabb fogalmi különbségekre, elemezzük a bevándorlók arányát, területi megoszlását hazánkban, valamint az általános társadalmi kihívásokat is felvetjük, amelyekkel szembe kell nézniük.

Fogalmi, elméleti háttér

A migráció és menekültség alapvetően két eltérő fogalmat ölel fel. Menekült az a személy, aki faji, illetőleg vallási okok, nemzetiségi -, vagy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai meggyőződése miatt hazájában üldöztetést szenvedett el, vagy ilyen üldöztetéstől megalapozottan fél, jelenleg Magyarország területén tartózkodik és menekültstátusz iránti kérelmet terjesztett elő [https3]. A migráció egy olyan összetett jelenség, amely számos tudományterületet érint, többek között a demográfiát, földrajzot, jogot, közgazdaságtant, történelmet, szociológiát, pszichológiát vagy politikatudományt. Ennek megfelelően fogalmának értelmezése is több szempontot vesz figyelembe, különböző aspektusokat emel ki. A Központi Statisztikai Hivatal Demográfiai évkönyve alapján a nemzetközi vándorlás egy olyan folyamat, amikor valaki hosszú távra elhagyja megszokott lakóhelyét egy másik országban történő letelepedés, tartózkodás vagy munkavállalás

céljából (KSH, 2008 idézi Kincses, 2015). A vándorlás oka leginkább a jobb életkörülmények keresése, az oktatási lehetőségek vagy a munka reményében való elindulás. A fogalom leegyszerűsítve, köznyelvi értelemben magában foglalja az összes migrációs helyzetet - a Magyarországon élő kínai boltosoktól, a Londonban dolgozó magyar állampolgárokon át az Európában tartózkodó szír menekültekig [https2].

A migráció fogalma még tovább bontható: két fő formája az országhatárokon belüli és azon túli mozgás. Az országhatárokon belüli változat kisebb településekről nagyobbakra irányul, míg az országhatárokon túli migráció kivándorlásnak vagy bevándorlásnak minősül a kiindulási és célország szemszögéből. A migráció lehet törvényes vagy illegális is. A törvényes migráció során a migránsok rendelkeznek szükséges okmányokkal és szerződéssel, míg az illegális migráció esetében ezek hiányoznak, s az gyakran kényszer hatására történik, a kilátásaik is bizonytalanok (Nagy, 2022). Az illegális bevándorlással kapcsolatban mindenképpen kiemelnénk Hautzinger Zoltán (2015) véleményét, mely szerint természetesen nem a személy, hanem annak tette minősül illegálisnak vagy más hasonló jelentésű kifejezéssel jellemezhetőnek.

A migrációs döntés összetett, befolyásolja a húzó és taszító tényezők mellett az időbeli szempont is (Nagy, 2022). Az időtartam hosszát hangsúlyozzák Kováts András ás Soltész Béla (2018) is munkájukban. Szerintük az országok közötti népmozgás elemzésekor az egyik legkritikusabb szempont az, hogy mennyi időt tölt el az érintett személy a célországban. Az ideiglenes munkavállalás, az ingázás vagy a végleges letelepedés különböző hatásokkal bír, mind az egyén, mind a társadalom szintjén. Az időtényező pontosításához a mérőszámot az ENSZ 1998-as ajánlása adja, amely szerint migránsnak számít az a személy, aki legalább egy évre áthelyezi lakóhelyét egy másik országba [https4].

Bevándorlás - statisztikai adatok

Magyarország történelmi kontextusában a második világháborútól a rendszerváltásig leginkább kibocsátó ország volt, mivel politikai és gazdasági okokból sokan választották az emigrációt. Például az 1956-os forradalom után mintegy kétszázezer ember menekült Nyugatra (Papp, 2010). A szocializmus idején alkalmanként érkeztek menekültek, leginkább politikai okokból; például a görög polgárháború miatt vagy a chilei Pinochet-puccs elől. A rendszerváltást követően megszűnt az ország nemzetközi elszigeteltsége, és

elkezdődött a bevándorlás. Az 1980-as évek végén az első nagyobb bevándorlási hullám során jellemzően magyar nemzetiségű román állampolgárok érkezte, a délszláv konfliktus alatt pedig több ezer ember keresett menedéket hazánkban Jugoszláviából (Görbe, 2013). A 2000-es évek elején még mindig a szomszédos országokból érkeztek betelepülők leginkább hazánkba, de az EU-csatlakozás és a 2007-es jogszabályi változások után az arányok megváltoztak. Az egyszerűsített honosítás bevezetése lehetővé tette a szomszédos országokban élő magyarok számára, hogy már magyar állampolgárként költözzenek hazánkba (Gödri és Horváth, 2021). A Központi Statisztikai Hivatal adatközlése alapján ezt követően láthatóan (1. ábra) az európai országokon kívülről érkező migránsok száma nőtt meg, különösen az ázsiai országokéból érkezőké. 2013-tól kezdődően a Magyarországra tartó bevándorlók közel negyed-egyharmada ázsiai származású. Kiemelnénk még az egyéb európai országokból - főként Németországból - betelepülők arányát, amely 2005 óta markánsan nőtt (a 2004-es 4,7 százalékról), és egészen napjainkig 20-30% maradt (1. ábra).

Miután lehetővé vált a Magyarország melletti harmadik országokból érkező állampolgárok számára, hogy bizonyos hiányszakmákban engedély nélkül vállaljanak munkát (2016), az ukrán bevándorlók száma is jelentősen megemelkedett (Gödri és Horváth, 2021). Az ukrán állampolgárok beáramlása hazánkba 2016 és 2019 között 18-szorosára nőtt, és 2019-ben meghaladta a 21 ezer főt. A következő évben, 2020-ban, ez a szám visszaesett 13 ezer főre. Az ukrajnai háború kitörése után ismét jelentős növekedést tapasztalhattunk, és a 2022-es népszámlálás adatai alapján már több mint 36 ezer ukrán állampolgár tartózkodik hazánkban (1, 2. ábra).

2. ábra A Magyarországra érkező külföldi állampolgárok származási ország szerinti eloszlása

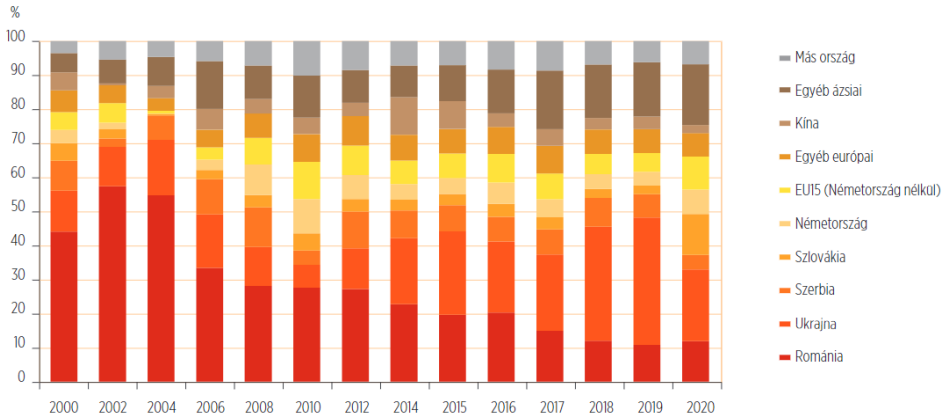

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek; STADAT-táblák.

A Magyarországon hosszabb ideig élő külföldi állampolgárok létszáma 2022-ben meghaladta a kétszázezer embert (218.061), ami több mint kétszerese az évezred eleji értéknek; 2011 óta számuk 52%-kal nőtt. Az itt tartózkodó külföldi lakosság döntő többsége, 76 százaléka Európából származik, ezen belül 82 ezer fő a szomszédos államok polgára. A külföldiek aránya a magyar népességben 2012 és 2017 között 1,4 és 1,6 százalék között ingadozott, az elmúlt évek során pedig folyamatosan emelkedett, 2022-re elérte a két százalékot (2,09) (KSH, 2022). Az országban jelenleg élő bevándorlók származási helye igen változatos, összesen 175 különböző országból érkeztek ide.

3. ábra A Magyarországon tartózkodó külföldiek állampolgársága alapján történő megoszlása

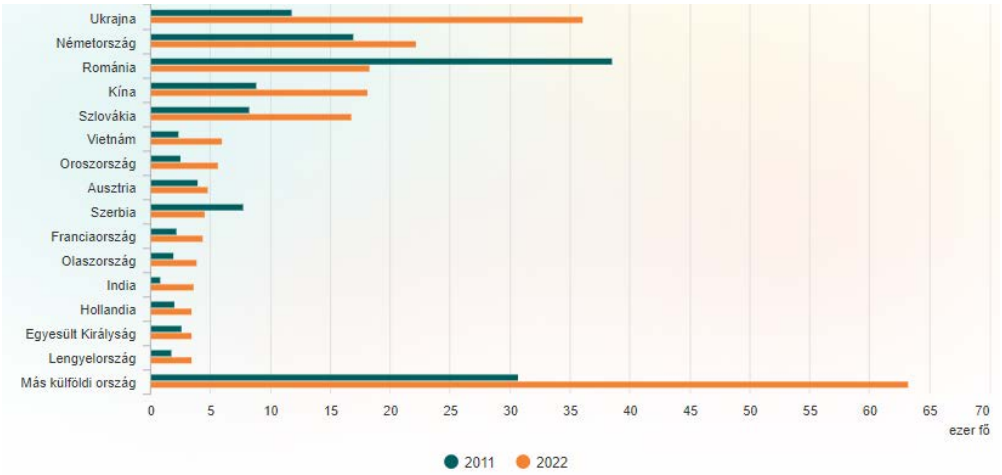

Forrás: KSH, Népszámlálás 2022

Bevándorlók területi megoszlása Magyarországon

További megállapításokat tehetünk, ha megnézzük az érkezők területi eloszlást. Ez - elvben - azért is lényeges, mert Nyugat-Európában az egyik problémát pont az okozza, hogy a bevándorlók nem egyenletesen helyezkednek el, hanem a nagyobb városokban, egy tömbben tömörülnek. Wetzel Tamás (2009) szerint a gettósodás gyakran nem a többségi társadalom kirekesztő magatartása miatt alakul ki, hanem azért, mert a bevándorlók saját kultúrájukban a zárt közösségeket részesítik előnyben. Ilyesmit Magyarországon nem tapasztalhatunk. Dr. Kincses Áron (2019) statisztikus elemzése szerint Magyarországon három fő régió különül el, ahol a bevándorlók hosszú távon és nagyobb számban jellemzőek: a Közép-Magyarországi régió, a határ menti területek és a Balaton környéke.

Budapest és környéke kiemelkedően vonzó a nemzetközi bevándorlók számára, itt található a legtöbb nem európai származású migráns. Ezt a régiót főként a gazdaságilag aktív és magas szintű képzettséggel rendelkező külföldiek választják lakhelyül. Az elmúlt évtizedben Budapest a globális migrációs térképen is egyre fontosabb célponttá vált.

A korábbi statisztikai adatoknál láthattuk, hogy a Magyarországra letelepedő külföldiek többsége a szomszédos országokból érkezik, ami azt jelenti, hogy a migránsok földrajzi eloszlásában a célterületek helyzete is kulcsszerepet játszik. A gazdasági központok mellett a határ menti régiók is vonzóak az új

lakóhelyet keresők számára. Ezeken a területeken elsősorban a határ túloldaláról érkezők találnak otthonra.

4. ábra A négy szomszédos államhoz kapcsolódó lakosság földrajzi megoszlása hazánkban (2017)

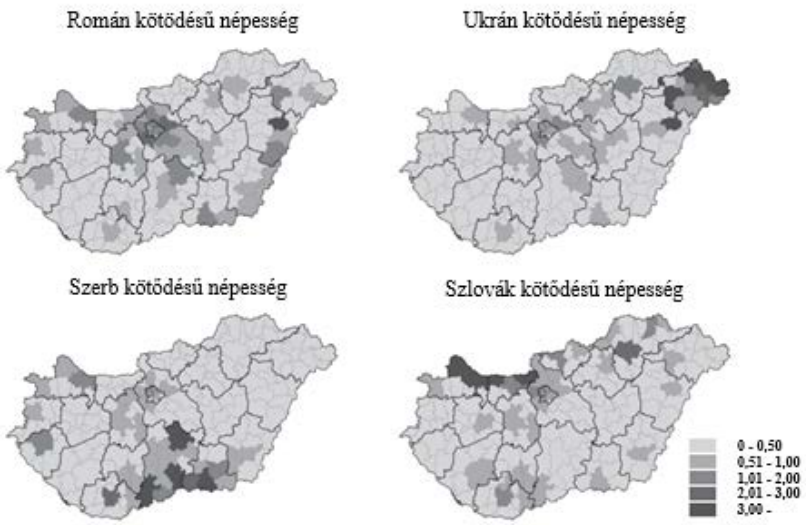

Forrás: Kincses, 2019, 476 o.

A Balaton környéke elsősorban német, osztrák, holland és svájci idősebb korosztályúak, nyugdíjasok körében népszerű, akik a magasabb nyugdíj vásárlóereje, a pihenési lehetőségek és a természeti kincsek vonzásában választják új otthonuknak ezt a régiót. Gyakran előfordul, hogy a letelepedés előtt már, mint turisták részletes ismereteket szereznek a területről (Kincses, 2019).

Menekültügy - statisztikai adatok

A korábban említett, Magyarországra érkező vagy itt maradó, illetve tartózkodási engedélyt birtokló külföldiek esete különálló a menekültek helyzetétől. A menekültválság a 2010-es évek elején került az európai figyelem középpontjába, főként az Észak-Afrikában és a Közel-Keleten zajló konfliktusok miatt kialakult migrációs mozgalmak miatt.

Magyarországon a 2000 és 2017 közötti időszakban több mint 320 ezer menedékjogi kérelem érkezett, melyek döntő többségét, 84%-át a 2013 és 2016 közötti időszakban regisztrálták. A menedéket kérők száma 2012-ben még csak kicsit több mint kétezer volt, 2013-ban megugrott 19 ezerre, 2014-ben

pedig már 42 ezer fölé emelkedett, 2015-ben pedig a 177 ezret is elérte. Ezt követően azonban a kérelmek száma drasztikusan csökkent, 2016-ban már nem érte el a 30 ezret, 2017-ben pedig alig haladta meg a háromezret, 2020-ban csupán 117 személy fordult Magyarországhoz menekültstátuszért. 2000 és 2017 között több mint 320 ezer menedékkérelmet nyújtottak be, 84%-át 2013 és 2016 között. A menedékkérők száma 2012-ben még alig haladta meg a kétezer főt, 2013-ban 19 ezer fő, 2014-ben már több mint 42 ezer fő volt, 2015-ben pedig elérte a 177 ezer főt. Ezt követően a kérelmek száma jelentősen visszaesett, 2016-ban a 30 ezret sem érte el, 2017-ben a háromezret is alig haladta meg, 2020-ban már csak 117 személy kért menekültstátuszt (4. ábra).

A menekültek jogi védelmét a nemzetközi jog biztosítja, - ezen belül is az 1951-es évben aláírt genfi konvenció -, míg a menekültügyi eljárásokat az egyes tagállamok a saját bevándorlási törvényeik és eljárásrendjeik szerint bonyolítják le.

A magyar kormány a határkerítések építése mellett egy sor jogszabály-módosítást is életbe léptetett a Magyarországon áthaladó illegális migráció visszaszorítása érdekében. Ezek az intézkedések 2015-ös első hatálybalépésük óta láthatóan jelentősen csökkentették a Magyarországra irányuló menedékkérelmek számát, és csökkentették az illegális határátlépések számát is. A 2020 tavaszától bevezetett további szigorításoknak köszönhetően a menedékkérők kizárólag Magyarország határain kívül, a kijevi vagy belgrádi magyar nagykövetségeken nyújthatnak be szándéknyilatkozatot kérelmükről; ezen intézkedések nyomán mindössze 12 ember kapott menedéket hazánkban [https2].

5. Ábra Magyarországra érkező menedékjogi kérelmezők és a nemzetközi védelemben résztvevők létszáma 2010-2022

Év	Menedékkérő	Menekült státuszt kapott	Oltalmazott státuszt kapott	Befogadott státuszt kapott
2010	2 104	83	132	58
2011	1 693	52	139	14
2012	2 157	87	328	47
2013	18 900	198	217	4
2014	42 777	240	236	7
2015	177 135	146	356	6
2016	29 432	154	271	7
2017	3 397	106	1 110	75
2018	671	68	281	18
2019	500	22	31	7
2020	117	83	43	4
2021	40	21	17	2
2022	46	10	20	-
2000-2022 összesen	**321 672**	**2 774**	**3 333**	**3 947**

Forrás: Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság (OIF).

A menekültstátuszt kérelmezők etnikai megoszlásában a közel-keleti állampolgárok dominálnak, ám az évtized elején a balkáni országokból is sokan kértek nemzetközi védelmet Magyarországon. A 2015-ös menekültválság előtt a legnagyobb menedékkérő csoportot a koszovóiak alkották. Az említett válság évében, 2015-ben, főleg Szíriából és Afganisztánból érkezett a legtöbb kérelmező. Ebből a két országból összesen több mint százezer személy fordult a magyar hatóságokhoz, de irakiak és pakisztániak is nagyobb arányban kérték a menedékjogot. A 2016-ot követő

időszakban a menedékkérők száma csökkenésnek indult, a szíriai és afgán kérelmezők aránya is mérséklődött.

6. ábra Menedékkérelmek állampolgárság szerint 2014-2017

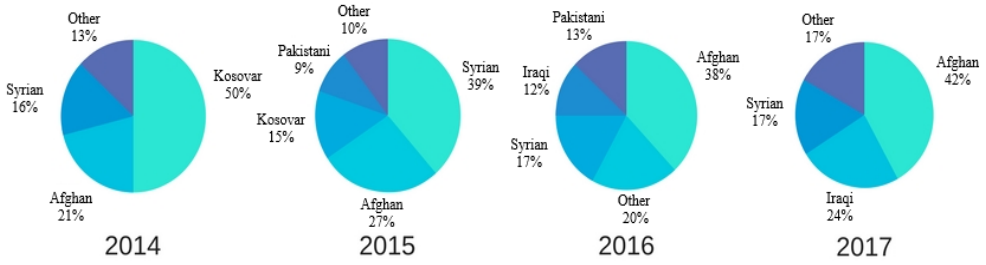

Forrás: IOM Hungary

Társadalmi kirekesztettség

A társadalmi kirekesztettség fogalma a 20. század második felében alakult ki, és a társadalomtudományokban vált kulcsfontosságúvá. Kialakulásában számos tényező játszott szerepet. A fogalom használata az angolszász kultúrában gyakran egyenértékű a szegénység fogalmával, mely az anyagi erőforrások hiányára utalt. A francia értelmezés szerint a társadalmi kirekesztés elsősorban nem anyagi deprivációval, hanem a társadalmi részvétel és integráció hiányával kapcsolatos, amely az állampolgári jogokon alapul. Emellett létezik egy harmadik típusú megközelítés is, a weberi monopóliumelmélet, amely szerint a társadalom belső hierarchiájában olyan csoportok léteznek, amelyek kifelé irányuló kirekesztő magatartása révén teremtenek egy befogadás-kirekesztés sémát. A társadalmi kirekesztés Európai Uniós terminológiája inkább a francia hagyományból merít. Az Eurostat megbízásából 1995-ben a CESIS (Centro de Estudos para a Intervensao Social, Portugália) által végzett kutatás hangsúlyozza a nem pénzügyi mutatók használatának fontosságát, mivel a társadalmi kirekesztés és a szegénység kulturális, társadalmi és pszichológiai problémákkal is kapcsolatos, amelyek pénzmennyiségekben nehezen kifejezhetők (Fügedi, 2001).

A fogalom tehát olyan akadályok összességét jelenti, amelyek miatt egyes személyek vagy csoportok nem tudnak teljes mértékben részt venni a gazdasági, szociális és politikai életben, vagy nem férnek hozzá azokhoz a lehetőségekhez, amelyek a többségi társadalom számára elérhetőek. Ez a meghatározás szélesebb körű, mint a szegénység, de magában foglalja azt is. A társadalmi kirekesztés négy alapvető területen mutatkozhat meg:

1. a megfelelő jövedelemhez és erőforrásokhoz való hozzáférés hiánya,
2. a munkaerőpiacról való kizárás,
3. a szolgáltatásokhoz való hozzáférés korlátozottsága, valamint
4. a társadalmi kapcsolatokból való elszigetelődés [https1].

Ha a kiválasztott társadalmi csoportot vizsgáljuk, amikor a bevándorlók, menekültek egy új környezetbe érkeznek, bizony gyakran szembesülhetnek a társadalmi kirekesztettség ezen dimenzióival.

1. A kultúrájuktól eltérő háttérrel érkezve, idegen nyelven vagy szokásokon keresztül valószínűleg meg kell küzdeniük az elsődleges jövedelemforrásokhoz való hozzáférésért, ami szegénységet vagy anyagi kirekesztettséget okozhat.
2. Emellett a munkaerőpiacról való kirekesztettség is gyakori probléma lehet a bevándorlók számára. Kulturális különbségek, nyelvi nehézségek vagy a külföldi végzettségek elismerésének hiánya miatt lehet nehezített a sikeres elhelyezkedés a munkaerőpiacon. Ezáltal a bevándorlók számára korlátozottabbak lehetnek a gazdasági lehetőségek.
3. A szolgáltatásokból való kirekesztettség szintén érinti a bevándorlókat, mivel az új környezetben nehezebben juthatnak hozzá az oktatáshoz, az egészségügyi ellátáshoz vagy más társadalmi szolgáltatásokhoz. Nyelvi akadályok, jogi akadályok, az intézmények működésének megértésében tapasztalt nehézségek mind hozzájárulhatnak ehhez a kirekesztettséghez.
4. Végül, a társadalmi kapcsolatokból való kirekesztettség azt jelentheti, hogy a bevándorlók gyakran küzdenek az integrációért és a befogadó társadalomba való beilleszkedésért.

A beilleszkedés, migráció fenti problémáinak hazai megoldása szempontjából az oktatásnak fontos szerepe lehet, vallják Dajnoki Krisztina és Kőmíves Péter (2016) tanulmányukban. A Magyarországra érkező migránsok kor, nem, és iskolai végzettség szerint igen heterogén csoportot alkotnak. Ráadásul sok migráns családjával, gyermekeikkel együtt indul útnak az Európai Unió felé, ami több kihívást is generál. Egyik ilyen kihívás a migránsok részéről a magyar nyelv ismeretének hiánya, míg az oktatási rendszer szempontjából a magyarul nem tudó diákok integrációjának nehézsége. Bár a magyar felsőoktatásban számos képzés folyik idegen nyelven, ezekre jellemzően nem a magyar állampolgárok jelentkeznek, és ezek a képzések sem a pedagógiai szakterületre koncentrálnak. Ezért szükség van olyan pedagógusokra, akik a magyar és

idegen nyelvek oktatására specializálódnak. Fontosnak tartják továbbá, hogy a migráns gyermekek az saját kultúrájuk mellett a magyar és európai kultúrát is megismerjék, az összhang és együttműködés elősegítése érdekében. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra is, hogy a migránsok származási valamint a befogadó ország kultúrája, társadalmi normái és jogrendje között jelentős különbségek tapasztalhatóak. Magyarországon a migránsoknak a magyar társadalom normái szerint kell élniük, miközben hazánkban jelenleg nincsenek olyan szabályozások, amelyek szigorúan korlátoznák szokásaik gyakorlását, ellentétben például bizonyos francia jogszabályokkal. Ez a helyzet valószínűleg a migránsok alacsony számával függhet össze hazánkban.

A gyermekek oktatása mellett Dajnoki és Kőmíves (2016) szerint fel kell készülni a felnőtt migránsok munkaerőpiaci integrációjára is, képzések és oktatások révén, amelyek az európai munkaerőpiac igényeihez igazítják tudásukat.

Dr. Zán Krisztina (2014) pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a migránsok sikeres beilleszkedése nem csak az ő erőfeszítéseikön múlik, hanem a befogadó társadalom nyitottságán is. A migrációs hullámok társadalmi feszültségeket okozhatnak a befogadó országokban, amelyek több szinten is megnyilvánulhatnak.

Összegzés

A migrációs helyzet Magyarországon egy összetett és érzékeny téma, amely különböző szempontokat érint. Az európai migrációs folyamatok hatására, mint láthattuk Magyarország is szembesül a bevándorlás kihívásaival. A dolgozatban csupán egy kis részletét érintettük a témakörnek. Bemutattuk a migráció és menekültség fogalmi hátterét, a bevándorlási trendeket és a menekültügyi helyzetet. Kiemeltük a bevándorlók területi megoszlását és a társadalmi kirekesztettség négy dimenzióját, amelyekkel a migránsok szembesülhetnek. Azok a kihívások, amelyekkel szembenéznek, nem csupán egyéni, hanem társadalmi szinten is meghatározóak.

Ahogy Franklin Delano Roosevelt mondta: „Mindannyian bevándorlók és forradalmárok leszármazottjai vagyunk.” Ez a gondolat segíthet abban, hogy empatikusabb szemmel tekintsünk az érkezőkre, és a társadalom különböző csoportjai közötti megértést és együttműködést erősítsük.

A felmerülő problémákra a válaszokat további mélyreható kutatásokkal és párbeszédekkel kell megtalálni, hogy a migráció és integráció terén hatékony és humánus megoldások születhessenek.

Felhasznált irodalom

1. Dajnoki Krisztina - Kőmíves Péter Miklós (2016): Migránsok integrációja a munkaerőpiacon és az oktatás világában - lehetőségek és kérdések. In: Papp Klára és Kerepeszki Róbert (szerk.): Menekültek, migránsok, új hazát keresők. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen. 231-252.
2. Füleki Dániel (2001): A társadalmi kirekesztés és befogadás indikátorai. Szociológiai Szemle (11.) 2. szám: 84-95.
3. Gödri Irén - Horváth Veronika: Nemzetközi vándorlás. In: Monostori Judit - Őri Péter - Spéder Zsolt (szerk.) (2021): Demográfiai Portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest. 227-250.
4. Görbe Attiláné Dr. Zán Krisztina (2013): A migráció mint a magyar idegenrendészet XX. századi történetének sajátos területe In: Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán (szerk.): A modernkori magyar határrendészet 110 éve. Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozata, Budapest. 193-208. (Látogatva: 2023.12.21)
5. Görbe Attiláné Dr. Zán Krisztina (2014): Migráció - előítélet - idegenellenesség Előítélet-kutatás a belügyi ágazatban. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest. https://opac.uni-nke.hu/webview?infile=&sobj=9153&source=webvd&cgimime=application%2Fpdf%0D%0A (Látogatva: 2023.12.21)
6. Hautzinger Zoltán (2015): Az irreguláris migráció büntetőjogi aspektusai. In: Hautzinger Zoltán (szerk.): Migráció és rendészet. Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, Budapest. 49-68.
7. Dr. Kincses Áron (2015): A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején. Műhelytanulmányok 8. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://real.mtak.hu/26456/1/muhelytanulmanyok8.pdf
   (Látogatva: 2023.12.21)
8. Kincses Áron (2019): A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség területi jellegzetességei, 2011-2017, Területi Statisztika (59) 5. szám: 463-497. http://real.mtak.hu/102026/1/ts590502.pdf
   (Látogatva: 2023.12.21)
9. Kováts A. és Soltész B. (2018): Mit tudunk a kivándorlásról? Műhelybeszélgetések. Gondolat Kiadó, Budapest.

10. Nagy Terézia (2022): Differenciáltan a migrációról - Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet keretei. Szociológiai Tudástár 8. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/1e74127c-86f6-4b31-957b-cb02b20918f1/content (Látogatva: 2023.12.21)
11. Papp Z. Attila (2010): A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője. Kisebbségkutatás (19.), 4. szám: 621-638.
12. Wetzel Tamás (2009): A bevándorlás kérdése Magyarországon Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. https://jak.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/Wetzel-Tamas-PhD.pdf?u=1bQsa2

A cikkben szereplő online hivatkozások

1. Közszolgálati Online Lexikon. A társadalmi kirekesztettség fogalma. https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/tarsadalmi-kirekesztes/ (Látogatva: 2023.12.23)
2. Magyar Helsinki Bizottság: A menekültvédelem jövője Magyarországon. file:///C:/Users/User/Downloads/Helsinki_A_menekultvedelem_jovoje_Magyarorszagon.pdf (Látogatva: 2023.12.23)
3. Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság. Menekült fogalom. http://oif.gov.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (Látogatva: 2023.12.23)
4. United Nations (1998): Recommendations on Statistics of International Migration. Revision 1, Statistical Papers, Series M, No. 58. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_58rev1e.pdf (Látogatva: 2023.12.22)

Az analízis mint értékfeltáró módszer a pedagógiában

Pázmány Viktória[1], Barabás Ágota[2]

[1]Tanársegéd, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar Védőnő Módszertani és Prevenciós Tanszék, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 2-4, ORCID iD: 0000-0002-7838-3924
[2]Tanársegéd, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar Védőnő Módszertani és Prevenciós Tanszék, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 2-4, ORCID iD: 0000-0001-9919-659X

INFO

Pázmány Viktória
pazmany.viktoria@etk.unideb.hu

Keywords
education
linguistic-logical analysis
curriculum

ABSTRACT

Abstract
The basic document of education is the curriculum, which is related to the factors that also determine the social conditions of a country. The question is how the characteristics of a country's social and political development, the transformation of its school system, and the conditions affect the curriculum types and their language.
Our aim is to investigate the method of linguistic-logical analysis, so that it can serve as a background for a curriculum theoretical research. The study elaborates the method of comparative-analytical investigation.
We explained the trends of linguistic-logical analysis, the areas of educational philosophy that we consider important.
It can be concluded that the development of educational science is guided by the educational goal, which in turn is guided by current social needs. Speaking to large crowds can permanently manipulate human personalities. It is justified to deal with the ideals and values that appear in the goals of educational science. The goal is to build a uniform educational science terminology.

Kulcsszavak
neveléstudomány
nyelvi-logikai analízis
tanterv

Absztrakt
Az oktatás alapdokumentuma a tanterv, azon tényezőkhöz kapcsolódik, melyek egy ország társadalmi viszonyait is meghatározzák. Kérdés, hogy egy ország társadalmi, politikai fejlődésének, iskolarendszere átalakításának, feltételeinek sajátosságai a tantervi típusokat, nyelvezetüket miként befolyásolja.
Célunk a nyelvi-logikai analízis módszerének vizsgálata, hogy egy tantervelméleti kutatás hátteréül szolgálhasson. A tanulmány az összehasonlító-elemző vizsgálat módszerét dolgozza fel.
Ismertettük a nyelvi-logikai analízis irányzatait, a nevelésfilozófia általunk fontosnak tartott területeit.
Megállapítható, hogy a neveléstudomány fejlődését a nevelési cél irányítja, melyet viszont a mindenkori társadalmi szükséglet irányít. A nagy tömegekhez szólás tartósan manipulálhatja az emberi személyiségeket. Indokolt az eszményekkel, értékekkel foglalkozni, melyek a neveléstudomány céljaiban megjelennek. Cél az egységes neveléstudományi terminológia kiépítése.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján jött létre.

Bevezetés

Az elmúlt évtizedek tantervelméleti kutatásainak jelentős része a tantervfejlesztés középpontjába a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődésből levont nevelési és képzési célokat helyezte. A tanterv mint az oktatás egyik alapdokumentuma, mindig meghatározott ideológiai töltésű cél- és feladatrendszerhez, műveltségtartalomhoz, iskolaszerkezethez, adott hagyományokhoz és feltételekhez, gyakorlathoz kapcsolódik. Azaz mindahhoz, ami egy adott ország adott társadalmi viszonyait meghatározzák. Így jogosnak tűnik a kérdés, hogy hogyan befolyásolják egy adott ország társadalmi, politikai fejlődésének, iskolarendszere átalakításának, hagyományainak, feltételeinek sajátosságai a tantervi típusokat és a tantervek nyelvezetét.

A továbbiakban egy olyan kutatási módszert illetve annak történeti hátterét mutatjuk be, amely alkalmas arra, hogy a kutató segítségére legyen dokumentumok mind nyelvi, mind tartalmi elemzésénél.

Jelen tanulmány a nyelvi-logikai analízis módszerének átfogó bemutatására szolgál. A fókuszba helyezett módszer megvizsgálása abból a célból történik, hogy alkalmazása egy tantervelméleti kutatás hátterét adhassa. Kutatásunk célja az, hogy egy értelmező, összehasonlító elemzésnek vessük alá a mintául szolgáló anyagokat. Minden forráscsoportnál szövegszintű összehasonlító-elemző vizsgálatot végzünk, melynek a középpontjában az információ ill. a tartalom, és ezek közvetítésének módja áll. Kiemelten kívánjuk megvizsgálni az említett minták által közvetített értékrendszerek és eszmények változását, a tartalmi modernizáció megjelenítését.

Munkánk során a következő megfigyelési egységek állnak a fókuszpontban:

1. a pedagógiai tevékenység ideológiai céljai
2. a nevelési célok
3. a nemzeti értékek közvetítése
4. az etikai értékrend változása
5. az európai értékrend megjelenése
6. a társadalmi rendszer eszmeiségének megjelenése

Mindezen megfigyelési egységek az érték fogalma köré csoportosodnak, tehát az egyes dokumentumokban fellelhető értékeket kívánjuk elsődlegesen nagyító alá venni.

Írásos dokumentumok, közlések elemzésére különösen alkalmas a tartalomelemzés mint a társadalomtudományi kutatások egyik módszere. Mivel a kiválasztott mintákat a különböző korok viszonyában vizsgáljuk, a kutatás módszere történeti összehasonlító nézőpontú tartalomelemzés, melyet filozófiai-hermeneutikai alapba helyezünk. Ezt az alapot a nyelvi-logikai illetve a logikai filozófiai analízis szolgáltatja.

A nyelvi-logikai analízis

Első lépésként ismertetjük a nyelvi-logikai analízis irányzatait, majd ennek fő kutatási területeit a neveléselméletben. Ezután a nevelés és a filozófia kapcsolatát vizsgálva szeretnénk elemezni a nevelésfilozófia azon - véleményünk szerint fontos és a mai napig háttérben lévő - területét, ami a nevelés társadalmi-politikai hátterét és ennek nyelvi megjelenését vizsgálja illetve vizsgálhatja.

A filozófiai analízis az angol nyelvterületen elterjedt tudományos vizsgálati módszer. Vizsgálati területei szerteágazóak. Alapkérdései a nyelv és a valóság közti kapcsolat. Hogyan történik a valóság nyelvi közlése? Milyen határt szab a megismerésnek a nyelv?

A reduktív analízis a választ a nyelvi képződmények elemeire való redukálásával, majd ezáltal a valóság és a nyelv szerkezetének föltérképezésével véli megtalálni. Ennek az irányzatnak a fő képviselői A. W. Russel és L. Wittgenstein. Wittgenstein azonban továbbfejlesztette elméletét, téziseit és gondolatait a témakörrel kapcsolatban a „Logikai-filozófiai értekezés”-ben írta le (1963). Munkájában a valóság és a nyelv összefüggéseit kutatja, és ezeket a logika keretein belül igyekszik bemutatni. A wittgensteini felfogás szerint a nyelv logikailag rendezett, igazságot közöl, azonban nem láthatja előre azt, ami az alkalmazásban rejlik. A logikának, érintkeznie kell bár alkalmazásával, de nem fedheti azt. Szerinte a kijelentés a valóság képe, annak a valóságnak, amit az egyén annak él meg. Ahhoz, hogy megértsük a kijelentést, értenünk kell annak összetevőit is, azokat a nyelvi jeleket, amelyek a nyelvet alkotják. Mindannyiunk nyelve azonban csak azt a valóságot képes kifejezni, ami bennünk van, amit mi valóságnak, ténynek élünk meg. Wittgenstein szerint csak azt mondom, amit gondolok, ami bennem van. Ebből viszont eljuthatunk arra a következtetésre, hogy bár a világ van bennem, azt fejezem ki, csak belülről vizsgálom azt, így hatnak rám, mindarra, ami a gondolkodásomat, a szemléletemet alakítja azok a tapasztalatok, amelyek az életemet végigkísérik. Vagyis ha a nyelv egyenlő a gondolattal, ami bennem megfogalmazódik, és a

gondolat pedig maga a világ, ami bennem van, akkor a világ nem más, mint az élet, a tapasztalatok összessége.

„Nyelvem határai világom határait jelentik" (Wittgenstein 1989). Azaz mindaz, amit gondolni tudok, ki is fejezhetem, és amit nem tudok kifejezni, elgondolhatatlan, nem tartozik a világomhoz. Ezért fő problémának a kijelentésekkel, vagyis a nyelvvel elmondhatót tartja, ami az egyén valóságképét tükrözi. Később a nyelvhasználat logikáját vizsgálja. A megértés és a gondolkodás a jelek használataként értelmezhető. Fontos megállapítása, hogy a használat kölcsönöz jelentést a jeleknek. Ahhoz, hogy megértsünk egy szót, látnunk kell, hogyan használják. „Hogy miképpen működik egy szó, azt nem lehet kitalálni. Meg kell figyelni a használatát és abból kell tanulni." (Wittgenstein 1989: 74). A legtöbb esetben egy szó jelentését azonosítani lehet annak a nyelvben való használatával, vagy egy kijelentés értelmét ennek alkalmazásával. Tehát a nyelvi jelek is, mint a nem- nyelvi jelek, konvenció által válnak jelekké. Azonban egyazon kijelentés oly sokrétű lehet, használója olyan sok mindent kifejezhet vele, hogy nem elég a nyelvi jelek puszta értelmét ismernünk. Azon sokféleség, amit mindezekkel kifejezhetünk nem valami szilárd, egyszer és mindenkorra adott tartalmak. Minden közlés esetében új típusa jelenik meg a nyelvnek, vagyis új „nyelvjátékok" keletkeznek. Így tehát az analízis dolga az egyén, a nyelvhasználó felől elindulva megvizsgálni a nyelvet mint a gondolatok közvetítő eszközét.

Ebből indultak ki a filozófiai analízis egy későbbi fejlődési szakaszának képviselői, mint a késői Wittgenstein és G. E. Moore, akik a viselkedés szerepét emelik ki a nyelvhasználatban. Úgy vélik, hogy a nyelvhasználat, ami egyénre jellemző, nem más, mint viselkedésforma. A kommunikációban részt vevők kiválasztják a jelek egy sorozatát, s ezeknek a használatában az elődeiktől öröklött „játékszabályok" utasításaihoz tartják magukat. Hiszen minden nyelv felfogható játékszabályok rendszerének, minden nyelvi megnyilvánulás, mint a kijelentés, kérdés, felszólítás mindig nyelvi és nyelven kívüli cselekvések összefüggésébe vannak ágyazva. Ezek a nyelvi tevékenységek a nyelvi játékok, amik meghatározott szituációban történnek. Egy nyelvi játék leírása hosszabb történetet igényel, ismerni kell az előtörténetét a szituációnak, mert csak ezeknek függvényében kaphatunk biztos képet arról, hogy az adott szituációban a nyelvi jelek milyen tartalmat közvetítenek. A nyelvi aktivitás meghatározott tartalmú komplex cselekvés. Ezt nevezi Wittgenstein a nyelvjátszmák elméletének. Fontosnak tartja, hogy nem szabad csak egy nyelvi játékot tanulmányozni ahhoz, hogy megtanuljuk egy kifejezés használatát, mert egy és ugyanazon mondat

vagy akár egyetlen szó is különböző nyelvi játékokban fordulhat elő, így alapvető probléma, ha „az ember a példáknak csak egy fajtájával táplálja a gondolkodását.” (Wittgenstein 1989:79). „Ha két kifejezést egyenlőségjel kapcsol össze, akkor ez annyit jelent, hogy egymással helyettesíthetők. Annak azonban, hogy valóban fennáll-e ez az eset, magán a két kifejezésen kell megmutatkoznia” (Wittgenstein 1989: 80). megtörténhet viszont, hogy két kifejezésnek ugyanaz a jelentése, de különböző az értelme. Frege ennek a problémának a tárgyalásánál a „Bedeutung” és a „Sinn” között tesz különbséget (Frege 1980) Kutatásunk szempontjából ez egy igen fontos felismerés, mivel mind a tudományos diskurzus, mind maguk a szakterminusok használata és vizsgálata során figyelemmel kell lenni azok értelmére (Sinn), nem csak a jelentésére (Bedeutung). Nem tehető két azonos alakú kifejezés közé automatikusan egyenlőségjel, mindaddig, amíg meg nem állapítottuk értelmük, tartalmuk azonosságát. Halász Gábor kutatásában a „rend az oktatásban” fogalom jelentése tipikus példája a más tartalommal definiált szakszónak. Nála időben, térben és ideológia szerint elhatároltan - azonban egyaránt a „rend” kifejezéssel - számos különféle oktatási-nevelési paradigma található (Halász 1991). Ugyanakkor előfordulhat egy ezzel ellentétes eset is, amikor alakilag különböző kifejezések ugyanazt a tartalmat takarják, azaz megegyezik az értelmük (Sinn). Különösen újonnan születő tudományágak, vagy a köznapi élethez közvetlenül csatlakozó tudományterületeknek gyakori problémája, hogy saját terminológia híján köznyelvből, más tudományágakból kölcsönöznek szakszavakat, ám azokat speciális tartalommal, karakterisztikával ruháznak fel. Itt azonban nem teljes jelentésbeli azonosság áll fönn, mivel a tudományosság, saját önmozgása révén eltérő vagy bővített jelentéssel használja a kölcsönvett szót. Ez mind a tudományágon belül, mind a köznapi nyelvezetben a fogalom definíciójának pontatlanságával jár vagy félreértést szül.

A neveléstan hosszú fejlődése során sohasem kizárólagosan, hanem a köznyelvvel együtt alakította legalapvetőbb szakszavait. Az oktatás-nevelés-tanítástan-paedagogia szavak tartalmi meghatározása és elhatárolása korszakonként újra végbemegy a neveléstudományban, azonban végleges definícióval nem marad a kutatásban, hiszen rendszeresen konvergál a köznyelvi (tehát „pongyola”) használati módhoz, illetve veszít jelentéséből vagy jelentésbővülést ér el (Verédy 1886). Mindezen példák alapján is levonhatjuk a következtetést, hogy ha nem helyes nyelvi játéknak megfelelően használunk egy szót, akkor értelmetlenség áll elő. Ezért fontos tudnunk, hol van vége egy nyelvi játéknak, és hol kezdődik egy másik. Ezen gondolatok juttatták el Wittgensteint

ahhoz, hogy már ne azt kérdezze, hogy mi a valóság, hanem azt, hogy hogyan használjuk a „valóság” kifejezést.

A későbbi oxfordi iskola a filozófiai analízis kritikai tendenciáját testesítette meg. Célja a filozófiai problémák teljes eltüntetése. Ennek az irányzatnak egyik legkiemelkedőbb képviselője, G. E. Moore érdemei közé sorolhatjuk, hogy kialakította a „logikai szigorúság és intellektuális felelősség követelményét” (Ayer 1967:94).

A nyelvi-logikai analízis és a pedagógia

Az analízist mint módszert szintén Angliában használták először a pedagógia területén. A módszer elterjedéséhez nagyban hozzájárult D. Hardie „Truth and Fallacy in Educational Theory” (Igazság és tévedés a nevelési elméletben), ill. O’Connor „An Introduction to the Philosophy of Education” (Bevezetés a nevelésfilozófiába) című könyve. Az amerikai pedagógiába is az angol minta vezette be az új nevelésfilozófiai módszert. Az amerikai nevelésfilozófusok közül feltétlenül meg kell említeni témánk szempontjából I. Schefflert, aki a didaktikaismeretelméleti megalapozását adja. Ő volt az első, aki kategóriákat állapított meg a neveléstudományi szaknyelvben. (Scheffler 1960) Az angol és amerikai filozófiai analízis, mint a korábbi nevelésfilozófiai irányzatok is, más-más úton halad. Míg az angolok a hagyományos módszereket és témákat, mint például a „cél” vagy az „értékek”, részesítik előnyben, addig az amerikai analitikusok a neveléstudomány új fejleményei iránt érdeklődnek. Mindenekelőtt a pedagógiai kérdések pszichológiai vagy szociológiai-antropológiai szemléletének kulcsfogalmait analizálták. Ilyenek például a tanítás, a tanulás vagy az intelligencia. Ezen kívül fontos különbség, hogy az amerikaiak politikai célzatossága egyértelműen felismerhető a nevelési rendszerükben, míg az angol kutatók látszólag tartózkodnak a politika beépítésétől a nevelésbe.

Az analízis neveléstudományban kutatott témái igen szerteágazóak. Az egyik legelterjedtebb a neveléstudomány alapkérdései témakör. Itt gyakori kérdés a nevelés elmélete és gyakorlata ill. a pedagógia és társtudományai közötti kapcsolat. Egy másik sűrűn kutatott téma a tanítás kérdésköre. Az egyik a tanítást mint folyamatot, a másik mint eredményt elemzi. Ebben a témakörben nagy népszerűségnek örvend a „tapasztalat” fogalma, ennek jelentése és különböző nézőpontokból való elemzése. A kutatók a tapasztalat fontosságát az ismeretek gyakorlati alkalmazásában ill. a kritikus gondolkodásra nevelésben látják. Az amerikai szakirodalom által kedvelt téma a pszichológiai fogalmak

elemzése. Ezeket a kutatásokat nagyban befolyásolja az ún. logikai behaviorizmus megjelenése a pszichológiában. Az analízis elemzési tárgyává teszi a modern technikai eszközök pedagógia alkalmazásának lehetőségeit is. Valamint egy másik munkaterülete magára az analitikus nevelésfilozófia eredményeire és módszereire vonatkozik.

Természetesen az analízis megjelenik a nálunk szokásos értelemben vett neveléselmélet egész területén is. Az ilyen típusú elemzések fő tárgyát a nevelés értéke, célja vagy a demokratikus nevelés kérdéskörei adják. Ennek a területnek fontos kutatási tárgya a „demokrácia" fogalma. Ezt elemezve vizsgálják például, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyének alá- és fölérendeltségi helyzetben. Jellemző kérdések a demokrácia és az ún. totális rendszerek közötti különbségek. Ezekből a vizsgálatokból növi ki magát az értelmi nevelés problémája, majd az oktatás és nevelés viszonyának problémaköre. Itt két meggyőződés kerül egymással szembe. Az egyik az ismeretnyújtást, a másik a nevelést emeli ki, mint fő feladatot. Ezáltal ütköztetik a nevelési-oktatási módszereket, melyeknek természetesen idomulniuk kell a nevelési célhoz. Az ilyen jellegű analízisben gyakran megjelennek a világnézeti-társadalmi-politikai vonatkozások is, mint a nevelési cél egyértelmű formálói. Ezek a kutatások egyértelműen cáfolják a neveléselmélet oly gyakran hangoztatott apolitikusságát.

A nevelésfilozófia jeles képviselői eltérő véleménnyel voltak arról, hogy mi jelentheti a neveléselmélet valódi feladatát, és hogy ebben hol alkalmazható a filozófiai analízis. O'Connor a filozófiai analízis jelentőségét az értékek föltárásában látja. Hirst ezzel szemben a neveléselmélet gyakorlatot kiszolgáló szerepét hangoztatja. „…Az elmélet szerepe az, hogy pontosan meghatározza, mit kell és mit nem szabad tenni, mondjuk a nevelésben." (Hirst 1970:84). Így tehát a gyakorlatban fölmerült problémákat kell földolgozni és átfordítani a pedagógia szaknyelvére. Az ilyen jellegű kutatás során nagy szükség van szerinte a kimondottan filozófiai módszerekre is. Hardie úgy véli, hogy a filozófiai analízis mindenekelőtt a tantervelméletben alkalmazható. O. Smith szerint az analitikus tevékenység feladata, hogy föltárja, hogy a pedagógiai kifejezések a különböző beszédhelyzetekben mit jelentenek. Véleménye szerint a beszédszituáció, ill. a valóságkörnyezet befolyásolja a pedagógiai kifejezések használatát. Feladatként jelöli meg a helytelen nyelvhasználat okozta nehézségek kiküszöbölését. A W. Cowley kutatásaiban, aki a pedagógiában tapasztalható disszonancia leküzdésének módszereként jelöli meg analízist, az mint fogalomelemzés jelenik meg. Ennek feladata az elméleti vizsgálódások és

a kísérleti kutatások közötti szakadék megszüntetése, az eredmények konkretizálása, ami a kísérleti kutatásoknak egyfajta keretet, és távlati célt adhat (Cowley 1956).

Nyelvi-logikai analízis mint értékfeltáró módszer?

O'Connor a nevelés körében meghatározott három munkaterületből a célok, eszmények és értékek azon rendszerét emeli ki, mint a filozófia és a pedagógia közötti legfőbb kapcsolódási pontot, amelyek elérése érdekében nevelünk. A cél számára a kulcskérdés, és ez határozza meg a nevelés szervezeti fölépítését, eszközeit és módszereit, valamint gyakorlatát. Mindezzel a nevelési gyakorlat problémáit az értékekre vonatkoztatja. Mi az érték? Mitől függ, hogy mit nevezünk annak? Minek tulajdonítható az értékek változása? Mindezek a kérdések megválaszolhatók az analitikus nevelésfilozófia értékeket vizsgáló módszerével. Ez a vizsgálat az értékelmélet nyelvi kifejezésrendszerének elemzéséből indul ki.

Az analitikus filozófia nagy vívmánya a beszéd, a nyelv és a kommunikáció problémakörének bevonása a kutatásokba. Elegendő-e azonban csupán a nyelvi kifejezések boncolgatása? A nyelv az emberi közösség tudattartalmainak objektiválódása, és ennek elemzése, feltérképezése lehet az analitikus filozófia feladata. Ez tehát a már meglévő ismereteket rendszerezi csupán. Az analitikus filozófia a már megszerzett ismereteket összegyűjti, föleleveníti és rendszerezi. Fennáll azonban a veszélye annak, hogy a filozófiai vizsgálódás területéről ily módon kiesik a társadalmi valóság. Bár a nevelésfilozófusok folyamatosan igyekeztek elválasztani a nevelést a társadalomtól, és a társadalmi szükségletektől, a társadalmi problematika csak látszólag eliminálható.

Az előbbiekből következően levonhatjuk azt a konzekvenciát, hogy a nevelés és annak tudománya a neveléstudomány mindenkori fejlődésének irányítója a nevelési cél, amit viszont a mindenkori társadalmi szükséglet irányít. Nem hanyagolható el így a tudomány azon veszélyes szerepe, miszerint nagy tömegekhez szólván, tartósan manipulálhatja az emberi személyiségeket. Ezért fontosnak tartjuk foglalkozni azokkal az értékekkel, eszményekkel, ideológiákkal, amik a neveléstudomány pedagógiai céljaiban megjelennek, és nem hanyagolható el a nevelés etikai vetülete. Úgy véljük, hogy a Kozma Tamás által „A neveléstudomány szaknyelve" (1974) című munkájában kijelölt kutatási irány, miszerint a fentiekben vázolt nyelvi-logikai elemzést kiegészítve a nevelés társadalmi problematikájának elemzésével, építsünk ki egy egységes, mindenki számára érthető neveléstudományi terminológiát, a mai napig időszerű, megoldása a jövő feladata.

Felhasznált irodalom

1. Ayer (1967): Metafizika és józan ész.*Magyar filozófiai szemle*, (2), 92-102.
2. Cowley W. H. (1956): The need for conceptually oriented research in the education. *California Journal of Educational Research*, (2) 20-37.
3. Frege (1980): *Logika, szemantika, matematika*. *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
4. Halász Gábor (1991): Rend és iskola - avagy az elszabadult gépezet. In: *Café Bábel*, (1), 32-41.
5. Hardie (1942): *Truth and Fallacy in Educational Theory*. Cambridge, University Press.
6. Hirst P. H. (1970): *Irányzatok a polgári pedagógiában*. Budapest, Tankönyvkiadó.
7. Kozma Tamás (1974): *A neveléstudomány szaknyelve*. Budapest, Tankönyvkiadó.
8. O'Connor (1958): *An Introduction to the Philosophy of Education*. London, Routledge.
9. Scheffler I. (1960): *The Language of Education*. Springfield, Thomas.
10. Verédy Károly (1886): *Paedagogiai encyclopaedia*. Budapest, Atheneaum.
11. Wittgenstein (1989): *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

NFT szerzői jogi kérdései

dr. Sárdi Orsolya[1]

[1]PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28-30., ORCID iD: 0009-0006-9116-6082

INFO

dr. Sárdi Orsolya
sardiorsolya@yahoo.co.uk

Keywords
NFT
digital artworks
copyright

ABSTRACT

Abstract
In the market of digital (art)works NFTs achieved explosive growth in 2021. To understand the secret of this success it is necessary to scrutinize the most important features of this technical solution from the - to a lesser extent - technical and - to a greater extent - legal side. Since NFTs are related to (art)works, the most important issues are the boundaries of ownership and copyright. It is important to go around on the one hand, who buys an NFT what can exactly dispose of and to what extent and on the other hand, due to their technical characteristics in which areas could NFTs support authors in relation to the enforcement of their copyright. In addition to the positive returns of NFTs, it is also necessary to take into account the - partly legal - criticisms, which will be the task of legislators in the Web 3.0 era.

Kulcsszavak
NFT
digitális műalkotások
szerzői jog

Absztrakt
A digitális (mű)alkotások piacán az NFT-k robbanásszerű növekedést értek el 2021-ben. Ahhoz, hogy megérthessük ennek a sikernek titkát - kisebb részben - technikai és - nagyobb részben - jogi oldalról is szükséges górcső alá venni ennek a technikai megoldásnak a legfőbb jellemzőit. Lévén, hogy az NFT-k (mű)alkotásokhoz kapcsolódnak, a legfontosabb kérdések a tulajdonjogi és szerzői jogi határterületeket feszítik. Fontos körbejárni egyrészt, hogy aki egy NFT-t megvásárol, pontosan mi felett és milyen terjedelemben tud rendelkezni, másrészt, hogy technikai meghatározottsága okán az NFT-k milyen területeken tudják támogatni a szerzőket szerzői jogaik érvényesítése kapcsán. Az NFT-k pozitív hozadéka mellett azokat a - részben jogi - kritikákat is szükséges számba venni, melyek kezelése a web 3.0 időszakában a jogalkotók feladatát fogja képezni.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A 2021-es év tagadhatatlanul a non-fungible tokenek, azaz NFT-k éve volt. Óriási sajtófigyelmet kaptak, mivel az év során több NFT értékesítésére is döbbenetes áron került sor. 2021 márciusában például a Christie's aukcióján rekordáron, majdnem 70 millió dollárért talált gazdára Mike Winkelmann,

művésznevén Beeple „Everydays - The First 5000 Days” című NFT alkotása. Az alkotást két távol-keleti kriptobefektető vásárolta meg, nyilatkozataikból kiolvashatóan inkább pénzügyi motivációból. Különös műalkotások piaca a blokklánc alapú digitális tér, 2021 augusztusában NFT-ként vásároltak digitális kősziklát 400 millió forintnak megfelelő összegért, a Visa pedig 45 millió forintnak megfelelő összegért szerezte meg a Cryptopunk nevű képet. Ezek csak kiragadott példák a meglepő NFT értékesítések köréből, ugyanakkor képesek érzékeltetni, azt a felfokozott keresletet, mely a digitális (mű)alkotások NFT-k formájában történő értékesítését lengik körül.

A NonFungible.com beszámolója szerint a 2021-es évben az NFT-kel történő kereskedések értéke elérte a 17,6 milliárd dollárt, ami a megelőző évi kereskedés érétkéhez képest 21.000%-os növekedést jelentett, a realizált nyereség 5,4 millió dollárra rúgott. Ezek a pénzügyi eredmények is az NFT-ket övező óriási érdeklődésről tesznek tanúbizonyságot.

Mindezek tükrében nem meglepő talán, hogy a Collins angol szótár 2021-ben az NFT-t választotta az év egyik szavának. Az NFT-k tehát a mindennapjaink részei lettek, betörtek és reformálják a művészetről, digitális művészetről alkotott képünket.

Úttörő és gazdasági szerepük vitathatatlan. Sokakban - jogosan - merül fel a kérdés, hogy nem az internet egy újabb rövid ideig virágzó őrületéről van-e szó, a nagy árfelhajtó hatás meddig tud érvényesülni, és mikor következhet be - részben a kriptovaluták árfolyamának változékonysága, részben az NFT-k mögöttes technológiájának jelentős környezetterhelő mivolta miatt - az NFT-piac hanyatlása. Ezekre a kérdésekre jelenleg ugyan nincs megnyugtató válasz, de függetlenül az „NFT-őrület” hosszától érdemes és szükséges áttekinteni, hogy az NFT-k, lévén, hogy részben művészeti alkotásokhoz kapcsolódnak, milyen kapcsolódási pontokon érintkeznek a szerzői joggal, létük, mindennapi térnyerésük milyen szerzői jogi kérdések megválaszolását teszik szükségessé.

Jelen publikációban ezeket a kérdéseket kíséreljük meg számba venni és körbejárni. Elsőként bemutatásra kerül az NFT fogalma, technikai jellemzői által biztosított ismérvei, szűken érintve a blokklánc-technológia témánk szempontjából leglényegesebb tulajdonságai. Ezt követően a szerzői jog legfontosabb sarokpontjait tárgyaljuk, kiemelve, hogy a digitális alkotások körében melyek a leginkább sérülékeny pontok, és ezen sérülékeny pontokon hogyan tudják az NFT-k a szerzői jogokat támogatni. Végül ismertetjük azon kardinális pontokat, melyek meglátásunk szerint az NFT-k kapcsán a

későbbiekben valószínűsíthetően szabályozásra váró kérdést, megoldandó feladatot fognak jelenteni.

Elméleti háttér, azaz mit takar az NFT?

Az NFT jogi szempontból teljes, valamennyi lényeges elemére kiterjedő definícióját megadni nem egyszerű. Mezei (2022) hivatkozása szerint *az NFT-k valós vagy virtuális tartalmak (dolgok vagy adatok) olyan blokkláncalapú, nem helyettesíthető digitális reprezentációi (tokenjei), amely strukturált metaadatok révén lehetővé teszik e tokenek és ritkán a mögöttes tartalmak alternatív (kriptovalutákon alapuló) ellenszolgáltatás fejében, közvetítőszolgáltatók nélküli értékesítését.* Az NFT legfontosabb fogalmi meghatározói tehát: (1) blokkláncokhoz kötött, (2) nem helyettesíthető, egyedi eszköz, (3) mely tulajdonjog megjelenítését, illetve értékesítését teszi lehetővé. E helyen a közvetítő nélküliség a blokklánc-technológiából fakadó körülmény, így azzal külön nem foglalkozunk jelen munka keretén belül.

Az NFT-k magjának megértéséhez elengedhetetlen a blokklánc-technológia érintőleges tárgyalása. A blokklánc egy olyan elosztott adatbázis, mely sorba rendezett rekordok, blokkok folyamatosan növekvő listáját tartalmazza, melyben valamennyi blokknak az előző blokk kriptográfiai hash-kódja, időbélyegző és tranzakciós adatok is a részét képezik. Mindennek köszönhetően a rekordok visszamenőleges hatállyal nem módosíthatóak az összes következő blokk módosítása és a hálózat konszenzusa nélkül. Ez a konszenzusmechanizmus garantálja a blokkláncon tárolt adatok állandóságát és megbízhatóságát. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a technológia nem feltörhető, feltörése ugyanakkor drága és nehéz.

A blokklánc része az NFT. Az NFT létrehozásához valamely digitális alkotás (fájl) rögzítése szükséges a blokkláncon, melyet ezt követően egyedi azonosítóval titkosítanak. Maga a token tehát egy - a blokklánc-technológiának köszönhetően - egyedi kód, mely egy olyan internetes címre irányítja a felhasználót, ahol a digitális alkotás másolata van.

De mit is testesít meg tulajdonképpen az NFT, mit kap a vevő a vételárért cserébe, amikor NFT-t vásárol? Mint ahogyan arra Balogh (2022) rámutat, az *NFT-k „okosszerződés" alapjául szolgáló programkódból állnak, amelyek közvetlenül szabályozzák a digitális pénznemek vagy eszközök átadását a felek között bizonyos feltételek mellett. Miután az okosszerződés kódját megírták, gyakorlatilag ez a kód beleég a blokklánc-érmébe, amely a nem-helyettesíthető digitális műalkotás tulajdonjogának igazolására szolgál.*

Ebből a meghatározásból is levezethető, hogy ténylegesen sem a digitális műalkotás, sem annak tulajdonjoga nem kerül a vevő részére átadásra. Mindösszesen az adott tokennek, tehát egy hitelesített adathalmaznak az átruházása történik. Egyetértve Mezeivel ez a kontraktus a hagyományos adásvétel fogalmi kritériumainak nem feletethető meg, a szerződés tárgya egy virtuális igény. Az átruházott token továbbá nagyon szűk felhasználási lehetőséget ad a vevőnek. A tényleges műalkotást fizikai valójában nem kapja meg, és nem garantált, hogy az adott műalkotásról valaki nem csinál egy újabb tokent, vagy a szerző a művet nem változtatja meg. És éppen úgy, mint bármely fizikai műalkotás megvásárlásánál, semmilyen szerzői jogot nem keletkeztet az NFT birtoklása.

Mindezek ellenére az NFT mégis nagyon népszerű a - már nem csak - digitális alkotások tulajdonjogának reprezentálására, és egyes aspektusai vitathatatlanul a szerzői jogok erősítésének irányába mutatnak.

Kapcsolatok a szerzői joggal

Mint ahogyan arra Csehi (2006) utal, a képzőművészet története a műalkotások, azok másolatai, utánzatai és a köztük lévő kapcsolat történeteként is leírható. Nem csoda tehát, ha minden állam törekszik arra, hogy a területén létrejövő alkotásokat, illetve az őket létrehozó alkotókat valamilyen fokú jogi védelemben részesítse.

Magyarországon a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Szjt.) az irodalom, tudomány, művészet minden alkotását szerzői jogi védelem alá tartozónak tekinti amennyiben a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyedi, eredeti jellegű. A jogi védelem független a mennyiségi, minőségi, esztétikai attribútumoktól, valamint a mű színvonalára vonatkozó értékítélettől. Az Szjt. nem kizárólagosan, de felsorolja azon alkotásokat, melyek szerzői jogi védelem alatt állnak. Az Szjt. 2022-től az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók, a rádió- és a televízió-szervezetek, a filmelőállítók, valamint az adatbázis-előállítók teljesítményeit, 2023. január 1-jétől a sajtókiadványok kiadóit is a törvény védelmében részesíti.

A jogvédelem tárgyánál szükséges egy pillanatra megállni, és áttekinteni, hogy az NFT megfelelhet-e a törvényi védelmet megalapozó egyedi, eredeti kritériumnak. A legtöbb tokenizált digitális alkotásnál kétségkívül ez megragadható, hiszen a törvényi védelem a műre vonatkozó értékítélettől független, a token alapjául fekvő digitális alkotás a szerző eredeti jellegű alkotása. Ugyanakkor épp az NFT-k piacán megfigyelhető a mesterséges intelligencia

növekvő alkalmazása. Az egyszerű randomizált tartalomgyártástól - mint a Bored Ape Yacht Club, CryptoPunks, Art Blocks, Meebits tartalmai - az egészen a jövőbe mutató AI-generatív művészetig, vagy az öntanuló képeségekkel rendelkező NFT-kig, mint az *„Alice”*. Ezek esetében nincs meg a törvényileg kívánt kapcsolat a szerző szellemi tevékenysége (mint a programozás), és a végeredményként létrejövő alkotás között, mely körülmény ugyan értékesíthetőségüket nem akadályozza, ugyanakkor a jelenlegi jogi keretek között a szerzői jogi védelmüket sem biztosítja.

A szerzőt a hatályos hazai szabályozás szerint a mű létrejöttétől kezdve személyhez fűződő és vagyoni jogok összessége illeti meg. Ezek az Szjt. szerint a mű nyilvánosságra hozatalához fűződő jog, a név feltüntetésének joga, a mű egységének védelme, a többszörözés joga, a terjesztés joga, a nyilvános előadás joga, a mű nyilvánossághoz való közvetítésének joga, az átdolgozás joga. Mindezek hivatottak biztosítani, hogy a szerzők műveikkel szabadon rendelkezhessenek, a művek felhasználásáról - akár a jelenben akár a jövőben - maguk rendelkezhessenek.

A törvényi védelem tárgya a mű maga, nem az azt hordozó, rögzítő eszköz, így a védelem nem korlátozódik csak az analóg eszközökkel elkészített alkotásokra, az megillet valamennyi, a digitális térben előállított, terjesztett alkotást is.

Utóbbiak értékét ugyanakkor jelentősen tudja rombolni, hogy a szerzői jogi védelem a digitális térben nehezebben biztosítható. A digitális világban ugyanis könnyen másolhatóak a - szerzőijoggal védett - (mű)alkotások. A zeneművek, filmek az erre szakosodott platformokról letölthetőek, másolhatóak, a megosztott képet, videós tartalmak korlátozás, ellenőrzés nélkül tovább oszthatóak, melyre a szerzőnek ráhatása nincs, a terjesztés a szerző engedélye nélkül, ellenérték nélkül is megtörténhet. Így a műalkotások egyediségének megállapítása (hamis vagy valódi) szintén nehézkes a digitális világban, mivel nincsenek olyan, a szerzőre utaló fizikai ismérvek, jellemzők (például ecsethasználat, vonalvezetés), melyek a művön tanulmányozhatóak lennének, így segítve a szerző azonosítását. A digitális világban az aláírások is könnyen másolhatóak, mely szintén nehezíti a mű egyediségének megállapítását. A szerzőn kívül a műalkotás megvásárlója is nehéz helyzetben van, hiszen nehezen tudja eldönteni, hogy eredeti, vagy hamisítvány a megvásárolni kívánt mű, főként a másodlagos piacon, vagyis, ha nem közvetlenül a mű alkotójától vásárol.

Az NFT a blokklánc-technológia miatt garantálni képes, hogy az adott token egyedi, a kapcsolódó alkotás tulajdonjogát reprezentálja. A mű az NFT lététől függetlenül online, bármely más felhasználó számára elérhető lehet vagy elérhető marad. Ez nem sokban különbözik az egyéb műalkotásokra jellemző vonásoktól: attól, hogy egy híres festmény valakihez tartozik, közgyűjteményekben, magángyűjteményekben megtekinthető, megismerhető a szélesebb közönség számára, replikái megvásárolhatóak.

A token, azaz az NFT az eredetiség ellenőrizhetőségét is lehetővé teszi. Nem csak a tényleges alkotó megkeresésével, hanem blokkláncböngészővel, vagy az NFT-t létrehozó tárca címének, tranzakciós azonosítójának ellenőrzésével. Ezzel gyakorlatilag a bárki által másolható, letölthető, módosítható digitális alkotások eredetiségének kérdése értelmezhetővé válik, az alkotó neve a metaadatok részét képezi, a blokklánc megváltoztathatatlansága a token létrehozójának nevének és magának a tartalomnak a megváltoztatását kizárja.

A személyhez fűződő jogok érvényesülését tehát tekinthetjük megvalósultnak NFT-k esetén, de így is számos olyan magatartás lehetséges, melyek sérthetik az alkotás létrehozójának személyhez fűződő jogait. A mű nyilvánosságra hozatalának joga sérülhet, ha az NFT-t létrehozó nem egy saját készítésű fájlt tokenizál, melyre már volt példa: WeirdUndead és Corbin Rainbolt is sérelmezték, hogy hozzájárulásuk nélkül tokenizálta valaki munkájukat.

Az Szjt. szerinti vagyoni jogok részletes tárgyalását mellőznénk. E helyen azonban kiemelendő, hogy a szerzők, illetve szerzői jogok legnagyobb támogatása a tokenek létrehozásakor keletkezhet. A létrehozó ugyanis az alapul fekvő okos szerződésbe rögzítheti, hogy valamennyi további értékesítésből részesedjen, mely támogatni tudja az alkotókat. Ez különösen fontos körülmény, mivel így a szerző nem csak az első értékesítésből, hanem a későbbi értékesítésekből is bevételre tehet szert, szemben az offline aukciós gyakorlattal, ahol az alkotás későbbi felértékelődése és értékesítése esetén sem kap a szerző részesedést a vételárból.

Az NFT-k továbbá határokon átívelő, széles körben alkalmazható önkéntes műnyilvántartási rendszerként is funkcionálnak már jelenlegi formájukban is. A token létrehozásának előfeltétele ugyanis az alkotás egy másolatának feltöltése, blokkláncba csomagolása, és a tulajdonjogi nyilvántartás nyomán az is visszakövethető, hogy mikor kinek a tulajdonaként volt nyilvántartva az adott alkotás. Magyarországon ugyan bárki önkéntesen kérheti - 5.000 Ft-os

igazgatási szolgáltatási díj megfizetése mellett - művének nyilvántartásba vételét, évente azonban csak néhány száz mű kerül a nyilvántartásba. Ennek egyik oka lehet, hogy - ellentétben az Amerikai Egyesült Államokban használt „copyright register"-rel - használata nem előfeltétele annak, hogy a szerző művével kapcsolatban bármilyen eljárást megindítson. A nyilvántartásba vétel sem szerzői jogi, sem a szellemi alkotásra vonatkozó más jogi védelmet nem keletkeztet, kizárólag bizonyítási eszköz, célja, *„hogy teljes bizonyítóerejű magánokirattal igazolja azt a tényt, hogy az adott mű a nyilvántartásba vétel időpontjában a műjegyzékbe vétel szerinti tartalommal létezett és elősegítse a szerzőség, valamint a mű azonosíthatóságának bizonyítását"*. Ugyanezeket ugyanakkor egy NFT is megfelelő módon tudja igazolni - függetlenül attól a körülménytől, hogy mennyiben tekintjük a klasszikus tulajdonjogot szétfeszítő eszköznek.

Az NFT-kkel szembeni - jogi problémákat is felvető - kritikák

Az NFT-k népszerűsége mellett érdemes szót ejteni az őket érő kritikákról is.

Vannak egészen a fundamentumukat megkérdőjelező hangok, minthogy a digitális világban mesterségesen létrehozott szűkösségre reagálnak, és egy egyedi metaadat halmaz birtoklásának értékteremtő képessége erőteljesen kérdéses. Visszatérő kritika - mely a vevők védelmének szempontjából különösen fontos lehet -, hogy a művész utóbb megváltoztathatja az alkotást, illetve nem garantált, hogy másvalaki ugyanarról az alkotásról nem készít egy másik tokent, mint ahogyan az sem, hogy - amit WeirdUndead és Corbin Rainbolt példája is megmutatott - mindenki csak a saját szellemi termékét tokenizálja

Az okos szerződések révén beépíthető utólagos jogdíjak ugyan fontos támogatói lehetnek a szerzőnek, illetve a szerző vagyoni jogainak, ugyanakkor ezek a művészeket a hírverésben és a többszöri értékesítésben teszik érdekeltté, ami az összejátszás lehetőségét veti fel. Beeple meghökkentően magas értékesítése nyomán is kiderült, a művét megvásárló két befektető egy másik projekt kapcsán 2%-os részesedést biztosított neki, ami az aukció hitelességét rontja.

Több kritikus a rendszer egészének működést „lufinak" tekinti, és az élénk befektetői érdeklődést előszeretettel hasonlítják a XVII. századi tulipánlázhoz. Értékelésük szerint az árak expanziója csak addig tartható fenn, amíg vannak új vevők, mely szükségszerűen korlátos, mely egy idő után összeomláshoz vezet. Az NFT-k elkötelezettjei ugyan érvelnek a két „termék" különbözősége

mellett, miszerint a tulipánok rövid életűek, egy-egy piaci törés nyomán a befektetés értékének visszaszerzésére rendkívül rövid idő áll rendelkezésre, míg NFT-k esetén a gyűjtő hosszabb időt is kivárhat az árak rendeződéséig, az árak visszarendeződése azonban teljesen bizonytalan és meghatározhatatlan időpont.

Az NFT-k kapcsán „vád", hogy a pénzmosás eszközei lesznek, lehetnek, és mint ahogyan arra Balogh (2022) utal a *„digitális piacok és kibocsátó rezsimek, blokklánc-rendszerek, valamint a kereskedelmi felületek anonimitást biztosítanak, így egyelőre a csalás melegágya lehet ez a szabályozatlan piac. Mivel az adásvételt lebonyolító felek azonosíthatatlanok, ezért sok esetben az érdekek kikényszerítésének lehetősége is korlátozott."* A pénzmosásban érdekeltek az árfelhajtó hatást tovább tudják gerjeszteni megjelenve mind az eladói, mind a vevői oldalon, azt a hamis benyomást keltve, hogy az adott alkotás iránt van kereslet.

A kritikák sorában valószínűleg nem az utolsó, ugyanakkor jelentős, miszerint a bányászat környezetterhelése nagyon jelentős, a művészek a legfölöslegesebb szén-dioxid kibocsátás részesei. Egy erre szakosodott oldal, a www.digiconomist.net szerint az Ethereum 99,84%-kal csökkentette energiaigényét 2023-tól, a Bitcoin azonban még mindig nagyon magas energiaigényű.

Összegzés

A technológiai fejlődés érezhetően a blokklánc-technológia irányába mozdult el, így a web 3.0 hajnalán arra mindenképpen számíthatunk, hogy a blokkláncokhoz kapcsolt tokenek is velünk maradnak egy ideig. Az NFT-k terén is sorra jelennek meg az új felhasználási területek és alkalmazási lehetőségek. Érzékelhetően a jogi előírások a szerzői jogok területén sem applikálhatóak maradéktalanul az NFK-kre, illetve a második generációs NFT-kre, melyek a mesterséges intelligenciát kiterjedtebben használják. Így a jogvédelem kiterjesztése és a különböző szerzői jogi visszaélések visszaszorítása a magyar jogalkotót is kihívások elé fogja állítani.

Felhasznált irodalom

1. Tasmia Ansari (2022): *Role of AI in NFTs*. AIM. https://analyticsindiamag.com/role-of-ai-in-nfts/ (Utolsó megtekintés: 2023. január 8.)
2. Balogh László L.L. M. (2022): *A blokklánc-technológia újabb terméke, az NFT jogi megítélése*. https://jogaszvilag.hu/szakma/a-blokklanc-technologia-ujabb-termeke-az-nft-jogi-megitelese/#_ftn2 (Utolsó megtekintés: 2023. január 3.)
3. Ben Davis (2021): *The Buyers of the $69 Million Beeple Reveal Their True Identities - and Say the Purchase Was About Taking a Stand for People of Color*. https://news.artnet.com/art-world/beeple-buyers-metakovan-twobadour-1953418 (Utolsó megtekintés: 2023. január 10.)
4. Binance Academy (2021): *7 dolog, amit az NFT-ről tudnia kell*. https://academy.binance.com/hu/articles/7-things-you-should-know-about-nfts. (Utolsó megtekintés: 2023. január 6.)
5. Ryan Browne (2022): *Trading in NFTs spiked 21,000% to more than $17 billion in 2021, report says*. https://www.cnbc.com/2022/03/10/trading-in-nfts-spiked-21000percent-to-top-17-billion-in-2021-report.html (Utolsó megtekintés: 2022. december 30.)
6. Cryptoboom (2022.): *Az AI-generatív művészet az NFT szektor következő trendjének számít*. https://cryptoboom.com/hu/news/ai-generative-art-predicted-to-be-next-trend-for-nft-sector (Utolsó megtekintés: 2023. január 8.)
7. Csehi, Zoltan: Albrecht Dürer and the copyright. *Annales Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Iuridica*, (47), 233-264.
8. Bilge Derinbay, Hande Ülker Pehlivan (2021): NFTs and copyright law. https://www.nsnlawbulletin.com/post/nfts-and-copyright-law (Utolsó megtekintés: 2023. január 9.)
9. Guadamuz, A. (2021): *Copyfraud and copyright infringement in NFTs*. https://www.technollama.co.uk/copyrfraud-and-copyright-infringement-in-nfts (Utolsó megtekintés: 2023. január 9.)
10. Kasnyik Márton (2021): *Mi kerül egy .jpeg-en 21 milliárd forintba?* https://g7.hu/elet/20210321/mi-kerul-egy-jpeg-en-21-milliard-forintba/ (Utolsó megtekintés: 2023. január 3.)

11. Jacob Kasternakes (2021): *Beeple sold an NFT for $69 million.* https://www.theverge.com/2021/3/11/22325054/beeple-christies-nft-sale-cost-everydays-69-million (Utolsó megtekintés: 2022. december 30.)
12. Kiss Zoltán Károly (2020): A híd túl messze van? - Húszéves a szerzői jogi törvény. *Magyar Művészet,* (1), 89-95.
13. Mezei Péter (2022): NFT-k a szerzői jog világában. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 17*(3), 7-23.
14. nftjedi (2021): *NFT Factories: How randomly generated NFTs, 10,000 per collection, have taken over crypto art.* https://nounft.com/2021/09/06/nft-factories-how-randomly-generated-nfts-10000-per-collection-have-taken-over-crypto-art/ (Utolsó megtekintés: 2023. január 8.)
15. Hannah Murphy, Joshua Oliver (2021): *How NFTs became a $40bn market in 2021*. https://www.ft.com/content/e95f5ac2-0476-41f4-abd4-8a99faa7737d (Utolsó megtekintés: 2023. január 10.)
16. Portfolio (2021): Ismerd meg a 12 éves srácot, aki 120 millió forintot keresett az NFT-őrületen https://www.portfolio.hu/uzlet/20210828/ismerd-meg-a-12-eves-sracot-aki-120-millio-forintot-keresett-az-nft-oruleten-497846 (Utolsó megtekintés: 2022. december 30.)
17. David Shariatmadari (2021): Get your crypto at the ready: NFTs are big in 2021. https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/get-your-crypto-at-the-ready-nfts-are-big-in-2021/ (Utolsó megtekintés: 2022. december 31.)
18. Synopsys https://www.synopsys.com/glossary/what-is-blockchain.html (Utolsó megtekintés: 2023. január 8.)
19. Theo (2021.): *Can we Compare Dutch Tulip Mania and the NFT Trends?* https://nftevening.com/can-we-compare-dutch-tulip-mania-and-the-nft-trends/ (Utolsó megtekintés: 2023. január 10.)

Ébredező szakképzés?! - avagy mit mutatnak a számok

Stomp Ágnes[1]

[1]PhD hallgató, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4.,
ORCID iD: 0000-0002-0764-8550

INFO

Stomp Ágnes
stompagnes@gmail.com

Keywords
vocational education and training, the types of school, enrolment rate

ABSTRACT

Abstract The theoretical part of my study takes into account the characteristics of the vocational training system before 2020, focusing on the development of the number of full-time students, the changes in the type of school, and describes the new types of schools introduced in 2020 under the new vocational training system. In my study, I examine to what extent to the new vocational training system introduced in 2020 has been able to change the enrolment rates for students applying for full-time vocational education in the short term since the 2020/2021 academic year. Although only three years have passed since the introduction of the reform, the analysis of this short term can already provide a nuanced picture of the direction of change (positive or negative) in enrolment rates in vocational education and training. My research results are based on the processing of national statistical data. Analysis of the data shows that in the three years following the reform, the enrolment rate in full-time vocational education and training has steadily increased in the technical school type, while both increases and decreases have been observed in the vocational school type.

Kulcsszavak
szakképzés, iskolatípus, beiskolázási arány

Absztrakt Tanulmányom elméleti része számba veszi a 2020 előtti szakképzési rendszer sajátosságait fókuszálva a nappali tagozaton tanulók létszámának alakulására, az iskolatípus változásokra és kitér a 2020. évben az új szakképzési rendszer keretében bevezetett új iskolatípusok ismertetésére. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a 2020-ban bevezetett új szakképzési rendszer milyen mértékben volt képes változtatni a beiskolázási arányokon a szakképzés iskolarendszerű nappali tagozatára jelentekező tanulók esetében rövid távon az oktatásban a 2020/2021-es tanévtől. Bár a reform bevezetésétől számítva mindössze három év telt el, de ennek a rövid távnak az elemzése már tud egy árnyalt képet adni arról, hogy milyen irányú (pozitív vagy negatív) változások indultak el a beiskolázási arányokban a szakképzésben. Kutatási eredményeim az országos statisztikai adatok feldolgozásán alapulnak. Az adatok elemzése szerint a reformot követő három évben a szakképzés iskolarendszerű nappali tagozatán a beiskolázási arány folyamatosan nőtt a technikum iskolatípusban, míg a szakképző iskolatípusban növekedés és csökkenés is realizálódott.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében készült.

Bevezetés

Az oktatás fontos szerepet játszik a gazdaság működésének és növekedésének a biztosításában. Az oktatási rendszer keretén belül megvalósuló humánerőforrás fejlesztés a versenyképes gazdaság egyik kulcsa (Stomp 2020). Az oktatási rendszerben zajló szakoktatás egyik meghatározó tényezője a munkaerőpiacot meghatározó folyamatoknak. Simonics (2015) szerint a szakképzés és gazdaság kapcsolata fontos szerepet tölt be a képzés és gazdaság fejlődése és sikere szempontjából. Egy gazdaságban folyó szakképzés hatással van a közoktatás, a munkaerőpiac, a foglalkoztatási és a társadalmi folyamatokra is. A munkaerő minősége, a munkakultúra színvonala jelentős hatással bír az országok gazdasági fejlődésére, amelynek eléréséhez a vállalati szféra, az oktatási rendszer, az oktatást és képzést végző intézmények tudnak hozzájárulni meghatározó szerepvállalásukkal (Trautmann és Vertetics 2020). A gazdaság és az oktatás közötti összhangot a szakképzés kimenetei és a foglalkozások között a szakmarendszer és a szakképzési struktúra biztosítja, amelyek kiemelten fontos terüeletei a szakképzés-politikának (Mártonfi 2019). A rendszerváltás és a gazdasági szerkezet átalakulása olyan változásokat vont maga után a szakképzés rendszerében, amelynek hatása máig érezhető. Ezek kezelésére, orvoslására a szakképzés politika a szakképzési struktúra átalakításával számos kísérletet tett. Ahhoz, hogy a közelmúltban bevezetett szakképzési rendszert és a beiskolázási arányokat megértsük, szükséges visszatekinteni a rendszeváltásig az iskolatípusok és a beiskolázási arányok vonatkozásában.

Módszertan

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a 2020-ban bevezetett új szakképzési rendszer milyen mértékben volt képes növelni a szakképzésbe nappali tagozatra jelentekező tanulók számát, hogyan alakult a szakképzésben tanulók aránya az oktatásban a 2020/2021-es tanévtől kezdődően. Tanulmányom elméleti része számba veszi a 2020 előtti szakképzési rendszer sajátosságait fókuszálva a tanulói létszám alakulására, az azt befolyásoló tényezőkre, az iskolatípus változásokra és kitér a 2020. évben az új szakképzési rendszer keretében bevezetett új iskolatípusok ismertetésére, amely elemzésem kiindulási pontját képezi. Írásom a dokumentumelemzés és adatelemzés módszerére épül. A dokumentumelemzés a kutatási módszerek egyik fajtájaként a dokumentumok áttekintésére és értékelésére szolgáló szisztematikus eljárás, amely alkalmas

oksági összefüggések és összehasonlító elemzések készítésére (Corbin és Strauss 2008; Rapley 2007; Bowen 2009). Dokumentumként tekintettem a Szakképzés 4.0 stratégia, a rendelkező törvények és rendeletek dokumentumaira. Kutatási eredményeim az országos statisztikai adatok feldolgozásán alapulnak.

A szakképzési rendszer jellemzői és sajátosságai a tanulói létszám és iskolatípus vonatkozásában a rendszerváltástól 2020-ig

A rendszerváltásig terjedő időszakot a szakképzés „fénykorának" is nevezhetjük a szakképzésben tanulók vonatkozásában. A szocializmusban az államnak nagy szüksége volt a nagy létszámú szakmunkás rétegre, amelynek tömege nem okozott problémát a szocialista gazdaság számára (Surányi 1987). A technológiai fejlődést gátló tőkehiány és a kapun belüli munkanélküliség miatt a gazdaság részéről csak kevés volt az igény a középiskolát végzettek és diplomások nagy számára (Mártonfi 2016). A szocializmus évtizedeiben a középfokon tovább tanulók háromféle iskolatípus között választhattak: gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképző, amely központilag meghatározott keretszámokkal működött. A szakképzés népszerűségét a középfokon tovább tanulók között ebben az időszakban a 1. ábra jól szimbolizálja.

1. ábra: Az általános iskola befejezését követően középfokon továbbanulók megoszlása iskolatípus szerint (1988-1992)

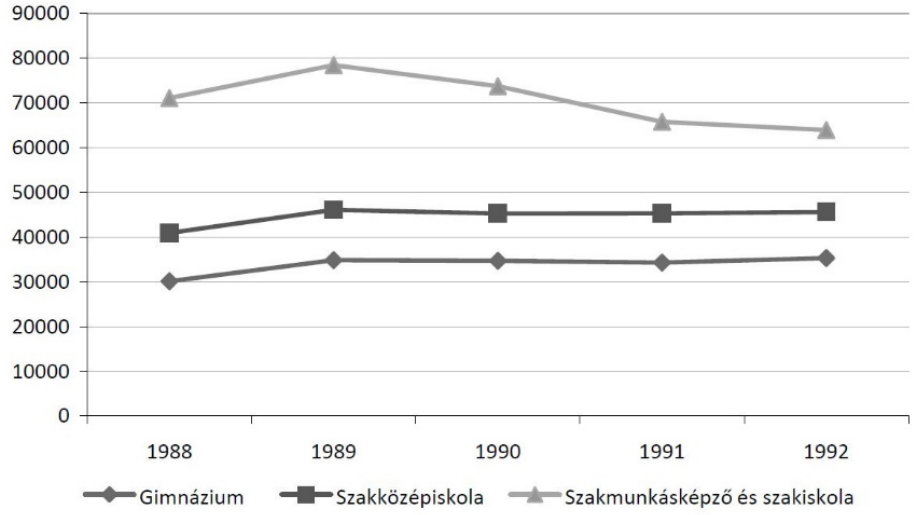

Forrás: Statisztikai tájékoztató (1993), Középfokú oktatás 1992/1993, Művelődési és Közoktatási Minisztérium (Mártonfi 2016).

Az 1990/91-es tanévig az általános iskolát végzetteknek 20-21 százaléka gimnáziumban, 26-27 százaléka szakközépiskolában és 43-44 százaléka szakmunkásképzőben tanult tovább (Andor és Liskó 2000).

A rendszerváltást követően a nyugati tőke beáramlásával a munkaerőpiacon egyre nagyobb kereslet mutatkozott a középiskolai végzettséggel és diplomával rendelkező munkavállalók iránt, ezért a lakosság érdeklődése is a középiskolai iskolatípus kínálata felé orientálódott. Ezt tovább erősítette az a tény, hogy a rendszerváltást követő első években szakmunkástömegek százezrei váltak munkanélkülivé, akik már gyermekeiknek a középiskolai iskolatípust támogatták, mint továbbtanulási alternatívát, amely jobb és biztosabb állást és megélhetést vízionált. Ennek az lett a következménye, hogy a szakmunkásképzésbe továbbtanulók aránya folyamatosan csökkent az azt követő tíz évben (Mártonfi 2016), míg a gimnáziumba és a szakközépiskolába iratkozók aránya jelentősen nőtt: 1997/1998-as tanévre a gimnáziumba iratkozók aránya 29 %-ra, a szakközépiskolába iratkozók aránya 35,5 %-ra nőtt, míg a szakmunkásképzőbe iratkozók aránya 31 %-ra csökkent. Ezeket a tanulólétszámban bekövetkezett változásokat és az egyes évek tanulói számadatait mutatja be a következő táblázat.

1. táblázat: Az általános iskola után tovább tanulók száma és aránya iskolatípusonként (1985/1986-1997/1998)

Tanév	8 osztályt végzett (fő)	Gimnázium (%)	Szakközépiskola (%)	Szakmunkás-képző (%)
1985/1986	130 992	20,8	26,0	43,8
1986/1978	131 219	20,7	27,0	43,5
1987/1988	134 223	21,1	26,7	44,2
1988/1989	149 640	20,1	27,4	44,5
1989/1990	170 891	20,4	27,0	42,7
1990/1991	164 616	21,1	27,5	42,0
1991/1992	158 912	21,6	28,9	39,2
1992/1993	151 295	23,3	30,1	36,6
1993/1994	144 203	24,2	31,8	35,5
1994/1995	136 900	25,7	32,6	35,2
1995/1996	122 359	27,1	33,7	34,2
1996/1997	120 534	27,2	34,4	32,0
1997/1998	116 741	29,0	35,5	31,0

Forrás: Saját szerkesztés (Andor és Liskó 2000) alapján.

Az 1. táblázatban szereplő iskolatípuson kívül még egészségügyi szakiskola (3 éves), gép-és gyorsíró szakiskola (2 éves) és speciális szakiskola (1-2 éves) iskolatípusok voltak választhatók, amelyekben összesen a tovább tanulók mindössze 3 %-a tanult tovább (Mártonfi 2016).

A szakképzési struktúrát érintő változásban az első állomás 1998 volt, amikor a szakképzési reform során módosult a szakiskolai képzés szerkezete és bevezetésre került a 9-10. osztályos közismereti évfolyam, amellyel a szakiskolai képzés 4 évesre vagy 5 évesre (2+2/3 év) nőtt (Mártonfi 2019). A tanulmányi idő növelésével a munkaerőpiacra való későbbi kilépést és megalapozottabb szakmaválasztást tették lehetővé (Andor és Liskó 2000). A szakközépiskolai képzés, mint választható iskolatípus is megújult abban a tekintetben, hogy az első négy évfolyamon a közismereti oktatást erősítették és a szakmai képzés az érettségit követő egy-két évre került, ezáltal a szakközépiskolai képzés megerősödött a szakiskolai képzéssel szemben. A szakiskola 2+2/3-as iskolatípusa nem váltotta be a hozzá fűzött reményt, egyrészt a szakmai végzettség megszerzéséig terjedő hosszú idő miatt, másrészt a szakmák számának nagy aránya miatt. Pozitív hozadéka volt azonban, hogy ebben az időszakban a 2000-es évek közepére a szakiskolai képzésbe iratkozó továbbtanulók számának csökkenése megállt, sőt

növekedésnek indult. (lásd: 2. ábra). A szakképzésben ezek a képzési formák 2013-ig maradta fenn. Ebben az időszakban a kormány meghatározta a szakképzés-politika alapjait a Szakképzés-fejlesztési stratégia 2005-2013 című dokumentumban, de ez a szakképzés iskolatípusában nem irányzott elő változtatást. A folyamatokra hatással volt, hogy 2006-ban az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) átalakítására került sor, amely az alapszakmák jelentős csökkenését, ugyanakkor egyéb szakképesítések előre lépését jelentette (Györgyi 2019). Az átalakulás lehetővé tette részszakképesítések megszerzését is, amelyre azonban e tanulmányban nem térek ki a terjedelmi korlátok miatt.
A szakképzéspolitika következő mérföldkövének számított a „Koncepció 2011" című szakképzési dokumentum, amely tartalmazta a szakképzés helyzetértékelését és meghatározásra kerültek a fejlesztendő területek. A tanulmányom vizsgálati témája kapcsán hangsúlyos az 1998 előtti képzési struktúra visszaállításának igénye, vagyis a hároméves szakképzés visszaállítása, valamint a korábbi felzárkóztató programok helyett a HÍD programok bevezetése (Györgyi 2019).
A szakképzés szerkezeti változtatására 2013-ban került sor. A szakiskolai képzést egységesen három évesre csökkentették, amelyben a közismereti órák számát nagymértékben, a szakmai elméleti órák számát kismértékben csökkentették, míg a gyakorlati órák számát jelentősen megemelték és már a szakmaképzést már a 9. évfolyamon bevezették. A szakközépiskolák esetében az érettségit követő szakmai képzést előre hozták és azt már a 9. évfolyamon megkezdték, amelyben a szakmai órák és szakmai gyakorlatok száma jelentősen megnőtt. Ez a képzési szerkezet mindössze három évig tartott. 2016-ban az addig szakiskolának (azt megelőzően szakmunkásképzőnek) nevezett iskolatípust szakközépiskolává-, míg a korábbi szakközépiskola intézménytípust szakgimnáziummá nevezték át (Mártonfi 2019). Györgyi (2019) úgy véli, hogy a névváltoztatás mögött az a kommunikációs szándék állt, hogy a szakgimnáziumok gimnáziumi, míg a szakközépiskolák középiskolai jellegét sugallják, ezáltal elősegítve a szakképzés presztízsének visszaállítását. Ez a terv azonban „kudarcot" vallott, hiszen mindkét iskolatípusban a közismereti oktatás visszaszorult, amely ellehetetlenítette az iskolatípus váltást a képzés közben.

2. ábra: Beiskolázási arányok a 9. évfolyamon 2000-2017.

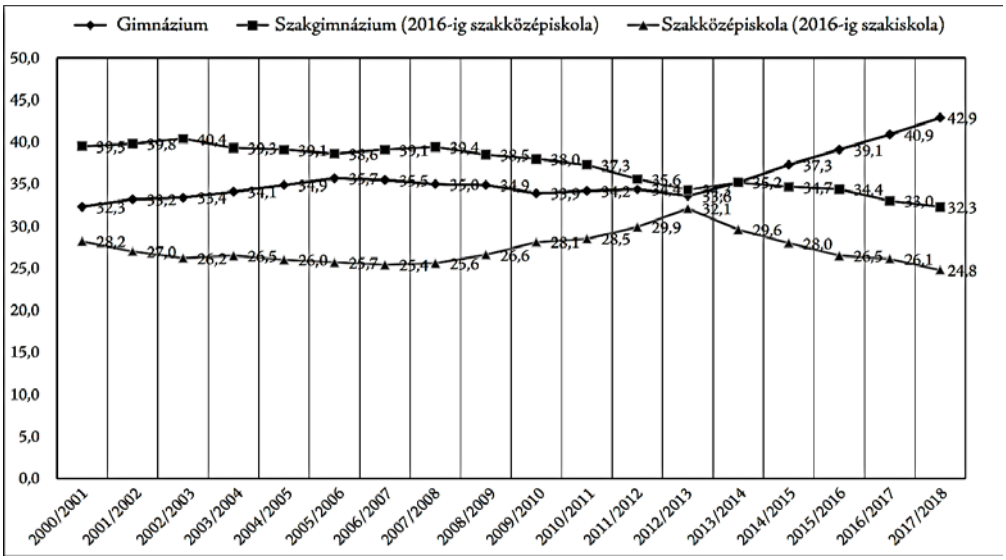

Forrás: Mártonfi (2019)

Megjegyzés: a (speciális) szakiskola és hídprogram nélkül

A 2. ábra alapján a szakközépiskola (szakiskola) számadatait értékelve megállapítható, hogy a 2006/2007-es tanévben a szakiskolai képzésbe iratkozó tovább tanulók számának csökkenése megállt, sőt növekedésnek indult a 2007/2008-as tanévben, amely kitartott a 2012/2013-as tanévig. Ugyanezen időszakban a szakgimnáziumi (2016-ig szakközépiskola elnevezésként) képzés tartotta vezető pozícióját a képzési típusok között, ugyanakkor a 2003/2004-es tanévtől kezdődően fokozatosan csökkent az ebbe a képzési típusba beiratkozók aránya, a 2007/2008-as tanévben minimális emelkedést követően jelentős csökkenésnek indult. Ugyanezen időszakban az általános gimnáziumi képzésre beiratkozók számában minimális ingadozás figyelhető meg, megtartva a második helyét a középiskolai képzésbe beiratkozó tanulók között. A 2013/2014-es tanévtől kezdődően a szakképzés presztízsének nagyfokú csökkenése, térvesztése egyértelmű. A 2012/2013-as tanévtől a tanulók nagyfokú elfordulása figyelhető meg a szakképzés mindkét intézménytípusától az általános gimnáziumi képzés felé (Györgyi 2019). A beiskolázási adatok jól bizonyítják az intézmények új névhasználatának, mint oktatáspolitikai döntésnek a sikertelenségét, hiszen mind a szakgimnáziumba, mind a szakközépiskolába beiskolázott tanulók aránya a 2016/2017-es tanévtől kezdődően évről évre csökkent. Az új névhasználat nem hozta meg a várva

várt tanuló létszám növekedést a szakképzés új elnevezésű intézménytípusaiba.

A szakképzési rendszer jellemzői és sajátosságai az iskolatípus vonatkozásában 2020-tól

A 2020-ig működő szakképzési rendszerben felmerülő számos problémán túl jelentős társadalmi és gazdasági következményekkel járó változások is végbementek az elmúlt években, amelyeket az Innovációs és Technológiai Minisztérium a következőkben azonosított: a tanulók nagy arányú lemorzsolódása, kompetencia zavara; a szakképző intézmények nem megfelelő névhasználata; kínálat alapú szakképzési rendszer, amely nem a munkaerőpiac keresletén alapult; az ipar 4.0 hatására új munkakörök és kompetenciák megjelenése; a szakképzés infrastruktúrája és felszereltsége leromlott; a szakmai képzési rendszer rugalmatlan és működése nem hatékony; a középfokú szakképzés kapcsolata a felsőoktatással nem működött megfelelően; a szakmai tantárgyakat oktató pedagógusok kevés számban vettek részt vállalati továbbképzéseken és magas a pályaelhagyó szakmai oktatók száma a versenyszféra magasabb jövedelme miatt és nem utolsó sorban annak a megállapítása, hogy a középiskolai szakmai képzés az elmúlt tíz évben folyamatosan veszített népszerűségéből (ITM 2019).

A szakképzési rendszer kihívásai és a gazdaságban végbemenő folyamatokra reagálva dolgozták ki a Szakképzés 4.0 stratégiát, amely a szakképzés és felnőttképzés rendszerszintű megújítását és tovább fejlesztését határozta meg. Ennek megvalósítására az országgyűlés elfogadta a ’2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről’ törvényt, amely 2020. szeptember 1.-jétől felmenő rendszerben vezette be az új szakképzési rendszert. A törvény és annak rendelete pontosan meghatározza az új szakképzési rendszer működésének kereteit, amelyből a következőkben kizárólag az új szakképzési rendszer szakképző intézményének iskolatípusait veszi számba a tanulmány eltekintve az új szakképzési rendszer átfogó bemutatásától a terjedelmi korlátok és a vizsgálati célok okán.

Az iskolarendszerű szakképzés intézményrendszerének átalakulása

A korábban érvényben lévő szakképzési törvény a szakképzést szakmai elméleti és szakmai gyakorlati oktatásként definiálta, míg a 2019. évi LXXX. szakképzési törvény szerint a szakképzés szakmára felkészítő szakmai oktatás és szakképesítésre felkészítő szakmai képzés. A törvény leszűkíti a szakképzés megszervezésének jogkörét, amelynek megfelelően a szakmára felkészítő

szakmai oktatás kizárólag csak szakképző intézményben vagy az alapító okiratában meghatározott körben, többcélú köznevelési intézményben folytatható. A szakképző intézményen kívül a szakképzés kizárólag részszakmára felkészítő szakmai oktatás és szakképesítésre felkészítő szakmai képzés keretében szervezhető. A 2021. évi LXXXIII. törvény értelmében ez utóbbi képzések csak felnőttképzési tevékenység folytatására engedéllyel rendelkező felnőttképző intézmények által szervezhetők. A szakképző intézményekben kizárólag a szakképző intézmények által folytatható szakmára felkészítő szakmai oktatás ágazati alapoktatásban és szakirányú oktatásban történik a képzési program és a képzési és kimeneti követelmények alapján. A szakmai oktatás keretében az ágazati alapoktatással és a szakirányú oktatással párhuzamosan a közismereti kerettanterv szerint folyik az oktatás (Stomp és Móré 2022).

A szakképzés intézményrendszerében a 2016-ban bevezetett névváltoztatás után, 2020-ban ismételten név és struktúraváltást hajtottak végre. A szakgimnáziumi 4+1 struktúra helyébe az egységes ötéves technikumi képzés lépett. A rendszerváltáskor szakmunkásképzés néven, azt követően szakiskolai képzés, majd 2016/2017-es tanévtől szakközépiskolai képzés néven folyó iskolatípust 2020-tól szakképző iskolai képzésnek nevezeték el (Mártonfi 2019). A 3. ábra jól szemlélteti az egyes iskolatípusok névváltozásait a tanévek vonatkozásában.

3. ábra: A középfokú oktatás korábbi és jelenlegi sémája

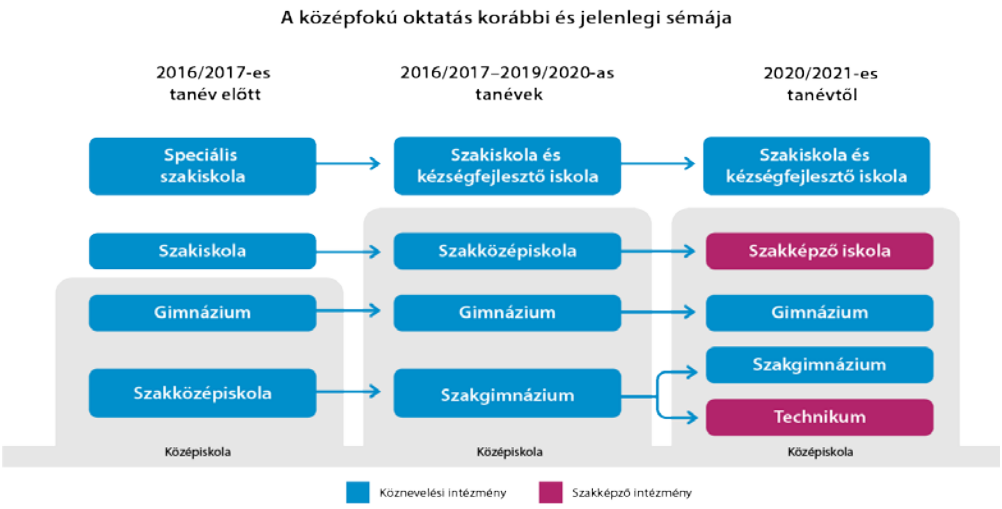

Forrás: KSH 2021.

A 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről és annak végrehajtásáról szóló 12/2020. (II. 7.) Korm. rendelet értelmében a szakképző intézményekben az új iskolai rendszerű szakképzés két iskolatípusban történik: a technikum és a szakképző iskola.

2. táblázat: Iskolarendszerű szakképzés két iskolatípusa

Iskolatípus	Évfolyam	Végzettség
Technikum	5	Érettségi + szakma
Szakképző iskola	3	Szakma

Forrás: Saját szerkesztés a 2019. évi LXXX. szakképzési tv. alapján

A „Technikum" iskolatípusban a technikus képzés időtartama öt év. Az első két évben ágazati alapoktatás folyik, amely ágazati alapvizsgával zárul. Ezt követően az ágazaton belül a tanuló általi szakmakiválasztás történik, amellyel kezdetét veszi a szakirányú oktatás. A 12. évfolyam végén négy közismereti tárgyból kell érettségi vizsgát tenni és a 13. évfolyam végén az ötödik érettségi tantárgy a technikusi szakképzettség szakmai vizsgája, amely emelt szintű érettséginek minősül (Sztv. 2019).

A „Szakképző iskola" típusban a képzés időtartama három év. Az első évben folyik az ágazati alapoktatás, majd a következő két évben duális képzés folyik munkaszerződés keretében. A szakmai képesítés megszerzését követően a tanulónak lehetősége van az érettségi vagy technikusi képzettség megszerzésére (Sztv. 2019).

A 2019. évi LXXX. törvény értelmében mindkét intézménytípusban a szakmai oktatást egy előkészítő évfolyam előzheti meg. Az előkészítő évfolyamon a technikumban nyelvi előkészítés, míg a szakképző iskola esetében orientációs fejlesztés illetve a dobbantó program keretében alapkompetencia fejlesztés szervezethető.

Eredmények

A beiskolázási arányok alakulása a szakképzésben az iskolatípus vonatkozásban 2020 után

Nem vitás, hogy a szakképzés átalakításának egyik legfőbb célja, hogy a nyolcadik osztályt követően minél több tanuló a szakképzésben folytassa tanulmányait. Az Országgyűlés 2019. november 19. napján tartott ülésén fogadta el a szakképzésről szóló 2019. LXXX. törvényt, amely 2020. január 1-jétől hatályos. Az új szakképzési rendszert, ezáltal az új iskolarendszerű

szakmai képzést a két új iskolatípusban a 2020/2021-es tanév első napjától, 2020. szeptember 1-jétől felmenő rendszerben vezették be. Tekintettel arra, hogy a 2. ábrán a beiskolázási adatok a 2017/2018-as tanévvel bezárólag láthatók, ezért a 4. ábrán a beiskolázási adatokat a 2017/2018-as tanévtől kezdődően tünteti fel a tanulmány a 2022/2023-as tanévvel bezárólag, azért, hogy a beiskolázási adatok folytonosan követhetők legyenek az egyes tanévekben. A 2022/2023-as tanévre vonatkozó részletes beiskolázási adatok még nem érhetők el a KSH honlapján, de e-mailben történő adatkérés alapján rendelkezésre áll a 2022/2023-as évi tanévre vonatkozó nappali tagozaton és abból a 9. évfolyamon tanulók előzetes létszámadatai az egyes iskolatípusokban, amelyekből a következő beiskolázási arányok kerültek kiszámításra.

4. ábra: Beiskolázási arányok a 9. évfolyamon 2017/2018-2022/2023)

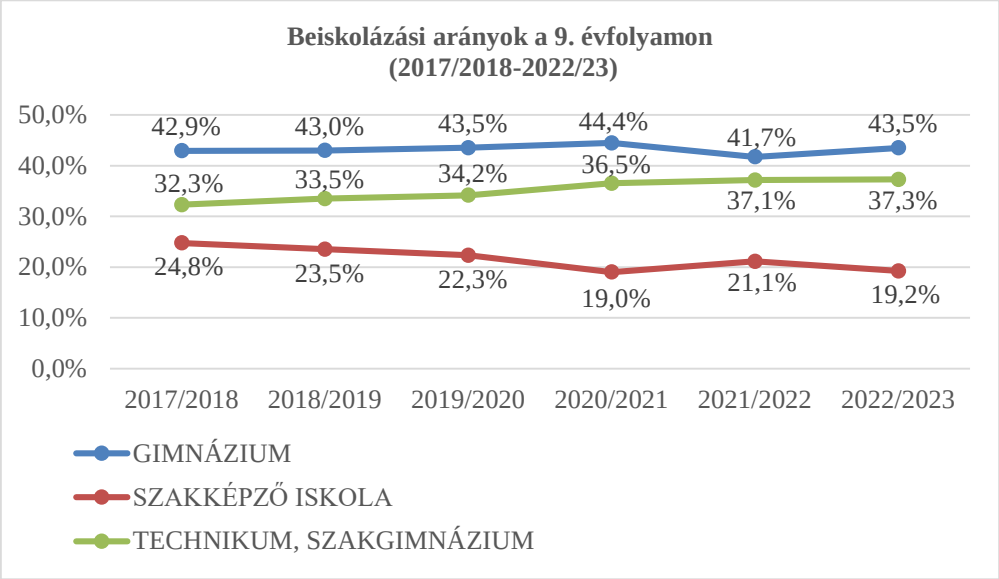

Forrás: Saját szerkesztés a KSH (2017/2018-2021/2022) adatai és „A jelen dokumentum a Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) KSH-ADKI-335-2023_22-23_tanev_elozetes-Excel egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány felhasználásával készült. A dokumentumban foglalt számítások és az azokból levont következtetések kizárólag Stomp Ágnes, mint szerző szellemi termékei." alapján.

Megjegyzés: a Szakiskolai és készségfejlesztő iskola nélkül. A gimnáziumi, szakképző iskolai és technikumi, szakgimnáziumi arányok összege 100%. A kihagyott szakiskolai és készségfejlesztő iskola egy évjárat 2-3%-át iskolázza be.

A 4. ábra alapján a szakképző iskola (2016-ig szakiskola, 2016-2020 között szakközépiskola) számadatait értékelve megállapítható, hogy az ebbe az iskolatípusba iratkozó tovább tanulók számának csökkenése megállt a 2020/2021-es tanévben és a következő 2021/2022-es tanévre már 2,1%-os növekedést ért el a szakképző iskolába beiratkozók aránya. Ez a bizakodást sugalló növekedés a 2022/2023-as tanévben az előző évihez képest 1,9%-kal csökkent és így a szakképző iskolatípusba beiratkozók aránya megközelítette a két évvel korábbi arányt. Ugyanezen időszakban a technikum iskolatípusba iratkozók (2016-ig szakközépiskola, 2016-2020 között szakgimnázium) csökkenő tendenciája a 2017/2018-as tanévben állt meg és a 2018/2019-es tanévtől kezdve folyamatos növekedést mutat. Ennek okán az mondható, hogy a szakképző iskola esetében a törvény bevezetését követő első tanévben negatív, a következő tanévben pozitív, majd ismételten negatív irányú változás történt, míg a technikum iskolatípus esetében kizárólag pozitív (növekedés) irányú változás ment végbe a beiskolázási arányokban.
Ugyanezen időszakban az általános gimnáziumi képzésre jelentkezők beiskolázási aránya még mindig tartja vezető pozícióját, de a 2020/2021-es tanévben megállt a növekedése, sőt 2021/2022-es tanévben 2,7 %-kal csökkent a gimnáziumi beiskolázás aránya a 9. évfolyamon. Ezt a megtorpanást a következő tanévben ismét növekedés váltotta fel és a 2020/2023-as tanévben már az előző évnél 1,8%-kal többen iratkoztak be gimnáziumi képzésre.

Következtetés

A tanulmány áttekintette a szakképzési rendszer jellemzőit és sajátosságait a beiskolázási arányok és az iskolatípus vonatkozásában a rendszerváltástól napjainkig. A rendszerváltás és az azzal járó gazdasági szerkezeti átalakulás jó előre megpecsételte a szakképzés „jövőjét”, amelyet máig nem sikerült pozitív pályára állítani. A szakképzéspolitika többször is kísérletet tett a szakképzési sturktúra átalakításával a szakképzés presztízsének helyereállítására, de nem járt sikerrel. 2020. szeptember 1-jétől egy teljesen új szakképzési rendszer került bevezetésre, amelynek sikerességét vizsgálni csak sok év múlva lehet, de a bevezetést követő három év adataiból már látni lehet, hogy milyen irányú változások indultak el. Az elmúlt három év beiskolázási arányainak elemzése során láthattuk, hogy pozitív és negatív változások is végbementek az egyes iskolatípusok beiskolázási arányaiban a szakképzésben. A beiskolázási arányok a 9. évfolyamon a technikum iskolatípusban az elmúlt három évben csak pozitív irányú változást mutatnak. A szakképző iskolatípus beiskolázási

aránya már pozitív és negatív változást is mutat, hiszen a reform bevezetésének évében a beiskolázási arány még csökkent, majd a 2021/2022-es tanévben 2,1%-os növekedést ért el, míg a 2022/2023-as tanévben meglepő módon 1,9%-os csökkenést mutat. Ha a rendszerváltáskori és a jelenlegi tanév beiskolázási adatait összehasonlítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy megközelítőleg felcserélődtek a gimnázium és szakmunkásképző (ma szakképző iskola) beiskolázási arányai az elmúlt 32 év során. 1990/1991-es tanévben a beiskolázási arány a gimnáziumba 21,1 %, a szakmunkásképzőbe 42% volt, addig a 2022/2023-as tanévben az előbbi 43,5%, az utóbbi pedig 19,2%. A technikum az 1996/1997-es tanévtől a három iskolatípus között az első helyre került a beiskolázási arányokat tekintve, amelyet egészen a 2012/2013-as tanévig megőrzött. A 2012/2013-as tanévtől a gimnázium iskolatípusba a legmagasabb a beiskolázási arány, de megjegyzendő, hogy a technikum és gimnázium aránya évről évre egyre közelebb kerül egymáshoz. A kérdés az, hogy hosszútávon a szakképző iskolatípus képes lesz-e javítani a beiskolázási arányán illetve a technikum képes lesz-e a 2012/2013-as tanévben elveszített első helyét visszaszerezni és válik-e a legnépszerűbb iskolatípussá a középfokú oktatásban az új szakképzési rendszer által. Mindenesetre az bizonyos, hogy az új szakképzési rendszer ehhez sokféle támogató eszközt biztosít: pályaválasztási orientáció, ösztöndíj és bér, a tanulmányi eredmény felsőoktatásban történő beszámítása, gyakorlatorientált képzés. Polónyi (2016) úgy véli, hogy a középfokú szakképzés nagyobb népszerűségét a munkaadók béremeléssel elérhetnék. Az bizonyos, hogy a közelmúltban a munkaerőpiacon a szakmával rendelkező munkavállalók iránt nagy a kereslet, több szakmában is kimagaslók a bérek, amely további motivációval bírhat az iskolatípus választásában a jövő tovább tanulói számára.

Felhasznált irodalom

1. Andor M., Liskó I. (2000): Iskolaválasztás és mobilitás. *Iskolakultúra könyvek, Budapest*.
2. Bowen, Glenn A. (2009): "Document Analysis as a Qualitative Research Method". Qualitative research journal (1443-9883), 9 (2), p. 27. DOI:10.3316/QRJ0902027
3. Corbin J., Strauss A. (2008): Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
4. Györgyi, Z. (2019). Változások a hazai szakképzésben 2004-2019. *Educatio*, *28*(1), 105-120.
5. ITM (2019): Szakképzés 4.0 - A szakképzés és felnőttképzés megújításának középtávú szakmapolitikai stratégiája, a szakképzési rendszer válasza a negyedik ipari forradalom kihívásaira. 111 p. Letöltve: https://ikk.hu/files/Szakkepzes_4.0.pdf, (2023.01.15)
6. Mártonfi Gy. (2016): A szakképzés intézményrendszerének átalakulásai. *Educatio*, *25*(1), 46-58.
7. Mártonfi Gy. (2019): Tanügyirányítás és struktúraváltás a hazai szakképzésben 2010 után. Educatio, 28(2), pp. 240-254. Elérhető: https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.2.3 (Hozzáférés dátuma: 2023.01.18)
8. Polónyi I. (2016): Javuló prioritás, romló kondíciók, avagy a hazai szakképzés finanszírozása. *Educatio*, *25*(1), 27-45.
9. Rapley T. (2007): Doing conversation, discourse and document analysis. London: Sage
10. Simonics I. (2015): Szakképzés és gazdaság. Budapest. Kiadó: Typotop Kft.
11. Stomp Á. (2020): A New Direction for Vocational Training In: Karlovitz, János Tibor (szerk.) Innovative Pedagogical Methods for Students Grosspetersdorf, Ausztria : Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe (2020) 90 p. pp. 50-62. , 13 p.

12. Stomp Á., Móré M. (2022): Egyenes út főiskolára, egyetemre?! - a középfokú szakképzés együttműködése a felsőoktatással. In: Rusinné Fedor Anita (szerk.) Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, pp 118-137 (2022) Életmód és egészségszociológiai interdiszciplináris kutatások 2732-0928; 3.
13. Surányi B. (1987): A munkaerőpiac és az általános iskola társadalmi elfogadottsága. Valóság, No 7. pp. 50-62.
14. Trautmann L., Vertetics Á. (2020): *Foglalkoztatás és oktatás - körinterjú Interjú Bodó Sándorral, dr. Magyar Zitával, Nagy Ádámmal és Zsabka Zsolttal*. Köz-gazdaság, 15 (4). pp. 12-21. DOI https://doi.org/10.14267/RETP2020.04.03
15. 2021. évi LXXXIII. törvény egyes törvényeknek a szakképzéssel és a felnőttképzéssel összefüggő módosításáról https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A2100083.TV (Hozzáférés dátuma: 2023.01.10.)
16. 12/2020. (II.7.) kormányrendelet a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról. Elérhető: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000012.kor (Hozzáférés dátuma: 2023.01.10.)
17. 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről. Elérhető: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1900080.tv (Hozzáférés dátuma: 2023.01.10.)

A tanári pálya vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban

Sütő Attila[1]

[1]PhD hallgató, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, 3300 Eger, Klapka utca 12. ORCID iD: 0000-0003-4481-7226

INFO

Keywords
teacher pay
motivational incentives
teacher experience
teacher training
career model

ABSTRACT

Abstract
The social prestige and existential value of teaching is difficult to measure, but there is evidence that in the United States, too, the teaching profession has lost significant value in recent decades. There may be a number of reasons for this, mainly related to the fact that their societies have undergone modernisation processes over the last decades which have weakened the authority of the teacher. Although the US education system is still subject to much criticism today, the livelihoods of teachers are still surprisingly favourable compared to other Central and Eastern European countries. In OECD country studies, the US ranks in the upper middle range in the renown test. The main purpose of this paper is to review research on the teacher labour market. In the long term, by exploring the international context, the anomalies in Hungarian public education need to be addressed, including the need to find a solution to the financial, professional and social prestige of the teaching profession, and the profession hopes to see the introduction of a policy that would allow for a re-alignment of the career model, the introduction of performance incentives and a relaxation of the restrictions of the current system. Current data and projections confirm teacher shortages in many states and communities that could worsen if trends continue without policy intervention. The focus on career pathways may provide policymakers with an opportunity to develop long-term comprehensive and systematic education strategies in the United States in light of a stronger, more stable teacher workforce.

Kulcsszavak
tanári fizetés
motivációs ösztönzők
pedagógustapasztalat
tanárképzés
életpályamodell

Absztrakt
A tanári pálya társadalmi presztízse, egzisztenciális megbecsülése nehezen mérhető, ugyanakkor bizonyítható, hogy az Egyesült Államokban is a pedagóguspálya az elmúlt évtizedekben szignifikánsan veszített értékéből. Számos ok állhat a hátterében, melyek főként azzal függnek össze, hogy a társadalmukban az elmúlt évtizedek során olyan modernizációs folyamatok zajlottak le, amelyek gyengítették a pedagógus autoritás érvényét. Bár az amerikai oktatásügyet kritikák sokasága éri napjainkban is, a pedagóguspálya megélhetési tényezői még így is meglepően kedvezőek más közép és kelet európai országhoz viszonyítva.
A OECD-országra kiterjedő vizsgálatok során a renomé vizsgálatban az USA a felső középmezőnyben helyezkedik el. A tanulmány fő célja a tanári munkaerőpiaccal kapcsolatos kutatások

áttekintése. Hosszútávon, a nemzetközi viszonyok felderítésével a magyar köznevelésben is mutatkozó anomáliák kezelésére megoldást kell találni is a pedagógus pálya anyagi, szakmai és társadalmi megbecsülésére, a szakma bízik egy olyan szakpolitika bevezetésében, mely az életpályamodell újra hangolását, teljesítményösztönzők bevezetését, és a hatályos rendszer korlátozásainak lazítását tenné lehetővé. A jelenlegi adatok és előrejelzések a tanárhiányt megerősítik számos államban, közösségben, amelyek súlyosbodhatnak, ha a tendenciák politikai beavatkozás nélkül folytatódnak. A figyelem középpontjába kerülő pálya aggodalmai a politikai döntéshozóknak lehetőséget adhat arra, hogy az Egyesült Államokban hosszú távú átfogó és szisztematikus oktatási stratégiákat alakítsanak ki, egy erősebb, stabilabb pedagóguspálya tükrében.

Ez a tanulmány Sütő Attila XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A pedagógusok központi szerepet játszanak az oktatási rendszerben, az szakpolitikára irányuló viták többsége a tanárok tevékenységére összpontosít, hiszen ők képezik a fenntartók számára az oktatási intézmények legnagyobb költségvetési elemét. Az oktatási rendszer szereplői is (intézményvezetők, pedagógusok, szülők) többször kiemelték már, hogy a tanároknak alapvető szerepe van az oktatás minőségének kialakításában és fenntartásában. Az oktatási szektorban a minőségbeli eltérések diagnosztizálását árnyalja a piaci működés korlátozása és a „nem anyagi jellegű" tényezők prioritása a tanárellátási döntésekben. A témában releváns kutatások több irányvonalat is követnek, de központi szerepet a pedagógusfizetés időbeli változásának hiánya játszik, a más ágazati szektorokhoz viszonyítva. Természetesen a bérek fontosságának elemzésein túl, számos tényező határozza meg a pedagóguspálya minőségét.

Az elmúlt néhány évben amerikai szakfolyóiratok szalagcímei országszerte súlyos tanári hiányról számoltak be:

- "Nevadának szüksége van tanárokra, és 5 millió dollárt költ rájuk" (Whitaker, 2015);
- "Miért versenyez Oklahoma azzal, hogy közel 1000 képesítés nélküli tanárt helyezzen el az osztálytermekben" (Nix, 2015);
- "Új-Mexikó tanárhiánnyal néz szembe" (KRQE, 2018);
- "Minden államot érintő tanárhiány" a 2017-18-as tanév kezdetén (Strauss, 2017).

Bár a tanárhiány jelenleg a közvélemény figyelmének középpontjában áll, a személyzeti nehézségek nem új keletűek. Az 1930-as évek közepéről vannak olyan tudományos cikkek, amelyek a világháborút követő létszámhiányról szólnak (Sherratt, 2016). Bizonyos tantárgyak, például a matematika és a természettudományok területén azóta is hiány mutatkozik.

Az 1960-es évek óta, a gyógypedagógiai oktatásban is állandó hiány van jelen (Ingersoll, Perda, 2010). Egy 1983-as jelentés megállapította, hogy "súlyos hiány mutatkozik a matematika, a természettudományok és az idegen nyelvek oktatása terén; valamint a nyelvi kisebbségekhez tartozó és a fogyatékkal élő tanulók oktatásában" (Gardner, 1983).

Bár a kutatások a múltbeli munkaerőhiányt ismertették és elemezték az azt kiváltó legfontosabb tényezőket, a jelenlegi tanári munkaerőpiacról nem készült átfogó elemzés, annak ellenére, hogy a közelmúltban a sajtóban megjelent cikkek által dokumentált a pedagógushiány. 2014-15 körül egyre több körzet és állam kezdett hiányról beszámolni és a politikai döntéshozók elkezdtek megoldásokat keresni, úgy vélték, hogy empirikusan kell megvizsgálni a tanárkínálat-, és kereslet helyzetét, valamint a hiányok okait és eltéréseit.

Ez a tanulmány az amerikai pedagógushiány elemzéséhez kíván hozzájárulni a következő szempontok szerint:

- Milyen a tanári kereslet és kínálat helyzete az Egyesült Államokban?
- Mekkora a kereslet és a kínálat közötti különbségek?
- Mekkora a hiány nyilvánvaló mértéke? Hol és mely területeken nagyobb a hiány?
- Milyen tényezők okozzák a tanárhiányt az egész világon és az USA-szerte szinten?
- Milyen politikai eszközökkel lehetne enyhíteni a tanárhiányt ott, ahol az létezik?

Elemzések alapján megállapítható (Leib, 2019), hogy a tanárok iránti kereslet az előrejelzések szerint a következő években növekedni fog, hiszen az iskoláskorú, tanköteles népesség száma körülbelül 3 millióval fog emelkedni.

2009 és 2014 között a tanárképzésre való beiratkozás 35%-kal, illetve 23%-kal kevesebb tanárjelölt fejezte be a képzését. Az országos adatbázisokat felhasználó elemzések becslése szerint körülbelül 64 000 tanár hiányzott az oktatási rendszerből a 2015-16-os tanévben, 2017-18-ban pedig évi 112 000 tanár hiányát állapították meg. Egy nemrégiben készült állami tanári

munkaerő-jelentésekről végzett felülvizsgálat kimutatta, hogy 36 államban 2016-ban és 2017-ben legalább 87 000 állást nem töltöttek be tanári képesítéssel.

Gyakran használják a „tanárhiány" kifejezést a frissdiplomás tanárok elégtelen létszámára utalva figyelembe véve a nyugdíjba vonuló tanárok számát is. Ebben a szűk értelemben a tanárhiány csak a tanárképzés növelésével mérik, a viszonyítva a kereslethez. A kutatások nagy része azonban azt jelzi, hogy a tanári létszám problémák hátterében a számos tényező sokasága áll, beleértve a fentebb részletezetteken túl, is, a fluktuációt, az oktatási programok és a tanuló-tanár arányok változását, valamint az oktatás vonzerejét (Adamson, 2011, 2012). A tanárhiány jelentésének másik aspektusa alapján nem áll rendelkezésre elegendő számú olyan képzett személy, aki hajlandó felajánlani a szolgáltatásait az oktatási rendszer számára az érvényes bérek és feltételek mellett, tehát egyensúlyhiány áll fenn a keresett tanárok száma és a keresett pozíciók betöltésére felajánlani hajlandó képzett tanárok száma között. Ez a megközelítés részletesebb diagnózist tesz lehetővé, amely világosabb következményekkel jár a szakpolitikai elemzések és ajánlások szempontjából (Podolsky, 2016). A kulcskérdés nem az, hogy lesz-e elég munkaerő a tanári pályára, hanem az hogy lesz-e elég jól képzett pedagógus, aki hajlandó lesz munkába állni olyan területeken és helyeken, ahol jelenleg nincs megfelelő kínálat, és hogy ez a folyamat spontán, a piac hatására vagy a politikai beavatkozásra fog megtörténni (AAEE, 2017).

Elméleti háttér

A pedagóguskereslet modellezéséhez a 2000 és 2025 közötti időszakra vonatkozó állami előrejelzéseket (NCES) célszerű használni (Hussar, Bailey, 2014). Ezek a tanári munkaerő-előrejelzések a jelenlegi gazdasági feltételek és a jövőbeli beiskolázási becslések alapján szolgálhatnak vizsgálati forrásként. A tanári kereslet egyes elemei nem a trendek által előre jelzettek, az oktatáspolitika által könnyen befolyásolható tendenciák.

a. Tanulói létszám

A diákok beiratkozása közvetlenül befolyásolja a tanárok iránti keresletet. Az állami iskolák beiskolázási aránya 1986 és 2007 között jelentősen (26%-kal) nőtt 39 millió diákról 49 millióra. 2007 és 2015 között a beiratkozott tanulók száma viszonylag változatlan maradt, és 49 millió közoktatási tanuló körül mozgott (lásd az 1. ábrát). Az NCES becslése szerint 2016-tól kezdődően az

állami iskolai tanulók létszámának folyamatos növekedését, 50 millióról 53 millióra teszi 2025-ig (Hussar, Bailey, 2014).

1. ábra: Az állami iskolák tanulói létszáma 1955-56 és 2024-25 között.

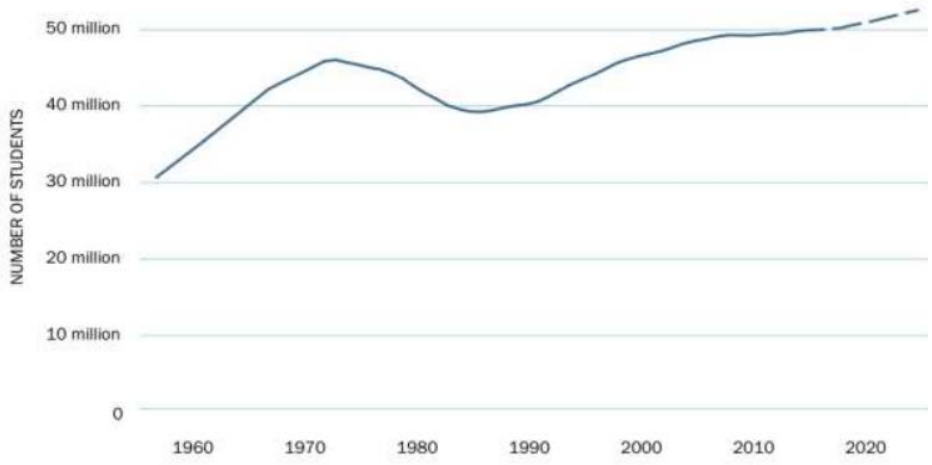

Forrás: (NCES 2015b).

b. Tanuló-tanár arány

Az iskolai körzetek által igényelt tanárok száma függ a kívánt osztálylétszám változásától. A tanuló-tanár arány becsléséhez a kutatók először az iskolák költségvetését és a gazdasági feltételeket vizsgálták először (Haggstrom, 1988). Másodszor, az állami és helyi politikák befolyásolják a tanuló-tanár arányt azáltal, hogy bizonyos osztályméreteket írnak elő. (Achinstein, 2010) Jelenleg az állami iskolák átlagos tanuló-tanár aránya 16:1, ami a 2008-as 15,3:1 arányú mélypontról való emelkedés. (NCES 2015d).

2. ábra: Az állami iskolák tanuló-tanár arányai 1985-86 és 2024-25 között.

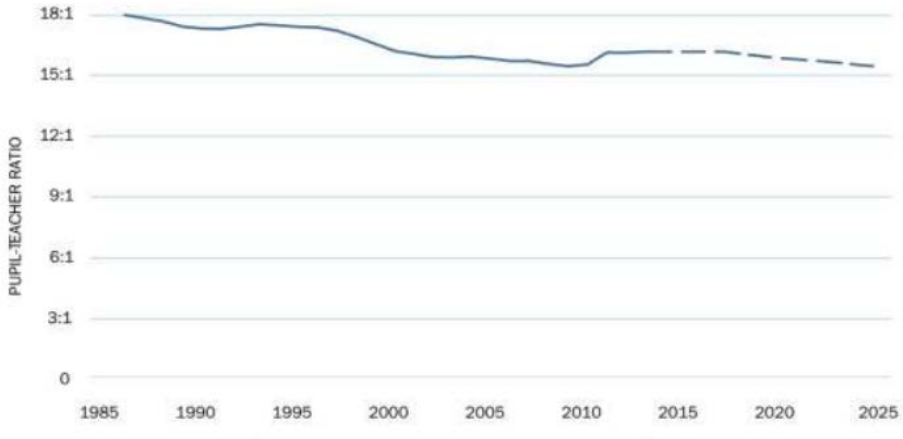

Forrás: (NCES 2015b).

c. A tanári kereslet modellezése

2013-14 óta a számos tényező szerepet játszott a tanári kereslet fellendülésében. A diáklétszám növekszik, és ha a gazdasági feltételek tartósan fennmaradnak, az osztályok mérete az előrejelzések szerint csökkenni fog, mivel a körzetek a recesszió előtti óraszámok és a tanárok munkaterhelése felé mozdulnak el. Ezen kívül a lemorzsolódás továbbra is viszonylag magas, és kevés jel utal arra, hogy a közeljövőben változás következne be.

A 3. számú ábra vizsgálja a kereslet jövőbeni dinamikáját, ahol folytonos vonal a megfigyelt keresletet, a szaggatott vonal pedig az előre jelzett keresletet mutatja. A recesszió hatását jól mutatja a kereslet erőteljes csökkenése. 2008 és 2012 között a költségvetési megszorítások miatt nőtt az elbocsátások száma. Majd a tanárok iránti kereslet 2012 után erőteljes növekedést mutatott, 2017-18-ban nagymértékű növekedés látható, hiszen az éves tanárkereslet elérte a 300 000 főt. A modell előrejelzése szerint a legnagyobb keresletnövekedés még csak ezután következik be.

3. ábra: Becsült tanári kereslet vizsgálata 2004-2025 között.

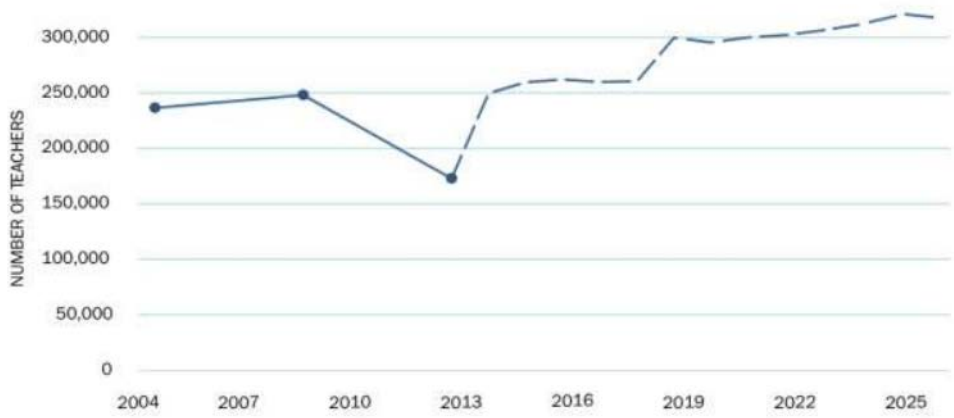

Forrás: NCES, 2004, 2005, 2008, 2009, 2012a, 2013, 2014b, 2015b.

Ez a nagymértékű keresletnövekedés önmagában nem ad okot aggodalomra. A megszorítások időszaka után, nem meglepő, hogy az iskolák megpróbálnak visszatérni a recesszió előtti állapotokhoz. Valójában a tanárok létszámának csökkenése a válság idején viszonylag szerény volt ahhoz képest, az azt megelőző évek jelentős növekedéséhez képest. Az 1980-as évek vége és 2008 között a pedagógusok létszáma a tanulói létszámnövekedés miatt több mint kétszeresével nőtt. Az elkövetkező években jelentős kereslet várható, az újonnan felvettek várhatóan betöltik a pozíciókat. A kérdés az, hogy a kereslet gyors ütemben történő változása a tanárok kínálatban képes-e lépést tartani, és minden intézményben jól képzett tanárokat biztosítani? (Carver 2017a, 2017b)

d. A tanári ellátás modellezése

Jelenleg a legfontosabb mutatók a tanárkínálat jelentős csökkenésére utalnak. A tanárképzési programokra való beiratkozások száma országszerte folyamatosan csökkent az utóbbi időben. Az elemzések idején rendelkezésre álló legfrissebb adatok szerint 2009 és 2014 között, 35%-kal csökkent az a tanárképzésre való beiratkozás, ami közel 240 000 fővel kevesebb szakembert jelent.

4. ábra: Nemzeti tanárképzési programok beiratkozása és a programokat befejezők száma 2009-2014 között

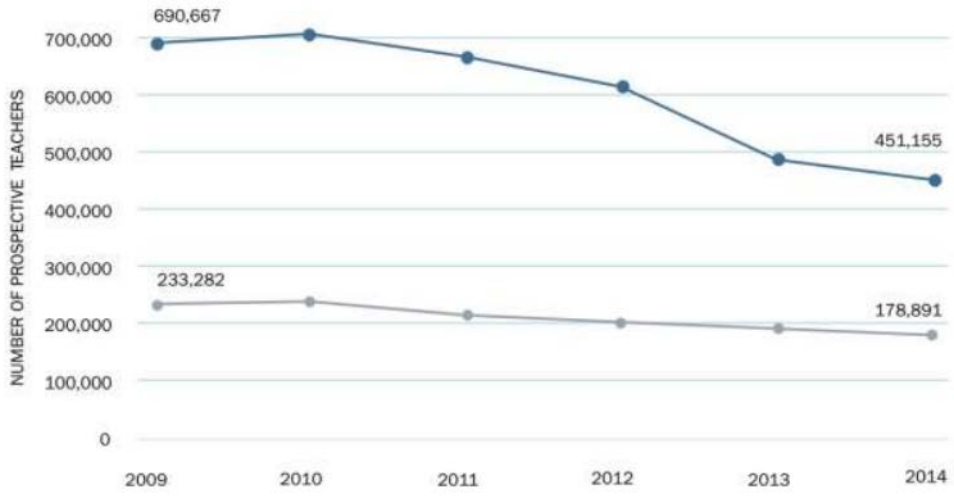

Forrás: Egyesült Államok Oktatási Minisztériuma.

Megjegyzés: kék vonal- beiratkozók száma szürke vonal - képzést befejezők száma

A kínálat drámai visszaesésének egyik gyakori feltételezése, hogy a gazdasági válság idején a nagy nyilvánosságot kapott tanári elbocsátások nyomot hagytak a közvéleményben, beleértve azon egyéneket is. akik esetleg a tanári pályát fontolgatták. Amellett, hogy kevés volt az álláslehetőség, a költségvetési megszorítások következtében befagyasztották a fizetéseket és romlottak a tanítási feltételek, mivel a forráshiány miatt megnőtt az osztályok mérete és csökkentek az oktatási támogatások.

Azt is fontos megjegyezni, hogy még ha a beiratkozások száma növekedne is, a jelentkezők nem feltétlenül azokat szakterületeket választják, amelyeken nagyszámú üres álláshely van, továbbá nem vonzó számukra azon intézmények köre, ahol a legnagyobb a létszámhiány. A politikai döntéshozóknak nemcsak azt kell biztosítaniuk, hogy a keresletnek megfelelő számú tanár álljon rendelkezésre, hanem azt is, hogy megfelelő tanári kínálat legyen azokon a területeken és helyeken, ahol a legnagyobb szükség van rájuk.

E tényezők kumulatív hatásának egyik jele, hogy az egyetemi felvételi vizsgán részt vevő diákok mindössze 5%-a volt érdekelt abban, hogy karriert folytasson az oktatási pályán, ami 29%-os csökkenés 2010 és 2014 között (ACT 2014), az elsőéves tanárszakos egyetemi hallgatók körében csupán 4,2%

jelezte, hogy a pályán kívánnak maradni. Ez kevesebb, mint a fele annak az aránynak (9,2%), amely 2007-ben került megállapításra és az elmúlt 45 évben a legalacsonyabb volt a tanítást fontolgató diákok száma (Cooperative Institutional Research Program, UCLA Higher Education Research Institute, 2016). A beiratkozási és befejezési arányok fontos információkat árulnak el tanári munkaerőpiacról is, hiszen a tanárkínálat modellezése ezen adatok felhasználásával, lehetővé tesz egy mélyebb elemzést. Az 5. ábra az elmúlt évtizedre vonatkozó becslések szerint az újonnan belépő tanárok számát határozza meg, mely az Egyesült Államok Oktatási Minisztériuma által került összeállításra.

5. ábra: Tanárellátás becslése 2005-2021 között.

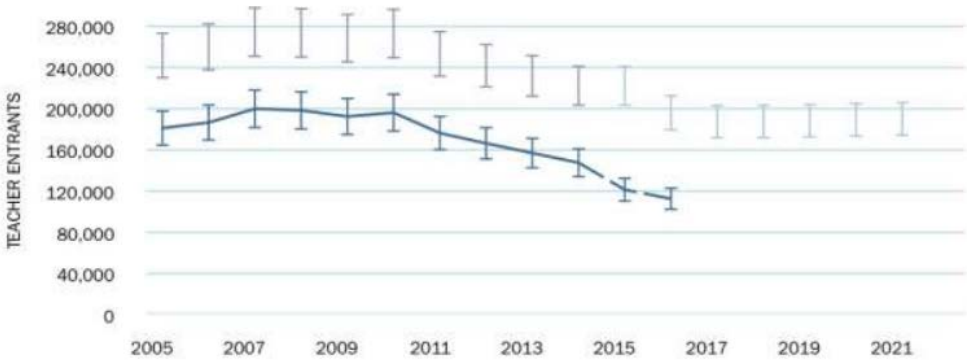

Forrás: NCES, 2012b.

A 6. ábra mutatja az előre jelzett tanárhiány nagyságát. A 2000-es évek elején a kereslet csökkent nagyjából a teljes tanárkínálatnak megfelelő nagyságrendjében, ami a tanári munkaerő viszonylagos egyensúlyára utalt. 2010-ben, 2011-ben és 2012-ben a kínálat nagyobb volt, mint a kereslet. Ez a megállapítás megfelel a valóságnak; a válság idején a tanárokat elbocsátották, és nehéz volt munkát találni, más szóval, tanárfelesleg volt. 2013-ban azonban a gazdaság fellendülésével a kereslet nőtt és meredeken emelkedett, miközben a kínálat továbbra is alacsony maradt, és 2014-ben és 2015-ben tovább csökkent. A 2015-ös becslések alapján nem volt elég képzett tanár a kereslet kielégítésére.

6. ábra: Előrejelzett tanári kínálat és kereslet.

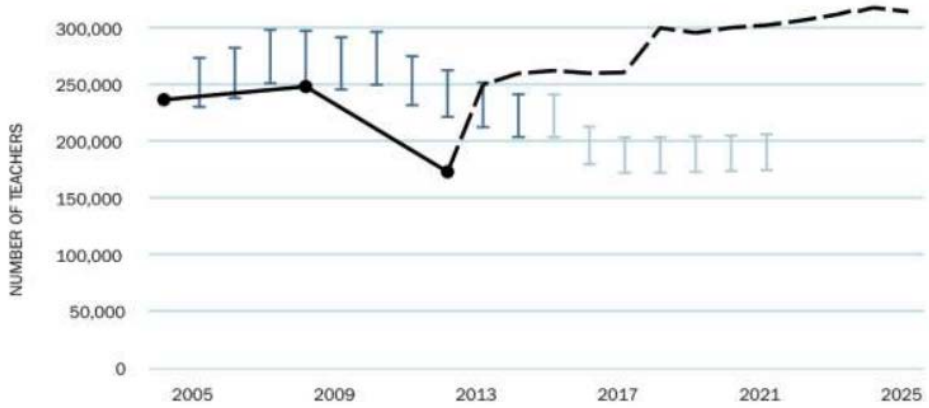

Forrás: NCES, 2005, 2008, 2009, 2012a, 2013, 2014b, 2015b.

A hatások valószínűleg jobban érezhetők lesznek egyes szakterületeken, államokban és közösségekben, mint ahogyan azt korábban ismertették.

Pedagógus pálya anyagi megbecsülésének és egyéb szempontok szerinti vizsgálata

A tanárok kezdő fizetéseiben mutatkozó állami különbségek hozzájárulhatnak a tanári munkaerőpiac változékonyságához. A bérek olyan módon befolyásolhatják a tanári állások vonzerejét, amely hatással van a munkaerő-toborzásra és a megtartásra is (Adamson, Darling-Hammond, 2012).

A National Education Association adatai szerint az Egyesült Államokban a 2016/17-es évben átlagos kezdő tanári fizetés 30 249 dollár volt, de a szórás nagyon széles volt. 2013-ban a Columbia kerületben volt a legmagasabb a mértéke 55 209 dollárral, Montana pedig a legalacsonyabb, 31 418 dolláros kezdő fizetéssel rendelkezett. Az államokon belül az iskolakörzetek finanszírozása gyakran eltérő, ami erősen kihat a bérszintekre. Az egyes körzetek közötti nagy fizetésbeli egyenlőtlenségek jellemzően hiányt okoznak azokban a körzetekben, amelyek nem tudnak versenyképes bért kínálni (Adamson & Darling-Hammond, 2011). Ennek az eltérésnek egy részét lehet a megélhetési költségkülönbségekkel magyarázni, de még a magasabb fizetésű államokban, például Kaliforniában is nagy eltérések lehetnek a bérekben, amelyek nem függnek össze ezzel. A kaliforniai tanári fizetések alakulása a tapasztalt és képzett tanárok béreire viszonyítva 2:1. Ezek a bérkülönbségek okot adnak arra, hogy az államokban eltérő módon tapasztalható a tanárhiány.

Bérek versenyképessége is államonként változik. Az életkor, az iskolai végzettség, az óraszámok figyelembe vételével Wyomingban a tanárok 2012-ben 94%-át keresték annak a diplomás átlagbérnek, amit a nem tanár végzettségű diplomások az államban kerestek. Alaszkában és Iowában ez az arány 85% volt (Baker, Farrie és Sciarra, 2016). 2000 óta alig az infláció mértékével nőtt a pedagógusok fizetése, miközben más diplomás bérek ennél nagyobb arányban emelkedtek. 2010-ben a tanárok még csak negyedével kerestek kevesebbet, mint más felsőfokú végzettségűek, 2022-ben viszont már 33 százalék volt a bérhátrányuk. Az alacsony fizetés miatt tizenöt év alatt 40 százalékkal esett vissza a tanárok elégedettsége, és ezzel párhuzamosan drámaian romlott a tanári pálya vonzereje (Edsall, 2022).

Munkakörülmények

A munkafeltételek, amelyek a tanárok szerint fontosak a pályaválasztás szempontjából államonként eltérők. Az egyik fontos munkafeltétel az ideális tanulói létszám. 2014-ben, például az országos átlagos tanuló-tanár arány 16:1 volt, Kaliforniában 24:1, Vermontban pedig 11:1 volt (NCES 2015d). A tanároknak az iskolában maradásra vagy távozásra vonatkozó döntéseivel összefüggő egyéb feltétele a hozzáértő és támogató iskolavezetés, a tanárok autonómiája. A 2011-12-es SASS adatai szerint például Arkansasban kétszer annyi tanár értett egyet azzal, hogy a vezetés támogató hatása fontos, mint Columbiában (NCES, 2012a). Több mint tízszer annyi indianai és indianapolisi tanár véleménye szerint a munkahelyük biztonságát befolyásolja a tanulóik teljesítménye, mint Vermontban és Észak-Dakotában (NCES, 2012a). Montanában, Észak-Dakotában és Vermontban a tanárok 88%-a értett egyet azzal, hogy az autonómia szerepe meghatározó a pedagógiai döntéshozatal során (NCES, 2012a). Mindezek a különbségek megmutatkoznak a tanárok távozási terveiben. a tanításból való kilépésükkel kapcsolatban.

Lemorzsolódási arány

A tanárok becslései arról, hogy mennyi ideig lesznek a szakmában, szintén államonként eltérők. A washingtoni tanároknál több mint ötször annyian hagyják el a tanári pályát, mint a dél-dakotai tanárok. A tanárok a legnagyobb valószínűséggel Arizonában, Nevadában és Washingtonban mondják azt, hogy tervezik elhagyni a tanítást, és a legkevésbé valószínű Illinois-ban, Rhode Islanden és Dél-Dakotában (NCES, 2012a). Közel minden negyedik tanár

iskolát vált vagy elhagyja a szakmát évente Arizonában és Washingtonban, több mint háromszor annyian, mint Rhode Islanden (NCES, 2012a).

Továbbképzés, szakmai képzések

Formális továbbképzés a pedagógusképzők számára nincs az USA-ban. A Pedagógusképzők Szövetségének tagjai elkötelezettek a pedagógusképzés fejlesztésének ügye mellett. Ezt az alapvető küldetésüket három síkon kívánják teljesíteni: a pedagógusképzési programok minőségének folyamatos javításával, az alapképzéssel és a folyamatos szakmai fejlődéssel kapcsolatos kérdések és gyakorlatok elemzésével, valamint a személyes és szakmai fejlődési lehetőségek biztosításával.

A Szövetség törekszik a jó gyakorlatok, innovációk támogatására és terjesztésére, melyek a minőségi pedagógusképző programokat és a folyamatos szakmai fejlődést támogatják. Az USA sajátossága, sok európai országtól eltérően, hogy az oktatás (beleértve a felsőoktatást és a pedagógusképzést) az egyes államok szintjén szerveződik, és az ellenőrzés is ilyen szinten zajlik. Ezáltal a képzési programok rendkívüli mértékben különbözhetnek egymástól az ország különböző részeiben. Mindezek ellenére, mivel a pedagógusképzés gyakorta megkívánja az országos tanúsítvánnyal történő elismerést, nagy mennyiségű időt töltenek a pedagógusjelöltekről szóló adatok elemzésével és azzal, hogy a leendő pedagógusok minél jobban megfeleljenek a pedagógusképzési kimeneti követelményeknek.

Összefoglalás

Az Egyesült Államokra vonatkozó eredmények egybehangzóan azt mutatják, hogy folyamatosan romlanak a tanári pályát választók képességei. A tanárok képzettségével és az oktatásra vonatkozó minőségi tendenciákkal kapcsolatos kérdések iránti érdeklődés száma robbanásszerűen megnőtt az elmúlt években országszerte, mely a pedagóguskutatás nemzetközi rendszerét is érintheti, ugyanis a megválaszolatlan kihívásokra új elemzési lehetőségek nyílnak meg, mindez párosulhat az oktatáspolitika fokozott érdeklődésével is. A pedagógushiány pótlása nagy nehézséget okoz, ugyanakkor a tanári bérek emelésének, a magas kezdő fizetés biztosításának komoly költségvetési következményei vannak. Floridában például veterán katonák, nyugdíjas rendőrök, tűzoltók álltak ideiglenesen munkába az iskolákban. Több városban, köztük San Francisco néhány oktatási intézményében áttértek a négynapos iskolai hétre. Az elavultnak ítélt tekintélyelvű iskolák feloszlatásával, a rosszul

értelmezett diákszabadság révén lassan erodálódott a tanárok tekintélye. Az Egyesült Államokban nincs központosított iskolarendszer, minden állam maga finanszírozza az oktatást, szabja meg a tantervet és a követelményrendszert. A tanulók közel 90 százaléka ebben a rendszerben tanul. Az USA-ban is az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkentek az átlagos osztálylétszámok, csökkent az egy tanárra jutó diákok száma, ez pedig növelte az egy tanulóra jutó oktatási kiadásokat, romlott a tanárok relatív kereseti helyzete, ennek következtében pedig a tanári pályát választók képességei, a tanári munka minősége.

Az ország felismerte, hogy a hiányszakos oktatók esetén többletjuttatásba kell részesíteni a pedagógusokat, így számos államában és iskolakörzetében évi 5000 dollár prémiumot kaptak azok a matematikát és természettudományt tanító tanárok, akik legalább négy évig az adott iskolakörzetben maradtak. New York 15 000 dollár költözési, letelepedési támogatást, és két évig havi 400 dollárt adott azoknak a gyakorlott matematika-, és természettudományt tanító tanároknak, akik állást vállaltak iskoláiban (OECD 2009). A tanárok kereseti helyzete alapvetően meghatározza, hogy kik választják a tanári pályát. Ezért a megfelelő, ösztönző bérrendszer kialakítása szükséges ahhoz, hogy a tanári munka minősége javuljon világszerte is.

Igazán hatékony megoldást nem találtak a kialakult helyzetre, ráadásul míg a legtöbb országban „csak" a növekvő munkaterhelés, az alacsony fizetések és a tanárok alul értékelése okoz problémát, addig az Egyesült Államokban nyomós indok a pályaelhagyásra az is, hogy a tankerületek, és gyakran még a szülők is szabályozzák, hogyan és mit lehet tanítani az iskolákban. Az amerikai oktatási rendszer színvonalának javításához vonzóbbá kellene tenni a tanári pályát, és javítani kellene a tanárok felkészültségén is, hiszen az általános béremelés önmagában nem oldja meg a problémákat, a kevéssé rátermett tanár attól nem lesz jobb szakember. A pedagógusok motivációjának erősítéséhez súlyozott béremelésre és szigorúbb minőségbiztosításra van szükség. A baj csak az, hogy minél több az értékelés, és minél inkább ezen múlik a fizetésemelés mértéke, annál nagyobb a tanárokra nehezedő stressz.

Napjainkban Magyarországon is kutatások előterébe került a pedagóguspályát övező kérdések megválaszolása, különös tekintettel a pályamotivációra, a pályaelhagyást és módosítást előidéző ok-okozati hatásokra és összefüggésekre.

A hazai pedagóguskutatás korábbi eredményeire támaszkodva, nemzetközi ajánlásokat is alkalmazva, időszerű kutatási téma lehet a köznevelésben

mutatkozó negatív tendenciák hátterének vizsgálata, megbízható mérőszámok és módszer segítségével kidolgozásra vár a kezdő tanárok és a pálya elején lévő pedagógusok lemorzsolódásának és pályaelhagyásának ok-okozati feltárása, külön figyelmet fordítva a politikai döntésekben megnyilvánuló oktatási reformok értelmezésére.

Felhasznált irodalom

1. Achinstein, B., Ogawa, R. T., Sexton, D., & Freitas, C. (2010). Retaining teachers of color: A pressing problem and a potential strategy for "hard-to-staff" schools. Review of Educational Research, 80(1), 71-107
2. ACT. (2014). The condition of future educators 2014. Iowa City
3. Adamson, F, & Darling-Hammond, L. (2011). Speaking of salaries: What it will take to get qualified, effective teachers in all communities. Washington, DC: Center for American Progress
4. Adamson, F., & Darling-Hammond, L. (2012). Funding disparities and the inequitable distribution of teachers: Evaluating sources and solutions. Education Policy Analysis Archives, 20(7), 1-46
5. American Association for Employment in Education. (2017). Educator supply and demand report 2016- 17. Slippery Rock, PA: American Association for Employment in Education
6. Baker, B., Farrie, D., & Sciarra, D. G. (2016). Mind the gap: 20 years of progress and retrenchment in school funding and achievement gaps. Princeton, NJ: Educational Testing Service.
7. Berg-Jacobson, A., & Levin, J. (2015). Oklahoma study of educator supply and demand trends and projections. Washington, DC: American Institutes for Research.
8. California Commission on Teacher Credentialing. (2015). Report on New Teacher Induction. Sacramento, CA: California Commission on Teacher Credentialing
9. California Legislative Analysts Office (2016, February). 2016-17 Budget Analysis: Proposition 98 Education Analysis. Sacramento
10. Carver-Thomas, D. & Darling-Hammond, L. (2017a). Addressing California's growing teacher shortage: 2017 update. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute
11. Carver-Thomas, D. & Darling-Hammond, L. (2017b). Teacher turnover: Why it matters and what we can do about it. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute
12. Cooperative Institutional Research Program, UCLA Higher Education Research Institute. (2016). Backgrounds and Beliefs of College Freshmen. (2016). Los Angeles, CA: University of California. Available from The Chronicle of Higher Education.

13. Darling-Hammond, L. (2010a). The flat world and Education: How America's commitment to equity will determine our future. New York, NY: Teachers College Press
14. Darling-Hammond, L. (2010b). Evaluating teacher effectiveness: How teacher performance assessments can measure and improve teaching. Washington DC: Center for American Progress
15. Darling-Hammond, L. (2010c). Recruiting and retaining teachers: Turning around the race to the bottom in high-need schools. Journal of Curriculum and Instruction, 4(1), 16-32.
16. Gardner, D. P. (1983). A nation at risk. Washington, DC: The National Commission on Excellence in Education, US Department of Education.
17. Gray, L., Taie, S., & O'Rear, I. (2015). Public school teacher attrition and mobility in the first five years: Results from the first through fifth waves of the 2007-2008 Beginning Teacher Longitudinal Study. Washington,
18. Haggstrom, G. W., Darling-Hammond, L., & Grissmer, D. W. (1988). Assessing teacher supply and demand. Santa Monica, CA: RAND Corporation
19. Hussar, W. J., & Bailey, T. M. (2014). Projections of education statistics to 2022. Washington, DC: National Center for Education Statistics
20. Ingersoll, R. M, & Perda, D. (2010). Is the supply of mathematics and science teachers sufficient? American Educational Research Journal, 47(3), 563-594
21. Kini, T., & Podolsky, A. (2016). Does teaching experience increase teacher effectiveness? Palo Alto, CA: Learning Policy Institute
22. KRQE Media. (2018, June 25). New Mexico faces teacher shortages. Author. https://www.krqe.com/news/education/new-mexico-faces-teacher-shortage/1261836517
23. National Center for Education Statistics. (2004). Public school teacher file, from the Schools and Staffing Survey. Washington, DC: U.S. Department of Education.
24. National Center for Education Statistics. (2005). Teacher Follow-Up Survey (TFS), from the Schools and Staffing Survey. Washington, DC: U.S. Department of Education.

25. National Center for Education Statistics. (2008). Public school teacher file, from the Schools and Staffing Survey. Washington, DC: U.S. Department of Education.
26. National Center for Education Statistics. (2009). Teacher Follow-Up Survey (TFS), from the Schools and Staffing Survey. Washington, DC: U.S. Department of Education.
27. National Center for Education Statistics. (2012a). Public school teacher file, from the Schools and Staffing Survey. Washington, DC: U.S. Department of Education.
28. National Center for Education Statistics. (2012b). N2Derived Data File, from the Baccalaureate and Beyond (B&B). Washington, DC: U.S. Department of Education.
29. National Center for Education Statistics. (2013). Teacher Follow-Up Survey (TFS), from the Schools and Staffing Survey. Washington, DC: U.S. Department of Education.
30. National Center for Education Statistics. (n.d.). Digest of education statistics: 2014. Washington, DC: U.S. Department of Education.
31. National Center for Education Statistics. (2014a). Digest of education statistics. Public and private elementary and secondary teachers, enrollment, pupil-teacher ratios, and new teacher hires: Selected years, fall 1955 through fall 2024. Washington, DC: U.S. Department of Education.
32. National Center for Education Statistics. (2014b). Common Core of Data. State Universe Survey, 2004-2014. Washington, DC: U.S. Department of Education.
33. National Center for Education Statistics. (2014c). Civil Rights Data Collection. Public-Use Data File 2013-14. Washington, DC: U.S. Department of Education.
34. National Center for Education Statistics. (2015a). Digest of education statistics. Enrollment and percentage distribution of enrollment in public elementary and secondary schools, by race/ethnicity and region
35. National Center for Education Statistics. (2015b). Digest of education statistics. Public and private elementary and secondary teachers, enrollment, pupil-teacher ratios, and new teacher hires: Selected years, fall 1955 through fall 2024.

36. National Center for Education Statistics. (2015c). Digest of education statistics. Mobility of public elementary and secondary teachers, by selected teacher and school characteristics: Selected years, 1987-88 through 2012-13. Washington, DC: U.S. Department of Education.
37. National Center for Education Statistics. (2015d). Digest of education statistics. Public elementary and secondary teachers, enrollment, and pupil-teacher ratios, by state or jurisdiction: Selected years, fall 2000 through fall 2013. Washington, DC: U.S. Department of Education.
38. Nix, N. (2015, December 1). Why Oklahoma is racing to put nearly 1,000 uncertified teachers in its classrooms. The 74. Retrieved from https://www.the74million.org/article/why-oklahoma-isracing-to-put-nearly-1000-uncertified-teachers-in-its-classrooms
39. OECD (2009b): Teacher Evaluation: Current Practices in OECD Countries and a Literature Review. OECD Education Working Papers, No. 23, OECD publishing, OECD.
40. Podolsky, A., & Kini, T. (2016). How effective are loan forgiveness and service scholarships for recruiting teachers? Palo Alto, CA: Learning Policy Institute.
41. Sherratt, E. B. (2016). Creating coherence in the teacher shortage debate: What policy leaders should know and do. Washington, DC: Education Policy Center, American Institutes for Research.
42. Strauss, V. (2017, August 28). Teacher shortages affecting every state as the 2017-18 school year begins. Washington Post.
43. Sutcher, L., Darling-Hammond, L., & Carver-Thomas, D. (2019). Understanding teacher shortages: An analysis of teacher supply and demand in the United States. Education Policy Analysis Archives, 27(35)
44. Thomas B. Edsall (2022), There's a reason there aren't enough teachers in America, New York Times.
45. Whitaker, I. (2015, November 27). Nevada needs teachers, and it's shelling out $5 million to get them. The Las Vegas Sun. Retrieved from https://lasvegassun.com/news/2015/nov/27/nevada-needs-teachers-and-its-shelling-out-5- milli/

A romák munkaerőpiaci helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében - A mindennapi akadályok tükrében

Zakor-Broda Rita[1]

[1]Tanársegéd, DE Egészségtudományi Kar, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 2-4., ORCID 0000-0001-8664-1375

INFO

Zakor-Broda Rita
broda.rita@etk.unideb.hu

Keywords
gipsy population, unemployment, employment problems, labour market discrimination

ABSTRACT

Abstract
The role of different groups in society in the labour market is of vital importance for the functioning of a nation's economy. Several studies have been conducted on the labour market situation of disadvantaged, mainly Roma, populations, providing answers on their current quality of life and making predictions on possible outcomes and development programmes. Discrimination and disadvantage in the labour market also determine the chances of Roma workers to find a job. The focus of my study is on the changes in the labour market situation of people of Roma origin living in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, with a focus on the background factors and economic and social effects of unemployment, which particularly affect them. In this context, I would like to examine the factors that, according to previous research, influence the participation of Roma in the labour market, and how the persons concerned themselves perceive their own situation in the light of the obstacles to their everyday progress.

Kulcsszavak
roma népesség, munkanélküliség, foglalkoztatási problémák, munkaerőpiaci diszkrimináció

Absztrakt
Egy nemzet gazdaságának működőképessége érdekében rendkívüli jelentőséggel bír a társadalom egyes csoportjainak a munkaerőpiacon betöltött szerepe. Több kutatás is foglalkozik a hátrányos helyzetű, főként roma lakosság munkaerőpiaci helyzetével, mellyel válaszokat fogalmaznak meg az aktuális életminőségükre vonatkozóan, illetve prognózisokat állítanak fel a lehetséges kimenetelek vázolására, és fejlesztési programcsomagok elkészítéséhez. A munkaerőpiacon tapasztalt diszkrimináció, hátrányos megkülönböztetés is meghatározza a roma munkavállalók elhelyezkedési esélyeit a munka világában. Tanulmányom középpontjába a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében élő roma származásúak munkaerőpiaci helyzetének változásait állítom, kitérve az őket kiemelten érintő munkanélküliség háttértényezőire, gazdasági, társadalmi hatásaira. Összefüggésében szeretném vizsgálni, hogy az eddigi kutatások szerint a romák munkaerőpiaci részvételt milyen tényezők befolyásolják, valamint hogy maguk az érintett személyek hogyan látják saját helyzetüket, mindennapi előrehaladásuk akadályainak tükrében.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

Bevezetés

A hátrányos helyzetűek Magyarországon jelenlevő legkomolyabb munkaerőpiaci feszültséggel rendelkező és létszámukat tekintve legjelentősebb csoportjai közé sorolható a roma népesség. A magyarországi roma népesség kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzete és ebből fakadó leszakadása mára már a közbeszédben és a tudományos munkában is mindennapivá vált. A téma jelentősége nem kérdéses, hiszen a becslések szerint az ország lakosságának jelentős hányadát kitevő roma lakosság a társadalom legszegényebb, leginkább kirekesztett, azaz összességében legsérülékenyebb csoportja. A roma lakosság és a többségi társadalom közti különbség és távolság évtizedek óta folyamatosan növekszik, főként a lakóhelyi szegregációja és gazdasági gyengülése miatt. A romák is azon bizonytalan munkaerőpiaci helyzetbe tartozó prekariátus csoport, akikre jellemző, hogy gyakran váltanak munkahelyet, általános bizonytalanság övezi a munkavállalásuk aspektusait és a jövedelmi helyzetüket. Foglalkoztatási esélyeiket nagymértékben meghatározza az életminőségük helyzete. (R.Fedor 2021). A romák iskolai és munkaerőpiaci pozíciója továbbra is gyenge, ami a szegénység tartós fennmaradásához és mélyüléséhez vezethet. Ezen hátrányos helyzetet befolyásoló tényezőket tovább mélyíti a romákat körülvevő negatív, nem ritkán ellenséges légkör, ami a többségi társadalom nagyobb része felől érkező előítéletekben és diszkriminációban testesül meg.

A hátrányos helyzetű csoportok és a diszkrimináció

A hátrányos megkülönböztetés tilalmát több nemzetközi jogi dokumentum és egyezmény is deklarálja. A diszkrimináció tilalma kifejezés egy folyamatosan változó, és bővülő tartalmú fogalom. Az Európai Unió alapjogi chartája a Lisszaboni Szerződés hatálybalépésével kötelező joghatásra tett szert az Unióban, azon alapvető emberi jogok tekintetében, amelyek a tagállamok sokszínű nemzetiségének, hagyományainak és kultúrájának tiszteletben tartását biztosítja. A charta 21.cikk értelmében tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékosság, kor vagy szexuális irányultság alapján. A hátrányos megkülönböztetés elleni

védelem európai fejlődésében a legfontosabb lépésnek az európai uniós közösségi jog irányelveinek elfogadása számít, ugyanis az a tagállamok számára átültetési kötelezettséget hordoz magában. A két legfontosabb közülük a 2000/43/EK irányelv a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról, valamint a 2000/78/EK irányelv a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlőbánásmód általános kereteinek létrehozásáról (Pap 2021). A hazai jogi szabályozás tükrében is az Alaptörvény kimondja a diszkrimináció tilalmát, részletesen az esélyegyenlőségi törvényünk és számos ágazati törvény is meghatározza az érvényes szabályokat. Az esélyegyenlőség és a diszkrimináció problémája meghatározó jelenség korunk gondolkodásában, továbbá az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód biztosítása az Európai Unió egyik legfontosabb célja. Fontos azonban különbséget tennünk az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód között. Az esélyegyenlőség egy olyan alapvető emberi jog, amely megteremti az egyenlő esélyt minden embernek, hogy másokkal azonos módon és egyforma arányban a mindenkinek biztosított jogokkal élni tudjon. Az egyenlő bánásmód követelménye szerint senkit sem lehet tulajdonságai, vagy valamely csoporthoz való tartozása alapján diszkriminálni (Dajnoki és Balázs-Földi 2016), mivel mindenkinek joga van az egyenlő bánásmódhoz, a diszkrimináció ezért sérti az alapvető emberi jogokat. A diszkrimináció egy olyan komplex jelenség, amelynek meghatározó szerepe van a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi egyenlőtlenségeinek tartós újratermelődésében (Tardos 2015).

Munkahelyi diszkrimináció

A hátrányos megkülönböztetés egyik leggyakoribb formája a munkahelyi diszkrimináció. Munkahelyi diszkriminációról beszélünk, ha egy álláshirdetésben egyes tulajdonságokat megneveznek, azokat elvárásként támasztják a munkavállalók irányába, vagy esetleg az adott tulajdonság miatt kizárják őket, egyenlőtlen jövedelmet biztosítanak, megtagadnak bizonyos jogokat, esetleg megtagadják az elért eredményeket, vagy akár megtagadják bizonyos eszközök és helyiségek használatát. A munkahelyi diszkrimináció felismerését megnehezíti, hogy gyakran olyan munkáltatói intézkedések során valósul meg, amelyeknél a munkáltatónak széleskörű mérlegelési joggal, döntési szabadsággal rendelkezik. A munkáltatónak figyelemmel kell lennie az egyenlő bánásmód követelményére. A munkáltató számos jogszerű döntést hozhat, a saját szubjektív szempontjait is érvényesítve. Azonban ki kell zárnia

a döntéshozatalából azon szempontokat, amelyek arra vezetnék, hogy valamilyen védett tulajdonsághoz fűzzön hátrányos következményeket (Halmos 2018).

Babusik szerint a formális diszkrimináció két megnyilvánulási formája a „tényleges"–diszkrimináció, amikor egyes esetekben a vállalkozás nem hajlandó romákat foglalkoztatni, avagy kevesebb bért fizet nekik, mint a többi munkavállalójának, illetve a „statisztikai" diszkrimináció, amikor hiányos ismeretei miatt dönt arról, hogy az adott munkavállalót alkalmazza-e, avagy sem. A foglalkoztatás hiányához, az elutasítás vezet. A vállalkozások közül a mélyen diszkrimináló csoport jelenlétét, a technokrata néven ismert vezetői attitűd magyarázza. Az ebbe a típusba sorolt vezetők számára kiemelten fontos a munkaerő kiválósága, munka- és teherbírása. E vezetők elkerülnek minden olyan munkavállalót, akit emberi mivoltában lenéznek.

A foglalkoztatási hajlandóság vonatkozásában megállapították, hogy a vizsgált munkáltatók több mint nyolcvan százaléka nem pusztán alig alkalmaz romákat, de egyúttal nem is szeretne alkalmazni, még abban az esetben sem, ha azok végzettsége megfelelő lenne.

A romák alkalmazásának lényeges kérdése, hogy ha egy vállalkozás alkalmaz romákat, úgy elsősorban milyen munkakörökben teszi ezt. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy vezetői beosztásban a vállalkozások még felsőfokú végzettséggel sem alkalmaznak romákat, szellemi munkakörben is csak a 12 százalékban. A romák esetében gyakran a megfelelő iskolai végzettség sem elegendő ahhoz, hogy a vállalkozások szellemi, vagy fizikai munkára alkalmazza őket. Ezen jelenség hátterében a nyílt diszkrimináció rejlik. A romákkal kapcsolatban megnyilvánuló munkaerőpiaci diszkrimináció nyílt, előítéleteken és rasszizmuson alapuló jelenség, és nem tartozik a statisztikai diszkrimináció jelenségkörébe (Babusik 2008).

A romák foglalkoztatási diszkriminációja

Hazánk munkaerőpiaci helyzetének javítása és az esélyegyenlőség megvalósítása érdekben az itt élő roma népesség foglalkoztatási helyzetének ismerete elengedhetetlen (Varga 2020). Az elmúlt években azonban jelentős növekedés tapasztalható a munkaerőpiaci diszkrimináció kísérleti kutatásában - bár a legkorábbi kísérleteket évtizedekkel ezelőtt végezték (Neumark 2018). A roma munkavállalók gyakran már a munkaerő felvételnél, a kiválasztás folyamatában diszkriminációval találják szembe magukat, de megjelenhet a besorolásnál, a munkahelyi előmenetelek, vagy elbocsátások esetében is. Az

esélyegyenlőség szempontjából fontos kérdés, hogy a roma munkavállalóknak milyen esélyeik vannak egy-egy pozíció betöltéséhez (Suhajda 2018). A romák munkaerőpiaci integrációját a családon belül felhalmozódott hátrányok, az aluliskolázottság és korai iskolaelhagyás mellett a strukturális okokhoz sorolt hátrányos megkülönböztetés és a térbeli szegregáció is akadályozza (R. Fedor és Balla 2019). Napjainkban a sztereotípiák általánossá válásából ered a társadalmi szintű elutasítás, a rasszista klisék, a kulturális jellemzőik lenézése, a negatív sztereotípiák. Ezek a negatív előítéletek kedvezőtlen hatással vannak a romák munka és társadalombéli életére és megítélésére (Olasz 2020).

A romák hátrányos megkülönböztetésének felszámolása önmagában nem biztosítja esélyegyenlőségüket. Részben mert a múltban kialakult esélytelenség változatlanul meghatározza őket, részben pedig mert hátrányaik jelentős része a többségi intézmények felkészületlenségéből fakad. A romák esélyegyenlőségének biztosítása érdekében pozitív diszkriminációs eszközök alkalmazása is szükséges (Radó 1998). Ennek formája, mértéke és hatásvizsgálata külön kérdés lehetne.

A hátrányos megkülönböztetést az inkluzív, előítéletektől mentes munkahelyi környezet, a befogadó társadalom előmozdítása segítheti. A térbeli szegregáció ügye nehéz kérdés, mivel a lakóhely országon, illetve településen belüli elhelyezkedése egyfajta adottság, az egyénen kívül álló előnyöket, illetve hátrányokat indukálhat. Nem csupán az egyenlő hozzáférés biztosítása, de különböző támogató szolgáltatások megvalósítása szükséges ahhoz, hogy a hátrányos helyzetű munkavállalók, köztük a romák munkaerőpiacon fennálló hátrányaik csökkenjenek, amelyek segítségével eredményesebbek lehetnek a munkaerőpiacon. A meglévő adottságok kibontakoztatását, optimalizálását veszélyezteti a hátrányos helyzet állapota. A roma népesség számára életkörülményeik, valamint szociális- gazdasági-társadalmi helyzetük miatt nem biztosított a karrierlehetőségük (Visztenvelt, Molnár és Suhajda 2014). A munkaerőpiaci szabad pozíciók betöltéséhez szükséges releváns szakmai képzettség hiánya jelenti az álláskeresők legnagyobb akadályát a munka világába történő belépéshez. Előzetes kutatásokban vizsgált eredmények alapján a roma és nem roma fiatalok (15-24 évesek) iskolázottsági mutatóiból megállapíthatjuk, hogy a romák körében a korai iskolaelhagyók aránya a 2013-2017 időszakot vizsgálva összességében növekedett (2013-ban 64,2%, 2017-ben 65,3%). A roma fiatalok körében jelenlévő korai iskolaelhagyás százalékos arányának növekedése tovább gyarapítja a roma fiatalok munkavállalási esélyeit hátráltató tényezők sorát. Ugyanezen vizsgált

időszakban közel 10%-kal csökkent (2013-ban 34%, 2017-ben 24,2%) a roma tanulók részvételi aránya a középfokú oktatásban. A középfokú oktatásban résztvevő roma fiatalok arányának csökkenésével csökken a romák körében (15-24 évesek) érettségit, vagy piacképes szakmát szerzők népességen belüli aránya, továbbá a felsőfokú oktatásba való bekerülés lehetősége is. Ezen iskolázottsági mutatók alapjául szolgálhatnak azon megállapításnak, hogy a roma népességen belül a 15-24 éves korosztály nem rendelkezik kellő szakmai tudással és kompetenciával a nyílt munkaerőpiacon megjelenő szabad, középfokú végzettséget, szakképzettséget igénylő pozíciók betöltéséhez(R.Fedor és Láczay 2021).

Munkaerőpiaci helyzetkép Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében

Szabolcs-Szatmár-Bereg az ország legkeletibb vármegyéje, tradicionálisan elmaradott. Az egy főre jutó GDP nagyságrendjét figyelembe véve a megyék rangsorában Szabolcs-Szatmár-Bereg a 19. helyen áll a KSH adatai szerint. A szegénység vagy társadalmi kirekesztés kockázatának kitett lakosság közel egynegyede tartozott a szegénység által érintettek közé Észak-Magyarországon (28,1%), Észak-Alföldön (25 %). A szociális ellátórendszer hatékonyabbá tételére jelentős intézkedés valósult meg, mivel a társadalmi juttatásokban részesülők aránya igen magas. A közfoglalkoztatási rendszer azon speciális foglalkoztatási formája, amely segíti a munkaerőpiaci reintegrálódást (Szszbmo 2017).

A KSH adatai alapján az ország közfoglalkoztatotti állományának 50%-át négy megye teszi ki: Borsod-Abaúj-Zemplén (17,02%), Szabolcs-Szatmár-Bereg (16,58%), Hajdú Bihar (9,72%) és Békés (6,93%) vármegyék. Jelentős a vármegyében a közfoglalkoztatottak száma, mint a KSH adatai is reprezentálják. Számuk országos és vármegyei szinten is 2016-ig jelentős mértékben nőtt, ezt követően a szakpolitikai céloknak megfelelően csökkenés rajzolódik ki. Ugyanakkor a vármegyére jellemző szórványos elhelyezkedésű településeken, ez a foglalkoztatási forma jelenti az egyetlen megoldást. Hátránya, hogy a munkabér a foglalkoztatást helyettesítő támogatás összegénél szignifikánsan nem magasabb, így a munkanélküliek nagy többségének nem jelent kellő motivációt, hogy dolgozzon. Ennek eredményeként azt a célját, hogy segítse az elsődleges munkaerőpiacra való visszailleszkedést, csak részben tudja elérni.

Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében a 2022 III. negyedévében a 15-74 éves népesség 64,8 %-a, 265,2 ezer fő volt gazdaságilag aktív, számuk 4,8

ezerrel kevesebb volt, mint egy évvel korábban. Az aktivitási arány 2 százalékponttal elmaradt az országos átlagtól. A munkaerőpiacon 245,1 ezer fő foglalkoztatottként, 20,1 ezer fő munkanélküliként jelent meg. A foglalkoztatottak száma a hazai átlaghoz képest kisebb mértékben (+0,6 %) gyarapodott, míg a munkanélkülieké az országos növekedéstől nagyobb arányban (+1 %) csökkent a 2021. III. negyedévéhez képest. A foglalkoztatási ráta 59,9 %-et tett ki, ami 0,6% százalékkal meghaladta az egy évvel korábbit, így az időszakban 4,4 százalékponttal volt alacsonyabb, mint az országos átlag (KSH 2022a). A munkanélküliségi ráta 8,6 százalékról 7,6%-ra csökkent egy évet megelőző időszakához képest, de ez a mutató is több mint kétszerese az országos átlagnak, egyben a vármegyék és a főváros körében is az egyik legkedvezőtlenebb (KSH 2022 b).

A vármegye tekintetében a munkanélküliségi ráta folyamatosan csökken, azonban az országos mutatókhoz képest folyamatos elmaradás jellemzi (Szszbmo 2017).

Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció is kiemeli a roma népesség munkaerőpiaci integrációjának és reintegrációjának fontosságát. Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye is azon foglalkoztatók nélküli térségek egyike, ahol igen magas a munkanélküliség. Másrészt a munkavállalás ellen ösztönző szociális ellátások, valamint az iskolarendszerek hiányosságai miatt olyan rétegek és térségek alakultak ki, ahol a lakosság nem tudja teljesíteni a munkaerőpiac igényeit. A szabolcsi roma lakosságának jelentős része a munkaerőpiacon érvényesülni nem képes, munkaerő-kínálatuk nem mobilis. A rendszerváltást követően munkanélkülivé vált roma lakosság többsége a későbbiekben sem tudott visszatérni a munkaerőpiacra, tartóssá vált foglalkoztatásuk problémája, melyek tovább öröklődtek és súlyos társadalmi feszültségeket generálnak a mai napig. Munkaerőpiaci boldogulásukat nem csupán alacsony iskolai végzettségük nehezíti, de a foglalkoztatási diszkrimináció is. A romák körében súlyos problémát okoz a szegénység, illetve ennek következménye, amely az életkörülményeket érinti. Ezen állapotok főként az alacsony jövedelemszintből, illetve az inaktivitásból ered. A foglalkoztatási problémák, a relatív jövedelemszint tartós leszakadása a magasabb roma arányú lakossággal rendelkező települések válságát eredményezheti. (Pásztor és Pénzes 2012).

A járások területi fejlettség alapján történő besorolásánál a társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerőpiaci, valamint infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett komplex mutatót

veszik figyelembe. Ezek alapján a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye 13 járásából egy kedvezményezettnek, kettő fejlesztendőnek, illetve további kilenc komplex programmal fejlesztő területnek minősül. A legtöbb komplex programmal fejlesztendő járást Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj Zemplén vármegyében azonosították, minden második e két megyéből került ki. Vármegyénkben minden második lakos komplex programmal fejlesztendő járásban él. A vármegye jelentős kiterjedésű hátrányos helyzetű térsége a szatmár-beregi területek és az államhatárhoz közel elhelyezkedő zsáktelepülések területei. A legtöbb roma háztartásnak az állami transzfereken és az egyéb szociális juttatásokon kívül nincsen állandó jövedelme, bevétele (Szszbmo 2017). Az ebből is adódó halmozódó mélyszegénység az alternatív jövedelemforrások, az illegális tevékenységek és kriminalitás megjelenését eredményezheti. A lakóhelyi szegregálódás egyik legfontosabb összetevője a jövedelmi helyzet, a szegregáció pedig területileg és komplex módon egyaránt vezethet szociális problémákhoz.

Összegzés

A munkaerőpiaci esélyek vonatkozásában roma társadalom többszörösen is hátrányos helyzetűnek tekinthető. Összehangolt erőfeszítésekre van szükség a hátrányos helyzetből való kitöréshez, a munkalehetőségek bővítéséhez, valamint a szegénység és a nélkülözés mérsékléséhez. A gazdasági válságok mindig a legkiszolgáltatottabb csoportokat érintik először, kockára téve ezzel a nemzeti romaintegrációs stratégiák végrehajtásában elért szerény eredményeket.

A romák valódi integrációja azt jelenti, hogy a romák lehetőségei azonosok a nem romákéval, nem pedig fordítva. A romákat érintő problémák összetettek, ezért integrált megközelítést kívánnak meg, összehangolt, egymást erősítő intézkedések szükségesek. Az elmúlt évtizedek tanúsága szerint előrelépés csak akkor lehetséges, ha az aktív munkaerőpiaci ösztönző eszközök, aktív, befogadó roma társadalommal párosulnak.

Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében a legnagyobb munkaerőpiaci problémát az jelenti, hogy az álláskeresők nem rendelkeznek a szabad munkapozíciók betöltéséhez megfelelő szakképzettséggel. Az oktatási- és munkaerőpiaci kihívások azonosítása és a fejlesztési irányvonalak meghatározása elengedhetetlen a munkaerőpiaci egyensúly megteremtéséhez. A vármegye jelentős számú szabad munkaerő állománnyal rendelkezik, akiknek a munka világába történő elhelyezése megfelelő szakképzéssel

biztosítható lenne. Hiszen a munkáltatói oldalról jelentős kereslet mutatkozik a szakképzett munkaerő felvétele iránt. A változásért azonban összefogás szükséges a vármegye releváns szereplőitől, mint az érintett hátrányos helyzetű célcsoport érdekképviseleti szervei, a kisebbségi nemzetiségi önkormányzatok, a települési- és megyei önkormányzatok, a szakképzési- és felnőttoktatási intézmények, és a munkaügyi szervezetek között. A foglalkoztatás növelése, a munkanélküliség és a munkaerőhiány csökkentése, a hátrányos helyzetűek foglalkoztatottságának javítása, a területi egyenlőtlenségek mérséklése csak összefogással lehetséges. A vármegye jövője és fejlődése szempontjából elsődleges, hogy minél többen végezzenek értékteremtő, hasznos munkát és jussanak tisztességes munkajövedelemhez.

Felhasznált irodalom

1. 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300125.tv (Letöltés ideje: 2023.02.09.)
2. A Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030 https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/mntfs2030.pdf (Letöltés ideje: 2023.02.05.)
3. Az Európai Unió Alapjogi Chartája (2016/C 202/02) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=HU (Letöltés ideje:2023.02.19.)
4. Dajnoki, K. - Balázs-Földi, E. (2016): Diszkrimináció a munkaerőpiacon. Közép-Európai Közlemények, 9 évf. 3., 150-165.
5. KSH (2022 b): Munkanélküliségi ráta, megye és régió szerint, negyedévente. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0171.html (Letöltés ideje: 2023.02.09.)
6. KSH (2022a): A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html (Letöltés ideje: 2023.02.09.)
7. OFTK (2014). Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció. 1/ 2014.(I. 3.) OGY határozat, Magyar Közlöny 2014/1. https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a14h0001.OGY (Letöltés ideje: 2023.01.16.)
8. Pap A. (2021): „ Diszkrimináció” in Jakab András - Könczöl Miklós - Menyhárd Attila - Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Kriminológia rovat, rovatszerkesztő: Barabás A. Tünde)
9. Pásztor, I. Z,- Pénzes J. (2012). Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népesség arányainak tükrében. Területi Statisztika, 15(4), 353-371p.
10. R. Fedor A. (2021): Regional characteristics of the precariat on the labour market Debrecen, Magyarország: Debrecen University Press (2021), 178 p. ISBN: 9789634903574 ISBN: 9789634903581
11. R. Fedor A.- Balla P. (2019). Foglalkoztatási helyzetkép a telepi körülmények között élő nyíregyházi romák körében. Acta Medicinae et Sociologica. 10. 32-44. DOI: 10.19055/ams.2019.10/29/3.

12. R. Fedor A. - Láczay M.(2021): Határmentiség - hátrányos helyzet - munkaerőpiaci bizonytalanság. Acta Medicinae et Sociologica. 12. 58-59. DOI: 10.19055/ams.2021.11/30/3
13. Radó, P. (1998): Romák és esélyek. Fundamentum, 1998. 1-2. szám, 113-121.
14. Standing, G. (2012): Prekariátus: lakosokból állampolgárok? Fordulat, 19 (3): 22- 50. http://fordulat.net/pdf/19/F19_Standing.pdf (Letöltés ideje: 2023.02.09.)
15. Suhajda, Cs. J. (2018): Egyenlő esélyekkel a munka világában? Esélyegyenlőség és jogvédelem a munkaerőpiacon. Debrecen, Metszetek 2018/4. 46-63. 20.
16. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat (2017): „Foglalkoztatási Együttműködések Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyében Top-5.1.1-15-SB1-2016-00001 Megvalósíthatósági Tanulmánya http://szabolcsipaktum.hu/wpcontent/uploads/2017/10/SZSZB_Paktum_MT_2017_05_31_vegleges.pdf (Letöltés ideje:2023.01.19.)
17. Tardos K. (2015): Halmozódó diszkrimináció. Kirekesztés és integráció a munkaerőpiacon. Szeged. 21.
18. Varga G. (2020): A roma népesség munkaerőpiaci-területi esélyei a Nagykanizsai járás területén. Modern Geográfia, 15 (3). pp. 1-15. 22.
19. Visztenvelt A. - Molnár, N. - Suhajda, Cs. J. (2014): The regional role of municipalities in the integration of disadvanteged groups. In: Monika Gubáňová (ed.): Legal, Economic, Managerial and Environmental Aspects of Performance Competencies by Local Authorities. Slovak University of Agriculture, Nitra, 1-8

MOTIVATIONAL FACTORS

Why more and more foreign students choose the University of Debrecen

Anna Dobó[1]

[1]PhD hallgató, Debreceni Egyetem, 4032 Debrecen Egyetem tér 1., 0000-0001-7810-1926

INFO

Anna Dobó
dobo.anna@arts.unideb.hu

Keywords
Peregrination, migration, student mobility

ABSTRACT

Motivational factors - why more and more foreign students choose the University of Debrecen: Nowadays, with the rise of globalisation, the openness of political systems and the Bologna process, more and more students are pursuing higher education abroad. Peregrination (going to university abroad) can be a life-defining decision. The motivational factors behind this decision-making process are explored. The University of Debrecen has an outstanding international record in terms of international students. More than 7000 international students from 122 countries are studying at the University. This is the reason why this institution was chosen as a research location. The theoretical background of the study is based on theories of sociology, decision-making and capital. The 2017 research used a qualitative method. 10 interviews were conducted with students of different nationalities who are pursuing their higher education at the University of Debrecen. Based on the results, the marketability of the degree appears as the main motivational factor.

Kulcsszavak
Peregrináció, migráció, tanulmányi mobilitás

Motivációs tényezők - miért választja egyre több külföldi hallgató a Debreceni Egyetemet: Napjainkban a globalizáció térnyerésével, a politikai rendszerek nyitottságával és a Bologna-folyamatnak köszönhetően egyre több diák folytatja felsőfokú tanulmányait külföldön. A peregrináció (külföldi egyetemjárás) egy egész életet meghatározó döntés is lehet. Ezen döntéshozatali folyamat motivációs tényezőit kívánja felfedni a tanulmány. A Debreceni Egyetem kiemelkedő nemzetközi statisztikákkal rendelkezik a külföldi hallgatók tekintetében. Több mint 7000 külföldi diák tanul, 122 országból. Ezért is esett a választás az adott intézményre, mint kutatási helyszín. A tanulmány elméleti hátterét a szociológiaelméleti, döntéshozatali és tőkeelméletek adják. A 2017-es kutatás kvalitatív módszert használt. 10 db interjú készült különböző nemzetiségű hallgatókkal, akik a Debreceni Egyetemen folytatják felsőfokú tanulmányaikat. Az eredmények alapján a diploma piacképessége jelenik meg, mint fő motivációs tényező.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Introduction

More and more people are opening up to mobility and leaving their home country to pursue their studies in another country. A new generation is growing up, for whom the day-to-day development of technology and the rapid flow of information provide opportunities - not only - for mobility, which strongly contribute to the expansion of the process of peregrination (going to university abroad). Our small country is no exception to this, which, with its accession to the European Union and the signing of the Bologna Process Treaty, has set itself the objective of strengthening the labour market and developing Hungarian higher education, of which the extension of education for foreign students is an essential element. By creating this opportunity for student mobility, it contributes both to strengthening links with other countries and to the stability of the economy, as students generate substantial profits from their stay.

The topicality of the subject is further strengthened by the fact that thousands of foreign students study at the University of Debrecen, so I find it interesting to know what factors play a role in their choice of Hungary, and in particular the University of Debrecen, as the place of their studies. The following interview with Dr. Attila Jenei, Director of the OEC Centre for International Education in 2012, may help to understand this better: *"At first they form a closed community, but later, as they settle in, they open up to Debrecen, where they spend a lot of money."* He also says that over the years there have been more and more close links between Hungarian and foreign students, fostered by the city's international cultural events, among other things. Thus, despite the fact that Debrecen is not the most vibrant city, it offers a pleasant atmosphere for visitors.

1. Theoretical overview

1.1 Sociological theory overview

From a sociological theoretical point of view, I consider it important to take on the topic of motivation because, in addition to helping us to understand the subject more precisely, it raises a number of issues that highlight the differences between cultures. In my opinion, the degree of the aforementioned

difference is not all the same, as it has a major impact on the chances of an individual being able to integrate into a given environment.

This is why Shütz, an Austrian philosopher, in his work *The Stranger*, speaks of three categories which influence how a stranger (an adult person whose aim is to be accepted by the host group on a permanent basis), on arriving in another country, can integrate. To do this, however, it is essential that he or she becomes familiar with the natural and safe world of life in that culture. As people's thinking is not homogeneous/uniform, the three categories mentioned above can be distinguished in terms of the world of life. It can be incoherent, partially clear and contradictory. In the case of the latter, we can speak of inconsistency, which is the fact that we accept things as being the same which are actually incompatible with each other. In the case of a world of life in which the details are clear, the individual settles for half-knowledge and does not investigate everything in the minutest detail. The writer gives two examples of this: one is that in the case of the telephone, we do not investigate how it works, we simply know the general facts about it. The other is that when we buy a dish we don't know how it was made, we just know the basics. In the case of the first category of the life world (incoherent), "We select not only the objects of our curiosity in a variable way, but also the level of knowledge we wish to attain" (Schütz 1984: 1). These three categories encompass the nature of the life world. An individual who grows up in a given culture does not question these factors, since it is quite natural for him to do so, and so he can get along in his own world of life without any obstacles. However, when one changes country/culture/life-world, the clarity of these factors disappears and the individual has problems understanding and putting them into practice. As he/she is not familiar with the attitudes of the new world, he/she has to check whether he/she is achieving the desired result by the behaviour he/she is imitating. The speech is cited as an example of this by the author; it does not matter whether one understands it or thinks about it individually. This problem of how activity can be created between two individuals from different cultures was addressed by Peter Berger and Thomas Luckmann in their 1966 book The Social Construction of Reality. They argue that communication is essential for the objective to become subjective (Schütz, 1984).

Thus, it can be said that the aliens are objective and their loyalty is dubious. The latter stems from the fact that the individual in the new culture cannot identify with the whole of it and is therefore stigmatised by those born into it. The former (objectivity) is based on the need to know and experience the

culture in detail and to criticise it. It follows from this that a person may be motivated to learn about a new culture and to consciously integrate into it (Schütz, 1984).

1.2 Decision theory

In order to better understand why and how individuals choose (in our case, in addition to studying at the University of Debrecen), it is essential to provide a comprehensive introduction to decision theory.

A decision is a choice between different alternatives that affect the future in the present. To make it, it is essential to be aware of your current situation and the goal you want to achieve. The process itself consists of two major steps: reflection and judgement. However, there are a number of constraints that we must take into account when making a decision, including: target constraints, resource constraints, competence constraints, hierarchical constraints and methodological constraints. These can be avoided or solved by becoming better informed and realising our capabilities to generate possible/feasible alternatives, thus filtering out the constraints. All this depends on the capabilities of the individual, whose intentions are distinguished between explicit and implicit decision-makers. In the former (explicit) the decision is made consciously (the decision-maker can decide), whereas in the latter (implicit) the decision-maker has to decide, so it is essential to implement it. These choices can be short, medium or long term, depending on their impact over time. To make this choice, the individual has three criteria in mind: appropriate, feasible and acceptable (Decision Theory and Methodology, 2005).

In the case of the students here, we can therefore talk about an individual, explicit choice whose impact is long-term and which is appropriate, feasible and acceptable for the individual. Therefore, of the possible alternatives, the University of Debrecen was (probably) chosen because it was considered the most realistic and met all the criteria.

1.3 Capital theory

However, all these decisions require some form of capital, which greatly helps the individual to achieve his/her goal(s). Bourdieu (2008) writes about different versions of this capital in his work on social inequalities. He distinguishes between several types of capital: economic capital based on

material goods, social capital based on relationships, cultural capital based on literacy and educational qualifications, and symbolic capital (e.g. war medals).

Although there are many scholarship schemes available, students need to have a stable financial background in order to be admitted to a higher education institution abroad. Here I would highlight the role of family background. However, the financial background of parents can narrow or widen one's chances of going to university. Thus, it has a strong influence on their motivation.

As listed above, the second type of capital (social) also plays an important role in the decision. It does not matter what network of contacts an individual has, the size and composition of his/her circle of acquaintances and the influence he/she attributes to them. As we will see in the discussion of the research results, the majority of people have heard about the University of Debrecen through friends, so this also plays an important role in the motivation of the individual.

Cultural capital is also assumed to be salient. It does not matter what one's educational background is and whether one wishes to enrich it. Here I would also highlight the role of parental influence. Children whose parents have a lower level of education lack the appropriate knowledge and motivation compared to their peers with more educated parents. I consider the importance of symbolic capital to be most relevant when entering the labour market and in obtaining the highest possible degree within higher education.

2. Tendencies

2.1 Hungarian trends

Hungary's role in peregrination is showing an upward trend. With a new more global generation growing up, the need for mobility is already emerging. As Hungary is also a member of the European Union, it is important that we play our part in creating a strong Europe, which includes the creation of a single labour market. This, in turn, requires a mobile and relatively uniformly skilled workforce, based on easy interchangeability between countries and a credit-based training system in higher education. This is underpinned by the theory that a mobile student is more likely to take up a mobile job, which leads to the stability of the European economy (Manherz, 2010).

Against this background, Hungary also has a duty to strengthen peregrination. It can achieve this by increasing the number of students coming

from abroad, which will also contribute to the development of the national economy. In addition to the significant income, it also increases human capital, which, through the network of contacts established, makes Hungary more competitive. Although a coherent strategy has not yet been developed, most Hungarian higher education institutions have set themselves the goal of increasing the number of foreign students (Berács, 2012).

Until the 1980s, most foreign students came from Asia to study in Hungary, but this has changed over time. More and more people are coming from European countries, mostly from neighbouring Romania, Slovakia and Ukraine, including the Hungarian minority living there. These students choose to study at a university in Hungary mainly for a teaching or BA/BSc degree. European students from the West and the North tend to choose 5-year degrees in medicine or engineering and technology. However, it is unanimous that the vast majority are enrolled in undergraduate courses. These courses are taught in English and sometimes German. Also worth mentioning are engineering, chemistry and architecture, which attract many Israeli, Greek and Arab students to Hungary (Fehérvári, 2011).

In the case of Hungary, it is essential not to mention Hungarians from outside the country, as they are also considered foreign students. After the fall of communism, Hungary set itself the goal of strengthening the intellectual layer of Hungarians who had left the country (Horváth, 2004). With the accession to the EU, they are subject to the same legislation (except for Ukraine and Serbia) as their Hungarian counterparts, which has led to a rapid increase in the number of students (Rédei, 2009). Examining their family backgrounds, it was found that most of them have parents with a high level of education, which influences both their cultural consumption (going to the theatre, listening to classical music concerts, reading scientific books, visiting museums) and their financial background, which has had a strong influence on the students' career orientation. A similar influence was exerted by the opinions of friends, compared to which the role of teachers was negligible. As a result, they tend to arrive in groups, few of them coming to our country without any acquaintance. The research also showed that 76% of them had already decided in secondary school that they wanted to study in a Hungarian higher education institution, and two strong reasons were given for this. Firstly, the quality of education in our country is higher and the diploma obtained is more marketable than the diploma awarded at home. After completing their studies, the vast majority of them would like to work or obtain a higher qualification in their

home country, while only 10% of them envisage a life in another country (Erdei, 2005). In this sense, it can be concluded that "student mobility in the Carpathian Basin functions primarily as a channel for the reproduction of the cultural-economic elite from across the border" (Erdei, 2005: 353).

2.2 Connections to Debrecen

The city of Debrecen, due to its proximity to the university and to the Romanian border, shows an outstanding trend in mobility in a national context. The University of Debrecen also shows similar trends as in the country. Their number is increasing year by year.

Firstly, as regards their education, the majority of them study at the university on a part-time or bachelor's degree course, which is similar to the situation in Hungary. As a result, the representation of foreign students in Master's and doctoral programmes is lower.

In terms of origin, the number of Hungarians from abroad is high, with a high proportion of Romanian and Ukrainian students. In their case, proximity to the city border plays an important role in their choice of higher education institution. Iranian and Israeli students are almost equally represented. In European terms, Turkey and the United Kingdom are also well represented in terms of student numbers, alongside the countries close to the border. The Nordic countries (Sweden, Norway) are also well represented. In Asia, Vietnam and South Korea stand out. In the Middle East, not only Iran and Israel, mentioned above, but also Saudi Arabia show quite significant figures. The Americas are represented by the largest proportion of students from the United States. For Africa and all nationalities, Nigeria has the highest figure. Their numbers are also outliers compared to other countries with high proportions and are several times higher.

Qualitative research

The research was conducted in 2017. Interviews were conducted anonymously. Subjects gave their voluntary consent and were given the option not to answer certain questions if they did not wish to due to personal reasons. Two interviews were conducted per continent, with the exception of Australia and the Arab region, with a gender breakdown of two interviews per continent, for a total of ten interviews. My subjects are students enrolled at the University of Debrecen on a bachelor's or master's degree course, which does not include students studying here under ERASMUS. It should be noted that the majority

of the students were from the Faculty of Medicine and Engineering, with the addition of two from the Faculty of Economics. In terms of their ethnic composition, I tried to select subjects from different countries, with a German woman and a Norwegian man from Europe, and a Saudi Arabian woman and an Azerbaijani man from the Middle East, From Asia, I interviewed a Korean woman and a Vietnamese man, from Africa a Ghanaian woman and a Nigerian man, and from the Americas a Colombian woman and a man from the US.

The questionnaire is made up of 6 dimensions: family, including family background, motivation, studies, housing and, as I have already mentioned, knowledge of our country, and finally, the future and their plans for it. Within this framework, exactly thirty questions were asked, not distributed proportionally by theme, but in terms of importance, which required more detailed discussion.

Along these lines, I would now like to present a broader, comprehensive analysis. Based on the interviews, it can be summarised that the majority of the students studying here are students of the Faculty of Architecture or Engineering and are pursuing their undergraduate studies at the University of Debrecen.

Most of them have a strong family background, which is largely due to the fact that the majority of their parents have highly prestigious jobs and their siblings are also studying at university level.

They have been informed about our university by relatives, friends and acquaintances and have generally heard good reviews, which have strongly influenced their credibility. The number of those who got their information from the internet is small compared to the others and they were less influenced by it. Among the manipulating factors, marketability of the degree, quality of education and financial resources were considered the most important.

All but one of these students were studying here under a self-financing scheme. They have average results in terms of their academic average, which differs only for two students, who are of a higher standard than the others. In addition, they are satisfied with the quality of teaching, the facilities and the variety of courses available, but less so with the confidence of teachers and their interaction with students. This phenomenon is perceived most by medical students, yet is understood with reference to the large number of students.

Most of them rent apartments near the university with their own nationality, but some live in dormitories with Hungarian roommates, which they consider

a great advantage. They usually walk to their classes, as they live 7-10 minutes away from the classes. The only time they use public transport is in winter.

As far as their knowledge of Hungary is concerned, they know little about our country, both historically, symbolically and culturally, but would like to broaden their knowledge by participating in Hungarian events. In terms of language, they found it difficult but with a particular tone. African and American students are most familiar with our country from the English puns hungry and Hungary. We are famous in their countries for our paprika and Gulyás soup, and are also known at major festivals (such as Sziget, Balaton Sound).

Debrecen's most famous event, the Flower Carnival, is well known in their circles, but few people have seen it. All of them have at least one Hungarian friend, but they judge us as depressing, which makes them not very sympathetic to our country, so they cannot imagine their future here.

As for their future, they would like to continue their studies at a foreign university. The marketability of their diplomas is considered to be very good, with the exception of those from the American and Asian continents.

In conclusion, the University of Debrecen is a higher education institution where students from all over the world study, as they have heard excellent and relevant opinions about the quality of education, despite the fact that their knowledge of our country is not very extensive. They are also motivated by the good reputation of their degree, which gives them a high probability of finding a job in Europe, the Middle East and Africa.

Summary

As I have tried to show in this study, motivation can be based on a number of reasons that lead an individual to pursue higher education in another country after leaving his or her home country.

Higher education in Hungary has deep roots, which have contributed greatly to the high quality of education in some faculties today, which has a strong impact on students' motivation. In addition, a number of economic theories have been developed to explain the reasons behind mobility. Although there is no unanimous answer to the question, most of them are based on the conversion of investment into profit, which also encourages students to "think about the future" and to focus on the quality of the degree obtained, which is clearly attributed to the University of Debrecen in Hungary.

In this sense, it can be said that the high quality of education at the University of Debrecen is the main motivation for foreign students to choose the aforementioned higher education institution as their place of study. Economic factors are considered to be secondary, as the investment is perceived as a long-term profit.

References

1. Berács József - Malota Erzsébet - Zsótér Boglárka (2012): *A magyar felsőoktatás nemzetköziesedésének folyamata 2*. Budapest, Tempus Közalapítvány
2. Berger, Peter L.- Luckmann, Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest, Jószöveg Műhely
3. Bourdieu ,Pierre (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, General Press
4. Döntéselmélet és módszertan (2005): http://webcache. googleusercontent.com/search?q=cache:http://ttk.nyme.hu/fmkmmk/ nagy.zs (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
5. Erdei Itala (2005): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében In: Kozma Tamás (szerk.): *Educatio* XIV. évf. 2. szám 334-359. oldal
6. Fehérvári Anikó - Kocsis Mihály - Szemerszki Marianna (2011): Facts and Figures. Budapest, Hungarian Institute for Educational Research and Development
7. Hallgatói Statisztikák: https://unideb.hu/hallgatoi-statisztikak (utolsó letöltés: 2023.02.05.)
8. Horváth István (2004): Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú migrációja 1990-2000. In: *Erdélyi Társadalom*. II. évf. 2. szám 59-84. oldal
9. Manherz Károly (2010): Mobilitás Magyarországon - Lehetőségek és teendők. In: Prof. Manherz Károly - Prof. Csirik János - Prof. Bókay Antal - Prof. Berács József - Kurucz Katalin - Loboda Zoltán - Dr. Mészáros Gábor - Rádli Katalin(szerk.) *Bologna füzetek 4*. Budapes, Tempus közalapítvány 7-8. oldal
10. Rédei Mária (2009): *Tanulmányi célú mozgás*. Budapest, REG-INFO Kft
11. Schütz, Alfred (1984): Az idegen. In: Hernádi M.(szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat Kiadó, 405-413. oldal

Happiness Approach - An approach on subjective well-being

Dalma Tóth[1]

[1]Tanársegéd, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar Szociális és Társadalomtudományi Intézet Gerontológia Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., 0000-0003-4554-5998

INFO

Dalma Tóth
toth.dalma@etk.unideb.hu

Keywords
social representations
social policy
subjective well-being

ABSTRACT

Abstract
SWB has always been a central question in connection with social policies. However, there are critiques of the metrics that are focusing on aspects reflecting self-centered discussions. Qualitative studies enhance the examination of the existence of tangible assets and they mainly reflect on the universal use of data which causes decadal inferences. Instead, they recommend not to use a global perception but to focus on local tendencies and develop data structures according to these pillars. The Easterlin-paradox supports this view by data about measuring well-being based on GDP. Social policies created with the Happiness Approach are the dominant view of the new generation. With its contextual factors can be interpreted so that validity and reliability are provided. Critiques also contain ideas about the adaptation to the preferences of individuals as they are not sufficiently reflected in a universal understanding of happiness.

Kulcsszavak
szociális reprezentációk
szociálpolitika
szubjektív jól-lét

Absztrakt
A szubjektív jólét mindig is központi kérdés volt a szociálpolitikai intézkedésekkel kapcsolatban. Vannak azonban kritikák a mérőszámokkal szemben, amelyek az énközpontú vitákat tükröző szempontokra összpontosítanak. A kvalitatív tanulmányok a kézzelfogható javak meglétének vizsgálatát veszik górcső alá, valamint főként az adatok egyetemes használatára reflektálnak. Ehelyett azt javasolják, hogy ne globális felfogást használjunk, hanem a helyi tendenciákra összpontosítsunk, és az adatstruktúrákat e pilléreknek megfelelően alakítsuk ki. Az Easterlin-paradoxon ezt a nézetet támasztja alá a GDP-alapú jól-lét méréséről szóló adatokkal. Az újabb szociálpolitikai intézkedések a boldogságot, mint meghatározó dimenziót használják fel, új generációt hozva ezzel létre a gyakorlatban. A kritikák az egyének preferenciáihoz való alkalmazkodásra vonatkozó elképzeléseket is tartalmaznak, mivel azok nem tükröződnek kellőképpen a boldogság egyetemes értelmezésében.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Introduction

"The welfare and the happiness of millions cannot be measured on a single scale of less and more."
(Hayek 1944: 60)

The idea that measurement tools of happiness, or subjective well-being[94] should be used as the dominant measure of national progress is becoming increasingly prominent in policy making. GDP, GNP and GNI as economic measures continue to provide important data on the economic status of countries, but they have been subject to a number of criticisms, of which the Easterlin-paradox is the most significant for the present study[95]. I interpret SWB as a set of forces that, on the one hand, represent the subjective nature of perception through individual attitudes and, on the other hand, determine what can be considered as positive or negative affect or cognition in different situations (Lengyel, Hegedűs 2003). This definition provides a broad framework for the interpretation of well-being, but also a good starting point for the examination of the concepts of SWB in light of different theories. The literature varies widely in this respect (Lengyel, Tóth 1998; Sági 2000; Husz 2001; Welzel, Inglehart, Klingemann 2002; Alkire 2002; D'Acci 2011; Diener 2012; Voukelatou et al. 2020). Several disciplines have attempted to interpret SWB. In the following I will outline the sociological, economics and psychological perspectives in order to get a deeper insight into the Happiness Approach policy principles.

Happiness Approach

The subject of social policy is at many points linked to debates on SWB. The policy aspect of happiness is commonly referred to as Happiness Approach[96]. The late 2000s witnessed the emergence of studies that aimed to measure WB and quality of life (EBRD, OECD). An important feature of the period is that in the UK, rather than GDP-based analyses, a methodology was developed that

[94] In the following I am going to use SWB as the abbreviation of subjective well-being.
[95] It indicated policy recommendations that are about a more progressive taxation and restricted working hours among others (Johns, Ormerod 2007).
[96] In the following I am going to use H as the abbreviation of Happiness Approach.

was based on a subject-oriented approach[97]. A criticism of non-GDP-based data collection, according to Sen (1992), could be that the subjective factor is too biased because it relies on the individual's affections or cognitions.

Sen's (2008) critique of HA includes that happiness based on a utilitarian calculus is unfair to those who feel less happy. One reason for this is that the assessment of well-being is not an objective process and underestimates the adjustment to preferences. Sen also formulated that people adjust their desires to what they see as possible to achieve. This makes HA a restrictive approach that ignores people's interests outside utility or happiness, such as freedom.

In the late 2000s, surveys came to light that contradict Sen's statement in Central and Eastern Europe. Data collected by the Pew Global Attitudes Project (2009) showed that people in transition countries would be willing to 'trade' their happiness for security. Sen is skeptical about this because he refutes the validity of interpersonal comparability in his work.

Other critiques focus on self-centeredness rather than SWB metrics, which do not include a public good aspect. Some studies have refuted this perspective, confirming that social norms and aspects of equity are present in individuals' decision-making (Bolton, Ockenfels 2006; Fehr, Schmidt 1999). According to Kahneman (1999), individuals' memories of past events are biased towards decision-making and thus appear in their responses. Relevant to the topic of this paper is Kesebir, Diener and Lucas's (2008) view that emotions can be an effective contributor to decision making.

In examining the critique of bias, Diener and Suh (1997) found that the importance of bias is not as prominent as it is represented in the critique. In their international study, Schwarz and Strack (1999) supported this claim. They tested the influence of contextual factors on data from international surveys, which were found to be valid and reliable. Frey and Stutzer (2002) made further observations on behavior. In examining the number of suicides, they observed the relationship between self-reported SWB and the suicide rate 5 years after data collection.

With regard to the socio-political aspect, it can be seen that the importance of SWB lies significantly in what Sen (1992) has critically argued. Human feelings and satisfaction with life are dominant because, despite the fact that

[97] In the UK, there is an increasing attention to happiness, which can be seen through the work of the Whitehall Wellbeing Working Group, or through its cooperation with the Department for Environment, Food and Rural Affairs (Ereaut, Whiting 2008).

most statistics provide positive data on WB, a society in which citizens do not report high SWB cannot be considered as well-functioning.

Other critics have argued that happiness as an effect is an unscientific concept, a claim that is bound up with validity problems. Since the 1990s, there has been a growing body of happiness research suggesting that the measurement of happiness is both inevitable and imperfect. Ignoring the concept of HA would also require more counter-arguments in the scientific debate.

Sociological approach

In the following, for a sociological definition of WB, I use Tavory's (2011) framework to highlight differences from definitions used in other discourse disciplines. I define the distinction using the substantive, formalistic and skeptical modes (Janky 2020:20).

Substantive definitions of WB define specific systems of attitudes to certain situations, which, when interpreted at the individual level, are influenced by certain social norms. They can be used as a schema for knowing a specific situation, which can be the source of social representations of the object, in this case the WB. Such a scenario-like relational system could be, for example, the perception of a life event: whether it is worth getting married, having a child, or taking up a new position. The principles represented in the substantive definitions are directly concerned with behavior and its consequences. This approach fits in with the three component model of attitudes (Rosenberg, Hovland 1960), which in this context does not emphasize the cognitive and affective components. In contrast, other definitions focus on motivation (Janky 2020:22).

The formalistic view, as opposed to the substantive one, puts forward a definition that takes cultural rules as the basis for the attitudes that prevail in each situation. Culture as a determining factor allows for the historical background of social representations to be examined and for locality to be included in the analysis (Janky 2020). Formalist theories take individual choices as a basis from which to infer social influences (Weber 1987 [1922]). In this case, too, we can speak of a dichotomy, since motivations and their consequences have gained ground in the work of formalist theorists, as in the case of substantive definitions (Gintis 2009). The difference between the substantive and the formalistic approach can be seen in the fact that while the substantive aspect can appear in the local interpretative framework, the

formalist one cannot, due to the emphasis on universality (Tavory 2011). In this paper I will focus on the formalistic approach preferred in sociology, as Durkheim, Weber and Parsons did.

Those who take a skeptical approach define the focus of their study in terms of dominant social knowledge (Janky 2020). This implies that if WB is taken as the basis of social knowledge, then the patterns of behavior and individual interpretations associated with it can only be present as subsequent reactions, and as social representations (Young 2007). The skeptical view excludes the possibility that the flow of social knowledge through communication is an interaction that is reciprocal of both interpersonal and intergroup relations.

Discussing the sociological approach, my aim was to compare and contrast three different sociological definitions of WB - substantive, formalistic, and skeptical - and argue for a formalistic definition as preferred by Durkheim, Weber, and Parsons. The substantive view defines WB by attitudes towards specific situations while the formalistic approach is based on cultural rules and individual choices. The skeptical approach defines WB in terms of dominant social knowledge and denies its reciprocal interaction in interpersonal and intergroup relations. Frey and Stutzer (2002) argue that political institutions play a critical role in promoting happiness by ensuring that public goods and services are provided, that economic growth is sustained, and that the distribution of income is equitable. They suggest that political institutions can promote happiness by providing individuals and communities with a sense of security, stability, and predictability, and by reducing the risk of economic hardship and inequality.

Economic approach

In connection with happiness, economics and politics are fashionable concepts - the number of economic researches also show that statement (Veenhoven 2007). According to the economics approach, there have been many studies on income as a determinant of SWB, which have proved controversial and only in recent decades have theorists been able to reach a consensus.

The relationship between income and WB has been the subject of reflection by Richard A. Easterlin (1974). Easterlin's paradox, named after him, is the result of his work in 1974 - and then reconsidered in 2005. In his theory, he made observations about Western economies, examining the impact of real income growth in the post-war period on SWB (Easterlin 2001). Other researchers have come to similar conclusions, that income growth in developed

countries is not directly proportional to increases in happiness[98] (Blanchflower, Oswald 2004; Frey, Stutzer 2002).

A critique of the Easterlin paradox is that it can only be true for countries that can provide high income levels for their citizens. However, in countries with a high standard of living, the impact of income on happiness is not significant, as its source is to be found in other areas, such as health, social relationships or love (Frey 2010). This phenomenon can be observed even in countries other than those shown in the above-mentioned research. Above a certain level of per capita income, additional income of a permanent nature has a smaller effect on happiness. This finding is the basis for studies arguing for less significant increases in income. In economics, this phenomenon is called the diminishing utility of income (Frey, Stutzer 2002; Helliwell 2003).

The scope of the Easterlin paradox is different in developed and underdeveloped countries. In the context of developed countries, it does not exclude the fact that can be found in many studies: higher income can lead to higher rates of SWB. The reasons for this are twofold. Firstly, higher income earners are likely to have more alternative choices and, secondly, position in the social hierarchy has a significant impact. Easterlin (2001) has mainly focused these surveys on countries with advanced industry. Using econometric tests, he revealed a correlation of only around 0.2 between high income and subjective well-being. He attributed this correlation to factors such as health, family, work and personality.

For less developed countries, the role of income in shaping SWB was found to be much more important (Frijters, Haisken-DeNew, Shields 2004). The distribution of average national wealth is related to the phenomenon of SWB (Welzel, Inglehart, Klingemann 2000), as the correlation between middle-income countries and the distribution of average national wealth has been shown to be associated with lower SWB for people in middle-income or developing countries (Graham, Harvey 2005). This confirms the claim that within-country studies of income can show the effect of objective WB on SWB, however, this is invalid in an international context.

[98] Frey and Stutzer (2002) point out that the happiness of a society is influenced by a variety of factors, including economic growth, income distribution, and the provision of public goods and services. In light of these factors, the authors argue that the pursuit of happiness is best understood as an economy of well-being, in which the well-being of individuals and societies is the ultimate goal.

Positive aspects of life, such as child-rearing or caring for the elderly, have an impact on subjective well-being, however, studies have also looked at negative factors. These have included earthquakes and other natural disasters (Kesebir, Diener, Lucas 2008). Health, the quality of government and the opportunity to practice human rights are also correlated with the income factor, according to Diener and Seligman (2004). In addition, the factor of income growth can also be included in the long-run intra-country equality of SWB according to Clark, Fléche and Senik (2012). They found that with income growth, SWB increased not only for those in good financial positions, but also for those who reported much lower levels of SWB. When analyzing the statistics, they attributed their results to the distribution of average happiness, which was strongly influenced by risk-averse individuals.

As we have seen previously, objective WB and SWB are correlated based on the research presented. When analyzing the evolution of income levels across countries, researchers have highlighted that incomes are positively correlated with average values of SWB. In this paper, I examine the factors that are related to subjective perceptions of income, the quality of social relationships (family and friends) and health, among other dimensions found in economics.

Psychological approach

In the psychological approach to SWB, the positive psychology movement, which is associated with Seligman and Csíkszentmihályi (2000), is prominent. Cloninger (2004) identifies positive psychology as the science of WB. Its aim is to interpret life events in a way that attempts to transform negative influences into positive ones through problem solving (Oláh, Kapitány-Fövény 2012).
In Cloninger's (2004) approach, individuals' life forms can be described as hierarchies of complex adaptive systems. In his view, the orders that characterize complex systems are formed according to information content. Coherence is essential to maintain the orders. In a later work, Colinger (2006) pointed out that there are several levels of adult cognition that can contribute to the awareness of WB. The first stage is the most important for the perception of social knowledge, because egocentric thinking allows fears to prevent us from receiving positive life events.

Ryff, like other researchers within the theoretical framework of positive psychology, has formulated two types of WB, eudaimonic and hedonic WB (Ryff, Singer, Dienberg Love 2004). The eudaimonic type describes the

perception of the potential in individuals and the pursuit of its realization, while hedonic WB operates with the concepts of happiness and satisfaction.
Like Ryff, Diener describes the construct of hedonic WB (Diener, Emmons 1984). In his interpretation, individuals think about their lives in terms of cognitive and affective interpretations. He assumes that SWB can be described in terms of two components, namely the frequency of positive emotional states and overall satisfaction with life.

Motivations for SWB - Individual-level motivations - internal and external sources

One important aspect of the study of SWB is understanding the motivations behind it. In this paper, I will examine the motivations for SWB from a sociological, psychological, and economic perspective, exploring the internal and external sources that drive individuals towards happiness.

Sociologists have studied the impact of social norms, values, and institutions on individual-level motivations for SWB. According to Durkheim (1951), the integration and regulation of individuals in society is crucial for their happiness and WB. In this sense, social norms and values play a critical role in shaping individual motivations for happiness. People strive for happiness as a result of their desire to conform to the norms and values of the society they live in, as well as to fulfill their social roles and obligations.

Psychologists, on the other hand, have focused on the internal sources of motivation for SWB, such as personality, emotions, and personal values. For example, the Big Five Personality Traits (extraversion, openness, conscientiousness, agreeableness, and neuroticism) have been found to be related to SWB (Costa, McCrae 1992). People who score high on extraversion, conscientiousness, and agreeableness tend to have higher levels of happiness, while those who score high on neuroticism tend to have lower levels of happiness. Moreover, positive emotions such as joy, excitement, and contentment have been found to be important predictors of SWB (Diener, Biswas-Diener 2008). In addition, personal values and goals, such as a desire for achievement, personal growth, or close relationships, also play a significant role in motivating individuals towards happiness (Schwartz 2012).

The explanations of the perception of SWB are fundamentally determined by the sources of the motivations associated with it. Some theories assume that psychological predispositions underlie the perception of WB and that its source should therefore be sought within individuals (Folkman, Lazarus 1980; Kopp,

Skrabski, Szedmák 1995). Another group of theories defines the source of motivations through factors outside the individual. These models examine the relational system along structural conditions (Simpson, Willer 2015).

Economic approaches to SWB focus on the external sources of motivation, such as income, wealth, and material possessions[99]. According to Easterlin (1974), higher levels of income and material wealth are associated with higher levels of SWB, however, only up to a certain point. Beyond this point, additional increases in income and wealth do not lead to significant increases in happiness[100]. This finding is supported by recent research, which has shown that beyond a certain level of income, other factors such as personal relationships, social connectedness, and personal values play a larger role in determining individual happiness (Kahneman, Deaton 2010).

Change can be captured by an approach through external sources, which refers to the content of the subject matter - in this case, SWB. Some theories assume that the primary source of preferences for a given object can be found in the inherent drives of the individual (Simpson, Willer 2015; Fehr, Schmidt 1999). It is assumed that there is a dual nature of human beings in terms of their individual interests and their adherence to moral rules (Gintis 2009).

According to Janky (2020), it is not only between disciplines that contradictions can be found, but also within disciplines, and sociology is no exception. He contrasts collectivist and individualist approaches according to their focus. While collectivism is characterized by a focus on structural aspects, individualism is characterized by a focus on psychological predispositions. In conclusion, understanding the motivations for SWB is essential for improving

[99] The internal and external sources of motivation are not mutually exclusive approaches. On the one hand, because in the SWB mode of representation, thinking or communication can be described in terms of two cognitive systems. These modes are present both at the level of assimilation, discrimination and inference and at the level of symbolic rules. Thus, the dynamics of symbolic relations and the representation of perceived rules at the cognitive level are made sense of through social representations that focus on structures (László 1999:15). On the other hand, models that address the structural basis of SWB can explain the inherent drives that negotiate concepts of well-being.

[100] Inherent internal drives can be used to describe universal tendencies. At the same time, it must be taken into account that intrinsic drives cannot explain the differential nature of subjective well-being patterns in time and space. Whether individuals' idiosyncratic preferences are thought to be inherited or learned, they are not usually taken as a reference for thinking about differences between groups with different social knowledge. If only because peers are constantly changing both in time and space (Abend, Rappoport 2013).

individual and collective WB, and for developing effective policies to promote happiness and WB.

Summary

The subject of social policy, commonly referred to as the Happiness Approach, is linked to debates on SWB. The late 2000s saw the emergence of studies aimed at measuring SWB and quality of life, with a subject-oriented approach being developed in the UK, rather than GDP-based analyses. Sen (2008) critiques the Happiness Approach, stating that it is unfair to those who feel less happy, relying too heavily on the subjective factor, and ignoring interests outside of happiness or utility. Other critiques of HA focus on its self-centeredness and lack of public good aspect. However, some studies have found that social norms and equity play a role in individuals' decision-making. The importance of SWB is crucial in considering a well-functioning society. Critics argue that happiness as an effect is an unscientific concept, but a growing body of research suggests that measuring happiness is both inevitable and imperfect. The sociological definition of WB uses Tavory's (2011) framework, highlighting the differences between substantive, formalistic, and skeptical approaches. The paper focuses on the formalistic approach preferred in sociology, taking into account cultural rules and individual choices.

The relationship between income and happiness has been extensively studied in economics, with Richard A. Easterlin being one of the leading theorists in the field. Easterlin's paradox suggests that in developed countries, income growth is not directly proportional to increases in happiness. The relationship between income and happiness is different in developed and underdeveloped countries, with higher income leading to higher rates of subjective well-being in developed countries, while the role of income in shaping SWB is much more important in underdeveloped countries. Positive aspects of life, such as health and social relationships, as well as negative factors, such as natural disasters, have been shown to have an impact on subjective well-being. Studies have also found that income growth can increase subjective well-being for individuals in both good and poor financial positions. This paper examines the factors related to SWB, including income, social relationships, and health.

The motivations for SWB are complex and involve both internal and external sources. Sociologists focus on the impact of social norms and values on individual motivations for SWB, while psychologists concentrate on

internal sources such as personality traits, emotions, and personal values. Economic approaches consider the role of income, wealth, and material possessions as external sources of motivation. Theories on SWB also vary in their perspectives on the source of motivations, with some focusing on psychological predispositions within individuals and others examining external factors such as relational systems and societal conditions. The study of SWB requires considering multiple perspectives and sources of motivations.

References

1. Abend, O., Rappoport, A. (2013): Universal conceptual cognitive annotation (UCCA). *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, (1), 228-238.
2. Alkire, S. (2002): Dimensions of Human Development. *World Development, 30*(2) 181-255.
3. Blanchflower, D. G., Oswald, A. J. (2004): Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of public economics, 88*(7-8), 1359-1386.
4. Bolton, G. E., Ockenfels, A. (2006): Inequality aversion, efficiency, and maximin preferences in simple distribution experiments: comment. *American Economic Review, 96*(5), 1906-1911.
5. Clark, A. E., Flèche, S., & Senik, C. (2014): The great happiness moderation: well-being inequality during episodes of income growth. *Happiness and economic growth: Lessons from developing countries*, 32-139.
6. Colinger, C. R. (2004): *Feeling good. The Science of Well-Being*. New York: Oxford University Press.
7. Colinger, C. R. (2006): The science of well-being: an integrated approach to mental health and its disorders. *World Psychiatry, 5*(2), 71-76.
8. Costa Jr, P. T., McCrae, R. R. (1992): Four ways five factors are basic. *Personality and individual differences, 13*(6), 653-665.
9. Csikszentmihalyi, M., Seligman, M. (2000): Positive psychology. *American psychologist, 55*(1), 5-14.
10. D'Acci, L. (2011): Measuring Well-Being and Progress. *Soc Indic Res,* (104) 47-65.
11. Diener, E. (2008): Myths in the science of happiness, and directions for future research. *The science of subjective well-being*, 493-514.
12. Diener, E. (2012): New findings and future directions for subjective well-being research. *American Psychologist, 67*(8), 590-597.
13. Diener, E., Emmons, R. A. (1984): The independence of positive and negative affect. *Journal of personality and social psychology, 47*(5), 1105.
14. Diener, E., Seligman, M. E. (2004): Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological science in the public interest, 5*(1), 1-31.
15. Diener, E., Suh, E. M., Oishi, E. (1997): Recent findings on subjective well being. *Indian Journal of Clinical Psychology, 24*(1), 25-41.

16. Durkheim, E. (1951). *Suicide: a study in sociology* [1897]. Translated by JA Spaulding and G. Simpson (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1951).
17. Easterlin, R. A. (1974): Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In: David, P. A., Reder, M.W. (Eds.): *Nations and Households in Economic Growth*. 89-125, New York: Academic Press.
18. Easterlin, R. A. (2001): Income and Happiness: Towards a unified Theory. *The Economic Journal*, (111) 465-484.
19. Ereaut, G., Whiting, R. (2008): *What do we mean by 'wellbeing'? And why might it matter?*. Research Report No DCSF-RW073.
20. Fehr, E., Schmidt, K. M. (1999): A theory of fairness, competition, and cooperation. *The quarterly journal of economics*, *114*(3), 817-868.
21. Folkman, S., Lazarus, R. S. (1980): An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of health and social behavior*, 219-239.
22. Frey, B. S., Stutzer, A. (2002): What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature*, (40) 402-435.
23. Frey, B. S. (2010). Happiness: A revolution in economics. MIT press.
24. Frijters, P., Haisken-DeNew, J. P., Shields, M. A. (2004): Money does matter! Evidence from increasing real income and life satisfaction in East Germany following reunification. *American Economic Review*, *94*(3), 730-740.
25. Gintis, H. (2009): T*he Bounds of Reason: Game Theory and the Unification of the Behavioural Sciences*. Princeton University Press.
26. Graham, J. R., Harvey, C. R. (2005): The Equity Risk Premium in January 2006: Evidence from the Global CFO Outlook Survey.
27. Hayek, F. A. (1944): *The Road to Serfdom*. George Routiedge and Sons.
28. Helliwell, J. F. (2003): How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. E*conomic modelling*, *20*(2), 331-360.
29. Ildikó, H. (2001): Az emberi fejlődés indexe. Bevezetés. *Szociológiai Szemle*, *2*, 72-83.
30. Inglehart, R., Klingemann H. D. (2000): Genes, culture and happiness. In: Diener, E.Suh, E. (Eds.): *Subjective well-being across cultures*. MIT Press, Cambridge MA.

31. Janky B. (2020): *Erkölcs, racionalitás és közösség. A morális dilemmák egy szociológiai elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
32. Johns, H., Ormerod, P. (2007): *Happiness, economics and public policy.* Institute of Economic Affairs, Research Monograph, 62.
33. Kahneman, D. (1999): Objective happiness. In: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (Eds.): *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. Russell Sage Foundation.
34. Diener, E., Kesebir, P., Lucas, R. (2008): Benefits of accounts of well-being—For societies and for psychological science. *Applied Psychology, 57*, 37-53.
35. Kahneman, D., Deaton, A. (2010): High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the national academy of sciences, 107*(38), 16489-16493.
36. Kopp, M. S., Skrabski, Á., Szedmák, S. (1995): Socioeconomic factors, severity of depressive symptomatology, and sickness absence rate in the Hungarian population. *Journal of Psychosomatic Research, 39*(8), 1019-1029.
37. László J. (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Kairosz Kiadó, Budapest.
38. Lengyel Gy., Hegedűs R. (2002): A szubjektív jóllét objektív tényezői nemzetközi összehasonlításban. In: Helmich D., Szint Z. (szerk.) (2004): *Módszertan, gazdaság, társadalom*. In memoriam Bertalan László. Budapest, Közgazdasági szemle Alapítvány.
39. Lengyel Gy., Tóth I. J. (1998): *Osztályhelyzet, jövedelmi esélyek, elégedettség*. Századvég, Budapest.
40. Oláh A., Kapitány-Fövény M. (2012): A pozitív pszichológia tíz éve. *Magyar Pszichológiai Szemle, 67*(1), 19-45.
41. Rosenberg, M., Hovland, C. (1960): Cognitive, Affective and Behavioral Components of Attitudes. In: Rosenberg, M. et al. (Eds.): *Attitude Organization and Change*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
42. Ryff, C. D., Singer, B. H., Dienberg Love, G. (2004): Positive health: connecting well-being with biology. *Phylosophica transactions of the Royal Society of London: Biological sciences, 359*(1449), 1383-1394.

43. Sági M. (2000): Az anyagi helyzettel való elégedettség és vonatkoztatási csoportok. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Tárki, Budapest, 260-297.
44. Schwarz, N., Strack, F. (1999): *Reports of subjective well-being: Judgmental processes and their methodological implications*.
45. Schwartz, S. (2012): Toward refining the theory of basic human values. *Methods, theories, and empirical applications in the social sciences*, 39-46.
46. Sen, A. (1992): *The political economy of targeting*. Washington, DC: World Bank.
47. Sen, A. (2008): The idea of justice. J*ournal of human development*, *9*(3), 331-342.
48. Simpson, B., Willer, R. (2015): Beyond altruism: Sociological foundations of cooperation and prosocial behavior. *Annual Review of Sociology*, *41*(1), 43-63.
49. Stewart, F. (2014): Against Happiness: A Critical Appraisal of the Use of Measures of Happiness for Evaluating Progress in Development. *Journal of Human Development and Capabilities*, *14*(4), 293-307.
50. Tavory, I. (2011): The question of moral action: A formalist position. *Sociological Theory*, *29*(4), 272-293.
51. Veenhoven, R. (2007): *Subjective measures of well-being*. Palgrave Macmillan UK.
52. Voukelatou, V., Gabrielli, L., Miliou, I., Cresci, S., Sharma, R., Tesconi, M., Pappalardo, L. (2021): Measuring objective and subjective well-being: dimensions and data sources. *International Journal of Data Science and Analytics*, (11) 279-309.
53. Weber, M. (1978 [1922]): *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press.
54. Welzel, C., Inglehart, R., Klingemann, H. D. (2003): Human development as a theory of social change: a cross-cultural perspective. *European Journal of Political Science*, *42*(3), 341-379.
55. Young, H. P. (2007): *Social norms*. University of Oxford Department of Economics Discussion.

Squid Game - An analysis of Korean society

Dalma Tóth[1] Alexa Nagy[2]

[1]Tanársegéd, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar Szociális és Társadalomtudományi Intézet Gerontológia Tanszék, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., 0000-0003-4554-5998
[2]PhD hallgató, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1., 0000-0001-9903-3248

INFO

Dalma Tóth
toth.dalma@etk.unideb.hu

Keywords
Squid Game
series
narratives of brutality
debt
social stratification
gambling
capitalism
power
individualism

ABSTRACT

Abstract
The Korean culture of consumerism and individualism, as depicted in the series Squid Game, highlights the complex and multifaceted nature of cultural norms and values. The show provides a powerful critique of capitalism and the impact of debt and financial insecurity on individuals and society. The use of symbols and sociological perspectives in the series enhances our understanding of the motivations and consequences of gambling behavior, as well as the impact of power and control on social stratification and deprivation. The intersection of individualism and consumer culture also highlights the negative consequences for both individuals and society, such as increased anxiety and depression, and the breakdown of social bonds. Squid Game serves as a valuable tool for examining these complex and pressing issues and contributes to the ongoing conversation about their importance.

Kulcsszavak
Nyerd meg az életed
sorozatok
a brutalitás narratívái
adósság
társadalmi rétegződés
szerencsejáték függőség
kapitalizmus
hatalom
individualizmus

Absztrakt
A Squid Game című sorozatban bemutatott koreai fogyasztói és individualista kultúra rávilágít a kulturális normák és értékek összetett és sokrétű természetére. A sorozat erőteljes kritikát fogalmaz meg a kapitalizmusról, valamint az adósság és a pénzügyi bizonytalanság egyénekre és a társadalomra gyakorolt hatásáról. A szimbólumok és a szociológiai aspektusok használata a sorozatban növeli a szerencsejáték függőség motivációinak és következményeinek, valamint a hatalom és az ellenőrzés társadalmi rétegződésre és deprivációra gyakorolt hatásának megértését. Az individualizmus és a fogyasztói kultúra metszéspontja rávilágít az egyénre és a társadalomra gyakorolt negatív következményekre is, mint a fokozott szorongás és depresszió, valamint a társadalmi kötelékek felbomlása. A Squid Game értékes eszközként szolgál ezeknek az összetett és sürgető kérdéseknek a vizsgálatához, illetve hozzájárul a diskurzus tovább viteléhez.

Ez a tanulmány a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján jött létre.

Introduction

Korean culture is a rich and complex tapestry woven from a wide range of historical, social, and cultural influences[101]. This introduction will explore several key aspects of Korean culture, including social stratification, debt, gambling, power and control, individualism, and consumer culture, and examine their impact on Korean society over time.

Social stratification has been a prominent feature of Korean society for centuries, with a strict hierarchy based on wealth, status, and education (Wagner 1974). The Joseon dynasty, which ruled Korea from the late 14th to the early 20th century, established a rigid social structure that placed the ruling yangban class at the top of the social hierarchy and the common people at the bottom. This stratification has persisted in modern-day Korea, with a high degree of social mobility and economic inequality (Śleziak 2013). Despite the growth of a middle class in recent decades, wealth and status remain key determinants of social standing in Korea.

Debt is another important aspect of Korean culture, and has been a source of both economic stability and instability throughout the country's history (Song 2009). In the Joseon dynasty, debt was widely used as a means of financing trade and commerce, and was seen as a way to build wealth and secure one's financial future (Kim 2015). In modern times, debt has become a critical factor in the growth of the Korean economy, with a high level of household debt driving consumer spending and fueling the rise of a consumer culture. However, this trend has also led to widespread financial insecurity, with many Koreans struggling to repay their debts and facing the risk of bankruptcy (Ritzer 2013).

Gambling has been a part of Korean culture for centuries, with roots that can be traced back to the Joseon dynasty and the practice of betting on horse races (Hong, Lee 2019). Today, gambling remains a popular pastime in Korea, with a wide range of legal and illegal forms of gambling available, including casinos, lotteries, and sports betting. Despite efforts to curb gambling and its negative impacts on society, it continues to be a source of controversy and

[101] Korean culture has been shaped by some traumatic events, especially the colonial past (1910-1945). The impact of this period of time inducted the rise of historical-cultural *han* concept from the 1920s. There are many representations of *han* in contemporary works of arts (grief, resentment, rancor), thus in films and series, too (Boman 2020).

debate in Korea, with concerns about addiction, crime, and the exploitation of vulnerable populations (Karhulahti, Heljakka, Jo 2022).

Power and control are central to Korean culture, with a strong emphasis on obedience to authority and the maintenance of social order (Haggard, You 2015). This is reflected in the strict hierarchical structure of Korean society, with those at the top of the social hierarchy exerting a great deal of control over those below them. This trend is also evident in the political and economic systems of modern-day Korea, with large corporations and government institutions wielding significant power and influence. Despite efforts to promote greater individualism and democracy, the culture of control and obedience continues to shape Korean society and its institutions (Mosler, Lee, Kim 2017).

Individualism is a relatively new concept in Korean culture, and has emerged in response to the rapid social and economic changes of recent decades. The growth of consumer culture and the increasing influence of Western values have contributed to the rise of individualism in Korea, with a growing emphasis on self-expression, autonomy, and personal choice. However, this trend is also met with resistance from those who view it as a threat to the traditional values and social structures of Korean society (Cha 1994; Han 2017).

Consumer culture is another key aspect of Korean culture, and has been fueled by the country's rapid economic growth and increasing wealth. The rise of consumerism has been driven by the growth of a middle class, the expansion of retail and advertising, and the increasing availability of consumer goods and services. This trend has had a profound impact on Korean society, shaping its values, attitudes, and behavior, and contributing to the rise of individualism and a culture of consumerism (Hong, Kim 2013; Young-Ja 2000).

In this respect, Korean culture can be examined through a work of art which represents the complex and multifaceted phenomenon of it, shaped by a rich history and a wide range of social, cultural, and economic influences.

The aspects of the analysis

Film analysis is a systematic approach to the study of films, with the aim of understanding their form, content, and cultural significance. The method of film analysis seeks to examine films from a variety of perspectives, including psychological mechanisms in film reception, pictorial representations, film experience, and social representations (Münsterberg 1916).

Psychological mechanisms in film reception refer to the psychological processes that occur when an individual experiences a film. This includes processes such as perception, cognition, emotions, and motivation. A crucial aspect of film analysis is to understand how these psychological mechanisms influence an individual's perception and interpretation of the film, as well as their emotional response to it. Research in the field of film psychology has shown that certain elements of films, such as camera angles, editing, lighting, and sound, can have a significant impact on the psychological processes of film reception and influence an individual's experience of the film (Tan 2018).

Pictorial representations in films refer to the visual elements of a film, including its cinematography, mise-en-scene, and visual effects. These elements can shape the meaning and interpretation of a film and convey specific messages to the audience. Film analysis can provide a deeper understanding of the role of pictorial representations in the film experience by examining the use of visual elements and how they contribute to the film's narrative, themes, and cultural significance (Currie 1995).

The film experience refers to the sensory and emotional experience of a film and the impact that it has on an individual. This includes not only the visual and auditory experience of the film but also the emotional response that it elicits. Film analysis can provide insight into how a film's content, form, and pictorial representations influence the film experience and shape the viewer's emotions and thoughts (Hopkins 2008).

Social representations in films refer to the cultural, historical, and social context in which the film was produced and received. This includes the cultural beliefs, values, and attitudes that are represented in the film and how they relate to broader cultural, historical, and social issues. Film analysis can provide a deeper understanding of how films reflect and shape social and cultural norms and beliefs, as well as the role of films in shaping public discourse and cultural memory (Briandana, Dwityas 2018) .

It can be said that film analysis is a complex and multidisciplinary field that seeks to understand the form, content, and cultural significance of films. The method of film analysis considers psychological mechanisms in film reception, pictorial representations, film experience, and social representations, in order to gain a deeper understanding of the ways in which films shape our thoughts, emotions, and cultural beliefs.

Symbols of capitalism

The series Squid Game, which has been widely popularized in recent years, can be analyzed through a sociological lens to enhance its symbols of capitalism. Capitalism is a dominant economic and political system that has shaped contemporary society and continues to be the subject of much debate (Lippit 2007). In Squid Game, the concept of capitalism is portrayed through various symbols, such as the use of money, the exploitation of labor, and the commodification of human relationships. These symbols provide a powerful critique of capitalism and its impact on individuals and society as a whole.

In the series, the use of money as a symbol of capitalism is prominent. Money is the central mechanism of exchange in the game, and players are encouraged to accumulate as much money as possible through various tasks and challenges. Money represents the power and influence that individuals can have within the capitalist system, and it is used as a means of control over others. The accumulation of money is also seen as a key indicator of success and status, and players are constantly striving to acquire more wealth.

Another symbol of capitalism in Squid Game is the exploitation of labor. Players are required to perform various tasks in order to earn money and progress in the game. The tasks are often repetitive and monotonous, and the player is expected to complete them as quickly and efficiently as possible (Lee, Park 2005). The use of labor in this manner is a clear representation of the exploitation of workers in capitalist societies, where individuals are seen as a means to an end rather than as valuable in and of themselves. The exploitation of labor in Squid Game serves to highlight the negative consequences of capitalism on individuals and their well-being.

The commodification of human relationships is another symbol of capitalism in Squid Game. Relationships between players are reduced to mere transactions, where the exchange of money and resources is the primary concern. The game's emphasis on competition and the acquisition of wealth leads to a breakdown of trust and a lack of genuine human connection. This represents the way in which capitalism can lead to the commodification of human relationships, where individuals are seen as commodities to be traded and manipulated for the benefit of those in power (Han 2016).

The series Squid Game can be seen as a commentary on the effects of capitalism on individuals and society. Its symbols of capitalism serve to critique the system's negative impact on well-being, relationships, and the

exploitation of labor. The game's popularity suggests that these critiques resonate with audiences, who are seeking to understand the impact of capitalism on their lives and the world around them.

The series Squid Game provides a powerful critique of capitalism through its symbols of money, the exploitation of labor, and the commodification of human relationships. The game's popularity highlights the ongoing relevance of this critique and the need for continued examination of the impact of capitalism on individuals and society. The use of symbols in Squid Game serves as a powerful tool for exploring the complex and often problematic nature of capitalism and its effects on individuals and the world around them.

Debt

In connection with capitalism, dept is one of the main pillars of the main character’s problems in the series Squid Game. Squid Game has gained widespread attention for its sharp and nuanced portrayal of the complexities of debt and its impact on people's lives. As a sociological context, it provides an insightful look into the ways in which debt and social stratification intersect, shaping the experiences and perceptions of individuals and communities.

At its core, Squid Game is a commentary on the ways in which debt has become an increasingly central aspect of contemporary life. The series portrays the main character's struggle to navigate the complexities of debt and financial insecurity, which are framed as defining features of modern capitalism (Song 2009). Through the main character's experiences, the series highlights the ways in which debt is a powerful tool for maintaining social control and perpetuating social inequality.

The series provides a critical view of the ways in which the financial system is structured to benefit those in power, while leaving the most vulnerable populations at a disadvantage. The portrayal of the main character's relationship with debt serves as a metaphor for the broader societal dynamics at play, as individuals and communities are reduced to mere commodities in a system that prioritizes profit and accumulation over human welfare.

The series also sheds light on the broader social implications of debt and financial insecurity, including increased stress and anxiety, strained relationships, and diminished mental and physical health (Kim, Park, Kim 2019). Through the lens of the main character's experience, the series highlights the ways in which debt and financial insecurity can have profound and lasting effects on individuals and communities.

Sociological theories (Bourdieu 1984; Dahrendorf 2019; Durkehim, Wolff 1964; Gerth, Mills 1946) of stratification and deprivation provide a useful framework for understanding the broader societal dynamics at play in Squid Game. According to these theories, inequality is a fundamental feature of modern societies, perpetuated through the distribution of resources and opportunities along social class lines. The series demonstrates the ways in which debt functions as a key mechanism for maintaining social inequality and perpetuating patterns of deprivation and marginalization.

For example, the series explores the ways in which debt reinforces existing patterns of social stratification and deprivation by limiting access to resources and opportunities for those who are already marginalized (Lenski 2013). Through the main character's experiences, the series illustrates the ways in which debt and financial insecurity can trap individuals in a cycle of poverty and hardship, perpetuating patterns of social inequality and deprivation.

Additionally, the series sheds light on the psychological toll that debt and financial insecurity can have on individuals and communities. Research has shown that financial insecurity can lead to increased stress and anxiety, which can have a significant impact on mental and physical health (Bishop et al. 2004). Squid Game illustrates these dynamics through the portrayal of the main character's struggles with depression and anxiety, as well as the strains that debt and financial insecurity put on his relationships with friends and family.

Squid Game is a powerful and thought-provoking series that sheds light on the ways in which debt and financial insecurity shape contemporary life and contribute to patterns of social stratification and deprivation. The series provides a valuable sociological perspective on these complex and pressing issues, illuminating the broader societal dynamics at play and highlighting the human costs of debt and financial insecurity. Through its portrayal of the main character's experiences, the series serves as a powerful reminder of the importance of addressing these issues and working to create a more equitable and sustainable financial system for all.

Gambling

The series Squid Game presents a compelling portrayal of the relationship between individuals and gambling. Through the eyes of the main character, the show explores the complex motivations and consequences of gambling behavior, and sheds light on the broader social and psychological factors that contribute to an individual's attitude towards this activity. In this essay, we will

explore the sociological aspects of the main character's relationship to gambling, using relevant academic literature to enhance the discussion (Hong, Lee 2019).

Gambling has long been a subject of interest to sociologists, as it offers a lens through which to examine the intersections of individual behavior and larger societal forces. According to sociologist Erving Goffman, gambling is a form of "ritualized conformity" that reflects both a desire for social integration and a need for individual achievement (Goffman, 1956). In the context of Squid Game, the main character's attitude towards gambling can be understood in this light, as a reflection of his position within society and his aspirations for upward mobility.

The main character's relationship to gambling is shaped by his experiences with financial insecurity and economic deprivation. Throughout the series, he is shown struggling with mounting debt, which he sees as a barrier to achieving his goals and fulfilling his dreams. In this context, gambling becomes a means of escape, a way to escape the hardships of everyday life and to experience a sense of control and power. This desire to escape the constraints of everyday life is a common motivation for gambling behavior, according to sociologists such as C. Wright Mills (1959) and Pierre Bourdieu (1984).

At the same time, however, the main character's relationship to gambling is also shaped by his understanding of the social norms and cultural meanings attached to this behavior. In a capitalist society, gambling is often seen as a form of risk-taking, a demonstration of individual initiative and a path to financial success. In this sense, the main character's involvement in gambling can be understood as a reflection of his aspirations for upward mobility and his desire to participate in the capitalist dream.

However, the series also highlights the darker side of gambling, showing how it can lead to addiction and financial ruin. Throughout the series, the main character experiences increasing levels of stress and anxiety as he becomes more deeply enmeshed in the world of gambling. This highlights the destructive aspects of gambling behavior, and shows how it can undermine individuals' ability to achieve their goals and fulfill their aspirations (Kim, Park 2022).

In conclusion, Squid Game provides a nuanced and thought-provoking depiction of the relationship between individuals and gambling. Through its portrayal of the main character's experiences with this activity, the series sheds light on the complex motivations and consequences of gambling behavior, and

highlights the broader social and psychological factors that contribute to an individual's attitude towards this activity. In doing so, the series provides valuable insights into the sociological aspects of gambling, and makes an important contribution to the broader conversation about this subject.

Symbols of social stratification and deprivation

The series Squid Game offers a unique perspective on the issues of social stratification and deprivation in society. Through its use of captivating storytelling and well-developed characters, the show highlights the impacts of class division and poverty on individuals and communities. In this paper, we will examine the ways in which the series enhances the symbols of social stratification and deprivation, drawing on academic sources and theories from the field of sociology to support our analysis.

One of the key themes of Squid Game is the division between the rich and the poor. Throughout the series, we see how the game's players, who come from a range of social and economic backgrounds, are forced to compete for survival in a dystopian world (Ahmed et al. 2022). As the game progresses, the players become more divided, with those from privileged backgrounds using their resources and connections to gain an advantage over their less fortunate peers. This division is a clear symbol of the stratification that exists in society, with the rich using their wealth and power to dominate and control the less fortunate.

In addition to highlighting the division between the rich and poor, Squid Game also explores the impact of poverty and deprivation on individuals and communities. The show's characters are depicted as struggling to survive in a world where resources are scarce, and they are forced to make difficult choices in order to survive. Through this portrayal, the series highlights the devastating effects of poverty, including the physical and emotional toll it takes on individuals and families.

One of the key sociological concepts that is evident in Squid Game is the idea of social exclusion. This concept refers to the process by which individuals and groups are excluded from participating in the social, economic, and political structures of society. In the series, we see how the game's players are excluded from the dominant structures of power and control, and are instead forced to compete for survival in a world that is hostile and oppressive. This exclusion is a clear symbol of the broader patterns of social stratification

and deprivation that exist in society, and highlights the ways in which these issues impact individuals and communities (Borchard 2022).

Another important sociological concept that is evident in Squid Game is the idea of social capital. This refers to the networks of relationships and resources that individuals and communities can draw upon to achieve their goals (Bourdieu 1984). In the series, we see how the players with more social capital, such as those from privileged backgrounds, are able to use their networks and resources to gain an advantage over their less fortunate peers. This is a clear example of how social capital can be used to perpetuate patterns of inequality and stratification in society.

Squid Game offers a powerful commentary on the issues of social stratification and deprivation in society. Through its portrayal of the division between the rich and poor, and the impact of poverty and deprivation on individuals and communities, the show highlights the ways in which these issues shape our lives and impact the world around us. By drawing on academic sources and theories from the field of sociology, this essay has demonstrated the ways in which the series enhances our understanding of these complex and important issues.

Power and control

The series also offers a unique lens through which to explore the complex interplay of power and control in contemporary society. Through its portrayal of the lives of its main characters, the series sheds light on the ways in which power and control operate in the everyday lives of people, often in subtle and insidious ways.

One of the central themes of Squid Game is the idea of control, specifically how power and control operate in the lives of the main characters. Throughout the series, the viewer is shown how the main characters are constantly subject to the whims and demands of various figures of authority, such as bosses, lenders, and the government. The way in which the main characters are repeatedly made to feel helpless and trapped in their lives reflects the way in which control and power can operate in society at large.

One of the most striking examples of power and control in the series is the relationship between the main characters and their bosses. Throughout the series, the viewer is shown how the main characters are repeatedly subjected to the demands of their bosses, who exert control over their lives in a number of ways. This can be seen in the way in which the bosses dictate the hours that

the main characters work, the tasks that they must perform, and the way in which they are paid. Through this portrayal of the relationship between the main characters and their bosses, the series highlights the ways in which power and control can operate in the workplace, often to the detriment of the worker (Dunkel 2021).

Another significant theme in the series is the relationship between the main characters and their lenders. Throughout the series, the viewer is shown how the main characters are made to feel helpless and trapped by their debts, which they are unable to escape due to the control that their lenders exert over their lives. This is shown through the way in which the main characters are subjected to high-interest rates, long repayment periods, and the threat of repossession if they fail to make their payments on time. Through this portrayal of the relationship between the main characters and their lenders, the series highlights the way in which power and control can be exerted over individuals in financial matters, often to the detriment of their well-being.

A third significant theme in the series is the relationship between the main characters and the government. Throughout the series, the viewer is shown how the main characters are subjected to the demands and control of various government agencies, such as tax collectors and immigration authorities. This is shown through the way in which the main characters are made to feel helpless and trapped by the demands of these agencies, who exert control over their lives in a variety of ways. Through this portrayal of the relationship between the main characters and the government, the series highlights the way in which power and control can be exerted over individuals by larger, more powerful organizations, often to the detriment of their well-being (Lee, Proffitt 2022).

Connecting to the aforementioned problems, the series highlights the way in which power and control can be used as a tool for social stratification and deprivation. Throughout the series, the viewer is shown how the main characters are repeatedly subjected to the demands and control of figures of authority, such as bosses, lenders, and the government. Through these portrayals, the series highlights the ways in which power and control can be used to maintain the existing power structures in society, often to the detriment of those who are subjected to these forces. This can be seen in the way in which the main characters are repeatedly made to feel helpless and trapped in their lives, unable to escape the demands and control of these figures of authority.

Individualism and consumer culture

The Netflix original series Squid Game presents a vivid commentary on the intersection of individualism and consumer culture in a post-apocalyptic world. Through its portrayal of a group of contestants participating in a high-stakes game, the show offers a thought-provoking critique of the way in which these societal forces shape our behaviors and values.

Individualism, as defined by sociologist Emile Durkheim (1964), is the belief in the primacy of individual desires and freedoms over those of the collective. In "Squid Game," this ideal is displayed through the characters' intense focus on their own personal gain and their willingness to betray one another to achieve it. Throughout the series, contestants are faced with a series of increasingly difficult challenges that require them to make moral sacrifices in order to advance. Whether it is through lying, manipulation, or violence, each character seems to be driven by their own self-interest and the desire to win at all costs (Jeong 2021).

This emphasis on individualism is not only evident in the actions of the contestants, but also in the larger societal context of the show. The world of Squid Game is one in which resources are scarce and the government has lost control, leading to a breakdown of social order and the emergence of a survivalist mentality. In this environment, the contestants must rely on their own wits and skills to succeed, and those who are able to secure their own interests are seen as heroes (Cha 1994).

Consumer culture, on the other hand, is a societal force that encourages the constant acquisition of goods and services in order to satisfy individual desires and enhance personal status. In "Squid Game," this is embodied by the high stakes of the game, in which the winner will receive a massive sum of money and the accompanying social status that comes with it. Throughout the series, the contestants are constantly bombarded with advertisements and branding, reinforcing the idea that success can be achieved through consumerism (Han 2017).

This intersection of individualism and consumer culture is particularly evident in the character of Tess, who is portrayed as a ruthless, power-hungry contestant who will stop at nothing to win the game. Her actions are driven by her desire for wealth and social status, and she sees the other contestants as obstacles to be overcome rather than as fellow human beings. Tess is a prime

example of how consumer culture can lead to the dehumanization of others and the prioritization of individual desires over all else.

The themes of individualism and consumer culture in Squid Game are particularly relevant in today's society, as these forces continue to shape our values and behaviors. In recent years, there has been a growing trend towards neoliberalism and market fundamentalism, which prioritize individual choice and market-based solutions over collective action and social responsibility. This has led to a focus on economic growth and consumerism as the means to achieve individual success and happiness (Easterlin 2001).

However, the intersection of individualism and consumer culture can have negative consequences for both individuals and society as a whole. For example, research has shown that consumerism can lead to increased levels of anxiety and depression, as people feel pressure to constantly acquire more goods and services in order to keep up with their peers. Additionally, the emphasis on individualism can lead to a breakdown of social bonds and a sense of isolation, as people prioritize their own desires over those of the collective.

Conclusion

The Korean culture of consumerism and individualism, as depicted in the series Squid Game, highlights the complex and multifaceted nature of cultural norms and values. The show provides a powerful critique of capitalism and the impact of debt and financial insecurity on individuals and society. The use of symbols and sociological perspectives in the series enhances our understanding of the motivations and consequences of gambling behavior, as well as the impact of power and control on social stratification and deprivation. The intersection of individualism and consumer culture also highlights the negative consequences for both individuals and society, such as increased anxiety and depression, and the breakdown of social bonds. Squid Game serves as a valuable tool for examining these complex and pressing issues and contributes to the ongoing conversation about their importance.

References

1. Ahmed, W., Fenton, A., Hardey, M., Das, R. (2022): Binge Watching and the Role of Social Media Virality towards promoting Netflix's Squid Game. *IIM Kozhikode Society & Management Review, 11*(2), 222-234.
2. Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., ... & Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical psychology: Science and practice, 11*(3), 230.
3. Briandana, R., & Dwityas, N. A. (2018). Comedy films as social representation in the society: An analysis of Indonesian comedy films. *International Journal of Humanities and Social Science Studies (IJHSSS), 6959*(107), 107-118.
4. Bourdieu, P. (1984). Espace social et genèse des" classes". *Actes de la recherche en sciences sociales*, *52*(1), 3-14.
5. Borchard, K. (2022): Squid Game (s). *Qualitative Inquiry, 28*(6), 672-680.
6. Boman, Björn (2020): From Oldboy to Burning: Han in South Korean films. *Culture & Psychology*, *26*(4) 919-932.
7. Cha, J. H. (1994). Aspects of individualism and collectivism in Korea.
8. Currie, G. (1995). *Image and mind: Film, philosophy and cognitive science*. Cambridge University Press.
9. Dahrendorf, R. (2019): *Class and class conflict in industrial society. In Social Stratification.* Routledge. 105-111.
10. Dunkel, G. (2021): South Korea general strike answers Squid Game. *Green Left Weekly*, (1323), 14.
11. Durkheim, E., Wolff, K. H. (1964): *Essays on sociology and philosophy*.
12. Easterlin, R. A. (2001): Income and Happiness: Towards a unified Theory. *The Economic Journal*, (111) 465-484.
13. Gerth, H. H., Mills, C. W. (1946): Politics as a Vocation. *From Max Weber: Essays in Sociology*, 77-128.
14. Goffman, E. (1956). The nature of deference and demeanor. *American anthropologist*, *58*(3), 473-502.
15. Haggard, S., & You, J. S. (2015). Freedom of expression in South Korea. *Journal of Contemporary Asia*, *45*(1), 167-179.

16. Han, C. M. (2017). Individualism, collectivism, and consumer animosity in emerging Asia: Evidence from Korea. *Journal of Consumer Marketing*.
17. Han, G. S. (2016). Funeral capitalism: Commodification and digital marketing of funeral services in contemporary Korea. *Korean Studies*, 58-77.
18. Hong, H. M., & Lee, Y. H. (2019). Understanding Gambling Discourse in Modern Period of South Korea: Content Analysis on Newspaper Articles from 1896 to 1920.
19. Hong, S., & Kim, C. H. (2013). Surfing the Korean wave: a postcolonial critique of the mythologized middlebrow consumer culture in Asia. *Qualitative Market Research: An International Journal*.
20. Hopkins, R. (2008). What do we see in film?. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, *66*(2), 149-159.
21. Karhulahti, V. M., Heljakka, K., & Jo, D. (2022). From Claw Crane to Toy Crane: Catching, Courting, and Gambling in South Korea. *Korean Studies*.
22. Jeong, Y. K. (2021). Factor Analysis for Global Expansion of Korean Cultural Industry: Case Study of Squid Game. *글로벌문화연구*, *12*(3), 51-68.
23. Kim, B. R. (2015). Debt Slaves in Old Korea. In *Bonded Labour and Debt in the Indian Ocean World* (pp. 165-172). Routledge.
24. Kim, Y., Park, A., & Kim, K. (2019). Food insecurity and depressive symptoms of older adults living alone in South Korea. *Ageing & Society*, *39*(9), 2042-2058.
25. Kim, S. Y., Park, S. (2022): What's in a game? A dialectic of competition and cooperation in Squid Game. *International Review for the Sociology of Sport, 10126902221107468.*
26. Lippit, V. D. (2007). *Capitalism*. Routledge.
27. Lee, Y. W., Park, H. (2005). The politics of foreign labor policy in Korea and Japan. Journal of Contemporary Asia, 35(2), 143-165.
28. Lee, S., Proffitt, J. M. (2022): "We bet on humans; you're our horses": the second phase of neo-poverty in South Korea as portrayed in Squid Game. *Communication, Culture & Critique*, *15*(4), 534-535.

29. Lenski, G. E. (2013). *Power and privilege: A theory of social stratification*. UNC Press Books.
30. Mills, C. W. (1959). The promise of sociology. *Seeing ourselves*, 1-5.
31. Mosler, H. B., Lee, E. J., & Kim, H. J. (Eds.). (2017). *The quality of democracy in Korea: Three decades after democratization*. Springer.
32. Münsterberg, H. (1916): *The photoplay*. Appleton, New York, NY.
33. Ritzer, G. (2013). Are We Consuming Beyond Our Means? The Debate Over, and Resistance To, Excessive Consumption and Debt.
34. Śleziak, T. (2013). The role of Confucianism in contemporary South Korean society.
35. Song, J. (2009). *South Koreans in the debt crisis: The creation of a neoliberal welfare society*. Duke University Press.
36. Tan, E. S. (2018). A psychology of the film. *Palgrave Communications*, *4*(1).
37. Wagner, E. W. (1974). Social stratification in seventeenth-century Korea: Some observations from a 1663 Seoul census register. *Occasional Papers on Korea*, 36-54.
38. Young-Ja, L. (2000). Consumer culture and gender identity in South Korea. *Asian Journal of Women's Studies*, *6*(4), 11-38.

Labour market developments in Hungary in 2022

V. Balla Petra[1], R. Fedor Anita[2]

[1]Assistant lecturer, University of Debrecen, Faculty of Health, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 2-4. ORCID iD: 0000-0003-1299-2652
[2]Professor, University of Debrecen, Faculty of Health, 4400 Nyíregyháza Sóstói út 2-4. ORCID iD: 0000-0002-7837-7006

INFO

V. Balla Petra
balla.petra@etk.unideb.hu

Keywords
labour market
unemployment
employment
war
covid-19

ABSTRACT

Abstract
In Hungary, the number of registered jobseekers fell by 4.8% to 238,000 by September 2022 compared to a year earlier (KSH), which is above the EU average. The economic changes brought about by the Ukrainian-Russian war and the recently ended coronavirus epidemic have inevitably reshaped the Hungarian labour market. I seek to answer the question of how the Hungarian labour market is changing and how unemployment is changing. The influx of Ukrainian labour can help sectors suffering from labour shortages, while digitalisation and hybrid working continue to take hold. As a result of the QEW, turnover has become more prevalent, recruitment processes have accelerated and workers have become more flexible. Technological competences are becoming more important and the importance of retraining is coming to the fore as more jobs are created than can be filled from the structurally available workforce. In our study, we describe the trends that have emerged over the past year.

Kulcsszavak
munkaerőpiac
munkanélküliség
foglalkoztatottság
háború
covid-19

Absztrakt
Magyarországon a nyilvántartott álláskeresők létszáma 4,8%-kal, 238 ezer főre csökkent 2022 szeptemberére az egy évvel korábbi adathoz képest (KSH), mely meghaladja az EU átlagot. Az ukrán-orosz háború, a nemrég lecsengett koronavírus járvány okozta gazdasági változások elkerülhetetlenül átformálták a magyar munkaerőpiacot. Arra keresem a választ, hogy milyen alakuláson megy át a hazai munkaerőpiac és hogyan változik a munkanélküliség. A beáramló ukrán munkaerő segítséget nyújthat a munkaerőhiányban szenvedő ágazatoknak, míg a digitalizáció és a hibrid munkavégzés térhódítása továbbra is zajlik. A koronavírus hatására jellemzőbbé vált a fluktuáció, a felgyorsult toborzási folyamatok, és a munkavállalók rugalmasabbá váltak. Egyre jelentősebbek a technológiai kompetenciák, valamint előtérbe kerül az átképzés fontossága, mivel több állás jön létre, mint amennyi a strukturálisan rendelkezésre álló munkaerőből betölthető. Tanulmányunkban az elmúlt évre jellemző folyamatokat mutatjuk be.

Ez a tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 „Debrecen Venture Catapult Program” keretében a XIV. Nemzetközi Nyíregyházi Doktorandusz és Posztdoktori Konferencián elhangzott előadás alapján készült.

Introduction

Since the economy can grow without creating jobs, labour market statistics are typically more significant as indicators of economic development than GDP growth figures. In the literature, this phenomenon is frequently referred to as "jobless growth”. This is not relevant in the case of Hungary, since the number of registered jobseekers decreased by 4.8% to 238,000 people by September 2022 compared to the data of one year earlier (KSH 2022a), which exceeds the EU average. At the same time, it may be expected that the labour markets and economy of Hungary and other European nations are in the final stages of the economic crisis.

Labour market situation of Hungary

Due to two improvements in the labour market since 2010, the employment rate—which was previously among the lowest in the EU—has dramatically increased (KSH 2022b). The new government's labour market policy places more emphasis on job retention than on providing assistance to the unemployed. On the other side, the Hungarian economy has grown quickly for years, leading to the creation of numerous jobs. The plan substitutes public works for unemployment benefits for the recipients.

Despite the gains, the outcomes appear to be in jeopardy due to the rise in energy prices, which could result in business failure. Particularly small and medium-sized businesses are at danger of going out of business. Even if the Hungarian economy has a competitive advantage over other European nations due to its low labour costs, this could still occur (CEE 2022).

The number of employed growth. In the second quarter of 2022, the average number of employed persons in the population aged 15-74 was 4.7 million, 74,000 more than in the same period of the previous year. Since the second quarter of 2021, the number of persons in employment has recovered after the epidemic-related decline. In the same time frame, there were 57 thousand more people working in the private sector of the labour market, 11,000 fewer people engaged in government, and 6,000 more Hungarians were employed abroad. In May-July 2022, the unemployment rate was 3.3%, which indicates that it fell by 0.8 percentage points (or 38 thousand individuals) within the same time frame (KSH 2022c).

The employment rate for 15-64-year-olds averaged 74.3% in the second quarter of 2022, 1.5 percentage points higher than in the same period of the previous year (see Figure 1).

In the second quarter of 2022, the female employment rate increased more than the male rate. The employment gap has thus narrowed slightly.
The employment rate has improved most among the 55-64 age group, The increase over the years is mainly linked to the continuous rise in the retirement age. (KSH 2022c)

1. **Figure 1. The employment rate changes for 15-64-year-olds**

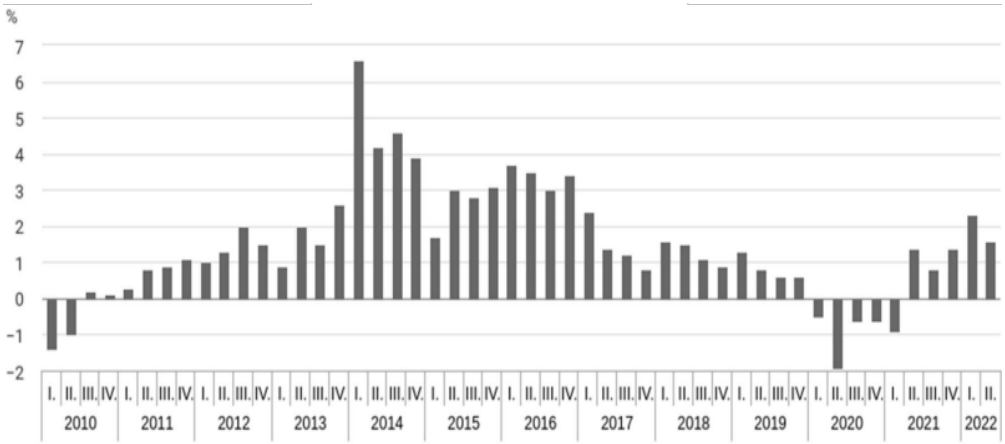

Source: KSH, 2022c.

Wages and salaries increased significantly last year. The significant wage growth is due to three factors: the increase in the guaranteed minimum wage, planned wage increases and rising inflation. However, even when utilizing statistics from purchasing power parity, the average hourly wages in Central Europe are still lower than those in Western European nations. The hourly average in the EU is €12.59; in Hungary, it is €6.78.

Forecasts

In the third quarter, 26% of domestic employers planned to fire employees, while just 20% of businesses planned to hire new employees. 500 businesses are covered by the quarterly survey. Only manufacturing has a positive score for the net employment index, which measures the difference between hiring and firing plans, and IT, technology, communications, and media are planning significant layoffs. We anticipate hiring and firing about the same number of individuals in the banking, insurance, and real estate industries. ManpowerGroup's June study (second quarter survey) still showed that the majority of businesses are looking to hire new personnel, with businesses with

layoff intentions in the minority. This indicates a clear shift in employers' views and expectations for the future (ManpowerGroup 2022).

The Hungarian government will begin a program to support small and medium-sized businesses in energy-intensive sectors on October 1 in response to mounting worries about energy prices and their influence on the labour market. The initiative would subsidize the operational costs of small and medium-sized businesses, which means that the Ministry of Technology will pay 50% of the increase in utility bills (electricity and gas) between 1 October and 31 December 2022. Around 10,000 small and medium-sized businesses will be impacted by the government scheme, according to the minister of economic development. About 190,000 small and medium-sized businesses exist, say critics (ManpowerGroup 2022).

We can observe that the rising costs of gas and electricity are mostly to blame for the issues facing businesses. The crisis in Ukraine and the EU's unsuccessful sanctions strategy are to blame for the price increase, which has caused prices to soar even further. This has led to the suggestion of a 4-day work week in order to conserve energy. The administration has not ruled out implementing a 4-day workweek at a later time, despite its belief that it is not the right moment to do so. Similar to this, the suggestion to close stores on Sundays has also been made, and the government may agree to this course of action (CEE 2022).

The labour market is predicted to have changed its focus, with outdoor activities, for example, becoming increasingly popular. The importance of retraining may resurface, and firms may also become more open to candidates in shortage occupations.

Possible changes in the labour market as a result of the Ukrainian-Russian war

Hungary is facing significant labour shortages in a number of sectors. The number of vacancies, which are vacant or will become vacant in the near future, has continued to rise: at the end of the second quarter of 2022, there were 98.7 thousand vacancies waiting to be filled. Compared to the same period last year, this represents an increase of 32%, the majority of which is linked to the competitive sector. Most of the vacancies were in occupations requiring tertiary education and in elementary occupations requiring no education (KSH 2022c).

1. Table 1. Number of registered and unregistered refugees from Ukraine between 24 February and 30 June 2022 (persons)

Nations	Registered entrants from Ukraine	Temporary/adequate protection
Poland	4,3 million	1,2 million
Romania	736 thousand	40 thousand
Moldova	516 thousand	n.d.
Slovakia	549 thousand	80 thousand
Hungary	861 thousand	21 thousand
Germany	870 thousand	670 thousand
Czech Republic	383 thousand	382 thousand
Italy	142 thousand	133 thousand
France	88 thousand	88 thousand
Spain	124 thousand	123 thousand
Austria	74 thousand	74 thousand
Bulgaria	n.d.	118 thousand
The Netherlands	67 thousand	67 thousand

Source: Tóth és Bernát, 2022

Ukrainian labour fleeing the war in the neighbourhood may be a solution in some areas, but the situation is more complex. The 'cheap Ukrainian labour' has made many firms wonder, but it is unclear, for example, whether men aged 18-60 who have been conscripted but fled the fighting can legally take jobs, or whether women can find suitable work among the predominantly women and children refugees, due to a lack of language skills. In addition to clarifying the legal status of refugees, their motivations may be different, as they are predominantly refugees fleeing the horrors of war, hoping to return home as soon as possible, so it is also a question of how many of them wish to stay in Hungary. The Hungarian government's 10 March decree allowing the accelerated admission of Ukrainian citizens to work in Hungary could provide a temporary solution to the shortage of jobs in certain sectors: construction, electronics, manufacturing and catering will be able to employ non-Hungarian-speaking workers in large numbers (Tóth, Bernáth 2022).

Digitalisation and hybrid work

The impact of the Covid19 epidemic and the restrictions put in place to protect against it have been felt differently in different sectors. Accommodation and food services suffered the largest losses, while retail and manufacturing also suffered significant job losses. Despite a significant increase in these sectors

compared to the trough of the first quarter of 2021, employment in the second quarter of 2022 is still below pre-pandemic levels. At the same time, on an annual basis, employment has been growing steadily for two years in the science and engineering, financial services and information and communication sectors.

According to the literature, the factors favouring or, on the contrary, opposing the introduction of home-based teleworking fall mainly into three categories, which relate to the work done (nature of tasks and organisation); perception of the advantages (or disadvantages) of teleworking; and finally compatibility with the work culture at national level or within the organisation (V.Balla 2021). The nature of the work within the organisation has a significant impact on the adoption of telework (Nunes, 2005; Taskin-Edwards, 2007). On the one hand, workers with higher education and autonomous workers are more inclined to telework: therefore, sectors with a high share of this type of workers have, on average, a higher share of teleworkers working from home (De Graaff and Rietveld, 2007; Taskin and Edwards, 2007). From the employer's perspective, teleworking has the disadvantage of removing employees from the physical control of supervisors (Felstead et al. 2003), and this can have an impact on the supervision of work, in particular on two functions, such as assessing contributions and ensuring coordination (Sewell, 2012).

The adoption of teleworking essentially depends on how employers and employees perceive the benefits and disadvantages it brings. The two main aspects are performance/work efficiency and employee well-being. Previous empirical research has presented us with highly contradictory results. What is certain is that these two factors interact. Indeed, it is hypothesised that higher satisfaction at the individual level is often expected to foster higher levels of motivation and performance at the individual level, leading to higher levels of organisational performance.

The terms of digitalisation and hybrid work have long been buzzwords, but during the quarantine period, companies that did not have a mature HR strategy also felt the impact of these terms first-hand: masses of people were forced to work from home, even for extended periods. Companies that did not have the right conditions in place were forced to find quick, impromptu solutions to remedy the situation - but those that did think ahead could even gain a competitive advantage. Although most of the restrictions have now been lifted, the experience of the last two years has seen more and more companies move towards hybrid working. As a result, the labour market has become more open

and companies in the capital, for example, can now easily employ professionals from other parts of the country. HR digitalisation has also accelerated, with players who previously shied away from digital recruitment processes or technology solutions to support internal communication moving in this direction. Therefore, a further wave of HR-IT development is expected in 2022, regardless of size, industry and digital HR maturity, mainly in the areas of onboarding, selection and online training (V.Balla 2021).

Increased fluctuation

The pandemic situation and the uncertainty surrounding it have tended to make employees more cautious over the past two years: there was no way of knowing how long the restrictions would last and how long their effects would ripple out, so everyone sought safety. However, as infection rates have fallen, not only has the world opened up, but courage and entrepreneurship have increased. As a result, turnover has risen everywhere and companies are finding it difficult to fill vacancies.

Companies are also aware of the difficulties that can arise when filling a vacant position - and the pandemic has only increased awareness of the importance of retaining employees - so it is increasingly common for companies to try to retain candidates with a more favourable counter-offer at the last minute before a changeover. The role of retention is coming to the fore and in this respect, the fit between person and environment, interpersonal interactions, team, peer support, community experiences and working conditions are of paramount importance (Gelencsér, Végvári, Szabó-Szentgróti 2022).

Accelerating recruitment processes

Today, there is no longer a need and, above all, no time for long selection processes that take weeks and many rounds: the world has moved faster, and with it the labour market. It is becoming more and more common to condense a multi-stage process into a single interview lasting an hour or two. To recruit effectively, it's worth using the full range of tools (rental agencies, employee referral schemes, job portals, social media, print media, billboard advertising, student and retiree recruitment) and targeting unused job search platforms for job seekers of all generations to ensure supply and demand are matched (Varga, Szira 2022).

Freelance

The epidemic situation has not only contributed to the proliferation of remote and hybrid working: as most companies have created the conditions for it, even if out of necessity, freelancing has become increasingly popular.

Lack of technological competences

The labour market has undergone a huge transformation in recent years, and the coronavirus epidemic has accelerated the process. Moreover, experts say that this is only the beginning: as digitalisation and robotisation become even more widespread, manufacturing processes will change, sectors will transform and you will need a completely different type of workforce. The importance of retraining and technological competences may become increasingly important - but Hungary is lagging far behind in both. However, it is often the case that a candidate has the right skillset, but is unable to progress in the selection process due to a lack of professional experience - employers are often not open or do not have the capacity to train a candidate with less experience. Lack of time is also a recurring problem: all companies are looking for people who have already proven themselves in the field because they do not have the time to train candidates (Budai 2022).

Summary

The current state of the Hungarian labour market is dependening on changes in utility prices, which are essential to a company's ability to survive or fail. This explains why, given the current circumstances, we might claim that the labour market appears to be deceptive. Mass layoffs might occur if the geopolitical situation, and hence the price of energy, do not dramatically improve. The Hungarian labour market is already under stress due to labour shortages in specific jobs and professions across the economy. Some of these problems can be addressed by changes currently underway, such as the influx of Ukrainian workers, teleworking and digitalisation. We are challenged to address fluctuation and develop digital competences.

References

1. Budai Balázs Benjámin (2022): A Digitális Kompetencia Növekvő Szerepe. *Pro Publico Bono-Magyar Közigazgatás,* (2), 30-59. DOI: 10.32575/Ppb.2022.2.2
2. CEE (2022): Hungarian labour market in September 2022. *Weekly Briefing, 54*(3) (HU) 2022. Letöltve: https://china-cee.eu/2022/09/27/hungary-social-briefing-hungarian- labour-market-in-september-2022/#_ftnref4
3. De Graaff T., Rietveld, P. (2007): Substitution between working at home and out-of-home: The role of ICT and commuting costs, Transportation Research Part A. *Policy and Practice, 41*(2), 142-160. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tra.2006.02.005
4. Felstead, A., Jewson, N., Walters, S., (2003): Managerial control of employees working at home. *British Journal of Industrial Relations, 41*(2) 241-264. DOI: 10.1111/1467-8543.00271
5. Gelencsér, M., Végvári, B., és Szabó-Szentgróti, G. (2022): A munkaerő-megtartás és a well-being kapcsolatának elemzése nemzetközi kutatásokban: Szisztematikus irodalmi áttekintés. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, *53*(6), 40-51. https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.06.04
6. KSH (2022a): *Munkanélküliség, 2022 szeptember*. Letöltve: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun2209.html
7. KSH (2022b): *A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai*. Letöltve: https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html
8. KSH (2022c): *Munkaerőpiaci folyamatok.* Letöltve: https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/munkaeropiaci-folyamatok-2022-ii-negyedev/munkaeropiaci-folyamatok-2022-ii-negyedev.pdf
9. Manpower Group (2022): *Manpowergroup Employment Outlook Survey*. Letöltve:https://www.manpower.hu/assets/Q3_MEOS_Global_Report_Hungary_HU.pdf
10. Nunes, F. (2005): Most relevant enablers and contraints influencing the spread of telework in Portugal. *New Technology, Work and Environment, 20*(2). 133-149. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-005X.2005.00149.x
11. Sewell, G. (2012): Employees, organizations and surveillance. In: Ball, K., Haggerty, K.D., Lyon, D. (eds.): *The handbook of Surveillance Studies*. Routledge, London. 303-312. ISBN 9780415588836
12. Varga, E., Szira, Z. (2022): Munkaerőpiaci folyamatok, kompetenciák és azok változásai a pandémia alatt. *Acta Carolus Robertus, 12*(2), 13-23. https://doi.org/10.33032/acr.2869

13. Taskin, L., Edwards, P. (2007): The possibilities and limits of telework in a bureaucratic environment: lessons from the public sector. *New Technology, Work and Environment, 20*(2), 195-207. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-005X.2007.00194.x
14. Tóth Judit, Bernát Anikó (2022): Menekültválság 2022-ben Az Ukrajna elleni orosz agresszió menekültjeinek magyarországi fogad(tat)ása. In.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György (szerk. 2022): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest, TÁRKI. Letöltve: https://tarki.hu/sites/default/files/2022-12/347_368TRIP2022_TothBernat.pdf
15. V., Balla Petra (2021): Lehet-e a távmunka az új gyakorlat foglalkoztatásban? In: Rusinné, Fedor Anita (szerk.): *Előítéletesség nélkül - szakmai tisztességgel*. Nyíregyháza, Magyarország. Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, 405-420.

ISBN 978-963-615-169-0